

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

T.C.

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ARNAVUTLUK VE
TÜRKİYE-ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ**

MUHARREM SELÇUK ÖZKAN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Abidin TEMİZER

BURDUR – 2023

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ARNAVUTLUK VE
TÜRKİYE-ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ

MUHARREM SELÇUK ÖZKAN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN: Prof. Dr. Abidin TEMİZER

Üye: Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Üye: Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ
Üye: Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Üye: Prof. Dr. Sevilay ÖZER

BURDUR – 2023

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ARNAVUTLUK VE TÜRKİYE-ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Muharrem Selçuk Özkan

Mart 2023

ÖNSÖZ

Asırlarca Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında kalan Arnavutlar, Balkan harbi sonrasında bağımsızlıklarını kazansalar da diğer Balkan ulusları gibi huzura kavuşamadılar. Çünkü ülke toprakları, Sırp, Karadağ ve Yunan kuvvetlerinin saldırılarına maruz kaldı. İşgaller Birinci Dünya Savaşı süreci ve sonrasında da devam etti.

Arnavutluk’la benzer kaderi paylaşan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise -ortak tarihsel bağlar nedeniyle- bu ülkeye büyük önem vermekteydi. Bu önem çerçevesinde de siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda iş birliğini geliştirmek için çaba gösterdi. İki ülke arasında 1920’li yılların ortalarında başlayan ilişkiler, yaşanan kimi olumsuzluklara karşın, Nisan 1939’da Arnavutluk’un İtalya tarafından işgal edilmesine kadar devam etti.

Hazırlanan bu tezde; İkinci Dünya Savaşı döneminde önce İtalyan daha sonra da Alman İşgaline uğrayan Arnavutluk’ta yaşanan gelişmeler ile Türkiye Cumhuriyeti ve Arnavutluk arasındaki ilişkilerin iki ülke arşiv belgeleri ve Türk basınında çıkan haberler çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma konusunun seçilmesi ve tezin hazırlanmasında düşünceleri ile yol gösteren, çalışmanın tüm aşamalarında desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Abidin TEMİZER’e, ikinci danışman hocam Prof. Dr. Emina Berbić KOLAR’a, Arnavutluk’ta yaptığım arşiv çalışmasında katkılarını sunan Doç. Dr. Hasan BELLO’ya ve Arnavutça çeviriler konusunda özveriyle yardımcı olan Öğr. Gör. Anila POLAT’a teşekkürü bir borç bilirim.

Burdur, 2023

(ÖZKAN, Muharrem Selçuk, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri, Doktora Tezi, Burdur, 2023)

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından verilen kurtuluş mücadelesiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti, takip ettiği dış politika çerçevesinde pek çok ülke ile ilişkiler geliştirmiştir. Bu devletlerden birisi de bağımsızlığını ilan eden en son Balkan ülkesi olan Arnavutluk'tur.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Arnavutluk, ikili ilişkilerini güçlendirmek ve siyasi-diplomatik alanda iş birliğini geliştirmek üzere anlaşmalar imzalamışlardır. Kısa süre içinde de her iki ülkede karşılıklı olarak konsolosluk ve elçilik açılmıştır. Bununla birlikte, İtalya ile ekonomi, savunma ve güvenlik anlaşmaları imzalayan Arnavutluk, bu ülkenin nüfuzu altına girmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Arnavutluk ile kurulan iyi ilişkiler, ülkedeki İtalyan nüfuzu ve Ahmet Zogu'nun krallığını ilan etmesi gibi bazı gelişmeler sonrası bozulma eğilimine girmiştir. Buna karşın, ortak tarihi ve kültürel bağlara dayanan dostluk ilişkileri, *-inişli çıkışlı bir seyir izlese de-* 1939 yılına kadar devam etmiştir.

1930'lu yılların sonuna Kral Ahmet Zogu'nun yönetiminde giren Arnavutluk, 7 Nisan 1939'da İtalya tarafından işgal edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde önce İtalyan ardından da Alman işgalini yaşamış olan ülke, direniş örgütlerinin başlattığı bağımsızlık mücadelesi neticesinde Kasım 1944'te işgalci güçlerden temizlenmiştir.

“İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri” başlıklı tezimin giriş bölümünde, Arnavutluk'un coğrafi, demografik ve iktisadi yapısı ile bağımsızlığın kazanılmasına kadar Arnavutluk tarihi ele alınmıştır. Birinci bölümde, bağımsızlığın kazanılmasından İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar Arnavutluk'taki gelişmeler ve bu dönem içindeki Türkiye-Arnavutluk İlişkileri incelenmiştir. İkinci bölümde, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve işgale uluslararası arenada gösterilen tepkiler, İtalyan işgali döneminde Arnavutluk'ta yaşanan gelişmeler, ülkedeki direniş mücadeleleri, Alman işgali, Partizanların zaferi ve Çamerya sorunu gibi konular ele alınırken, üçüncü bölümde, iki ülke arasındaki ilişkiler Türk basını temel alınarak ortaya konulmuştur.

Çalışmada Türkiye ve Arnavutluk arşiv belgelerinin yanı sıra Türkçe, Arnavutça ve İngilizce bilimsel yayınlar ile dönemin Türk basını incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İkinci Dünya Savaşı, Arnavut, Arnavutluk, Türkiye Cumhuriyeti, Basın.*

(OZKAN, Muharrem Selcuk, *Albania and Turkey-Albania Relations in the Second World War*, PhD Dissertation, Burdur, 2023)

ABSTRACT

The Republic of Turkey, which was founded after the liberation struggle following the collapse of the Ottoman Empire, has developed relations with many countries within the framework of its foreign policy. One of these countries is Albania, the last Balkan country to declare its independence.

The newly founded Republic of Turkey and Albania signed agreements to enhance bilateral relations and expand political-diplomatic cooperation. Soon, consulates and embassies were opened in both countries. Albania, on the other hand, signed economic, defense, and security agreements with Italy and came under its influence. The good relations established with Albania in the early years of the Republic started to deteriorate with certain developments, such as Italian involvement in the country and the declaration of Ahmet Zogu as the king. Nevertheless, friendly relations based on common historical and cultural ties continued until 1939, albeit with ups and downs.

Albania, which entered the late 1930s under the rule of King Ahmet Zogu, was invaded by Italy on April 7, 1939. The country, which was occupied by the Italians and later the Germans in World War II, was liberated from the occupying forces in November 1944 as a consequence of the independence struggle initiated by the resistance organizations.

In the introductory chapter of our dissertation titled "*Albania and Turkey-Albania Relations in the Second World War*", the geographical, demographic and economic structure of Albania and the history of Albania until its independence have been discussed. In the first part, the developments in Albania from the gaining of independence until the Second World War period and Turkey-Albania relations during this period have been analyzed. In the second chapter, Italy's invasion of Albania and the reactions to the invasion in the international arena, the developments in Albania during the Italian occupation, the resistance struggles in the country, the German occupation, the victory of the Partisans and the Chamerya problem, while the third chapter presents the relations between the two countries based on the Turkish press.

In the study, Turkish and Albanian archival documents, Turkish, Albanian and English scientific publications and the Turkish press of the period have been analyzed.

Keywords: *World War II, Albanian, Albania, Republic of Turkey, Press.*

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
TABLolar DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
I. Tezin Konusu, Amacı, Özgün Değeri, Yöntemi ve Düzeni	1
I.1. Tezin Konusu.....	1
I.2. Tezin Amacı	2
I.3. Tezin Özgün Değeri.....	2
I.4. Tezin Yöntemi	2
I.5. Tezin Düzeni.....	3
II. Araştırmanın Alanyazın Analizi.....	4
III. Arnavutluk'un Coğrafi ve Dini/Demografik Yapısı	6
III.1. Arnavutluk'un Coğrafi Yapısı	6
III.2. Arnavutluk'un Dini/Demografik Yapısı	7
IV. Arnavut ve Arnavutluk Kelimelerinin Etimolojisi	8
V. Arnavutluk'un Ekonomik Yapısı	9
VI. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Arnavutluk.....	10
VII. Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması	12
VIII. Arnavutluk'ta İslamlaşma Süreci.....	15
IX. Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreç.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIĞIN KAZANILMASINDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR ARNAVUTLUK VE TÜRKİYE-ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ (1912-1939)

1.1. Bağımsızlığın Kazanılmasından I. Dünya Savaşına Kadar Arnavutluk	21
1.2. Birinci Dünya Savaşından Sonra Arnavutluk'ta Yaşanan Gelişmeler.....	22
1.2.1. Arnavutların İtalyanlara Karşı Bağımsızlık Mücadelesi	23
1.2.2. Arnavutluk'ta Siyasi Çatışmalar ve Cumhuriyet Dönemi	25
1.2.3. Arnavutluk'ta Krallık Dönemi.....	27
1.3. İkinci Dünya Savaşına Kadar Türkiye-Arnavutluk İlişkileri	30

1.3.1. Krallık İlanı Öncesi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri.....	30
1.3.2. Krallık İlanı Sonrası Türkiye-Arnavutluk İlişkileri.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ARNAVUTLUK

2.1. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali	38
2.1.1. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgal Nedenleri.....	39
2.1.2. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgal Hazırlıkları	42
2.1.3. İşgal Günleri ve Arnavutların İşgal Sırasındaki Tepkileri.....	44
2.2. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgaline Uluslararası Arenada Verilen Tepkiler.....	53
2.2.1. İngiltere'nin Tepkileri.....	54
2.2.2. Fransa'nın Tepkileri	57
2.2.3. Almanya'nın Tepkileri	60
2.2.4. Yugoslavya'nın Tepkileri	61
2.3. İtalyan İşgali Sonrasında Arnavutluk'ta Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Durum	66
2.3.1. Arnavutluk'ta İtalyan Rejiminin Kurulması.....	66
2.3.1.1. Müessesan Meclis ve Yeni Hükümetin Oluşturulması	66
2.3.1.2. İtalya Kralının Arnavutluk Kralı Unvanını Alması.....	68
2.3.1.3. Arnavutluk'ta Yeni Anayasanın Hayata Geçirilmesi	72
2.3.1.4. Arnavut Faşist Partisinin Kurulması	75
2.3.1.5. Arnavutluk Ordusu İle İtalyan Birliklerinin Birleştirilmesi	76
2.3.2. İtalyan'ın Arnavutluk'taki Ekonomik ve Sosyal Faaliyetleri	79
2.3.3. Ciano'nun Arnavutluk'ta İrredantist Politikası.....	84
2.4. İtalya'nın Arnavutluk Üzerinden Yunanistan'ı İşgal Girişimi	87
2.5. Arnavutluk Komünist Partisi, Ulusal Savaş ve Enver Hoca	93
2.5.1. Arnavutluk Topraklarında Komünizm	93
2.5.2. Enver Hoca: Hayatı ve Savaş Yıllarındaki Faaliyetleri	103
2.5.3. Arnavutluk Ulusal Kurtuluş Mücadelesi ve Direniş Örgütlenmeleri	106
2.5.3.1. Ulusal Kurtuluş Hareketi (LNÇ)	106
2.5.3.2. Balli Kombetar (Milli Birlik) Hareketi	114
2.5.3.3. Legaliteti (Yasallık) Hareketi	125
2.6. Arnavutluk'u İşgalden Kurtarma Çabaları	126
2.6.1. Atlantik Bildirisi	127
2.6.2. İtalya'nın İşgal Edilmesi ve İtalyanların Arnavutluk'tan Çekilmesi	127
2.7. Alman İşgali ve Arnavut Partizanlarının Zaferi.....	129
2.8. Savaş Yıllarında Arnavutluk-Yunanistan İlişkileri ve Çamerya Sorunu	133

2.8.1. Coğrafi Olarak Çamerya Bölgesi.....	133
2.8.2. Çamerya Bölgesinin Tarihi.....	134
2.8.3. Arnavut-Yunan İlişkileri Açısından Çamerya	135
2.8.4. İkinci Dünya Savaşı Yılları ve Çamerya Katliamı	137
2.8.5. Çamerya Katliamı Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	141

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE-ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ

3.1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Arnavutluk'taki Gelişmelerin Türkiye'deki Yankıları	143
3.1.1. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgalinin Türkiye'deki Yansımaları.....	143
3.1.1.1. Türk Basınında İtalya'nın Arnavutluk'u İşgal Gerekçeleri	143
3.1.1.2. Türk Basınında İtalya'nın Arnavutluk'u İşgal Hazırlıkları	147
3.1.1.3. Arnavutluk Kralı Zogu'nun Türkiye'ye Gelişi	149
3.1.1.4. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali Karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin Tepkisi	153
3.1.2. İtalya'nın Arnavutluk Üzerinden Yunanistan'ı İşgal Girişimi ve Türkiye Cumhuriyeti	159
3.1.2.1. İşgal Sonrası İngiltere'nin Tutumu Karşısında Türkiye Cumhuriyeti.....	159
3.1.2.2. Türk Basınında İtalya'nın Yunanistan'ı İşgal Girişimi.....	160
3.1.3. Türk Basınında İtalyanların Arnavutluk'tan Çekilmesi.....	163
3.1.4. Türk Basınında Almanya'nın Arnavutluk'ta İşgali Sürdürme Çabaları ve Direniş Hareketleri	167
3.2. Türkiye-Arnavutluk Diplomatik İlişkilerinin Maslahatgüzarlık Seviyesine İndirilmesi ...	175
3.3. Türkiye Cumhuriyeti'ne Arnavut Göçü Sorunu	175
SONUÇ	182
KAYNAKÇA.....	187
RESİMLER	224
HARİTALAR	236
EKLER	242
Ek 1: Arnavutların İtir-Trak Soyundan Geldiğine İlişkin Arşiv Belgesi.	249
Ek 2: İtalya'nın İşgal Sonrası Elde Ettiği İmtiyazlara İlişkin Arşiv Belgesi.	250
Ek 3: Faşizm Propagandası Yapan Kişilerin Sınır Dışı Edilmesine İlişkin Arşiv Belgesi.	251
Ek 4: Arnavutluk ve İtalya Arasında İmzalanacak Olan Gümrük Birliği Anlaşması Hakkında Tiran Elçiliğinin Değerlendirmeleri.....	252
Ek 5: Bazı Yayınların Yasaklanmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı.	253
Ek 6: İtalya'nın Arnavutluk Üzerinden Selanik'e Düzenleyebileceği Olası Bir Saldırı Girişimine İlişkin Türk Askeri Yetkililerin Değerlendirmeleri.	254
Ek 7: 12 Adanın İşgali Hakkında Genelkurmay Başkanlığının Değerlendirmeleri.....	255
Ek 8: Tiran Elçiliğinin Dışişleri Bakanlığına Verdiği Bilgi.....	256

Ek 9: Roma Büyükelçiliği Tarafından Dışışleri Bakanlığı'na Gönderilen Yazı.....	257
Ek 10: Roma Büyükelçiliğine Gönderilen Şifre Tel.	258
Ek 11: 01.03.1922 Tarihli Zabıt Ceridesi. (Sayfa 12).....	259
Ek 12: 01.11.1940 Tarihli Zabıt Ceridesi. (Sayfa 4).....	260
Ek 13: İskender Bey.....	261
Ek 14: Arnavutluk'ta Bağımsızlığın Halka İlan Edilmesi.	262
Ek 15: Kral Ahmet Zogu.....	263
Ek 16: Kral Zogu ve İtalya Dışışleri Bakanı Ciano.	264
Ek 17: “ <i>Halk Kahramanı</i> ” Olarak İlan Edilen Vasil Luçi.	265
Ek 18: Partizanların Tiran'a Girişi.....	266
Ek 19: Konispol Anıtı.	267
Ek 20: Enver Hoca Askeri Geçit Töreninde.	268
Ek 21: Bağımsızlığın Kazanılmasından İtibaren Arnavutluk Başbakanları.....	269
Ek 22: Yunus Nadi'nin 8 Nisan 1939 Tarihli Makalesi.....	270
Ek 23: Le Journal Gazetesi'nin “ <i>İtalya Tarafından İşgal Edilen Arnavutluk Kendini Savunuyor</i> ” Başlıklı Haberi.	271
Ek 24: “ <i>Çelik Pakt</i> ” Anlaşmasına İlişkin Yeni Asır Gazetesi'nde Yer Alan Haber.	272
Ek 25: Ulus Gazetesi'nin 28 Eylül 1944 Tarihli Bir Haberi.	273
Ek 26: Zogu İle Yapılan 21.09.1945 Tarihli Söyleşi.	274
Ek 27: Ulus Gazetesi'nin “ <i>Arnavutluk Hükümeti De Tanınıyor</i> ” Başlıklı Haberi.	275
ÖZGEÇMİŞ.....	276

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Arnavutluk Komünist Partisi
AQSH	: Arkivi Qendror I Shtetit (Arnavutluk Devlet Arşivi).
A.T.	: Ayın Tarihi
ATASE	: Genelkurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi
AUKO	: Arnavut Ulusal Kurtuluş Ordusu
BCA.	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BK	: Balli Kombëtar
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİAD	: T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
EDES	: Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Milli Birliği
Ed.	: Editör
ELAS	: Yunan Halk Kurtuluş Ordusu
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Km.	: Kilometre
KOMINTERN	: Komünist Enternasyonel
KPNÇ	: Këshilli Përgjithshëm Nacionalçlirimtar (Ulusal Kurtuluş Genel Konseyi)
KSHSH	: Arnavutluk Kurtarma Komitesi'nin
LNÇ	: Lëvizja Nacional Çlirimtare (Ulusal Kurtuluş Hareketi)
KQ	: Merkezi Komite
M.Ö.	: Milattan önce
PFSH	: Partia Fashiste Shqiptare (Arnavut Faşist Partisi)
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB	: Sosyalist Sovyet Birliği Federasyonu

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
YKP	: Yugoslav Komünist Partisi

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1 : Milliyetlerine Göre Osmanlı Sadrazamlarının Dağılımı	14
Tablo 2: Arnavut Bağımsızlığını İmzalayan Delegeler.....	20
Tablo 3: Prens Vilhelm Wied'in Bakanlar Kurulu:	22
Tablo 4: Türkiye Cumhuriyeti'nin Tiran Elçiliği:	32
Tablo 5: Türkiye Cumhuriyeti'nin Arnavutluk'taki Konsoloslukları	33

GİRİŞ

Arnavutlar ve Türkler arasındaki ilişkiler, geleneksel ve çok uzun bir dostluğa dayanmaktadır. Bu dostluğun oluşmasında ortak bir geçmişe sahip olunmasının katkısı büyüktür. İki taraf arasındaki ilişkilerin başlangıcı 14. yüzyıla kadar uzanmaktadır.¹ Her ne kadar ilk ilişkiler savaşla başlamışsa da Osmanlı Devleti-Arnavutluk ilişkileri, Arnavutların bağımsızlıklarını kazandığı döneme kadar kardeşlik bağı ve kültürel birlik anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Ortak tarih geçmişi ve stratejik önemi nedeniyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de Arnavutluk'a büyük önem vermiş, 15 Aralık 1923'de bu ülke ile bir Dostluk Antlaşması imzalayarak diplomatik ilişkileri başlatmıştır.² Bu kapsamda önce 1925 yılında konsolosluk, daha sonra da 1926'da Tiran'da elçilik açılmıştır.³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Arnavutluk ile kurulan iyi ilişkiler Ahmet Zogu'nun krallığını ilan etmesi ile bozulma eğilimine girse de başlayan dostluk ilişkileri Atatürk'ün yapıcı politikaları ile 1939 yılına kadar devam etmiştir.

I. Tezin Konusu, Amacı, Özgün Değeri, Yöntemi ve Düzeni

I.1. Tezin Konusu

“İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri” tez konusu olarak belirlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, dünya ülkelerinin dış politik yönelimlerinde önemli değişiklikler meydana getirmiş, bundan savaş ortasında kalan Balkan ülkeleri ve Türkiye de kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Çalışmanın içeriğini; *“İkinci Dünya Savaşı yıllarında Arnavutluk'un içinde bulunduğu durum, her iki ülkenin savaş yıllarındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin incelenerek yorumlanması”* gibi konular oluşturmaktadır.

Çalışma, İkinci Dünya Savaşı yılları ile sınırlandırılmış olup bu süreçte

¹ Halil Akman, Paylaşılamayan Balkanlar, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s.155.

² Nesip Kaçi, Atatürk Arnavutluk'ta Nasıl Değerlendiriliyor?, *Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu*, 31 Ekim-1 Kasım 1989, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s. 51.

³ Bilâl N. Şimşir, Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge (Türk-Arnavut İlişkileri Üzerine), Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1981, s. 300; Nuri Köstüklü, “Türk Elçilik Raporlarına Göre Atatürk Dönemi Arnavutluk-Türkiye İlişkilerine Dair Bazı Tespitler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:XXXI, S:1, 2016, s. 237.

Arnavutluk'un yaşadığı sosyal-siyasal ortam ve iki ülke arasındaki siyasi, diplomatik ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkiler ele alınmıştır.

I.2. Tezin Amacı

İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Arnavutluk'un önce İtalya tarafından işgali, ardından Alman işgali, işgaller sürecinde yaşanan gelişmeler ile -başta siyasi ve diplomatik ilişkiler olmak üzere- Türkiye Cumhuriyeti ve Arnavutluk arasında seyreden ilişkilerin ortaya konulması, Arnavutluk'un yaşadığı sosyal-siyasal ortamın tahlili ve bu süreçte dönemin Türk dış politikasının Türkiye-Arnavutluk ilişkileri üzerinden analiz edilmesi amaçlanmıştır.

I.3. Tezin zgn Değeri

Arnavutluk ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı ve Atatürk dönemi Türkiye-Arnavutluk ilişkileri üzerine çok sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Arnavutluk'ta yaşanan gelişmeler ile Türkiye-Arnavutluk İlişkilerini Türk ve Arnavut arşiv belgeleri esasında akademik düzeyde inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır. Bu durum, araştırma için bu konuyu sememizde en önemli faktör olmuştur. Tezin zgn değeri de burada ortaya çıkmaktadır.

I.4. Tezin Yöntemi

Araştırmada, betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar ile olaylar, olgular ve çeşitli alanlar betimlenmeye ve açıklanmaya çalışılır. Böylece olaylar, olgular veya çeşitli alanlar anlaşılabilir, gruplanabilir veya aralarındaki ilişkiler saptanabilir.⁴ Betimsel tarama modelinde, bilimsel olarak kaydetme, olaylar ve olgular arasındaki ilişkileri saptama ve kontrol etme gibi sabit ilkeler bağlamında genelleme yapabilme söz konusudur.⁵

Araştırma konusu bağlamında veriler doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. *Doküman incelemesi*, araştırılması hedeflenen konu hakkındaki arşiv, bilgi, belge ve

⁴ İsmail Karakaya, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", Bilimsel Araştırma Yöntemleri, (Ed. Abdurrahman Tanrıöğen), Anı Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 59.

⁵ Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 108-109.

dokümanlardan müteşekkil materyallerin analizini kapsayan tekniktir.⁶ Doküman incelemesi araştırma verilerinden en uygun istifade edilme biçimine göre, genel tarama ve içerik analizi olmak üzere iki yolla yapılabilir. İçerik analizi belge ve dokümanların sistem dâhilinde ortaya konulmasını kapsamaktadır. Bu kapsamda, arşiv, belge, bilgi, gazete gibi dokümanlardan elde edilen veriler belirli kavram ve temalar çerçevesinde sistematik işleme tabi tutulur. Böylece benzer veriler, belirli kavramlar ve temalar etrafında toparlanarak organize edilmiş olmaktadır.⁷

Çalışmaya öncelikle literatür taraması ve değerlendirilmesi ile başlanmıştır. Başta Türkiye ve Arnavutluk'ta bulunan Milli kütüphaneler olmak üzere, üniversiteler ile online erişim imkânı sağlayan İtalya, İsviçre ve İngiltere gibi farklı ülkelerin kütüphanelerinde literatür taraması yapılmıştır. Süreli yayınlar için de ayrıca bir tarama yapılmış, bu kapsamda Türkiye'de çıkan dönemin gazeteleri taranmış ve konu ile ilgili yazılar derlenmiştir. Tezin en önemli kaynaklarını arşiv belgeleri ve Türk basını oluşturmaktadır.

I.5. Tezin Düzeni

Çalışma, “giriş”, “üç ana bölüm” ve “sonuç” kısmından oluşmuştur.

Giriş kısmında araştırma konusu ile ilgili bilgi verilerek, Arnavutluk'un coğrafi, demografik ve ekonomik yapısı, Arnavut ve Arnavutluk kelimelerinin etimolojisi ile Osmanlı Devleti-Arnavutluk ilişkileri ve bağımsızlığın kazanılmasına kadar Arnavutluk tarihi ele alınmıştır. Burada ağırlıklı olarak literatür kullanılmakla birlikte, Arnavutluk Devlet Arşivi belgelerinden de yararlanılmıştır.

Birinci bölümde, bağımsızlığın kazanılmasından İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar Arnavutluk topraklarında yaşananlar ve bu dönem içindeki Türkiye-Arnavutluk ilişkileri ele alınmıştır. Burada literatür, dönemin gazeteleri ve Cumhuriyet Arşivi'nden istifade edilmiştir.

İkinci bölümde, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve bu işgale İngiltere, Fransa,

⁶ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 188.

⁷ Karasar, 2018, s. 231-232.

Almanya ve Yugoslavya gibi ülkelerin verdiği tepkiler, işgal sonrasında Arnavutluk'taki siyasal, sosyal ve ekonomik durum ile İtalya'nın Arnavutluk üzerinden Yunanistan'ı işgal girişimi, ülkedeki direniş hareketleri, Alman işgali, Arnavut Partizanların zaferi ve Çamerya sorunu ele alınmıştır. Bu bölümde Arnavutluk Devlet Arşivi ve T.C. Cumhuriyet Arşivi'nin yanısıra basılı eserler ile dönemin Türk, Fransız ve İsviçre gazetelerinden yararlanılmıştır.

Üçüncü bölümde, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*” başlığı altında, savaş döneminde Arnavutluk'ta meydana gelen gelişmelerin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yankıları, özellikle Türk basını ve arşiv belgeleri temel alınarak ortaya konulmuştur.

II. Araştırmanın Alanyazın Analizi

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tez kataloğunda genel olarak, “*Arnavutluk*” üzerine yirmi üç farklı alanda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu alanlar; tarih, siyasal bilimler, uluslararası ilişkiler, hukuk, sosyoloji, kamu yönetimi, ekonomi, işletme, maliye, coğrafya, din, halk bilimi, eğitim ve öğretim, Türk dili ve edebiyatı, bilgi ve belge yönetimi, iletişim bilimleri, turizm, şehircilik ve bölge planlama, jeodezi ve fotogrametri, mimarlık, sahne ve görüntü sanatları, sağlık ve bankacılık ile ilgili konulara ilişkindir.

Anılan bu lisansüstü çalışmalardan tarih alanına ilişkin olanlar, daha çok Osmanlı ve Atatürk dönemlerini kapsamaktadır. Kevin Deko tarafından yapılan “*İtalyan İşgalinde Arnavutluk (1939-1943)*” başlıklı yüksek lisans tezi ise tamamıyla literatürden istifade edilerek hazırlanmış ve sadece İtalyan işgali dönemini konu edinmiştir. Bu nedenle hazırlanan çalışma hem kullanılan kaynaklar hem de konu içeriği bakımından diğer lisansüstü tezlerden ayrılmaktadır.

Araştırma kapsamında yurtiçi ve yurtdışında yapılan çalışmalardan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Arnavutluk'un içinde bulunduğu duruma ve iki ülke arasındaki ilişkilerin tespitine yönelik olarak, Arnavutluk Devlet Arşivi (AQSH), T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Arşivi (ATASE), TBMM Zabıt Cerideleri ile Cumhuriyet, Akşam, Ulus, Tan, Son Posta, Yeni Sabah, Haber Akşam Postası, Tanin, Yeni Asır, Vakit gibi ulusal ve Feuille D'avis de Neuchatel, La Croix, L'Action Française, Le Figaro, Le

Journal, Le Temps ve L'Humanité gibi yabancı gazetelerden istifade edilmiştir.⁸

Alanyazında, yurtiçinde yapılan çalışmalar arasında, Aptülahat Akşin'in "*Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*",⁹ Ferhat Başdoğan'ın "*Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*",¹⁰ Nuray Bozbora'nın "*Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi*",¹¹ Orhan Koloğlu'nun "*Arnavut Tarihçiliğinde Türkiye*",¹² Bilâl N.Şimşir'in "*Türkiye-Arnavutluk İlişkileri, Büyükelçilik Anıları (1985-1988)*"¹³ ve "*Bizim Diplomatlar*"¹⁴, Halil Özcan'ın "*Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*"¹⁵, Ali Özkan'ın "*Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1945-1985)*"¹⁶ ile Harp Akademileri Komutanlığı'nın "*Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*"¹⁷ gibi eserler, yabancı dilde yapılan çalışmalar arasında da; Bernd Jürgen Fischer'in "*King Zog and the Struggle for Stability in Albania*"¹⁸ ve "*Albania At War (1939-1945)*"¹⁹, P. R. Prifti'nin "*Socialist Albania Since 1944: Domestic and Foreign Developments*"²⁰, Miranda Vickers'in "*The Albanians: A Modern History*"²¹ ile Owen Pearson'ın, "*Albania and King Zog, Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*"²² ve "*Albania In Occupation and War*"²³ gibi çalışmalar yararlanılan kaynaklara örnek olarak

⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden de yararlanılmış, ancak söz konusu arşiv T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'ne taşındığından burada ayrıca zikredilmemiştir. Kullanılan belgeler için güncel katalog numaraları verilmiştir.

⁹ Aptülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

¹⁰ Ferhat Başdoğan, "Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri", Stratejik Etütler Bülteni, Genelkurmay Basımevi, Eylül 1991, s. 62-74.

¹¹ Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", Balkanlar El Kitabı, C:1, (Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Karam&Vadi, Ankara, 2006, s. 568-587.

¹² Orhan Koloğlu, "Arnavut Tarihçiliğinde Türkiye", Tarih ve Toplum Dergisi, Nisan 2000, s. 272-273.

¹³ Bilâl N. Şimşir, Türkiye-Arnavutluk İlişkileri, Büyükelçilik Anıları (1985-1988), Asam Yayınları, Ankara, 2001.

¹⁴ Bilâl, N. Şimşir, Bizim Diplomatlar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

¹⁵ Halil Özcan, Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.

¹⁶ Ali Özkan, Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1945-1985), Nobel Bilimsel Eserler, Ankara, 2017.

¹⁷ Recai Karagöl ve Hasan Karagöz, Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1995.

¹⁸ Bernd Jürgen Fischer, King Zog and the Struggle for Stability in Albania, Columbia University Press, New York, 1984.

¹⁹ Bernd Jürgen Fischer, Albania at War, 1939-1945, Purdue University Press, Indiana, 1999.

²⁰ Peter R. Prifti, Socialist Albania since 1944: Domestic and Foreign Developments, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, 1978.

²¹ Miranda Vickers, The Albanians: A Modern History, I.B. Tauris Publishers, London-New York, 2001.

²² Owen Pearson, Albania and King Zog, Independence, Republic and Monarchy 1908-1939, I.B Tauris Publishers, 2004.

²³ Owen Pearson, Albania In Occupation and War, I.B. Tauris & Co Ltd, London-New York, 2005.

gösterilebilir.

III. Arnavutluk'un Coğrafi ve Dini/Demografik Yapısı

III.1. Arnavutluk'un Coğrafi Yapısı

Arnavut tarihi M.Ö. 2000'li yıllara kadar gitmekte, Balkanlar'a yerleşen İlliryalıların Arnavutların atası olduğuna inanılmaktadır.²⁴ İlliryalıların önceleri yaşadıkları Orta Avrupa'dan Balkan yarımadasının batı taraflarına göç ettikleri, hatta Balkanlar'a yerleşen ilk kavim olduğu bilinmektedir.²⁵ Bu kavmin M.Ö.1250-1233 yılları arasında Kuzey Arnavutluk ve Tuna ile Adriyatik Denizi arasında bir medeniyete sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁶ “İllirya” kelimesinin, Adriyatik Denizi'nin kuzey tarafında bulunan dağlık bölgenin adından geldiği ileri sürülmüştür.²⁷ Bölgenin kuzey kısmından hareket eden İlliryalılar, Balkan Yarımadasının batı tarafları olan bugünkü Sırbistan, Hırvatistan, Dalmaçya ve Kuzey İtalya topraklarına yerleşmişlerdir.²⁸ M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda İlliryalıları İşkodra'yı merkez yaparak İşkodra Gölü'nün çevresinde İllirya Krallığı olarak varlık göstermişlerdir.²⁹

Balkan Yarımadasının batı kesimine doğru uzanmakta olan Arnavutluk, toplam 28.748 km² yüzölçümü ile Avrupa'nın en küçük ülkelerindendir.³⁰ Yunanistan, Kuzey Makedonya, Kosova ve Karadağ ile komşu olup batısında Adriyatik Denizi ile çevrilidir.³¹

Arnavutluk dağlık ve sarp bir yapıya sahip olup ülkenin kuzey taraflarında dağların ayrılarak güney batıdan kuzey doğuya doğru ilerlediği görülmektedir. Daha çok çam, kayın ve çınar ormanlarından müteşekkil Kuzey Arnavutluk Dağları'nda yaklaşık

²⁴ Arnavutluk Devlet Arşivi (AQSH), F. 196 (Ministria e Kulturës Popullore), V. Pa vit, D. 28; Prifti, 1978, s. 3.

²⁵ An Outline of the PSR of Albania, Sosyalist Arnavutluk, çev. S. Gökhan, Yıldız Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 12; Prifti, 1978, s. 3.

²⁶ Betül Turan, Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye-Kosova İlişkileri, Ankara, 2009, s. 5.

²⁷ Karagöl ve Karagöz, 1995, s. 19.

²⁸ William M. Sloane, Bir Tarih Laboratuvarı: Balkanlar, Süreç Yayınları, İstanbul, 1987, s. 50-51.

²⁹ Andrew Baruch Wachtel, Dünya Tarihinde Balkanlar, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 34.

³⁰ Mustafa L. Bilge, “Arnavutluk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 3, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 383.

³¹ Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME) Yayınları, 2007, s. 3.

2.500 metrelik tepeler mevcuttur. Ülkenin ortasında bulunan Lyubatin Dağı 2,510 metre rakımlıdır. Glossa Burnundan güneye doğru sahil boyunca en yüksek tepesi 1.593 metre olan Akrokeraun dağ silsilesi bulunmaktadır.³² Alçak kesimlerde Adriyatik Denizi'nden yükselen Epir Sıradağları ise Yunanistan'a kadar uzanır.³³

Adriyatik sahili boyunca Musakya (Muzaka) ve Zadrime adı verilen İşkodra ovaları birbirini takip etmektedir. Ülkenin doğu kısmında da etrafı dağlar ile çevrilmiş Metoya, Kosova ve Kalkandelen ovaları bulunmaktadır. Bu yörede Ohri (311 km²) ve Prespa (306 km²) gibi göllerin olduğu görülmektedir. Arnavutluk'un nehirleri kısmen Drin istikametinde Adriyatik'e, kısmen İbar yolunu takip ederek Tuna'ya, kısmen de Vardar hattı boyunca Ege Denizi'ne dökülmektedir. Ülkenin güney kısmında batı yönüne doğru akan Mat (Matya), Arzan (Rçan), İşkumbi, Seman (Semeni), Viosa ve Kalamos ırmakları vardır. Deniz kıyıları genel olarak ılıman iklime sahipken iç kesimlerde daha sert bir iklim yaşanmaktadır. Ülkenin güney batısında bulunan Çamlık mevkiinde pirinç, limon, portakal, nar, üzüm incir, zeytin, karpuz ve kavun gibi ürünler yetişmektedir.³⁴

Günümüzde Arnavutluk, yerel yönetim birimi olarak 308 ilçe, 65 il ve 12 bölgeye ayrılmıştır. Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi ve vergilerin toplanması gibi kanunla belirlenen görevler yerel yönetim birimleri üzerindedir. Valiler Bakanlar Kurulu kararıyla atanmakta olup, görevlendirildikleri bölgelerde hükümetin en üst düzey temsilcileri olarak görev yapmaktadırlar.³⁵

III.2. Arnavutluk'un Dini/Demografik Yapısı

Osmanlı Devleti Arnavutluk'u fethettiğinde bölgenin demografik yapısı da çeşitlenmiştir. Bugün için Arnavutluk, diğer Balkan ülkelerine nazaran etnik nüfus bakımından daha homojen bir yapıdadır. Müslümanlar dini nüfus içinde çok daha yoğun olmasına rağmen azımsanmayacak oranda Ortodoks ve Katolik nüfus da mevcuttur.³⁶

Değişik yıllarda yapılan nüfus sayımları ve etnik-dini görünümlere ilişkin veriler

³² Karl Süßheim, "Arnavutluk", İslam Ansiklopedisi, C. 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 573.

³³ M. Niyazi Erenbilge, Avrupa Memleketleri Coğrafyası-Balkanlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 66.

³⁴ Süßheim, 1978, s. 573-574.

³⁵ Nedim Emin, Arnavutluk Siyasetini Anlama Kılavuzu, Seta Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 25.

³⁶ Emin, 2014, s. 13-14.

şu şekildedir:

1939 yılında yapılan sayıma göre toplam 1.037.000 kişiden oluşan nüfusun %69'u Müslüman, %20,5'i Ortodoks ve %10'u Katolik'tir.³⁷

2008 yılı verileri dikkate alındığında toplam nüfusun %68'inin Müslüman (%51 sünni, %17 beктаşı), %22'sinin Ortodoks, %10'unun Katolik olduğu görülmektedir.³⁸

2011 yılı verilerine göre ise %82,3'ü Arnavut, %1'i Yunan, %2'si Roman, Makedon, Karadağılı, Ulah ve Bulgar gibi unsurlardan oluşan nüfusun 2015 sayımında 2.893.005 kişiye ulaştığı görülmektedir.³⁹

2018 yılında yapılan bir araştırmada da Arnavut halkının %57'sinin Müslüman, %2'sinin beктаşı, %10'unun Katolik, %6,7'sinin Ortodoks, %5,5'inin din belirtmeksizin inançlı, %2,5'unun ateist ve %14'ünün herhangi bir inanç belirtmediği tespit edilmiştir.⁴⁰

2021 yılında yapılan sayıma göre ise toplam 2.829.741 olan nüfusun %32,2'si Tiran, %10,3'ü Fier ve %10,1'i Draç (Durrës) kentinde ikamet etmektedir.⁴¹

IV. Arnavut ve Arnavutluk Kelimelerinin Etimolojisi

Etimolojisiyle ilgili olarak çeşitli görüşler olmakla birlikte Arnavutluk kelimesi, Albanopoli (Albania) şehrinin isminden gelmektedir. Orta Arnavutluk'ta ismi Arberia olan bir bölge de bulunmaktadır.⁴²

Arnavut kelimesinin nereden geldiğini araştıran Şemseddin Sami'ye göre ise Arnavut ifadesi “çiftçi” anlamına gelmektedir. Avrupa'da genel olarak “Alban” olarak kullanılan Arnavut adı, Yunanca'da “Albanitai”, “Arbanitai”, “Arvanitai”, Sırp-Hırvatça'da “Arbanasi” olarak ifade edilmiştir. Arnavutlar da kendilerini “Shqip” veya

³⁷ Süßheim, 1978, s. 576.

³⁸ “Albania”, *Encyclopedia Britannica (2009 Book of The Year)*, Chicago-London, 2009, s. 507.

³⁹ Bu sayımda nüfusun % 14,07'sinin etnik aidiyet sorusuna yanıt vermediği görülmektedir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Tiran Büyükelçiliği, “Ülke Künyesi, 9.2.2017”, <http://tiran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfo/Note/250776>, (25.07.2020).

⁴⁰ İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası, “Arnavutluk Ülke Raporu”, <https://iskenderuntso.org.tr/wp-content/uploads/2019/11/arnavutluk-ulke-raporu.pdf>, (15.06.2020).

⁴¹ Institute of Statistics (E-INSTAT), “Population of Albania”, <http://www.instat.gov.al/media/8305/population-on-1-january-2021.pdf>, (10.05.2021).

⁴² Özcan, 2011, s. 1.

“Shqyp” (Shqiptar) şeklinde adlandırmışlardır.⁴³ Bulgarca’da da “Arnaut” şekli kullanılmaktadır. Arberilerin Draç’ın doğusunda yerleşik olan Arbora’dan göç ettikleri de muhtemeldir. Yunanlılar’ın Arben’de bulunan “r” harfi yerine “l” koyarak “Alban” şeklinde telaffuz ettiği, dolayısıyla bugün Avrupa’da kullanılmakta olan “Albanie” şeklinin “Arben” kelimesinden türediği söylenebilir.⁴⁴ Ortaçağda “Arber”, “Arberesh”, “Arbanon” ve “Arbanoi” gibi isimlerle anılan Arnavutluk, daha sonraki dönemlerde “*Kartallar Ülkesi*” anlamında “Shqiperia” şeklinde adlandırılmıştır.⁴⁵ Osmanlılar’ın kelimenin “Arbanitai” biçimini “Arvanid” şeklinde kullandığı, zamanla da “Arnavud” ve “Arnavut” kavramlarının yaygın olarak yerleştiği görülmektedir.⁴⁶

İliyria lehçesinden teşekkül eden Arnavutça, Hind-Avrupa dil ailesindendir. Arnavutça kuzey kesimde “Gega” ve güney kesimde “Toska” olmak üzere iki lehçeye ayrılmaktadır.⁴⁷ Ülkede Arnavutçadan başka resmi dil kullanılmamaktadır. 2011’deki sayım sonuçlarına göre halkın yüzde 98’inin ana dili Arnavutça’dır.⁴⁸

V. Arnavutluk’un Ekonomik Yapısı

Bağımsızlığını kazanmasından itibaren yaşanan iç karışıklıklar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında uğradığı istilalar Arnavutluk’un ekonomik olarak gelişmesini engellemiş, 1949 yılına kadar ülkede uygulanan ve tamamen tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomik sistem başarıya ulaşamamıştır. Sosyalizme geçilmesiyle birlikte ilk önce iki yıllık, sonrasında da beşer yıllık kalkınma planları uygulaması başlatılmış, bu süreçte Sovyetler Birliği ve Çin’in kredi ve yeni teknolojilerinden yararlanılarak başarılı sonuçlar alınmıştır.⁴⁹

1970’li yılların sonlarına kadar özellikle Çin’le yoğunlaşan ilişkiler, bu ülkenin 1978’de yaptığı tüm yardımları iptal etmesi ile sonlanmış, böylece zor bir döneme giren

⁴³ Bilgin Çelik, İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu, Büke Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 17-18.

⁴⁴ Süssheim, 1978, s. 575.

⁴⁵ Robin Hanbury-Tenison, Land of Eagles: Riding Through Europe’s Forgotten Country, I.B Tauris, London- New York, 2009, s. xvii.

⁴⁶ Bilge, 1991, s. 384. Türkler kelimenin Rumca şeklini “*Arnaut*” biçimine dönüştürerek zamanla İstanbul şivesinde “Arnavut” olarak söyler olmuşlardır. Bkz. Süssheim, 1978, s. 575.

⁴⁷ Tayfun Atmaca, Krallıktan Cumhuriyet’e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları: Zogu ve Atatürk, Lazer Ofset, Ankara, 2007, s. 28.

⁴⁸ Emin, 2014, s. 14.

⁴⁹ Başdoğan, 1991, s. 67-68.

Arnavutluk, bu tarihten sonra Doğu Bloku'ndan da uzaklaşarak dünyanın en izole ülkelerinden biri haline gelmiştir. 1985 yılında Enver Hoca (Enver Hoxha)'nın ölümünün ardından ülkede bir geçiş süreci başlamış, siyasi ve ekonomik anlamda -kısmen de olsa- Arnavutluk'un içe kapanıklığını aşmaya yönelik girişimler görülmüştür.⁵⁰

1990'lı yılların başında komünist rejimden ayrılan ve tıkanmış bir ekonomik görüntü çizen Arnavutluk'ta, bu dönem içinde yaklaşık beş yüz bin kişi geçimini sağlamak için başka ülkelere çalışmaya gitmiştir.⁵¹ Ekonomik dönüşüm Arnavutluk'ta halen devam etmekte, bu durum da sosyo-ekonomik problemlerin çözümsüzlüğünde önemli rol oynamaktadır.⁵²

VI. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Arnavutluk

M.Ö. 167 yılında İllirya'yı işgal eden Romalılar yaklaşık 500 yıl bölgede hüküm sürmüşlerdir.⁵³ Romalılar Adriyatik Denizi'nin kıyısında bulunan bu dağlık bölgedeki yerleri sömürgeleştirmişler ve ticaret kolonileri kurmuşlardır.⁵⁴ Roma İmparatorluğunun 395 yılında ikiye bölünmesinden sonra İllirya, Doğu Roma İmparatorluğu toprakları içinde kalmış, ancak Barbar kavimlerin saldırısına uğramıştır.⁵⁵ Bu saldırılar karşısında Arnavutlar, Kosova ve Makedonya gibi toprakların ovalık kısımlarını bırakarak dağlık kesimlere çekilmişlerdir.⁵⁶ Bu gelişmelerden sonra Arnavutluk çeşitli devletlerin işgali altında kalmıştır. VII. yüzyılda Slavlar ülkenin tamamını, IX-X. yüzyıllarda Bulgarlar ve XII. yüzyılda da Sırlar ülkenin bir bölümünü ele geçirmişlerdir. Bu süreçte Bizans ülkede askeri-feodal bir yapı oluşturmuş,⁵⁷ bu yapı, Arnavutlarda bağımsız devlet kurma düşüncesini ön plana çıkarmıştır. 1190'da Arnavut şefler, Bizans İmparatorluğunun zayıflamasından da istifade ederek merkezi Kruja olan bağımsız Arnavut prensliğini

⁵⁰ Emin, 2014, s. 17.

⁵¹ Dritan Egro, "Arnavutluk: Yoksulluğun Kıskaçında", Birikim, S:95, Mart 1997, s. 22.

⁵² Emin, 2014, s. 35.

⁵³ Cemalettin Taşkiran, Balkanlar'da İzlerimiz, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s. 54.

⁵⁴ Muzaffer Erendil, Balkanlar'ın Tarihi Coğrafyası, *Türkiye Cumhuriyeti'ni İlgilendiren Genel Konular ile XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlar'daki Askeri, Siyasi, İktisadi ve Toplumsal İlişkileri, Genelkurmay Başkanlığı Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I*, (22-24 Ekim 2003-İstanbul), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 160.

⁵⁵ AQSH, F. 196 (Ministria e Kulturës Popullore), V. Pa vit, D. 28; Yusuf Küpeli, Tarih İzinde Balkanlar ve ABD, Öncü Kitap, Ankara, 2000, s. 13.

⁵⁶ Ekrem Talha, "Biz ve Türkiye", AQSH, F.200 (Instituti i Studimeve Shqiptare), V.1943, D.59.

⁵⁷ Bilge, 1991, s. 384.

kurmuşlardır.⁵⁸ Bölge, 1204 yılında Epir Despotluğunun⁵⁹, 1230 yılında da Bulgaristan Çarlığı'nın hâkimiyetine girmiştir.⁶⁰ Bizanslıların Bulgarları bölgeden çıkarması ile Arnavutlar yeniden Bizans'a bağlı Epir Despotluğu'na bağlanmışlardır.⁶¹ Napoli Kralı I. Charles Anjau, 1272'de bölgeyi hâkimiyeti altına alarak yaklaşık bir asır sürecek olan Arnavutluk Krallığı'nı kurmuş ve kendini kral ilan etmiştir.⁶²

14. yüzyıl, Arnavutluk'ta bazı beylerin prenslik kurma mücadelesine girdikleri bir dönem olmuştur. Bu iç çekişmeler döneminde Zadrime bölgesinde prenslik kuran Lek Dukakin tarafından konulan aşiret kuralları, yüzyıllar boyu töreye dayalı Arnavut kanunu olarak varlığını devam ettirmiştir.⁶³ “*Dukakin Kanunu*” olarak bilinen bu kurallar Kuzey Arnavutluk'un tüm kabileleri tarafından kabul edilmiş ve İskender Bey tarafından da egemenliği altındaki tüm bölgelerde uygulanmıştır.⁶⁴ Kuşaklar boyu gelenekçi kabilelerce uygulanan kanunun en önemli özelliği, “*bir kez söz verildiğinde şeref meselesi olarak bağlayıcı rolü olan besa*”dır.⁶⁵ Besa, Arnavut toplumu töresinde son derece önemsenen bir tür yemindir,⁶⁶ bir şeref sözüdür, aman dileme ve ateşkestir. Arnavutluk kültüründe ihlali düşünülemeyen gizli bir şey olarak kabul edilir. Besa, sadece ahlaki bir değer olmayıp aynı zamanda Arnavutluk töresince önemli bir içeriğe sahiptir. Kuzeyde kan bağı ile birbirine bağlı kabileler arasında gerçek bir koruma ve güvenlik sağlar. Besa, kişiler arasında verilebildiği gibi kabileler arasında da çatışma sürelerini askıya alan ateşkes çağrısı olarak kabul edilebilir.⁶⁷

⁵⁸ Sosyalist Arnavutluk, 1979, s. 17-18.

⁵⁹ Haçlılar tarafından Bizans'ın işgal edilmesi üzerine, daha önce ülkeden kovulmuş olan hükümdar ailesinin bir üyesi Epir despotluğunu kurmuştur. Bkz. Çelik, 2004, s. 19.

⁶⁰ Atmaca, 2007, s. 44.

⁶¹ Kristo Frashëri, Historia E Qytetërimit Shqiptar (Nga kohet e lashta deri ne fund te Luftes se Dyte Boterore), Akademia Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 2008, s. 75; Nehir Ağırseven, Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2015, s. 11.

⁶² Prifti, 1978, s. 5.

⁶³ Özcan, 2011, s. 3.

⁶⁴ Josep Swire, Albania-The Rise of a Kingdom, Arno Press, 1971, s. 27.

⁶⁵ Kabileler, Arnavutluk tarihinde erken epik dönemlerden itibaren varlık bulan ve yapısında pekçok farklı gelenek barındıran bir organizasyon şekliydi. Bu gelenekselci kabileler, sosyal yapı içerisinde kendilerini geliştirerek etnik ve ahlaki bir kurum olarak besa adı altında tanımlanmışlardır. Bkz. Ramadan Marmullaku, Albania and The Albanians, C. Hurst and Company, London, 1975, s. 84.

⁶⁶ Yüksel Topaloğlu, “Bir Töre Oyunu: Besa yahut Ahde Vefa”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:15, S:1, Haziran 2013, s. 171.

⁶⁷ Robert Elsie, Historical Dictionary of Albania, The Scarecrow Press, Lanham-Toronto-Plymouth, 2010, s. 49.

VII. Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması

Bizans İmparatoru III. Andronikos'un -Arnavutlar'ın yaşadığı Epir Despotluğunu 1336 yılında işgal etmesi sürecinde- Aydınoğlu Umur Bey'den yardım istemesi, Türklerin Arnavutlarla ilk karşılaşması olarak tarihteki yerini almıştır. Umur Bey bu işgalde iki bin asker ile Bizans İmparatoruna destek vermiş ve Arnavutlara ağır kayıplar verdirmiştir.⁶⁸ Bizanslılar Draç'a kadar olan bölgede yeniden hâkimiyet sağlamışlardır.⁶⁹

Osmanlılar ise Arnavutlarla 1383 yılında Balkanlar'a yaptığı fetih hareketleri sırasında karşılaşmıştır. Türk akıncı birlikleri ile karşı karşıya kalan Avlonya prensi, topraklarını Venediklilerin himayesine sokmak mecburiyetinde kalmıştır.⁷⁰ Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk üzerine ikinci harekâtı 1385 yılında gerçekleşmiştir. Bu süreçte, bölgede Dıraç ve civarını elinde bulunduran Arnavut Prensi Şarl Topia ile Arnavutluk'un en kuvvetli prensi olarak görülen II. Balşa arasındaki mücadelede, Osmanlı Devleti yardım talebinde bulunan Şarl Topia'yı desteklemiştir. Bu tarihten sonra Osmanlılar artık Arnavutluk topraklarına girmiş, 1389'da da Kroya ve İşkodra ele geçirilmiştir.⁷¹

Osmanlı hâkimiyetine giren Arnavutluk'ta zaman zaman isyan ve ayaklanmalar da meydana gelmiştir. Bu ayaklanmaların en öne çıkanı İskender Bey'in önderliğinde gerçekleştirilen Arnavut ayaklanmasıdır.⁷² Asıl adı George Kastrioti olan İskender Bey, adını 1415 yılında 9 yaşında iken Osmanlı sarayına iç oğlan olarak girdiğinde dönemin Osmanlı Padişahı II. Murad tarafından almıştır. Devşirme olarak yetiştirilen İskender, sipahi olarak Arnavutluk'ta görev yapmış ve Osmanlı adına yaptığı savaşlarda zaferler elde etmiştir. Bununla birlikte İskender Bey, II. Murad'ın 1443 yılında Macar kuvvetlerine karşı giriştiği savaşta Osmanlı ordusunun uğradığı bozgunu fırsat bilerek emrindeki Arnavut askerleri ile birlikte ayaklanarak kendi adı ile anılan isyanın önderi olmuştur.⁷³ Fatih Sultan Mehmet döneminde de -Arnavutluk'un ikinci plana itildiği- süreçten istifade eden İskender Bey, 1455 yılında Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan

⁶⁸ Süssheim, 1978, s. 583.

⁶⁹ Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yayınları, 2014, s. 72.

⁷⁰ Gürkan Akyol, *Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2007, s. 9.

⁷¹ Akman, 2006, s. 279-280.

⁷² Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri", *Avrasya Dosyası* C:14, S:1, 2008, s. 113.

⁷³ Sosyalist Arnavutluk, 1979, s. 19-20.

Berat'ı kuşatmış, ayrıca Bizans'ın hâkimiyeti altındaki Güney Arnavutluk'a girmiştir.⁷⁴ Osmanlı Devletine karşı mücadelesiyle dikkati çeken ve II. Murat ile Fatih Sultan Mehmet'in bizzat katıldığı seferlerde Kruja kentini başarıyla savunan İskender Bey'e, bu başarılarından dolayı Papa Calixtus III tarafından "*Athleta Christi*" ünvanı verilmiştir.⁷⁵ Bu başarılarla birliğini oluşturan ve Müslümanlığı terk ederek Hristiyanlığa döndüğünü açıklayan İskender Bey, Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı mücadelesini 25 yıl sürdürmüştür.⁷⁶ Ancak 1468'de ölümü ile bağımsızlık hareketi zayıflamış⁷⁷ ve Arnavutluk'un kuzeyi on yıl içinde Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.⁷⁸ Böylelikle 1479'da yapılan anlaşma gereği Venedik'e bırakılan Durazzo ve İşkodra limanları dışında kalan tüm Arnavutluk fethedilmiştir.⁷⁹ Fetihden sonra Arnavutların büyük bir kısmı İslamiyet'e geçmiş ve birçok imtiyaz ve olanaktan istifade etmişlerdir.⁸⁰

Arnavutluk'un Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra çok sayıda Arnavut'un devletin üst makamlarına atandığı görülmektedir. Osmanlı idaresine getirilen bu kişilere; Sinan Paşa, Balaban Paşa, Recep Paşa,⁸¹ Gedik Ahmed Paşa, Davut Paşa, Dukakinoğlu Ahmet Paşa, Ayas Mehmet Paşa, Koca Sinan Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Kara Murad Paşa, Tarhuncu Ahmed Paşa, Köprülü Mehmet Paşa, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Hacı Halil Paşa, Alemdar Mustafa Paşa, Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Sait Halim Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Damat Ferit Paşa gibi çok sayıda sadrazam örnek olarak gösterilebilir.⁸² Ayrıca Kapıkulu askerleri arasında da Arnavutlar'ın çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir.⁸³

⁷⁴ Ağırseven, 2015, s. 16.

⁷⁵ Elsie, 2010, s. LV.

⁷⁶ Prifti, 1978, s. 5. Atalarına ait topraklarda kendi birliğini kuran İskender Bey, maiyetine dağıtmak için Papa, Venedik ve Napoli kralından önemli maddi destek sağlamıştır. Batılilar da onun en küçük bir başarısını, Hristiyan aleminin en önemli başarısı gibi ilan etmişlerdir. Bkz. Halil İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", Fatih İstanbul Dergisi, C:I, S:2, İstanbul, 1953, s. 169.

⁷⁷ Sosyalist Arnavutluk, 1979, s. 23.

⁷⁸ Ağırseven, 2015, s. 17.

⁷⁹ Georges Castellan, Balkanlar'ın Tarihi, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 93.

⁸⁰ Ekrem Talha, "Biz ve Türkiye", AQSH, F.200 (Instituti i Studimeve Shqiptare), V.1943, D.59.

⁸¹ AQSH, F. 196 (Ministria e Kulturës Popullore), V. Pa vit, D. 28.

⁸² Hüseyin Perviz Pur, Çınarın Gölgesinde Arnavutlar, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 74-75.

⁸³ Said Olgun, XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2015, s. 14.

TABLO 1: Milliyetlerine Göre Osmanlı Sadrazamlarının Dağılımı⁸⁴

OSMANLI SADRAZAMLARININ			
Milliyeti	Adedi	Milliyeti	Adedi
Arnavut	33	Hırvat	5
Boşnak	12	Bulgar	1
Hersekli	1	Pomak	1
Dalmaçyalı	1	Sırp	1
Rum	7	TOPLAM	62

Bu noktada Osmanlı Devleti’nin Arnavutların yaşadığı bölgelerde uyguladığı “*bayraktarlık*” sisteminden ve Arnavutluk toplum yapısı içindeki statüsünden bahsetmek gerekir. Osmanlı Devleti Müslim ve gayrimüslim Arnavut kabilelere bayrak veya sancak vererek onların otoritesini tanıyordu. Bayraktarlık sistemi olarak anılan bu uygulamaya göre her kabile bir bayraktarın idaresi altında bulunuyordu. Her aileden bir kişinin Osmanlı ordusuna katılması bakımından bir yardımcı kuvvet birliği oluşturan bu sistem⁸⁵, sınır güvenliğini sağlama noktasında da önemli bir hizmet vermekteydi.⁸⁶ Bayrak adı verilen bu küçük birimler bir veya birkaç kabileden oluşmakta idi.⁸⁷

Osmanlı idaresi altındaki Arnavutluk’ta da bazı kabile başkanları bayraktar olarak adlandırılmaktaydı. Bunların mahali idarede önemli imtiyazları vardı.⁸⁸ Bayraktar kabileye liderlik yapardı. Bazen bir bayraktar birkaç kabileyi de yönetebilirdi. Kimi zaman da büyük ve gelişmiş bir kabile, bünyesinde birkaç bayraktar bulundururdu. Osmanlı Devleti bayraktar tayin ettiği kişilere güvenmekteydi. Bu güvenin karşılığında bayraktar da kendisine verilmiş olan bayrak bölgesinden Osmanlı adına asker çıkarırdı. Bu konudaki gayretleri karşılığında kendilerine bazı imtiyazlar tanınırdı. Bu imtiyazlar kadılık veya herhangi bir Osmanlı biriminin yöneticiliği olabilirdi. Bayraktarlar

⁸⁴ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)”, Balkanlar, OBİV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 66.

⁸⁵ Bilge, 1991, s. 386.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Noel Malcolm, Kosova: A Short History, New York University Press, New York, 1998.

⁸⁷ Mustafa Durdu, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Arnavutluk’ta 1847 Toskalık İsyanı ve Osmanlı Devleti’nin Müdahalesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:13, S: 69, 2020, s. 317.

⁸⁸ Abdülkadir Özcan, “Bayraktar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 255.

genellikle sahip oldukları mevkiyi veraset yoluya kazanırlardı.⁸⁹

Bayraktarlık vazifesi yapan kesim daha çok Gega Arnavutlarının tabakalarını oluşturmdu. Gegler, toplumda önemli siyasi ve sosyal bir rol oynayan bayraktarlık yapısı içinde örgütlenmişlerdi.⁹⁰

Arnavutlar Osmanlı'dan aldıkları bayraktarlık sistemini kabile yaşantılarının bir parçası olarak uygulamaya devam ettiler ve bu sosyal sınıfı başarı ile muhafaza ettiler.

VIII. Arnavutluk'ta İslamlaşma Süreci

Osmanlı Devleti Arnavutluk'ta İslam'ı yaymak için herhangi bir baskı oluşturmamıştır. Ancak Arnavutluk halkı İslâm'a ısınmış, 1466'da İlbasan, Tesalya ve Yenişehir gibi şehirler kısa süre içinde Müslümanların merkezleri haline gelmiştir.⁹¹ Fâtih döneminde İlbasan Kalesi'nin inşa edilmesi ile bölge yeni bir sancak haline getirilmiştir. Beraberinde Ohri ve İşkodra (İskenderiye) sancakları da kurulmuştur. Fetih sürecinde Konya civarlarından ve yörüklerden yapılan nakille bölge iskân edilmiştir. Bazı eski Arnavut derebeyleri de Trabzon'a nakledilmişlerdir.⁹²

XV. yüzyılda başlayan İslamlaşma süreci gelişim göstererek XVI. yüzyılın sonlarında önemli seviyelere ulaşmıştır.

Müslüman kesim içinde de Bektaşî tarikatına mensup olanların sayısı önemli bir oran teşkil etmektedir. Osmanlı döneminde özellikle Batı Anadolu bölgesinde yaygınlaşan Bektaşîlik, fetihler sonrasında Balkanlar'a da yayılmış, Tuna kıyılarından Arnavutluk'a kadar olan bölgede kurulan tekkelerle bölgenin dinsel yapılanmasında önemli rol oynamıştır.⁹³ Ayrıca daha Osmanlı Devleti varlık kazanmadan, Horasan'dan Anadolu'ya gelerek binlerce halife yetiştiren Hacı Bektâş-ı Velî'nin halifelerinden

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Richard V. Weekes (Ed.), *Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey*, Greenwood Press, 1984.

⁹⁰ Elez Biberaj, *Albania: A Socialist Maverick*, Westview Press, San Francisco-Oxford, 1990, s. 9. Özellikle ülkenin kuzeyindeki dağlık kesimlerde yaşayan Katolik ve Müslüman Arnavutlar, bu idari-soyal örgütlenme yapısı içinde Osmanlı hakimiyetine dahil olmuşlardı. Bkz. Halil Saim Parlador, "Arnavut Milli Kimliğinin Tarihsel ve Sosyolojik İmkân ve Kısıtlarına Dair", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C:2, S:2, 2015, s. 128.

⁹¹ Bilge, 1991, s. 387.

⁹² Bilge, 1991, s. 386.

⁹³ M. Fuad Köprülü, "Bektaş. Hacı Bektaş Veli", *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 461.

bazılarını çeşitli memleketlere –ve de Rumeli’ye- gönderdiği bilinmektedir.⁹⁴ Balkanlar’a gelerek irşat faaliyetlerinde bulunan ve Sarı Saltuk⁹⁵, Seyyid Ali Sultan⁹⁶ gibi halifelerin yolunu takip eden Bektaşî zümreler, daha çok Priştâ, Akçehisar, Tiran, Elbasan, Korça (Görice)⁹⁷, Frager ve Ergeri gibi merkezlerde bulunmaktadır.⁹⁸

Arnavutluk’taki Müslüman kesim arasında İslam tasavvuf ve tarikatlarının etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Bektaşîlik, Gülşeniyye, Halvetiyye, Rifâiyye, Sa’diyye ve Ticânîyye gibi tarikatların merkezi olarak çok sayıda tekke ve dergâh inşa edilmiştir.⁹⁹

IX. Arnavutluk’un Bağımsızlığına Giden Süreç

1600-1623 yılları arasındaki siyâsî sarsıntı döneminde Osmanlı Devleti’ni uğraştıran unsurlardan biri olan Arnavutlar, bir sonraki yüzyılda da Fransız ihtilali ile

⁹⁴ Tahir Harimi Balcıoğlu, Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 184-185.

⁹⁵ Sarı Saltuk Dede, 1263-1264 yıllarında Dobruca’da bulunan 10.000-12.000 kişi kadar Türkmeni idare eden Türk dervîşi ve Bektaşî velisidir. Hayatı hakkında çok az şey bilinen Sarı Saltuk’a ilişkin en eski kayıt İbn Battuta’da bulunmaktadır. Rumeli’ye geçerek irşad faaliyetlerini yürüten Sarı Saltuk, Balkanlar’daki Bektaşîler arasında büyük bir saygıya mazhar olmuştur. Bkz. Franz Babinger, “Sarı Saltuk Dede”, İslam Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1980, s. 220-221. Aile kökeni Hz. Ali’nin oğlu İmam Hüseyin koluna dayanan Sarı Saltuk’un ataları Kerbela katliamı sonrasında Horasan-Şam-Gilan-Deylemistan-Türkistan hattını takip ederek göç etmişlerdir. Bkz. Entela Muço, Sarı Saltuk Dede ve Arnavutlar, *Balkanlar’a Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildirileri*, (06-10 Kasım 2013, Köstence/Romanya), Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014, s. 114.

⁹⁶ Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), 1310-1402 tarihleri arasında yaşamış, rüyasında Hz. Peygamber’den aldığı emir üzerine yanındaki kırk dervîşle birlikte Hacı Bektaş Veli’nin yanına gitmiştir. Hacı Bektaş Veli de onu arkadaşlarıyla beraber Orhan Gazi’nin yanına göndererek Rumeli’nin fethiyle görevlendirmiştir. Erenleriyle beraber Rumeli fetihlerine katılan Seyyid Ali Sultan, Rumeli’de birçok şehrin fethedilmesinde, Bektaşîlik öğretisinin Trakya ve Balkanlar’a yayılmasında önderlik etmiştir. Bkz. Haşim Şahin, “Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S:53, 2010, s. 21. Seyyid Ali Sultan, Rumeli’de Dimetoka yakınlarında Kızıldeli Irmağı kenarına bir dergâh kurmuş, bu nedenle de kendisine ve dergâha “*Kızıldeli Sultan*” adı verilmiştir. Bkz. Rıza Yıldırım, Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 133.

⁹⁷ Arnavutluk’un Güneydoğu kesiminde eski bir Osmanlı kasabası olan Görice, bugün Korça adıyla anılmaktadır. Bkz. Machiel Kiel, “Görice”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 157.

⁹⁸ 25 Kasım 1925’te yayınlanan 677 sayılı kanunla tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması üzerine Bektaşî babalarından Arnavut kökenli Salih Niyazi Türkiye’den ayrılarak Arnavutluk’taki Bektaşîlerin başına geçmiştir. Salih Niyazi, Arnavutluk’u dünya Bektaşîliğinin merkezi haline getirmek istemiş de Arnavutluk makamları buna itibar etmemiş ve kendisine Bektaşîliğin merkezinin Türkiye olduğu bildirilmiştir. Bkz. Bedri Noyan Dedebaba, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, C.V, Ardıç Yayınları, Ankara, 2002, s. 4.

⁹⁹ Bilge, 1991, s. 388-389.

hızla yayılmaya başlayan milliyetçilik akımlarından etkilenmiştir.¹⁰⁰ Bu akımlar 19. yüzyılda Balkan topraklarının büyük bölümünün Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte önce 1830'da Yunanistan, 1878 Berlin Kongresi ile de Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmışlardır.¹⁰¹ 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra Balkanlar'da yaşanan gelişmelerden oldukça tedirgin olan Arnavutlar ise, -alınacak kararlar üzerinde etkili olabilmek amacıyla- Berlin Kongresinin toplanmasından önce "*Prizren Birliği*" adı altında örgütlendiler.¹⁰² Amacı bağımsız bir devlet kurmak olmayan Prizren Birliği, Arnavutluk ulusal topraklarının yabancı güçlerce paylaşımını engelleme düşüncesiyle kurulmuştu.¹⁰³ Gerçekte Karadağlılara, Bulgarlara ve Yunanlılara karşı bir savunma savaşına hazırlanma amacıyla olan Birlik, Arnavut topraklarına girişi önlemek için bir '*Halk Ordusu*' örgütlemeye başladı.¹⁰⁴ Bununla birlikte Berlin Kongresi kararları gereği, Ülgün (Ulcinj), Gosine (Gusinje) ve Plan'ın Karadağ'a ilhakı süreci¹⁰⁵, Prizren Birliği'nin kendisini "*Geçici Arnavut Hükümeti*" ilan etmesiyle sonuçlandı. Bu girişim sonrasında II. Abdülhamit, Prizren Birliğini ordu gücü kullanarak ortadan kaldırmış, böylelikle özerk bir Arnavutluk kurulması çabaları sonuçsuz kalmıştır.¹⁰⁶

1881 yılında Prizren Birliğinin dağıtılmasından sonra Arnavut ulusçuluğu,

¹⁰⁰ Necla Atalay, "Arnavutlar ve Türk-Arnavut Münasebetleri", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S:125, 1997, s. 46.

¹⁰¹ Bozboru, 2008, s. 112.

¹⁰² 1875'li yıllarda Osmanlı toprağı olan Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da patlak veren ayaklanmalar, Batılı devletler ile Rusya'nın bölge üzerindeki çatışan çıkarlarının karşı karşıya gelmesi, "*Büyük Sırbistan*" hayali, Avusturya'nın "*Bosna-Hersek'e yerleşme*" planı, İtalya ve Fransa'nın "*Yugoslavya Devleti*" hayali ve Rusya'nın bölgeye yönelik "*Panslavist*" emelleri gibi nedenlerle Arnavut aydın ve yurtseverleri 1877 yılında Babıâli'ye sunulmak üzere muhtıra hazırlamışlardır. Muhtırada Osmanlı devletinin Arnavutluk topraklarını koruyamaması durumunda, bölgede özerk bir idare kurularak bu toprakların bizzat Arnavutlar tarafından korunacağı dile getirilmiştir. Bu süreçte önemli bir Arnavut nüfusun yaşadığı Makedonya'yı da içine alan bir Büyük Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasının kararlaştırıldığı Ayastefanos Andlaşmasının Batılı devletlerin müdahalesi neticesinde 1878 Berlin Kongresi kararları ile değiştirilmesi de Arnavutların gelecek kaygılarını gidermekten uzak kalmıştır. Bu gibi olumsuz gelişmelerin önüne geçebilmek amacıyla 10 Haziran 1878'de 300 Arnavut ileri geleninin katılımıyla toplanan Prizren Birliği, Arnavut direniş hareketinin başlangıcı olarak görülmüştür. Bkz. Bozboru, 2008, s. 117-118.

¹⁰³ Barbara Jelavich, Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl, C.2, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 88-89.

¹⁰⁴ Misha Glenny, Balkanlar 1804-1999, Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2001, s. 142.

¹⁰⁵ Detaylar için bkz. Abidin Temizer, Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007.

¹⁰⁶ Bozboru, 2008, s. 119-120; Abidin Temizer "Karadağ'da Öteki Sorunu: Müslümanlar (1878-1913)", History Studies, C:5, S:3, 2013, s. 235.

gelişimini özellikle dil ve kültür sahasında devam ettirmiştir. Arnavutların bu alandaki faaliyetlerinin artmasında II. Abdülhamid'in Arnavutlara karşı izlediği -güven kazanmaya yönelik- politikaları etkili olmuştur. Bu ılımlı yaklaşım Arnavutluk'taki ihtilalci fikirlerin daha çok yeraltında ve yabancı ülkelerde örgütlenmesini beraberinde getirmiştir. Makedonya'nın 19. yüzyıl başlarında büyük bir rekabet sahası haline geldiği bir sırada ilan edilen II. Meşrutiyet ise önceleri iyimser bir hava estirmiş, eski düşmanlıklar unutulmuş, kardeşlik-eşitlik-hürriyet söylemleri yeni beklentileri beraberinde getirmiştir.¹⁰⁷ Oluşan bu özgürlük ortamı içinde Arnavutlar kendi kültür derneklerini açmışlar, bu derneklerin öncülüğünde Arnavutça kitap ve gazeteler yayınlanmış, Arnavutça eğitim üzerindeki yasaklar kalkmıştır.¹⁰⁸ Ancak zamanla, Arnavutların milli talepleri ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin izlediği politikalar karşı karşıya gelmeye başladı. Gelişmelerden endişe eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, devlet otoritesi için bir tehlike olarak görmeye başladığı Arnavutlara karşı tavrını sertleştirdi. Böylece Arnavutlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki mevcut iş birliği, yerini bir çatışma ortamına bıraktı.¹⁰⁹

İttihat ve Terakki iktidarı ile Arnavutlar arasındaki bu çatışma süreci, 31 Mart 1909 ayaklanması sonrasında artarak devam etmiştir.¹¹⁰ İttihat ve Terakki, bu dönemde daha otoriter uygulamaları hayata geçirmeye başlamış, ayaklanma sıkıyönetim ortamını beraberinde getirmiştir.¹¹¹ İttihat ve Terakki yönetiminin bu uygulamaları içerisinde Arnavutları en çok endişelendiren gelişmelerden biri, 31 Mart isyanının hemen sonrasında çıkarılan "*Cemiyetler ve Çeteler Kanunu*" olmuştur. Cemiyetler Kanunu ile kavmiyet ve cinsiyet esaslarına dayalı siyasi cemiyetler oluşturulması yasaklanmaktaydı. Çeteler Kanunu ise silah taşıyanların ve çetelere katılanların hapisle cezalandırılmasını, çete kuranların ve çete liderlerinin idam edilmelerini öngörmekteydi. Arnavutlar bu iki kanunu, kendi direnişlerini kırmak için hayata geçirilmiş yasal tedbirler olarak

¹⁰⁷ Mithat Aydın, "Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)", *Belgi*, S:17, 2019/I, s. 1096-1097.

¹⁰⁸ Bozbora, 2008, s. 124.

¹⁰⁹ Yüksel Bayıl, "Milliyetçi İsyanlar Bağlamında Arnavutluk'ta Komite ve Çetelerin Rolü", *Humanitas*, C:6, S:12, 2018, s. 125.

¹¹⁰ Pur, 2017, s. 119.

¹¹¹ Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 208.

değerlendirmişlerdir.¹¹² Derneklerinin, kendi dillerinde eğitim veren okullarının kapatılması ve Arnavut basınının susturulması gibi yasaklayıcı uygulamalar yanında, zorunlu askerlik uygulaması ve yeni vergiler konulacağına ilişkin söylentiler de Arnavutlar içinde tepki doğurmuş, bu tepkiler 1910 yılından itibaren genel ayaklanmalara kadar varmıştır.¹¹³

1911 yılına gelindiğinde Kuzey Arnavutluk'ta yeni bir ayaklanma başlamış, Karadağ'ın da yardımını alan Katolik Arnavutlar, Osmanlı karakollarına saldırmışlar ve isyan kısa sürede yayılmıştır.¹¹⁴ Bu arada ayrılıkçı Arnavutları desteklemek için General Ricciotti Garibaldi liderliğinde Napoli'de 1911 yılında "*İtalyan-Arnavut Merkez Komitesi*" kurulmuştur. Kendilerini "*İtalyan-Arnavutlar*" olarak tanımlayan komitenin başkanlığını Av. Francesco Mauro yapmıştır. Mauro'nun imzası ile yayımlanan gizli belgede komitenin amacının; Osmanlı'dan ayrılmak için isyan eden Arnavutlara para toplamak ve "*Türklerin zalim baskısından kesin olarak kurtulmak*" için isyana destek vermek isteyen gençleri örgütlemek olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵ Dolayısıyla "*İtalyan-Arnavut Merkez Komitesi*", Arnavutların bağımsızlığını desteklemek için kurulmuş, bu amaçla birçok şehirde şubeler açmıştır. Komitenin İstanbul Şubesi tarafından 28 Temmuz 1912'de yayımlanan muhtıradan ise, bağımsızlık ifadesi yerine "*hem Arnavutluk'un kurtuluşu hem de Osmanlı Devleti'nin güvenliği için gerekli olduğu*" sözleri ile özerklik talebinde bulunulmuştur.¹¹⁶ İsyancıların özerklik talepleri gerçekleşmese de Katolik Arnavutlara önemli ayrıcalıklar tanınmıştır.¹¹⁷ Silah taşıma serbestliği ve Arnavutça eğitim gibi haklar elde etmek isteyen Kuzeyli Arnavutlar ise, 1912 yılında Babiâli'ye bir memorandum sunmuş, Arnavutların Osmanlı yönetimi üzerinde baskı kurmak amacıyla Üsküp'ü işgal etmeleri üzerine bu talepler kabul edilmiştir.¹¹⁸

1912, aynı zamanda Balkan Devletlerinin kendi aralarında anlaşmalar yaparak

¹¹² Banu İşlet Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 134-135.

¹¹³ Bozbora, 2008, s. 126; Çelik, 2004, 371-378.

¹¹⁴ Çelik, 2004, s. 403.

¹¹⁵ AQSH, F. 98 (Koleksioni i shoqërive shqiptare e italo-shqiptare në Itali), D. 5-36.

¹¹⁶ Stavro Skendi, The Albanian National Awakening: 1878-1912, Princeton University Press, New Jersey, 1967, s. 432.

¹¹⁷ Çelik, 2004, s. 426.

¹¹⁸ Bozbora, 2008, s. 128-129.

savaş için örgütlendikleri bir yıld. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ bu örgütlenme çerçevesinde ilk kez bir Balkan ittifakında birleşmekteydiler.¹¹⁹ Anılan bu ittifak üyelerinden Karadağ'ın, 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne açtığı savaş ile başlayan Birinci Balkan Savaşı¹²⁰ sürecinde, toprakları işgal edilen Arnavutlar, İsmail Kemal Bey¹²¹ önderliğinde bir araya gelerek Vlora Ulusal Kongresi'nde Arnavutluk devletinin kurulduğunu ilan ettiler.¹²²

TABLO 2: Arnavut Bağımsızlığını İmzalayan Delegeler¹²³

Dhimitër Beratti	Elmaz Efendi Boce	Hayreddin Bey Cakrani	Pandeli Cale
Şevket Daiu	Ömer Bey Deliallisi	Vehbi Efendi Dibra	Abaz Dilaveri (Çelkupa)
Kemal Elbasani	D. Emanuel	Thanas V. Floqi	Midhat Bey Fraşeri
Luigj Gurakuqi	Salih Gjuka	Veli Harçi	Spiro T. Ilo
Dom Nikolle Kaçorri	Zihni Abaz Efendi Kanina	Jorgji Karbunara	Celal Bey Koprencka
Dhimitër Zografi	Kazım Kokoşi	Mustafa Asım Kruja	Jani Minga
Recep Bey Mitrovica	Kemal Bey Mullaj	Dr. H. Myrtezai	Lef Nosi
Zühdi Bey Ohriti	Bedri Bey Pejani	Aristidh Ruçi	Nebil Efendi Sefa Lushnja
Nuri Efendi Sojliu	Abdi Bey Toptani	Murat Bey Toptani	Dhimitraq N. Tutulani
Abdül Aziz Vehbi	İsmail Kemal Bey Vlora	Ferit Bey Vokopola	Iljaz Vrioni, Cemaleddin Bey

¹¹⁹ Jelawich, 2009, s. 102.

¹²⁰ Abidin Temizer, "Montenegro in the First Balkan War", Annals of the Academy of Romanian Scientists Series on History and Archeology, V:5, N:1, 2013, s. 70.

¹²¹ Bağımsızlığın sağlanması adına 31 Mart gibi isyanlara destek veren İsmail Kemal, kimi Arnavut tarihçilerine göre Arnavutluk'un bağımsızlığının öncüsü olarak kabul edilmektedir. Bkz. Özcan, 2011, s. 12; Jelawich, 2009, s. 105.

¹²² Bozbora, 2008, s. 129-130.

¹²³ İhsan Burak Birecikli, Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 390.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIĞIN KAZANILMASINDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR ARNAVUTLUK VE TÜRKİYE- ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ (1912-1939)

Balkan Yarımadası, dünyanın en hassas bölgelerindendir. Coğrafi konum itibarıyla stratejik bir öneme sahip olan Balkanlar'ın, çok sayıda farklı etnik ve dinî unsurları barındırması, pek çok devletin bölge üzerinde hak ve sorumluluk iddia etmesine temel teşkil etmektedir.¹²⁴ Bir Balkan devleti olan Arnavutluk da dinî ve etnik çeşitlilik bakımından Balkanlar'ın genel yapısını muhafaza etmiştir.

1.1. Bağımsızlığın Kazanılmasından I. Dünya Savaşına Kadar Arnavutluk

Balkan ittifakı ülkelerinin taarruzu ile Ekim 1912'de başlayan I. Balkan Harbi, İşkodra'nın da düşmesi ile yaklaşık yedi buçuk ay sonra 23 Nisan 1913 tarihinde son bulmuştur. Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913'de imzalanan Londra Antlaşması ile Makedonya dâhil Çatalca ve Gelibolu yarımadası dışındaki topraklarını kaybetmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavutluk üzerindeki tüm hakları da kaldırılmıştır.¹²⁵

Londra Antlaşması'nda Arnavutluk büyük devletlerin himayesinde bağımsız ve egemen bir prenslik olarak tanınmış, prensliğin başına da aslen Alman olan Prens Vilhelm Wied getirilmiştir.¹²⁶

İsmail Bey'in yerine ülkenin başına getirilen Prens, Turhan Paşa'nın¹²⁷

¹²⁴ Sibel Akova, "Balkan Savaşları'ndan Günümüze Batı Balkanlar ve Kültürlerarası İletişim Bağlamında Türkiye ile İlişkiler", Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Balkan Özel Sayısı, 2012/2, s. 178.

¹²⁵ Coşkun Şenyuva, Balkanlar'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri ile Balkanlar-Türkiye Otoyol Projesi, Harp Akademi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 46-47.

¹²⁶ Elez Biberaj, Albania and China 1962-1978: A Case Study of a Bilateral Unequal Alliance, Columbia University, 1985, s. 21.

¹²⁷ Arnavut asıllı olan Turhan Paşa, Osmanlı Devleti'nde Roma Büyükelçiliği ve Madrid elçiliği yapmış, 1894 yılında da Girit Valiliğine getirilmiştir. 1895'te kısa bir süre Hariciye Nazırlığına atanan Paşa, 1904-1908 yılları arasında Evkaf Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Daha sonra Rusya Büyükelçiliği görevinde de bulunan Turhan Paşa, I. Dünya Savaşı'na kadar bu görevde kalmış, 1914 yılında anavatanı olan Arnavutluk'a giderek yeni ilan edilmiş Arnavutluk Prensliği'nin başbakanı olmuştur. Bkz. Wikipedia, "Turhan Paşa", https://tr.wikipedia.org/wiki/Turhan_Pa%C5%9Fa, (12.02.2022).

başbakanlığında bir hükümet tesis etmiştir.¹²⁸

TABLO 3: Prens Vilhelm Wied'in Bakanlar Kurulu¹²⁹

Başbakan: Turhan Paşa Permeti	Maliye Bakanı: Adamidi Fraşeri
Dışişleri Bakanı: Turhan Paşa Permeti	Eğitim Bakanı: Tourtoulis Bey
İçişleri Bakanı: Esat Toptani	Bayındırlık Bakanı: Hasan Priştina
Savunma Bakanı: Esat Toptani	Tarım Bakanı: Aziz Paşa Vrioni
Adalet Bakanı: Müfid Libohova	

Hem uluslararası komisyon hem de ülkede kalan yabancı danışmanlarla uğraşmak zorunda kalan Prens, aynı zamanda büyük bir köylü isyanı ile de karşılaşmıştır.¹³⁰ Sonuçta yönetimde etkili bir figür olmaktan uzak olan Wied, 3 Eylül 1914'te Arnavutluk'u terk etmek zorunda kalmıştır.¹³¹

1.2. Birinci Dünya Savaşından Sonra Arnavutluk'ta Yaşanan Gelişmeler

28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Franz (François) Ferdinand'a yönelik düzenlenen suikastın neden olduğu kriz¹³², suikastı bahane eden Avusturya'nın Sırbistan'a saldırmasıyla Avrupa'da yeni bir paylaşım mücadelesinin başlamasına neden olmuştur.¹³³ Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile birlikte, Almanya'nın yanında savaşa katılırken¹³⁴, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya İtilaf Devletleri safında yer almışlardır.¹³⁵

1914 yılında başlayan bu büyük savaş, devletlerin istedikleri toprakları işgal etmesine imkân veren koşullar meydana getirmiştir. Sırbistan ve Karadağ kendi sınırlarının korunmasına öncelik verdiğinden ortamı uygun gören Yunanistan, 1914 yılı Ekim ve Kasım aylarında Korça ve Ergiri de dâhil olmak üzere Güney Arnavutluk'u işgal etmiştir. İşgal ettiği bu bölgeyi kendi meclisi ile yönetmeye başlayan Yunanistan, Nisan

¹²⁸ Birecikli, 2010, s. 434.

¹²⁹ Birecikli, 2010, s. 434.

¹³⁰ Pur, 2017, s. 124.

¹³¹ Duncan Heaton-Armstrong, The Six Month Kingdom Albania 1914, I.B Tauris, London-New York, 2005, s. xvi.

¹³² Castellan, 1993, s. 395; Sacit Kutlu, Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 424.

¹³³ Şenyuva, 1999, s. 51.

¹³⁴ Jelavich, 2009, s.123.

¹³⁵ Jelavich, 2009, s.126.

1916'da Güney Arnavutluk'un kendi ülkesine dâhil olduğunu ilan etmiştir.¹³⁶ İtalyanlar da 1914 Ekim ayında önce Sazan'ı, aralık ayında da Avlonya Limanını işgal etmiştir. Karadağ, 1915 Haziran ayında işgale başlayarak İşkodra'yı ele geçirmiş, Sırbistan ise Tiran da dâhil olmak üzere Orta Arnavutluk'a girmiştir.¹³⁷

Arnavutluk, -İşgaller daha önce başlasa da- 26 Nisan 1915 tarihli gizli Londra Antlaşması ile İtalyanlar, Yunanlılar, Sırp ve Karadağlılar arasında taksim edilmiştir.¹³⁸ Bunların yanında I. Dünya Savaşının sonuna kadar ülkenin kuzeyi (Viyosa nehrine kadar olan kısım) Avusturya'nın, güneyi İtalya'nın, Korça yöresi ise Fransa'nın işgaline uğramıştır. Arnavutluk'un maruz kaldığı işgal süreci Almanya'nın İtilaf Devletleri ile 11 Kasım 1918'de imzaladığı Rethondes Anlaşmasına kadar sürmüştür.¹³⁹ Bu süreçte İtalya, Adriyatik Denizi'nde güçlü bir devletin oluşumunu önleyen bir politika uygulamıştır.¹⁴⁰

1.2.1. Arnavutların İtalyanlara Karşı Bağımsızlık Mücadelesi

Arnavutluk, I. Dünya Savaşı yıllarında siyasi kargaşa ile yüz yüze kalmış, buna karşın Arnavut ulusal hareketi önemli başarılar elde etmiştir.¹⁴¹ Yeni hükümet kurma çabaları Esat Toptani¹⁴² tarafından organize edilse de bu yöndeki girişimler sonuçsuz kalmıştır. Büyük güçler ise bir Arnavutluk devletinin varlığından yana tavır belirlemişler, ancak var olan hükümet krizinin çözümü savaş sonrasına bırakılmıştır.¹⁴³

¹³⁶ Selma Yel ve Halil Özcan, "Mustafa Kemal'in Selahattin Saip Bey'i Arnavutluk'ta Görevlendirmesinin Sebepleri ve Sonuçları (1920-1923)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:XXIV, S:70, 2008, s. 60-61.

¹³⁷ Jelavich, 2009, s. 187.

¹³⁸ Necip P. Alban, Türkiye ile Arnavutluk'un İstiklâl Savaşlarındaki Paralelizm Doğrultusunda Yaptıkları İş Birliği, *X. Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildirileri*, C. VI, Ankara, 1994, s. 2900.

¹³⁹ Yel ve Özcan, 2008, s. 61.

¹⁴⁰ Şenyuva, 1999, s. 65.

¹⁴¹ Jelavich, 2009, s. 109.

¹⁴² Esad Paşa Toptani, soylu ailenin oğlu olarak Tiran'da 1862'de doğmuştur. II. Abdülhamid tarafından mirimiran rütbesiyle jandarma komutanı olarak Yanya'ya tayin edilmiş, II. Meşrutiyetten sonra da Dıraç mebusu seçilmiştir. II. Abdülhamit'in tahttan indirildiğini bildiren heyet içinde yer alan Esad Paşa, Balkan harbinde İşkodra kumandanı Hasan Rıza Paşa'yı öldürtüp kaleyi Karadağlılara teslim etmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Arnavutluk'ta kurulan ilk hükümette Savaş ve İçişleri Bakanı olarak görev almıştır. 1914 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalan Esad Paşa Toptani, Fransa'da uğradığı bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bkz. Abdullah Kılıç, "Esad Paşa (Toptani)", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (Der: Ekrem Işın ve İsmail Kara), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 419-420.

¹⁴³ Jelavich, 2009, s. 109.

1918 yılı sonuna kadar merkezi bir hükümet kurulamayan Arnavutluk'ta İtalya'nın güdümünde geçici bir meclis oluşturulmuştur.¹⁴⁴ Ancak bu meclisin icraatlarından memnun olmayan Arnavutlar, Aralık 1919'da Draç kentinde düzenlenen kongrede Turhan Paşa başkanlığında yeni bir hükümet seçtiler. Ardından da Arnavutluk'un toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla Paris Barış Konferansına bir heyet gönderildi.¹⁴⁵ 28 Ocak 1920'de ulusal boyutta düzenlenen Lusinja Kongresi ile toprak bütünlüğünün sağlanmasına yönelik önemli girişimlerde bulunulmuş¹⁴⁶, kongre çalışmaları sonrasında Süleyman Delvina başkanlığında bir hükümet kurularak yürütme yetkisinin dört kişiden oluşan Yüksek Konsey'e, yasama yetkisinin de otuz yedi üyeden oluşan Ulusal Konsey'e verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca hükümet merkezi Şubat 1920'de Tiran'a taşınmıştır.¹⁴⁷ Yeni hükümet, işgal altında olan toprakların geri alınması için Arnavutları mücadeleye çağırmıştır. İtalyanlara karşı şehir merkezlerinde gösteriler, kırsalda ise silahlı mücadeleler başlamıştır. Bu mücadeleler İtalya'yı 2 Ağustos 1920'de yeni hükümet ile anlaşmak zorunda bırakmıştır. Neticede imzalanan "*Dostluk Antlaşması*" ile İtalya, askerlerini Arnavutluk'tan çekmeyi kabul etmiştir.¹⁴⁸ 1912 yılında bağımsızlığını ilan eden, 1913 Londra Konferansı ile siyasi sınırları belirlenen, -ve de savaş sonrası var olup olmayacağı uzun süre tartışılan- Arnavutluk, özellikle ABD Başkanı Wilson'un desteği ile Paris Barış Konferansı'nda bir ulus-devlet olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹ Ardından Eylül 1920'de Milletler Cemiyeti'ne kabul edilen Arnavutluk, bir anlamda bağımsız bir devlet olduğunu dış dünyaya onaylatmıştır.¹⁵⁰ 9 Kasım 1921'de düzenlenen Büyükelçiler Konferansı'nda 1913 Antlaşması'ndaki sınırları tekrar kabul edilmiş, 12 Mayıs 1922 günü ilan edilen Milletler Cemiyeti Komisyon raporu ile de Arnavutluk'un siyasi ve iktisadi olarak bağımsız bir ülke olduğu tüm dünyaya

¹⁴⁴ Edwin E. Jacques, *The Albanians, An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present*, McFarland and Company, Inc., Publishers, North Carolina and London, 1995, s. 362.

¹⁴⁵ Oktay Göktaş, *Balkanlar'ın Anahtar Ülkesi Arnavutluk*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 2.

¹⁴⁶ Marmullaku, 1975, s. 33.

¹⁴⁷ Göktaş, 1995, s. 2-3.

¹⁴⁸ Sina Akşin ve Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar (1919-1939)", *Balkanlar*, OBİV Yayınları, İstanbul, 1993, s.109-110.

¹⁴⁹ Hikmet Öksüz, "Atatürk Dönemi Türk-Arnavut İlişkileri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S:12, 1998, s. 210.

¹⁵⁰ Akman, 2006, s. 157.

duyurulmuştur.¹⁵¹

1.2.2. Arnavutluk'ta Siyasi Çatışmalar ve Cumhuriyet Dönemi

Arnavutluk, bağımsızlığını uluslararası arenada kabul ettirse de iç siyasette yaşanan karmaşa ülkede bir istikrarsızlık ortamı yaratmıştır. Yeni kurulan hükümette İçişleri Bakanlığına getirilen Ahmet Bey Zogu'nun¹⁵² politikalarına katılmadıklarını söyleyen Fan Noli¹⁵³ gibi bazı siyasiler istifa etmiştir. Ayrıca Tiran'da hükümet aleyhine bir ayaklanma gerçekleştirilmiştir. İngiltere'nin arabuluculuk girişimi sonrası isyancı grup ile anlaşılan Zogu, Aralık 1922'de Halk Partisi'nin yönetimini eline alarak başbakan olmuştur. Zogu, başbakanlık ile beraber içişleri bakanlığını da uhdesine almıştır.¹⁵⁴ Bir yıl sonra 27 Aralık 1923'de yapılan seçimlerde Zogu, hükümeti kuracak çoğunluğu elde edememiş olmasına rağmen başbakanlığı da bırakmamıştır. Ancak uğradığı suikast girişiminden sonra görevinden istifa ederek oluşturduğu kabinenin başına Terakki Partisi lideri ve kayınpederi Verlaçi'yi getirmiştir.¹⁵⁵

Arnavutluk'ta devam eden iktidar mücadeleleri ve buna bağlı olarak gelişen ayaklanmalar nedeniyle Zogu ve arkadaşları ülkeyi terk ederek Sırp-Hırvat-Sloven

¹⁵¹ Nurcan Özgür, "Krallık Döneminde Arnavutluk", Balkanlar El Kitabı II: Çağdaş Balkanlar, (Ed. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 321.

¹⁵² Hem babası hem de dedesi Osmanlı Devleti'ne asker olarak hizmet etmiş olan Ahmet Muhtar Zogolli 1895 yılında Mat şehrinde dünyaya gelmiş, Manastır Askeri İdadisinde başladığı eğitimini İstanbul Mektebi Sultani'sinde (Galatasaray Lisesi) tamamlamıştır. Zogolli olan soyadını 1922'de Zogu (kuş) şeklinde değiştirmiştir. 1925'te Arnavutluk'ta hükümeti kurarak Cumhuriyeti ilan etmiş, 1928'de ise ülkede rejimin şeklini değiştirip krallığı kabul etmiştir. Bkz. Tayfun Atmaca, 2007, s. 67-74.

¹⁵³ 1882 yılında Edirne yakınlarındaki İbriktepe'de dünyaya gelen Fan Noli, 1906 yılında ABD'ye giderek Harvard Üniversitesini bitirmiş, bu ülkede Tiran Hükümeti'nin temsilcisi olarak seçilmiş ve Yunan propagandasına karşı mücadele etmiştir. Arnavutluk'a dönerek Draç'ta Ortodoks kilisesinde görev yapan Fan Noli, Batıya dönük bir kişi olarak çok sayıda kitap yazmıştır. 1924 yılının şubat ayında kurduğu ordu ile önce Zogu'yu devirmiş, Haziran 1924'te de Arnavutluk'ta hükümeti kurmuştur. Batılı ülkelerle olduğu gibi Sovyetlerle de iyi ilişkiler kurma hedefinde olan Noli, ülkeye geri dönen Zogu kuvvetlerine karşı koyamayarak İtalya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Bkz. Özcan, 2011, s. 49, 144, 146.

¹⁵⁴ Özgür, 2007, s. 324-325.

¹⁵⁵ Akşin ve Fırat, 1993, s. 110; Özgür, 2007, s. 326.

Krallığına¹⁵⁶ sığınmıştır.¹⁵⁷ Ülkede Terakki Partisi hükümetten düşmüş, yerine daha önce Zogu'nun Süleyman Delvina Hükümeti'nde beraber görev yaptığı Fan Noli hükümeti kurmuştur.¹⁵⁸ Ancak -ülkede demokratik ve modern bir atılım yapma eğilimindeki- Fan Noli hükümeti güçlü bir muhafazakâr direnişle karşılaşmıştır.¹⁵⁹ Bu nedenle reformlarda başarı sağlayamayan ve Zogu destekçilerinin yoğun olduğu askeri birliklerde gerekli önlemi almayan Noli, yaklaşık 5 ay iktidarda kalabilmiştir.¹⁶⁰ Ülke içindeki karışıklıktan cesaretlenen Zogu, Sırbistan'nın desteği ile bir ordu kurmuş ve Aralık 1924'de geri dönerek yönetime el koymuştur.¹⁶¹

Ahmet Zogu'nun tekrar başbakan olmasından kısa bir süre sonra Arnavutluk Meclisi 21 Ocak 1925 tarihinde cumhuriyeti ilan etmiş, 31 Ocak 1925 tarihinde de Zogu Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁶² Ancak ilan edilen rejim kısa süre içinde hüviyetini değiştirmiştir. İlk olarak anayasayı değiştiren Zogu, iktidarını sağlamlaştıracak yasal düzenlemeleri yaparak bürokrasiyi tam anlamıyla kendine bağlamış, kendisini aynı zamanda Kara Kuvvetleri ve Jandarma Genel Komutanı ilan ederek muhaliflere yönelik katı bir politika uygulamıştır.¹⁶³

¹⁵⁶ “Yugoslavya” terimi ilk kez 1839 yılında Sırp gazeteci Teodor Pavloviç tarafından kullanılmıştır. Bkz. Mediha Akarslan, *Bosna Hersek ve Türkiye*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.11. Slavların etnik nitelmesi olarak görülen “Yugoslav” kavramı, Sırbo-Hırvat dilinde “güney” anlamına gelen Jugo (Yugo) ile “Sloven” (Fransızca ve İngilizcede “Slav”) kelimelerinin karışımıdır. 1917 Temmuz’unda Yugoslav komitesi ve Sırp hükümeti, -Avusturya Macaristan İmparatorluğu’nun savaş sonunda mağlup olmasının yarattığı boşluktan istifade ederek- meşruti bir yönetimin kurulmasını öngören “Korfu Deklarasyonu”nu yayımlamışlardır. 1 Aralık 1918’de de demokratik ve parlamenter bir monarşik yönetim biçimi olarak Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kurulmuştur. Bkz. Diana Johnstone, *Ahmakların Seferi-Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları*, Çev. Emre Ergüven ve Ergin Bulut, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 196. 1920’lerde uygulanmaya çalışılan parlamenter demokrasi, Sırp-Hırvat anlaşmazlıkları yüzünden adeta felce uğramış, 1929’da yapılan kraliyet yanlısı darbe ile de “krallık”, adını “Yugoslavya” olarak belirlemiştir. Böylece “Yugoslav” bilincini yaratacak bir sistemin kurulması hedeflenmiştir. Bkz. Richard J. Crampton, *İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Balkanlar*, Çev. Emel Kurt, Yayınodası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 10.

¹⁵⁷ Pearson, 2004, s. 224.

¹⁵⁸ Özgür, 2007, s. 326.

¹⁵⁹ Bu gelenekselci muhalefetin başını Osmanlı döneminde oluşturulan feodal anlayışın toprak ağaları ve bayraktar sisteminin üyeleri çekmekteydi. Noli hükümetinin başarısız olması Müslüman kabile reislerinin öncülük ettiği askeri bir ihtilale neden oldu. Bu Müslüman kabile reislerinin lideri ise Ahmet Zogu idi. Bkz. Peter Morgan, *Ismail Kadare: The Writer and the Dictatorship 1957-1990*, Legenda Modern Humanities Research Association and Routledge, New York, 2010, p. 12-13.

¹⁶⁰ Özgür, 2007, s. 326.

¹⁶¹ Özcan, 2011, s. 146.

¹⁶² Halil Özcan, “TBMM Hükümeti ile Arnavutluk Hükümeti Arasında İmzalanan Gizli Anlaşmanın Sebep ve Sonuçları”, *İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:4, S:2, 2017, s.142; Atalay, 1997, s. 48.

¹⁶³ Akşin ve Fırat, 1993, s. 111; Özcan, 2011, s. 147.

1.2.3. Arnavutluk'ta Krallık Dönemi

Batı yanlılarına karşı geleneksel yapıyı savunan ve Arnavut kabilelerinin desteğini alarak kısa sürede otoritesini güçlendiren Ahmet Zogu, 1 Eylül 1928'de krallığını ilan etmiştir.¹⁶⁴ Her ne kadar Arnavutluk, demokratik parlamenter krallık olarak ilan edilmişse de başlangıçta kabul edilen cumhuriyet fikriyle bağlantı kopmuş ve ülke Ahmet Zogu'nun krallığında tek adam rejimi ile yönetilmeye başlanmıştır.

Zogu'nun krallığını tanıyan ilk devlet İtalya olmuştur. Daha sonra aralarında Macaristan, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Avusturya, Bulgaristan, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Romanya, Almanya, Japonya, Hollanda ve Mısır gibi devletlerin de çok sayıda ülke Arnavutluk'u tanımıştır.¹⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti ise Arnavutluk'ta Zogu'nun krallığını ilan etmesine tepki göstermiştir. Türkiye'nin bu tepkisine aşağıda, “*Krallık İlanı Sonrası Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*” başlığı altında detaylıca değinilecektir.

Bu süreçte Balkan ülkeleri kendi aralarında ekonomik-kültürel iş birliğini geliştirmeye, sınır güvenliğini sağlamaya ve azınlıkların haklarını korumaya yönelik bir dizi konferans düzenlemişlerdir. Balkanlar'da birliğin ve güvenliğin sağlanmasına yönelik olarak düzenlenen bu konferanslardan ilki 5 Ekim 1930'da Yunanistan'ın ev sahipliğinde, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin katılımıyla Atina'da gerçekleştirildi.¹⁶⁶ Konferans'ın amacı; “*Balkan milletleri arasında harbin kanun dışı edilmesi ve anlaşmazlıkların barış yolu ile çözülmesi*” şeklinde ifade edilirken,¹⁶⁷ Cumhuriyet gazetesi ise konferans arifesinde şu bilgileri okuyucusuna yansıtmaktaydı:

“...Balkan konferansının teşkiline memur komitenin aktetmiş olduğu celsede M. Papa Anastasyo¹⁶⁸, müstakbel Balkan ittifadının esas prensiplerinden bahsetmiş ve bu ittifadın devletlerin hukuku hükmüranisine

¹⁶⁴ Emin, 2014, s. 16-17.

¹⁶⁵ Gazmend Shpuza, “1928-1930 Yıllarında Arnavut-Türk İlişkileri”, Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi, C:5, S:19, 1999, s. 305.

¹⁶⁶ Özkan, 2017, s. 62.

¹⁶⁷ Akşin, 1991, s. 262.

¹⁶⁸ Yunanistan eski başbakanlarından ve düzenlenen kongrenin başkanı. Bkz. Özkan, 2017, s. 62.

riayet edeceğini ve ırki cemiyetlerin himayesini temin edileceğini söylemiştir. Konferans'ın başlıca gayesi buna iştirak edecek olan devletler arasında harbi sureti kat'iyede ortadan kaldıracaktır. Birliğin faaliyeti Cemiyeti Akvam'ın kadrosu dâhilinde ve onun zihniyetile mütevazin olacaktır. Birlik, birliğe dahil olan devletler arasındaki beynelmilel itilaflara riayet edecek ve müşterek bir iktisadî teşkilât vücade getirmeye çalışacaktır. Birliğin bir hedefi de fikriyat sahasında bir mukarenet vücade gelmesini tahakkuk sahasına isal etmektir..."¹⁶⁹

Konferansın asıl amacı mevcut ekonomik krize çare bulmak ve Balkanlar'da kendi kendine yeterli olabilmenin yollarını aramaktı. Konferans sonunda, oluşturulan birliğe dâhil olan ülkeler, devletlerini ekonomik bağımlılıktan kurtarabilmek için kendi aralarında iktisadi iş birliğine gitmek ve sanayileşmiş ülkelerle ticaret yapmak yerine birbirleriyle olan ticareti geliştirmek yönünde kararlar aldılar.¹⁷⁰ Böylece Balkan ülkelerinin bir arada olmalarının gerekliliği ortaya konulmuş olmaktadır.¹⁷¹

Birinci Balkan konferansında alınan karar doğrultusunda İkinci Balkan Konferansı 20-26 Ekim 1931 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenmiş¹⁷², bu konferansta daha çok esas meseleler üzerinde durulmuştur.¹⁷³

Arnavutluk ise bu süreçte Yugoslavya ile "mühim bir ekalliyet" problemi yaşamaktaydı.¹⁷⁴ Bu sorunu, Arnavut hükümeti adına konferansa katılan Mehmet Koniça Bey, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan demecinde şu şekilde dile getirmekteydi:

¹⁶⁹ "Balkan Konferansı 5 Teşrinievvelde Atina'da Toplanıyor...", *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1930, s. 3.

¹⁷⁰ Dilek Barlas, Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası, *Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, 3-6 Ekim 1995, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 836; Akşin, 1991, s. 262.

¹⁷¹ Esra S. Değerli, "Balkan Pact and Turkey", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:2, S:6, 2009, s. 141.

¹⁷² "Balkan Konferansı Bu Sabah Açılıyor!..", *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1931, s. 1, 6.

¹⁷³ İkinci Balkan Konferansı, Avrupa'da gittikçe artan revizyonist ve antirevizyonist tutumların Balkan devletleri arasında da yoğun olarak hissedildiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu nedenle konferans, amaçlanan Balkan iş birliğini sağlayamamıştır. Bkz. Esin Derinsu Dayı, Atatürk'ün Balkanlar Politikası (1923-1938), *Türkiye Cumhuriyeti'ni İlgilendiren Genel Konular ile XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlar'daki Askeri, Siyasi, İktisadi ve Toplumsal İlişkileri, Genelkurmay Başkanlığı Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I*, (22-24 Ekim 2003-İstanbul), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 633.

¹⁷⁴ Muharrem Feyzi, "Balkan Konferansı", *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel 1931, s. 2.

“...Konferans’ta bizim itiraz edeceğimiz mesele yalnız azınlıklar meselesi olacaktır. Çünkü 2,5 milyon Arnavud’un bir buçuk milyonu bugün hariç memleketlerde bulunmaktadır. Yalnız Yugoslavya’da bir milyon Arnavut vardır. Bu bir milyon Arnavut her haktan mahrum, Yugoslavya hükümetinin esiri gibi yaşamak mecburiyetinde kalan zavallı insanlardır. Yugoslavya’daki Arnavutlar bugün, içtimai haklarına malik olmadıkları gibi mülkiyet haklarına bile tamamen sahip değillerdir...

...Yugoslavya’daki Arnavut’ların insanlık ve yaşamak hakları kendilerine verilmedikçe biz itilafı kabul edecek değiliz. Millettaşlarımız her türlü ızdırıp ve acılar içinde inlerken bizim uhuvvetten, beraberlikten, dostluktan bahsetmemize imkan yoktur. Biz kuvvetle ümit ediyoruz ki yabancı memleketlerde ekalliyetlere sahip hükümetler bizim hakkımızı teslim edeceklerdir. Dünyanın her tarafında tatbik edilmekte olan ekalliyet mukavele ve muahedelerinin Arnavut’lar için de tatbikini talep ediyoruz. Bu mesele hallolunduğu takdirde biz bütün kararları gözüümüz kapalı olarak imzalamakta tereddüt etmeyeceğiz. Bu fikir yalnız bizim değil, bütün Arnavut’ların ve Arnavutluk hükümetinin fikridir...”¹⁷⁵

Görüleceği üzere, Mehmet Koniça Bey, Arnavutluk’un Balkan Birliği’ni samimi olarak desteklediğini, ancak kırmızı çizgilerinin azınlıklar meselesi olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte “*ekalliyetler meselesi*”, konferans sürecinde Arnavutluk ve Yugoslavya temsilcileri arasında şiddetli tartışmaların yaşanmasına, hatta “Balkan Misakı”nın ertelenmesine neden olmuştur.¹⁷⁶

İkinci Balkan Konferansı’nda alınan karar doğrultusunda düzenlenen Üçüncü Balkan Konferansı, 23-26 Ekim 1932’de Bükreş’te toplanmıştır.¹⁷⁷ Ancak Bulgaristan, azınlık meselesinin kendi istediği şekilde halledilmemesi üzerine “*misakı esassından reddederek*” konferanstan çekilmiş,¹⁷⁸ böylece Balkan Misakı, Türkiye, Yunanistan,

¹⁷⁵ “Arnavut Heyeti Geldi”, *Cumhuriyet*, 18 Teşrinievvel 1931, s. 3.

¹⁷⁶ “Şiddetli Münakaşalar”, *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1931, s. 1, 5.

¹⁷⁷ “Balkan Konferansı Açıldı”, *Akşam*, 23 Teşrinievvel 1932, s. 1.

¹⁷⁸ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Alkım Yayınevi, Ankara, 1989, s. 100.

Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk arasında imzalanabilmiştir.¹⁷⁹

Üçüncü Balkan Konferansı'ndan yaklaşık bir yıl sonra 5-11 Kasım 1933 tarihleri arasında Selanik'te Dördüncü Balkan Konferansı toplanmıştır.¹⁸⁰ Diplomatik ilişkilerin hız kazandığı bu süreçte yapılan konferansta; Bulgaristan'ın revizyonist politikasını önlemek, Arnavutluk ve Yugoslavya'nın bu devlet tarafına kaymasını engellemek ana hedef olmuştur.¹⁸¹ Buna karşın Bulgaristan, Arnavutluk'u kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.¹⁸²

Son gerçekleştirilen konferanstan kısa bir süre sonra Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları bir "*Balkan Paktı*" oluşturabilmek amacıyla Belgrad'ta bir araya gelmişlerdir.¹⁸³ Davet edilmelerine karşın Arnavutluk, İtalya ile ilişkileri ve Yunanistan'la olan sınır sorunları, Bulgaristan ise genişleme düşünceleri nedeniyle bu Pakt'a katılmamıştır.¹⁸⁴ Pakt Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımıyla 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da imzalanmıştır. Balkanlar'da mevcut toprak düzenini devam ettirmeyi amaçlayan Balkan Paktı, ayrıca imzacı devletlerin sınırlarını birbirlerine karşı güvence altına almıştır.¹⁸⁵

1.3. İkinci Dünya Savaşı Kadar Türkiye-Arnavutluk İlişkileri

1.3.1. Krallık İlanı Öncesi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri

Milli Mücadelenin ardından 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile "*tam bağımsızlık*" hedefine ulaşan¹⁸⁶ Türkiye'yi ilk tanıyan devlet Arnavutluk olmuş ve bu ülke ile hemen siyasal, kültürel ilişkiler kurulmuştur.¹⁸⁷ 1920 yılında –daha Anadolu işgalden kurtarılmamışken- hem tarihten gelen dostluk gereği hem de stratejik sebeplerden dolayı Mustafa Kemal Paşa, ordusunu kurup eğitmesi amacıyla Kurmay

¹⁷⁹ "Balkan Misakı 5 Devlet Tarafından Kabul Edildi", *Cumhuriyet*, 28 Teşrinievvel 1932, s. 1, 5.

¹⁸⁰ "Balkan Konferansı Açılıyor. Selanik şehri baştan başa donandı", *Akşam*, 5 Teşrinisani 1933, s. 2.

¹⁸¹ Gönlübol ve Sar, 1989, s. 101.

¹⁸² Özkan, 2017, s. 62.

¹⁸³ "Balkan misakı bugün parafe ediliyor", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1934, s. 1, 6.

¹⁸⁴ Özkan, 2017, s. 63.

¹⁸⁵ Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:9, S:2, 2008, s. 127.

¹⁸⁶ Şükrü S. Gürel, "Türk Dış Politikası (1919-1945)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 521.

¹⁸⁷ Necip P. Alpan, "Arnavutluk ve Arnavutlar", *Türk Dünyası tarih Dergisi*, S:133, 1998, s. 34.

Albay Selâhattin Saip Bey'i Arnavutluk'a göndermiştir.¹⁸⁸ Mustafa Kemal'in emriyle Arnavutluk uyruğuna giren Albay Selâhattin Saip, mebus olarak 1922 yılına kadar İlyas Vrioni kabinesinde Millî Savunma Bakanlığı yapmış ve modern Arnavut Ordusu'nun kurulmasına öncülük etmiştir.¹⁸⁹

Arnavutluk'la iş birliğini geliştirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmasında, *“Arnavut halkı ile Türklerin asırlarca bir arada yaşadığını, iki halkın kader ve hayat birliği yaptığını, içinde bulundukları zor ve elim vaziyetlerden kurtulabilmeleri için gerekli tedbirlerin alınacağını”* ifade ederek bu ülkeye ve Arnavut halkına verdiği önemi dile getirmiştir.¹⁹⁰ Verilen bu önem çerçevesinde Türkiye, Lozan Antlaşması'nın hemen ertesinde, Balkan devletleri ile uzun bir süreden beri kesilmiş olan ilişkileri yeniden tesis etmek için ikili dostluk antlaşmaları yapmış, bu antlaşmalardan birini de 15 Aralık 1923 tarihinde Arnavutluk'la imzalamıştır.¹⁹¹ 23 Haziran 1925'de yürürlüğe girecek¹⁹² olan Dostluk Antlaşmasının kanunlaşması, Bakanlar Kurulu'nun 30.11.1924 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.¹⁹³ Dönemin basınında *“iki halkın birbirine güvenini temin edeceği, iki halk arasındaki dostluğu pekiştireceği ve iki ulusa sayısız fayda sağlayacağı”* şeklinde yorumlanan söz konusu anlaşma ile¹⁹⁴ *“iki devlet arasında samimi ve ebedi bir dostluğun var olacağı, uluslararası haklar temelinde diplomatik ilişkiler kurulacağı, diplomatik ve konsolosluk yetkililerinin aynı hak ve onurlara sahip olacakları, ayrıca ikamet sözleşmesi ve yurttaşlık anlaşması imzalamak hususunda tarafların anlaştıkları”* kararlaştırılmıştır.¹⁹⁵

Arnavutluk ve Türkiye arasında diplomatik ve stratejik iş birliğini geliştirmeye

¹⁸⁸ Yel ve Özcan, 2008, s. 57.

¹⁸⁹ Alpan, 1998, s. 34.

¹⁹⁰ TBMM ZC, D: 1, C: 18, İ: 1, 01.03.1338, s. 12.

¹⁹¹ Gönlübol ve Sar, 1989, s. 99. İmzalanan Dostluk Antlaşması, Diplomatik İlişkiler Kurma, Konsolosluk ve Yurttaşlık Anlaşmalarını içermektedir. Bkz. Gazmend Shpuza, “Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri”, Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi, S:11, 1993, s. 313.

¹⁹² İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C.I, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 254.

¹⁹³ Öksüz, 1998, s. 212.

¹⁹⁴ Shpuza, 1999, s. 303-304.

¹⁹⁵ Özcan, 2011, s. 133-134; Gazmend Shpuza, Arnavutluk ile Türkiye Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması (1923-1926), *Uluslararası Konferans: Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, 22-23 Ekim 1998, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1999, s. 179-180.

yönelik söz konusu anlaşmaların imzalanması ile iki ülke arasında dostluk ilişkileri hızla gelişmiştir. Türk hükümeti, Balkanlar'da gelişen olayları izleyebilmek, güvenlik önlemleri almak ve İtalya'nın Arnavutluk'taki faaliyetlerini takip edebilmek amacıyla önce 1925 yılında Avlonya'da bir konsolosluk, kısa bir süre sonra da Tiran'da elçilik açmıştır.¹⁹⁶ Türkiye, ilk olarak Tahir Lütüfî Togay Beyi Arnavutluk orta elçiliğine,¹⁹⁷ Arnavutluk ise ileride Dışişleri Bakanlığı da yapacak olan Rauf Fisto'yu Ankara elçiliğine atamıştır.¹⁹⁸

TABLO 4: Türkiye Cumhuriyeti'nin Tiran Elçiliği¹⁹⁹

	Başlayış Tarihi	Ayrılış Tarihi
Tahir Lütüfî Bey (Tokay) (Elçi)	9 Şubat 1926	20 Ekim 1929
Ahmed Rüştü Bey (Demirel) (İşgüder)	23 Ekim 1929	31 Temmuz 1931
Zeki Hakkı Bey (Karabuda) (İşgüder)	25 Ağustos 1931	28 Haziran 1932
Basri Reşid Bey (Danışmend) (İşgüder)	26 Haziran 1932	8 Nisan 1934
Ünaydın Ruşen Eşref (Elçi)	8 Nisan 1934	18 Ekim 1934
Karaosmanoğlu Yakub Kadri (Elçi)	29 Kasım 1934	11 Ocak 1936
Türker Tevfik (Geçici İşgüder)	12 Ocak 1936	30 Ocak 1937
Türkgeldi Ali (Elçi)	30 Ocak 1937	15 Ocak 1938
Tugay Hulusi Fuad (Elçi)	13 Mart 1938	27 Ağustos 1939

¹⁹⁶ Atalay, 1997, s.48. Temmuz 1925'te Arnavutluk'ta bir liman şehri olan Avlonya'da açılan konsolosluğa Abdülehad Bey (Akşin) ilk konsolos olarak atanmıştır. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.11.1., 15.28.7., 19.06.1925; Bilâl N. Şimşir, İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 164.

¹⁹⁷ BCA, 030.18.1.1., 14.40.18., 24.06.1925.

¹⁹⁸ Şimşir, 2001, s. 301.

¹⁹⁹ Nisan 1939'da Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali üzerine Tiran Elçiliği 1959 yılına kadar kapalı kalmıştır. Bkz. Hamid Aral, Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, Ankara Basım ve Cilttevi, Ankara, 1968, s. 929-930.

TABLO 5 :Türkiye Cumhuriyeti’nin Arnavutluk’taki Konsoloslukları ²⁰⁰

Tiran Elçiliği Konsolosluk Şubesi		
	İşe Başlayış Tarihi	İşten Ayrılış Tarihi
Hasib Osman Bey (Tan)	9.2.1926	5.2.1927
Fuad Abdüsselam Bey (Tevs)	5.2.1927	19.10.1928
Ahmed Rüşdü Bey (Demirer)	20.10.1928	31.7.1931
Zeki Hakkı Bey (Karabuda)	25.8.1931	29.6.1932
Basri Şeşid Bey (Danişmend)	29.6.1932	5.10.1933
Türker Tevfik	5.10.1932	30.1.1937
Uşaklıgil Vedad	30.1.1937	2.12.1937
Bayur Muzaffer Kamil	22.12.1937	13.7.1940
Tiran Konsolosluğu		
Bayur Muzaffer Kamil	13.7.1940	28.9.1945
Avlonya Konsolosluğu		
Abdulahad Bey (Akşin)	24.7.1925	30.11.1928
Şükrü Bey	1928	
Rauf Hayri Bey	19.1.1930	28.11.1930

1.3.2. Krallık İlanı Sonrası Türkiye-Arnavutluk İlişkileri

İki ülke arasında kurulan ve dostane bir şekilde gelişen diplomatik ilişkiler, Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu’nun 1 Eylül 1928’de krallığını ilan etmesi ile kesintiye uğramıştır.²⁰¹ Bu durum Arnavut aydınlar arasında olduğu gibi Türkiye’de de tepkiyle karşılanmıştır.²⁰² Yeni yönetim şekli kimilerince “*kanlı bir taht*” olarak ifade edilmiş, krallık rejiminin ülkeyi geriye götürdüğü, siyasal örgütlemenin eskimiş biçimine döndürüldüğü dile getirilmiştir.²⁰³ Böylece iyi niyetler ile başlayan ilişkiler,

²⁰⁰ Tirana Elçiliği Konsolosluk Şubesi 1926 yılında açılmıştır. Arnavutluk’un İtalya tarafından işgali üzerine Tiran’daki elçilik kapanmış, yerine 1940 yılında Tiran’da Türkiye Konsolosluğu açılmıştır. 1945’te Konsolosluk da kapatılmış, ancak 1959 Haziran ayında Konsolosluk Şubesi Elçilikle birlikte tekrar açılabilmiştir. Bkz. Aral, 1968, s. 954.

²⁰¹ Şimşir, 1981, s. 302.

²⁰² Selma Yel, “Atatürk ve İnkılâplarının Arnavutluk’taki Tesirleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:19, S:55, 2003, s. 115.

²⁰³ Shpuza, 1999, s. 304-305.

Arnavutluk'taki bu rejim değişikliğinden sonra kopma noktasına gelmiştir.²⁰⁴ Gazi Mustafa Kemal, krallık rejimini tanımamış²⁰⁵, Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı ise Türkiye'nin bu tutumunu, "...kendi içindeki iç meselelerinden kaynaklandığı ve iki dost halk arasındaki ilişkilerin mevcut durumdan hiç etkilenmediği" şeklinde değerlendirmiştir.²⁰⁶

Mustafa Kemal, Fransız Le Petit Parisien gazetesine 11 Ekim 1928'de verdiği röportajda; "*Arnavutluk kraliyetini nasıl onaylayabilirim? Hayır, hayır! Bana bu konudan bir daha söz etmeyin. O rejimi tanımam. İnsan, ulusuna ihanet etmemelidir!...*" şeklinde beyanat verirken, Arnavutluk Dışişleri Bakanı ise Türkiye maslahatgüzarına hitaben; "...Arnavutluk, Türkiye'nin monarşiyi tanımamasını istiyor, ama aksi taktirde de bu konuya pek aldırıyor. Acaba bize savaş ilan etmek niyetinde misiniz?" şeklinde tahrik edici bir karşılıkta bulunmuştur.²⁰⁷

Türk hükümetinin Arnavutluk krallığını tanımama kararı Türk basını tarafından da desteklenmiştir. Örneğin, o yıllarda Ankara'nın resmi sözcüsü gibi görülen Cumhuriyet gazetesi, Arnavutluk'un krallığa döndürülmesini eleştirerek; "*Arnavutluk'ta krallık ilânı memleketimizde nefret ve istikrah tevhit etmiştir*" başlığını atacak ve Türk hükümetinden Tiran elçisini geri çekmesini isteyecektir.²⁰⁸

Nitekim Türkiye, Ekim 1928'de Tiran'dan elçi Tahir Lütfü Bey'i çağırarak, Fuat Bey ise -resmi sıfatı Arnavut hükümetince tanınmak istenmemekle birlikte- işgüder olarak görevinde kalmıştır.²⁰⁹ Bunun üzerine Arnavutluk da Ankara Sefaretini kapatacağını -Türkiye'nin Tiran Maslahatgüzarı aracılığıyla- Türkiye'ye bildirmiştir.²¹⁰

Türkiye'nin Arnavutluk'ta yaşanan gelişmelere karşı tutumu, Arnavut

²⁰⁴ Şimşir, 2001, s. 21.

²⁰⁵ Atatürk'e göre, Boğazlar'ın ve İstanbul'un -dolayısıyla Türkiye'nin- güvenliği Adriyatik'ten başlıyordu. Bu bakımdan Arnavutluk'a büyük önem atfeden Atatürk, Zogu'nun krallığını ilan etmesinin vahim sonuçları olacağını düşünüyordu. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Halil Özcan, "Ankara Elçisi Rauf Fico'nun Günlükleri Işığında Krallık İlanı Öncesi Türkiye-Arnavutluk İlişkilerine Atatürk'ün Yaklaşımı", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, C:7, S:2, 2018, s. 345-346.

²⁰⁶ Shpuza, 1999, s. 305.

²⁰⁷ Necip P. Alpan, Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk, Ulucanlar Matbaası, Ankara, 1975, s. 113; Shpuza, 1999, s. 306.

²⁰⁸ Yel, 2003, s. 116.

²⁰⁹ Şimşir, 1981, s. 303-304.

²¹⁰ BCA, 030.10.0.0., 233.570.13., 14.11.1929.

cumhuriyetçilerinden de destek görmüştür. Demokratik Dergi, “*Ulusal Özgürlük*” başlığıyla 1928 Eylül’ünde yayınladığı bir haberde, “*Türkiye’nin Zogu’nun krallığını kabul etmediğini*” belirterek, Arnavut cumhuriyetçilerinin Mustafa Kemal’i bu kararından dolayı şahsen selamladıklarını ve teşekkür ettiklerini ifade etmiştir.²¹¹ Hatta sonraki yıllarda Tiran’a elçi olarak atanan Yakup Kadri Karaosmanoğlu²¹² hatıratında, Arnavut entelektüellerinin; “*Az zaman içinde ne büyük işler yaptınız. Ne kadar ilerlediniz. Ah ne olurdu, Arnavutluk Türkiye ile sınırdaş kalabilseydi de sizden ayrılmıyaydık*” gibi sözler söylediklerini belirterek o gün için hem Arnavut aydınların rahatsızlıklarını hem de Türkiye’den beklentilerini ortaya koymuştur.²¹³

Arnavutluk’ta krallık rejiminin ilanı, iki ülke arasında adeta bir çeşit soğuk savaş döneminin başlamasına neden olmuş, oluşan bu gerginlik yaklaşık 3 yıl kadar sürmüştür.²¹⁴ İki ülke ilişkilerini yeniden normale döndüren gelişme, 20 Ekim 1931’de İstanbul’da toplanan İkinci Balkan Konferansı olmuş, Arnavutluk’un da konferansa iştirak etmesi sonrasında Mustafa Kemal, Zogu’ya memnuniyetini ifade eden bir telgraf çekmiştir.²¹⁵ Bu telgraf, aslında Kral Zogu’nun resmen tanınmış olduğunun ilanı gibi telakki edilmiş ve Arnavutluk açısından memnuniyet verici bulunmuştur.²¹⁶

İki ülke arasında yeniden başlayan dostluk ilişkilerinin bir sonucu olarak önce Arnavutluk 1933 yılı içerisinde Ankara’ya Cavit Lesloviku’yu elçi olarak atamış²¹⁷, Türkiye de 9 Şubat 1934’te imzalanan Balkan Paktı’nın ardından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ruşen Eşref Ünaydın’ı Tiran elçiliğine görevlendirmiştir.²¹⁸

Balkan Paktı’nın imzalandığı bir süreçte Arnavutluk’a verdiği önemi göstermeyi amaçlayan Atatürk, Ruşen Eşref’i, Türk-Arnavut ilişkileri, Arnavutluk ve Balkan Paktı, Türkiye’nin Balkan politikası ve İtalya ile ilgili konuları içeren bir yönerge ile donatmayı

²¹¹ Yel, 2003, s. 117.

²¹² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ruşen Eşref Beyin Atina elçiliğine atanması üzerine boşalan Tiran Elçiliğine 1934 yılında atanmıştır. Bkz. BCA, 030.18.1.2., 49.72.10., 23.10.1934.

²¹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Zoraki Diplomat, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s. 68.

²¹⁴ Öksüz, 1998, s. 213; Perparim Xhaferi, “The Post-Ottoman Era: A Fresh Start for Bilateral Relations Between Albania and Turkey?”, Australia and New Zealand Journal of European Studies, V:9, N:1, 2017, s. 45.

²¹⁵ Şimşir, 1981, s. 305.

²¹⁶ Yel, 2003, s. 122.

²¹⁷ Şimşir, 1981, s. 307.

²¹⁸ BCA, 030.18.1.2., 43.15.6., 17.03.1934.

da uygun bulmuştur.²¹⁹ Atatürk yönergede Türkiye'nin Balkan politikasını; *"Bütün Balkanlar'da hakikî, ciddî ve ileri dostluk ve her nokta-i nazardan karşılıklı emniyet ve samimiyet içinde müşterek çalışmaktır... Bu meyanda Bulgarları dahi aynı his ve telakkiyle karşılamaktayız"* şeklinde ifade etmekte, İtalya hakkında ise; *"Hiçbir şahsa karşı ve hiçbir mecliste alenen İtalyan'ların aleyhinde idarei kalam olunmayacaktır. Ancak, lehinde de konuşulmayacaktır..."* gibi öğütler vermekteydi.²²⁰

Türkiye'nin Tiran Elçisi Ruşen Eşref Ünaydın, güven mektubunu 15 Nisan 1934'te takdim etmiş, buna ilişkin düzenlenen törende Kral Zogu memnuniyetini; *"İki ülkenin beş asırdır duygu ve kültür ortaklıkları olduğunu, beş asırdır Arnavut milletinin vahdetini Türkiye'nin koruduğunu, aksi halde Arnavutluk'un Slav istilâsı altında olacağını, varlıklarını Türkiye'ye borçlu olduklarını, bu yüzden Türk milletine büyük kardeş diye baktıklarını"* ifade ederek dile getirmiştir.²²¹

İlan ettiği krallığın gerekçelerini ise; *"Yaşanan süreçte Arnavutluk'ta asayişin kaybolduğu, iç karışıklıkların meydana geldiği, dolayısıyla Arnavutların varlıklarının tehlikeye düştüğü, bunun önüne geçebilmenin ancak fedakârlık göstermekle mümkün olabileceği, bu yüzden de krallığın zorunlu olduğu"*²²² şeklinde açıklamaya çalışan Zogu, görüşmenin devamında Ruşen Eşref Bey'e şunları söylemektedir:

"...Yoksa esasta ben de Cumhuriyet taraftarıyım. Gazi hazretleri kadar Cumhuriyetçiyim, emin olsunlar, fakat şeraitin icabı bizi bu yolda harekette bulunarak dahili vahdeti temine sevketti. Bunu böyle bilmelerini rica ederim. Gazi hazretlerinin ve eserlerinin hayranıyım. Kendilerine benim derin ve kalbi hürmetlerimi bildirin. Beni bir küçük kardeşleri telakki etsinler. Beni nasihatlarından ve irşatlarından uzak bulundurmasınlar.

²¹⁹ Şimşir, 1981, s. 310; Öksüz, 1998, s. 215.

²²⁰ Şimşir, 1981, s. 311. Balkanların ve Türkiye'nin güvenliği bakımından Arnavutluk'a büyük önem veren Atatürk, anılan yönergeyle ayrıca, Arnavutluk kralı Zogu'ya şu düşüncelerinin iletilmesini de istemiştir: *Biz Arnavut milletini severiz, kardeş tanırız, kendimizden uzak görmeyiz. Devlet ve millet olarak kuvvetlenmesini ve terakki etmesini ve Balkanlarda, lâıyk olduğu mevkiî kuvvetle, bilhassa müstakil, emniyetli bir surette olmasını ciddî ve kat'î olarak isteriz. Buna emniyet edebilirler. Türkiye-Arnavutluk siyasî münasebetlerinin base'i budur. Bu hususta bana, Cumhuriyet Hükümetine ve Fırkamıza tamamen emniyet edebilirler... Türk milletinin de hissene ve kalben Arnavut milletini kardeş bildiğine şüphe etmemelidir...*". Bkz. Şimşir, 1981, s. 300.

²²¹ BCA, 030.10.0.0. 233.572.8., 14.05.1934., s.9.

²²² BCA, 030.10.0.0. 233.572.8., 14.05.1934., s.14.

Terakkiye giden memleketinizi memleketimize örnek sayıyoruz, biz sizi numune alıyoruz...”²²³

Böylece Türk-Arnavutluk ilişkileri yeniden sağlıklı bir zemine oturmaya başlamıştır. Ancak karşılıklı elçi atamaları ile başlayan bu dostluk süreci de uzun sürmemiş, Arnavutluk’un Balkan Birliği’ne girmeyip İtalya eksenli politikaya evrilmesi ve Kral Zogu’nun kız kardeşi Prenses Saniye’nin II. Abdülhamit’in küçük oğlu Mehmet Abid Efendi²²⁴ ile evlenmesi, Türk-Arnavut ilişkilerini yeniden bozmaya yetmiştir. 1936 yılının hemen başlarında gerçekleşen bu evliliğe tepki olarak Türkiye, Tiran elçisi Yakup Kadri’yi geri çağırılmış, yerine ise ancak aynı yılın son ayında merkezden Ali Türkgeldi’yi görevlendirmiştir.²²⁵ Böylece iki ülke arasında Arnavutluk’un İtalya tarafından işgal edilmesine kadar sürecek olan yeni bir dönem başlamıştır.

²²³ BCA, 030.10.0.0. 233.572.8., 14.05.1934., s.14. Türkiye’de hayata geçirilen yeniliklerin, Zogu gibi, Arnavut halkı tarafından da takdir edildiği, Ankara elçisi Rauf Fico’nun günlüklerinde dile getirilmektedir. Bkz. Özcan, 2018, s. 347.

²²⁴ Sultan Abdülhamid’in en küçük oğlu olan Mehmed Âbid Efendi, 1904 yılında doğmuştur. Abdülhamid’in tahtan indirilmesi üzerine 4 yaşında Selânik’e sürgüne gönderilmiştir. 13’lü yaşlarda babasını kaybetmiş, daha sonra Türkiye’ye gelerek Galatasaray Lisesi ve Harbiye’de okumuştur. 1924 yılında yeniden sürgün edilerek Beyrut’a gönderilmiş, bir süre sonra Paris’e geçerek hukuk ve siyaset bilimi eğitimi almıştır. Kral Zogu’nun yaveri olan Mehmet Abid Efendi 1936 yılında Zogu’nun Kız kardeşi Prenses Seniye Hanım ile evlenmiştir. Zogu’nun oğlu olmadığından Mehmet Âbid Efendi’nin taht mücadelesi yapacağı endişesi ile Türk hükümeti bu evlilikten dolayı tedirgin olmuştur. Bkz. Sevilay Özer ve M. Selçuk Özkan, Elçiler Nazarından Arnavutluk’a Dair İzlenimler (1926-1938), *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi (Tarih-Arkeoloji)*, (Ed. Erdem Çanak ve M. Fatih Sansar), 4-5 Mayıs 2018, Adana, Akademisyen Kitabevi, 2018. s. 119; Özcan, 2011, s. 288-289, 327. Bu süreçte Tiran Elçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu evlilikle ilgili haber ve yorumları ayrıntılı olarak Ankara’ya aktarmıştır. Bkz. BCA, 030.10.0.0. 203.387.13., 14.02.1936.

²²⁵ Ali Türkgeldi, 10.12.1936 tarih ve 2/5703 sayılı kararname ile Tiran Elçiliğine atanmıştır. Bkz. BCA, 030.18.1.2. 70.94.19., 10.12.1936. Türkgeldi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile ters düşmesi sonucu Ocak 1938’de görevinden alınmıştır. Bkz. Şimşir, 2001, s. 53; BCA, 030.18.1.2. 82.5.14., 15.1.1938.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ARNAVUTLUK

2.1. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Büyük Güçlerin ilgisini kesmediği bölgelerden belki de en önemlisi Balkanlar olmuştur. Kendi nüfuz alanlarını oluşturmak isteyen Büyük Güçler, çok geçmeden bu coğrafyada yeni ittifaklara yönelmişlerdir. Bölge bir paylaşım alanı olarak belirlenmiş, özellikle Almanya ve Sovyetler Birliği gibi ülkeler bölge unsurlarını etki altına almaya çalışmışlardır.

İtalya ise başlangıçta kendisinin nüfuzu altında bir blok oluşturarak diğer büyük güçlere karşı bir güç oluşturma düşüncesinde idi.²²⁶ Mussolini²²⁷, revizyonist bir siyaset takip ederek Akdeniz'de bir “*Roma İmparatorluğu*” yaratmak istiyordu.²²⁸ Bu amaçla -İtalyan halkının Paris Barış Konferansı'ndan sonra karşı karşıya kaldığı hayal kırıklığından da destek alarak- öncelikle ülke içindeki muhalefeti ve demokratik kurumları ortadan kaldırdı.²²⁹ Mussolini liderliğinde zamanla milli bir ülkü haline gelen sömürgecilik emelleri sonunda İtalya, önce 1935 yılında Habeşistan'ı ele geçirdi.²³⁰ Ardından da Balkanlar'a yönelik planları çerçevesinde 1920'li yıllardan itibaren nüfuzu altına girmiş bulunan Arnavutluk'u işgal etti.

Çalışmanın bu kısmında, İkinci Dünya Savaşı yıllarının hemen öncesinde cereyan

²²⁶ Nurgün Koç, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar'daki Politik Gelişmeler ve Türkiye”, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, S:22, 2016, s. 52.

²²⁷ İtalya'da 1919 yılında “*Savaş Demetleri (Fascio di Combattimento)*” adıyla başlayan faşist hareketin lideri Benito Mussolini, 1883 yılında Forlì kasabasında doğmuştur. 29 Ekim 1922'de 39 yaşındayken, ülkenin gelmiş geçmiş en genç başbakanı olmuş, bu tarihten itibaren İtalya'da başlayan faşist diktatörlük onun yönetiminde 1943 yılına kadar aralıksız devam etmiştir. Bkz. Abdül Samet Çelikçi ve Can Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:1, S:2, 2013, s. 86-89. Benito adı Meksikalı devrimci Benito Juárez'den esinlenen ve siyasal yaşamına bir anarşist olarak başlayan babası Alessandro tarafından konulmuştur. Bkz. Türkkaya Ataöv, 2. Dünya Savaşı, İleri Yayınları, İstanbul, 2008, s. 52.

²²⁸ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), C.I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, s. 172.

²²⁹ Louis Leo Snyder, The First Book of World War II, New York, 1958, s. 8-9; Armaoğlu, 1991, s. 171-172.

²³⁰ Dilek Barlas, “Akdeniz'de Hasmane Dostlar: İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve İtalya”, Doğu Batı, S:14, 2001, s. 218.

eden İtalyan işgali ve bu işgale gösterilen tepkiler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.1.1. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgal Nedenleri

Arnavutluk'taki olumsuz ekonomik koşullar, 1925 yılında ilan edilen Cumhuriyetten sonra da artarak devam etmiştir. Ülke, fakirliği önleyebilmek amacıyla Milletler Cemiyetinden yardım talebinde bulunmuş, ancak bu talep karşılıksız bırakılmıştır. Bunun üzerine Arnavutluk, ağır ekonomik sorunlarla mücadele edebilmek için İtalya ile yakınlaşmaya başlamış,²³¹ faşist Mussolini iktidarının desteğini kazanmak için -devlet nezdinde İtalyan yatırımcıları Arnavutluk'a çekmek gibi- bazı uygulamalara girişmiştir.²³² Bu amaçla ilk olarak 1925 yılı eylül ayında bir İtalyan finans grubu ile anlaşma yapılarak “*Milli Arnavutluk Bankası*” kurdurulmuştur.²³³ Para basımı, kredi ve devlet borçları gibi mali politikalarda bu İtalyan finans grubuna açıkça devlete müdahale imkânı verilmiştir.²³⁴ İhtiyaç duyulan ekonomik alt yapının gelişimine ve iyileştirilmesine yönelik İtalyanların vermiş olduğu krediler sebebiyle ülke ekonomisi İtalyan nüfuzu altına girmiştir. Yine bu dönemde başta madencilik, bankacılık, ticaret ve tarım alanlarında İtalya ile üst düzeyde çalışılmış,²³⁵ bu iş birliğinin bir sonucu olarak İtalya ve Arnavutluk arasında 27 Kasım 1926'da “*Tiran Dostluk ve Güvenlik Paktı*” imzalanmıştır. 5 yıl yürürlükte kalması kararlaştırılan bu anlaşmanın 1. maddesi ile Arnavutluk'un bütünlüğüne yapılacak olan politik ve hukuki her türlü saldırının, iki ülkenin politik yatırımlarına da yapılmış sayılacağı, 2. maddesi ile de politik yatırımları koruyabilmek için tarafların birbirlerine her türlü destek ve yardımlaşmayı sağlayacağı ve diğer tarafın bilgisi dâhilinde olmadan politik ve askerî anlaşmalar yapılamayacağı kararlaştırılmıştır.

²³¹ Hikmet Öksüz, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 82-83.

²³² Kevin Deko, İtalyan İşgalinde Arnavutluk (1939-1943), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2020, s. 18.

²³³ Hükûmet hazinesi gibi hareket ederek 50 yıl boyunca madeni ve kâğıt para basma özel hakkına sahip olabilecek olan İtalyan finans grubu Il Cedito Italiano tarafından kurulan Arnavutluk Milli Bankasının kuruluş sermayesi 12,5 milyon nominal altın franktır. Bkz. Özcan, 2011, s. 180.

²³⁴ Özgür, 2007, s. 327.

²³⁵ Ali Özkan, “Milli Şef Döneminde Türk-Arnavut İlişkileri (1939-1945)”, Türk Dünyası Araştırmaları, S:211, 2014, s. 107. Sessano Adası, petrol imtiyazı, askeri yolların yapım imtiyazı, Yugoslavya sınırındaki ormanların işletilme imtiyazı, Draç ve Avlonya liman işleri, Buyana Nehri üzerinde seyrüsefain işleri İtalyanlara bırakılmıştır. Bkz. Yonca Anzerlioğlu, İki Savaş Arası Dönemde İtalya'nın Arnavutluk Siyaseti Karşısında Türkiye'nin Tavrı, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38)*, 10-15 Eylül 2007, Ankara, s. 214.

Böylece Arnavutluk, daha önce ekonomik anlamda bağımlı olduğu İtalya'ya “*Dostluk ve Güvenlik Anlaşması*” ile askeri ve siyasi açıdan da bağımlı hale gelmiştir.²³⁶

İtalya ile imzalanan Tiran Paktı'ndan sonra Arnavutluk-Yugoslavya ilişkileri gerilmiştir. Pakta tepki olarak Yugoslavya ve Fransa, 11 Kasım 1927'de bir ittifak anlaşması imzalamışlar,²³⁷ bu anlaşmaya bir tepki olarak da İtalya ile Arnavutluk arasında 22 Kasım 1927'de “*İş birliği ve Güvenlik Tiran Paktı*” imzalanmıştır. Paktin 4. maddesi ile tehdit altında olan ülke tarafından talep edilmesi durumunda diğer ülkenin askerî, ekonomik vb. tüm imkânlarını seferber edeceği kararlaştırılmıştır.²³⁸ Böylece İtalya, Arnavutluk'u başka devletlerin tehdit ve saldırılarına karşı koruma hakkı elde ederek bu ülkeyi tamamen himayesi altına almıştır.²³⁹ Arnavutluk Devlet Başkanı Ahmet Zogu ise bu askerî ittifakın verdiği güvenle içerde konumunu sağlamlaştırmış ve tüm yetkileri eline alarak mutlak bir hâkimiyet tesis etmiştir.²⁴⁰ Ancak, oluşan bu ekonomik baskı ve siyasi nüfuz, ülkede İtalya aleyhine kuvvetli bir muhalefetin oluşmasına yol açmıştır. Beliren direniş hareketi ve Balkan ülkeleri arasında İtalya'ya karşı oluşmaya başlayan ittifak teşebbüsleri nedeniyle Zogu, düzenlenen Balkan Konferansı'na katılmaya karar vermiştir.²⁴¹ Dışarıdan ve içeriden gelen baskılar nedeniyle Arnavutluk hükümeti İtalya ile olan ilişkilerinde politik bir değişime gitmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Kral Zogu, Arnavut halkı içinde İtalyan himayesine karşı gelişen kızgınlığı da dikkate alarak 1931 yılında süresi dolan Tiran Paktı'nı yenilememiştir.²⁴²

Bu gelişme üzerine, daha önce imzalanan anlaşma gereği Arnavutluk'a her yıl verilen krediyi askıya alan Mussolini, kredinin ödenebilmesi için, bir gümrük birliği

²³⁶ Anlaşmanın 2. maddesi, anlam ve içeriği hakkında tereddüt olduğu için taraflar arasında yeniden müzakere edilerek “Arnavutluk teklif yaparsa İtalya'nın değerlendireceğinin anlaşılması gerektiği” şeklinde revize edilmiştir. Bkz. Özcan, 2011, s. 187-188.

²³⁷ Ercan Haytoğlu, “İtalya'nın Balkan Paktı'na Bakışı ve Arnavutluk ile İlişkileri (1930-1934)”, *Yeni Türkiye*, S:69, 2015, s. 4988.

²³⁸ Özcan, 2011, s. 195-196. 20 yıl süreyle yürürlükte kalması kararlaştırılan bu pakt ile Avlonya Limanı İtalyan donanmasına açılmıştır. Bkz. Jelawich, 2009, s. 192.

²³⁹ Armaoğlu, 1991, s. 174; Şenyuva, 1999, s. 65; Özcan, 2011, s. 196.

²⁴⁰ Öksüz, 1996, s. 83.

²⁴¹ Özcan, 2011, s. 226. İtalya ise revizyonist politikası gereği böyle bir oluşumu istememektedir. Bu nedenle de Balkanlar'da iş birliğine yönelik tasarlanan konferansları engellemeye çalışmıştır. İtalya'nın Balkan birliğini olumlu değerlendirmede ve Arnavutluk'un böyle bir teşekküle iştirakinden memnun olmayacağını dile getiren Hariciye Vekaletinin 9 Kasım 1932 tarihli yazısı için bkz. *BCA*, 030.10.0.0., 226.523.30., 9.11.1932.

²⁴² Pearson, 2004, s. 334.

anlaşması yapılmasını ve Paktın süresinin uzatılmasını şart koştu.²⁴³ Oysa Arnavutluk'ta İtalya'ya karşı oluşan muhalefet, 1933 yılında düzenlenen bağımsızlık kutlamaları sırasında milli bir tepki haline gelmişti.²⁴⁴ İtalya'dan yardım alamayan Zogu, Fransa ile ekonomik ilişkiler kurmak istedi. Ancak, Fransa'nın bağımsızlığın ihlali anlamına gelebilecek isteklerde bulunması bu süreci engelledi. Sonuçta İtalya'nın da artan baskısı nedeniyle Zogu müzakereleri yeniden başlatmak zorunda kaldı.²⁴⁵ Müzakerelere yeniden başlanılarak İtalya'dan yardım sağlanmasına rağmen, Arnavutluk Tiran Paktı'nı yenilemedi ve gümrük birliğini de imzalamadı. İtalya bu gelişmeler üzerine Arnavutluk'ta bir isyan tertipledi.²⁴⁶ Arnavutluk ihtiyacı olan desteği diğer ülkelerden sağlayamadığı için İtalya'nın öne sürdüğü ağır şartları kabul etmek zorunda kaldı.²⁴⁷ Görüleceği üzere İtalya, böylelikle Habeşistan'ın işgali öncesinde Arnavutluk'a yerleşmiş ve kontrolü ele geçirmiş oldu.²⁴⁸

Bu gelişmelerle birlikte, müttefiki Nazi Almanyası'nın, Avusturya ile birleşmeyi takiben, peşpeşe Çekoslovakya'nın Südetler (Ekim 1938) ile Bohemya-Morevya (Mart 1939) bölgelerini ilhakı ve Yugoslavya üzerinde nüfuzunu artırmaya yönelik faaliyetlerle İtalya'nın nüfuz alanı sayılan Adriyatik'e yaklaşması, Mussolini hükümetinin Arnavutluk politikasında seri davranmasına neden olacaktı.²⁴⁹

İsviçre'de yayımlanan Feuille D'avis de Neuchatel gazetesi de saldırının gerekçesi olarak benzer bir yorum getirmektedir:

“Bu faşist zorbalığın iki nedeni vardır; Birincisi prestij arayışı. Berlin-Roma eksenini sonsuza kadar hep Almanya'dan yana oynayamazdı. İtalya'ya

²⁴³ Yugoslavya'nın Tiran elçisi, yapılacak bir gümrük anlaşmasının Arnavutluk'un İtalya tarafından ilhakı anlamına geldiğini ifade etmektedir. Konu hakkında Türkiye'nin Tiran elçiliğinin değerlendirmeleri için bkz. BCA, 030.10.0.0., 220.486.3., 21.02.1933.

²⁴⁴ Özcan, 2011, s. 257. Tiran elçiliği, Arnavutluk'un bağımsızlığının 21. yılında Gençlik Teşkilatına resmi geçit yaptırılarak kutlamalara milli bir mahiyet verilmek istendiğini ifade etmektedir. Bkz. BCA, 030.10.0.0., 233.572.1., 21.12.1933.

²⁴⁵ Deko, 2020, s. 23.

²⁴⁶ Haytoğlu, 2015, s. 4996-4997.

²⁴⁷ Aslında Balkan Paktı'nın imzalanması sürecinde Arnavutluk'un da Pakta alınması kararlaştırılmıştı. Ancak İtalya ile kurulan ittifak neticesinde Arnavutluk, Balkanlar harici bir ülke olarak kabul edilmiş, bunun bir sonucu olarak da Balkan Paktı dışında bırakılmıştır. Bkz. Özcan, 2011, s. 265.

²⁴⁸ Haytoğlu, 2015, s. 4996.

²⁴⁹ Türkan Cantemur, Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950), 38. ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies), C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 14/2, 2012, s. 793.

*da benzer bir avantaj getirmeliydi...İkinci neden askeri ve stratejik mahiyette. Önceki gün açıkladığımız gibi, olası bir genel savaş durumunda Adriyatik denizini kapatmak gerekiyor...”*²⁵⁰

Sonuçta Çekoslovakya'nın işgali, Arnavutluk'taki ekonomik ve stratejik çıkarlarını koruma endişesi duyan İtalya'nın bu ülkeyi işgal sürecini başlattı.²⁵¹

2.1.2. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgal Hazırlıkları

1936 yılı haziran ayında İtalya'da Dışişleri Bakanı olan Kont Galeazzo Ciano²⁵², Arnavutluk'un İtalya'ya katılması için 1938'den itibaren Mussolini nezdinde ısrarda bulunmaktaydı.²⁵³ Bakan, hem Zogu rejimi karşısında bunalan Arnavut halkının hem de Yugoslavların kendilerine destek vereceğinden hareketle Arnavutluk'u ilhak planını devreye sokma düşüncesindeydi.²⁵⁴ Buna karşın Mussolini kararsızdı, çünkü Almanya ile ittifak konusu henüz netlik kazanmamıştı.²⁵⁵ Ancak Çekoslovakya'nın Almanlar tarafından işgal edilmesi Mussolini'yi telaşlandırdı ve bu durum onun Arnavutluk

²⁵⁰ Bkz. “Des forces navales et...”, *Feuille D’avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 1. Saldırının askeri ve stratejik amacı, genel olarak Avrupa -özel olarak da frankofon- kamuoyunca bilinen bir olgu gibi görünüyor. Bu konuda Fransız günlük gazetelerinden *La Croix*'un İtalyan saldırısı haberini veren 8 Nisan 1939 tarihli nüshasının P.L. imzalı başyazısında şu analiz yapılmaktaydı: “Genel bir savaş halinde sadece Karadeniz ve Adriyatik, bize Orta-Avrupa'daki müttefiklerimize ulaşabilme olanağı vermektedir. Karadeniz'e, tuzaklara açık uzun bir yoldan sonra İstanbul Boğazı üzerinden ulaşılabilir. Adriyatik'in girişi ise İtalya ve Arnavutluk'un kapılarını kapattığı Otranto Boğazıdır. Bu boğazı kapatmak, tam da şu sıralarda Alman yanlısı M. Stoyadinoviç'i deviren Yugoslaya'nın Akdeniz'le – dolayısıyla Fransa ile-bağını koparmak demektir.” Bkz. P.L., “Asssez!”, *La Croix*, 8 Avril 1939, p. 1.

²⁵¹ Armaoğlu, 1991, s. 293.

²⁵² 1903'te Livorno'da dünyaya gelen Ciano, Roma Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. Bir gazetede kısa bir süre drama ve sanat eleştirmenliği yapmış, 1925 yılında da Dışişleri Bakanlığı hizmetine girmiştir. 24 Nisan 1930'da Mussolini'nin kızı Edda'yla evlenen Kont, Şangay Başkonsolosu olarak vazife yaptığı kısa bir sürenin ardından 1935 Haziranı'nda basın ve propaganda bakanı olmuştur. Almanya ile İtalya arasında ilişkileri geliştirmek ve Roma-Berlin mihverini kurmak amacıyla 9 Haziran 1936'da daha 33 yaşındayken Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. 5 Şubat 1943'te görevden alınarak Roma'nın Vatikan Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Aynı yıl içinde Müttefik devletlerin Sicilya Adası'na çıkarma yapmaları üzerine, Yüksek Faşist Konsey'de Mussolini'nin görevden alınması lehinde oy kullanmıştır. Duce'nin tutuklanmasından sonra Almanya'ya kaçan ve burada göz hapsine alınan Ciano vatana ihanetten yargılanmıştır. Kuzey İtalya'daki Alman kukla devleti İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'ne bağlı Verona'da 11 Ocak 1944 tarihinde kurşuna dizilmiştir. Ciano Arnavutluk'un ilhak sürecinde mühim bir rol oynamış ve bu nedenle Saranda Limanı'na karısı Edda'nın adı verilmiştir, Bkz. Galeazzo Ciano, *Savaş Günlükleri 1939-1943*, Çev. Selçuk Uygur, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 1; “Ciano”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, C. 5, İstanbul, 1986, s. 2364.

²⁵³ Armaoğlu, 1991, s. 293.

²⁵⁴ Vickers, 2001, s. 136.

²⁵⁵ Ciano, 2017, s. 75.

konusundaki kararsızlığını gidermeye yetti.²⁵⁶ Böylece Mussolini, Arnavutluk'u doğrudan işgal edecek planını uygulamaya koydu.²⁵⁷ Bu arada, 9 Ocak 1939'da Belgrad'ı ziyaret ederek Başbakan Stoyadinoviç ile görüşen Ciano,²⁵⁸ Yugoslavya'ya 9 maddelik bir yardım paketi teklifinde bulundu. Bu teklifte Zagreb'ten Adriyatik sahiline ve oradan Arnavutluk sınırındaki Karadağ şehri Ulcinj'e kadar inen güzergâhta yol inşası, 500 milyon liralık kredi, araba ve alüminyum fabrikası inşası, Belgrad-Üsküp ve Belgrad-Suşak demiryolları inşası gibi teklifler sunulmuştu.²⁵⁹ Bu teklifler, yine Ciano'nun girişimi ile 1937 yılında İtalya ile Yugoslavya arasında imzalanan ve iki ülke arasındaki iş birliğini destekleyen "*Ciano-Stoyadinovic Antlaşması*"nın²⁶⁰ bir devamı niteliğindeydi. Burada İtalya bir taraftan Arnavutluk'u işgale hazırlanırken, diğer taraftan -Almanya'nın Balkanlar'a yayılmasını önlemek amacıyla- Yugoslavya'yı yanına çekmeye çalışmış,²⁶¹ aynı zamanda da girişecekleri işgale Yugoslavya'nın olası tepkisini önlemeyi amaçlamıştır.

Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgalinin başlamasından hemen bir gün sonra Mussolini, Arnavutluk'ta isyanlar tertip edilmesi ve Taranto'daki ikinci filonun hazırlanması talimatını verdi.²⁶² İtalyanlar bir yandan Brindisi ve Bari'de yoğunlaşırken öbür yandan da Dodekanez (Oniki ada) ve Rodos adalarına birlikler gönderdiler.²⁶³ Mussolini bu hazırlıkların yanı sıra Ciano'dan Arnavutluk'un ilhakına yönelik Kral Zogu'ya hitaben bir anlaşma metni hazırlamasını istedi. Söz konusu metin uyarınca kral ya İtalya'nın şartlarını kabul edecek ya da ülkesi askeri yollardan ele geçirilecekti.²⁶⁴ 25 Mart 1939'da Arnavutluk üzerinde İtalyan garantörlüğünün ilanına yönelik bir ultimatom

²⁵⁶ Mussolini'nin bu telaşının önemli bir nedeni de Çekoslovakya'nın işgali sonrasında Hırvatların da Almanya'nın himayesine girmek istediklerine ilişkin söylentilerin çıkmaya başlamasıdır. Bkz. Armaoğlu, 1991, s. 293.

²⁵⁷ Vickers, 2001, s. 137.

²⁵⁸ "Ciano, Stoyadinoviç ve Göring de Buluşuyorlar", *Tan*, 5 İkincikanun 1939, s. 1,10.

²⁵⁹ *BCA*, 030.10.0.0., 253.704.10., 10.03.1939.

²⁶⁰ Alberto Basciani, "The Ciano-Stojadinović Agreement and The Turning Point in The Italian Cultural Policy in Yugoslavia (1937-1941)", *Italy's Balkan Strategies (19th-20th Century)*, (Ed. Vojislav G. Pavlović), Institut des Etudes Balkaniques Yayınları, Belgrad, 2015, s. 199-211.

²⁶¹ "Kont Ciano'nun Belgrad'a Seyahatinin Asıl Hedefi", *Akşam*, 22 Ocak 1939, s. 1; "Stoyadinovic-Ciano Görüşmeleri", *Vakit*, 22 Ocak 1939, s. 1.

²⁶² Ciano, 2017, s. 91.

²⁶³ *AQSH*, F. 1506-5 (Biblioteka e Shtetit Lenin e Bashkimit Sovjetik), D. 13 (5-13).

²⁶⁴ Ciano, 2017, s. 100.

yayınlandı²⁶⁵ ve aynı gün hazırlanan anlaşma metni Tiran’a gönderildi.²⁶⁶ Artık ok yaydan çıkmıştı. Mussolini, ordu, donanma ve hava kuvvetlerinin cumartesi gününe kadar hazırlıklarını tamamlamasını ve Kral Zogu’ya diplomatik baskı yapılarak sonuçlarının kendisine bildirilmesini emretti. Arnavut Kralı razı olmazsa savaş gemileri Arnavutluk’a sevk edilerek Kral'a bir ultiatom verilecek, Kral direnmeye devam ederse Arnavutluk'taki aşiretler isyana teşvik edilerek ülkeye asker çıkarılacak ve Tiran işgal edilecek, ardından başında Bakan Ciano’nun olacağı bir kurucu meclis tesis edilecekti.²⁶⁷

İtalya’da bu hazırlıklar yapılırken Arnavutluk kralı Zogu ise zaman kazanmak istiyordu. Bu amaçla düşünmek için kendisine 24 saat süre tanınmasını talep etti.²⁶⁸ Bu isteme karşılık olarak Mussolini, Zogu’ya bizzat telgraf göndererek ona ultiatomun süresinin 6 Nisan Perşembe günü saat 12.00’de dolacağını bildirdi.²⁶⁹

Balkanlar’da meydana gelen bu gelişmeler Adriyatik ve Akdeniz’de suları ısıtırken Tiran’daki haber kaynakları üzerinden Arnavutluk Kralı Ahmet Zogu ve eşinin bir erkek evlat sahibi oldukları bildirilmekteydi. Ülkesinin İtalyan armadasının tehditleri altında kaldığı bir günün arifesinde dünyaya gelen veliahdın onuruna Tiran’da 101 pare top atılmış ve hükümet merkezine toplanan halkın coşkulu alkışları arasında kral ve eşi bu kutlu hadiseden ötürü tebrik edilmişti.²⁷⁰ Arnavut halkının kralları ile olan bu coşkulu kutlaması ve dayanışması iyice belirginleşen İtalyan işgaline karşı bir gövde gösterisi mahiyetindeydi.

2.1.3. İşgal Günleri ve Arnavutların İşgal Sırasındaki Tepkileri

İtalya’nın bir ultiatom ile ileri sürdüğü şartlara Arnavutluk’ta kısa sürede tepkiler oluştu. Başta Draç olmak üzere birçok yerde protesto gösterileri yapıldı. Bu

²⁶⁵ Vickers, 2001, s. 137.

²⁶⁶ Ciano, Zogu’nun hazırlanan metni kabul edeceğini düşünmektedir. Bakan, bunun nedenini de günlüğünde şu şekilde açıklamaktadır: “Gelişmelerin nasıl vuku bulacağını kestirmek henüz mümkün değil, fakat Kral Zog’un pes etmesi muhtemel görünüyor. Her şeyden ziyade, Kral Zog’un çocuğunun doğacak oluşuna bel bağlıyorum. Zog karısını ve bütün ailesini çok seviyor. Kendisinin sevdikleri için sakın bir gelecek temin etmeyi tercih edeceğini ummaktayım. Açıkçası Geraldine’in hamileliğinin dokuzuncu ayında Unthi ve Mirdizu dağlarında koşturup dövüşürken hayal edemiyorum.” Bkz. Ciano, 2017, s. 101.

²⁶⁷ Ciano, 2017, s. 103.

²⁶⁸ Bisser Petrov, “British Policy Towards Albania: April 1939–April 1941”, Études Balkaniques, S:4, 2004, s. 54.

²⁶⁹ Ciano, 2017, s. 109.

²⁷⁰ “Arnavutluk kralının bir erkek evladı doğdu”, *Akşam*, 6 Nisan 1939, s. 10; “Arnavud Veliahdı şerefine”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1939, s. 8.

durumdan endişelenen Arnavutluk'taki İtalyanlar Draç üzerinden uçak ve gemilerle ülkeyi terk etmeye başladılar. 5 Nisan 1939'da Draç'tan Bari'ye 500, 6 Nisan 1939'da da Bari ve Brindisi'ye 2.000 İtalyan geçmiş, ancak bu mülteciler hemen Arnavutluk'a geri gönderilmişlerdir.²⁷¹

6 Nisan 1939 gecesi Arnavut parlamentosu oy birliği ile İtalyan ultimatoomunu reddetti.²⁷² Aynı akşam Arnavutluk'un kuzey şehirlerinde halkın yoğun katılımıyla yapılan gösterilerde de ulusun bağımsızlığını ve ülke sınırlarını korumak adına savaş sloganları atıldı.²⁷³ Bu gelişmeler üzerine İtalyanlar, Bari ve Brindisi limanlarında hazırlanmış olan kuvvetlerle Arnavutluk'un işgaline başladılar.²⁷⁴ 7 Nisan 1939 sabahı başlayan işgal, önce çok sayıda harp gemisinden oluşan bir deniz filosu ve uçaklarla başlatılan bombardıman sonrasında Draç'a çıkarılan üç fırka ile desteklenmişti.²⁷⁵ Draç'ta karaya ayak basan İtalyan müfrezesi San Marko adındaki İtalyan Deniz Kuvvetlerine ait birlikti.²⁷⁶

Haber ajansları, 179 gemiden oluşan donanma gücünün sahilleri ağır bombardımana tuttuğunu belirterek işgali duyurmaktaydı. Bu gemiler Arnavutluk sahillerinde bulunan Avlonya'yı 3, Ayasaranda'yı 3, Şingin'i 2, Draç'ı 4 defa bombardıman etmişler, İtalyan bombardımanları neticesinde Şingin tamamen harap olmuştu.²⁷⁷ İtalyanların ezici bir güçle başlattıkları taarruzlar, muhtemel bir Arnavut direnişini daha başından şiddetle ezmek içindi. İtalyan kuvvetlerince bir taraftan şehirler bombardımana tabi tutulurken diğer taraftan da uçaklarla halka broşürler dağıtılmıştı.²⁷⁸ Bu broşürlerde; “*gereksiz bir direniş düşünmeyin. Hükümetinizin çağrısını dinlemeyin. İtalyan İmparatorunun birlikleri düzeni sağlamak amacıyla çıkarma yaptılar ve gerekli olduğu süre kadar kalacaklar*” sözleri ile Arnavutluk halkının direnmemesi çağrısı

²⁷¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi *DİAD*, 541_44142-209313-53; *DİAD*, 541_44142-209313-52.

²⁷² “Ultimatum de Rome”, *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 1.

²⁷³ AQSH, F. 1506-5 (Biblioteka e Shtetit Lenin e Bashkimit Sovjetik), D. 13 (5-13).

²⁷⁴ Vickers, 2001, s. 138; Armaoğlu, 1991, s. 293.

²⁷⁵ “Teklifler Romaya bildirildi”, *Ulus*, 8 Nisan 1939, s. 5; *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1.

²⁷⁶ “Draç'ta ihraç hareketi nasıl oldu?”, *Akşam*, 10 Nisan 1939, s. 2.

²⁷⁷ “İtalyan kuvvetleri nihayet gemilerine çekilmeğe mecbur oldu”, *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1.

²⁷⁸ Yeter Mengeş, İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk İtalyan İlişkileri, Libra Yayınları, İstanbul, 2018, s. 182.

yapılmaktaydı.²⁷⁹

Tiran Radyosu ise işgalin başladığı 7 Nisan sabahı, Kral Zogu'nun radyoya gönderdiği beyannameyi yayınladı. Kral Zogu'nun beyannamesinde bütün Arnavut halkının kadını ve çocuğu ile birlikte bu işgale karşı direneceği ve teslim olmayacağı ifade edilmekteydi. Radyo'da farklı dillerde de yayınlar yapılarak medeni devletlerin bu işgale karşı durmaları yönünde çağrılar yapıldı.²⁸⁰

Bazı İtalyan gazeteleri de askerî harekâtın başladığını bildirmekteydi. Bu gazetelerden Tevere, İtalyan birliklerinin Brindizi ve Bari'den yola çıktıklarını teyit ederken Popolo di Roma gazetesi, İtalyan Donanması Birinci Filosunun Arnavut sahilleri boyunca seyrettiği bilgisini okurlarıyla paylaşıyordu.²⁸¹ Çok geçmeden de Tiran'da kukla bir hükümetin tesisine yönelik haberler duyulmaya başladı.²⁸²

İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano günlüğünde; kendi kullandığı uçakla 8 Nisan günü sabah saatlerinde Tiran'a vardığını, çok sayıda Arnavut heyetin kendilerine bağlılığını bildirdiğini, Arnavut askerlere iyi muamele edilmesi için talimat verdiğini ve Zogu'nun hapse attırdığı bütün siyasi tutsakların serbest bırakılmasını emrettiğini ifade etmektedir.²⁸³

“Arnavutluğun Akıbeti”,²⁸⁴ “Arnavudluğun askeri işgali”²⁸⁵ başlıklarıyla Cumhuriyet gazetesinin manşetlerine düşen haberler de birkaç gündür kaygıyla beklenen işgal girişiminin başladığını Türk kamuoyuna haber vermekteydi. Gazetenin Tiran'da yayınlanan resmi bir tebliğe dayandığı haberi ise; “Arnavudluğun yabancı bir himaye altına gireceğine dair deveren eden şayiaları tekzip ederek, Arnavud milletinin istiklâlini müdafaaya azmetmiş bulunduğunu” bildirmekteydi²⁸⁶.

Arnavutluk, -zaten beklenen bu gelişme üzerine- silâh altına alınmış olan 26.000

²⁷⁹ AQSH, F. 1506-5 (Biblioteka e Shtetit Lenin e Bashkimit Sovjetik), D. 13 (5-13); “İtalyan kumandanı bir beyanname neşretti”, *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1.

²⁸⁰ “Kral Zogo'nun beyannamesi”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 9, “L'Albanie se defend”, *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 1.

²⁸¹ “İtalyan gazeteleri”, *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1.

²⁸² “Tirana da muvakkat hükümet mi kuruldu.” *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 2.

²⁸³ Ciano, 2017, s. 111.

²⁸⁴ “Arnavudluğun akıbeti”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1939, s. 1, 8.

²⁸⁵ “Arnavudluğun askeri işgali”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 1, 9.

²⁸⁶ “Tiran'da Neşredilen Resmi Tebliğ”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 1.

vatandaşı ile mücadeleye başladı.²⁸⁷ Arnavutlardan İtalyanlara karşı ilk ciddi direniş Draç'ta gerçekleştirildi.²⁸⁸ Kale ve sahil boyunca uzanan evlerin pencereleri arkasına saklanan Arnavut Jandarma Binbaşısı Abaz Kupi²⁸⁹ ve kumandasında bulunan Arnavut gönüllüler İtalyanlara ilk kurşunu attılar.²⁹⁰ Draç Limanı'nda bir an önce kontrolü sağlamak isteyen İtalyanlar, yedi defa hücum etti. Ancak kent merkezinde yer alan belediye binasına kadar ilerlemişlerse de her defasında Arnavut milisler tarafından şiddetle geri püskürtüldüler. Hiç beklemedikleri şekilde bir avuç Arnavut birlik ve gönüllüsünün bu şiddetli mukavemeti bazı İtalyan birliklerinin gemilere çekilerek çatışma sahasından uzaklaşmalarına neden oldu.²⁹¹ Bunun üzerine şiddetli mitralyöz ve tüfek ateşi altında ilerleyen İtalyan birlikleri, torpido botlarından hafif toplarla direniş noktalarını vurmaya başladı. Birlikler ilerledikçe İtalyan donanmasına ait atış destek birimleri perde atışının menzilini artırdı. Şehrin dar caddelerinde çatışmalar daha da şiddetlendi.²⁹² Ancak Abaz Kupi ve kumandası altındaki Arnavut gönüllülerin başlattığı bu direniş, İtalyan kuvvetlerinin büyük sayısal üstünlüğü karşısında başarıya ulaşamadı.²⁹³ İtalyanların ağır bombardımanları karşısında tutunamayan Arnavut milis kuvveti yine de fazla bir zayıflık vermeden dağlık bölgelere çekilmeyi başardı.²⁹⁴

İtalyan resmi yetkilileri de kontrolü ele geçirdiklerini belirtmekteydiler. Arnavut semalarında uçan 400 adet İtalyan bombardıman ve avcı uçağına verilen talimatlar gereği meskûn mahallerin bombalanmadığı beyan edilmekteydi. İtalyan kaynaklı haber ajansları ise Avlonya, Draç, Şingin ve Ayasaranda'ya çıkarma yapan İtalyan birliklerine sadece Draç'ta bir çetenin direniş gösterdiğini ve bu çetenin de kısa sürede etkisiz hale getirildiğini bildirmekteydi. Roma kaynakları ayrıca, akşam saatlerinde Avlonya, Draç,

²⁸⁷ *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1; “Arnavutluk hükümeti 26,000 kişiyi...”, *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1.

²⁸⁸ Deko, 2020, s. 37-38; Vickers, 2001, s. 138.

²⁸⁹ 6 Ağustos 1892'de Kruja'da dünyaya gelen Abaz Kupi, önce Kruja kasabasında daha sonra da Draç'ta jandarma komutanı olarak görev yaptı. İkinci Dünya Savaşı sırasında bir kraliyet yanlısı olarak Zogu'nun tahtına dönmesi için mücadele verdi ve Legaliteti (Yasallık) Hareketi'ne öncülük etti. Soğuk Savaş sırasında Arnavutluk'taki komünist rejimi devirmeyi ve monarşiyi geri getirmeyi amaçlayan Özgür Arnavutluk Ulusal Komitesi'nin bir üyesi olan Kupi 17 Ocak 1976'da hayatını kaybetti. Bkz. DBpedia Association, “Abaz Kupi”, https://dbpedia.org/page/Abaz_Kupi, (19.05.2021).

²⁹⁰ *Akşam*, 10 Nisan 1939, s. 2.

²⁹¹ *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1.

²⁹² *Akşam*, 10 Nisan 1939, s. 2.

²⁹³ Vickers, 2001, s. 138.

²⁹⁴ *Akşam*, 10 Nisan 1939, s. 2.

Santi Karanta ve Jan Medua şehirlerinin kontrol altına alındığını duyurmaktaydı.²⁹⁵ Bu arada Roma kaynaklı ajanslar Draç'taki İtalyan birliklerinden gelen haberlere dayandırdıkları bir bilgiyi paylaşmıştı. Buna göre; Arnavut hükümeti Tiran'ı terk ederek Elbasan'a çekilmişti.²⁹⁶ Buna karşın Tiran kaynakları Arnavut asker, jandarma ve gönüllü kitaların İtalyan askerleri ile şiddetle çatışmayı sürdürdüğü haberlerini yinelemekteydiler.²⁹⁷ Ancak bütün “şanlı” mukavemet haberlerine rağmen Arnavutluk kraliçesinin Yunanistan tarafına geçtiği haberleri, durumun pek de bu şekilde cereyan etmediğini düşündürmekteydi. Kraliçe Geraldine'nin Yunanistan'ın Florina kasabasına geçtiği²⁹⁸ ve daha iki gün önce doğum yaptığı bilgisi Atina'daki haber ajanslarından dünyaya duyurulmaktaydı.²⁹⁹ Kral Zogu'nun halen Tiran'da bulunduğu belirtilse de onun da daha fazla orada tutunmasının mümkün olmadığı ortadaydı.³⁰⁰

İtalyanların bu üstünlüklerine karşın yer yer çarpışmalar devam etmekteydi. Paris kaynaklı haberlerde daha iç kesimlerde yer alan dağlık bölgelerde şiddetli bir direnişin hüküm sürdüğü belirtilmekteydi.³⁰¹ İtalyan birliklerinin başlattıkları işgal hareketini durdurmayı ya da en azından zaman kazanmayı amaçlayan Arnavut güçleri Tiran-Draç köprüsünü havaya uçurdular. Buna rağmen İtalyan birlikleri ileri harekâtlarına devam ederek kısa süre sonra Draç'tan 15 km uzaklıktaki Tisa Nehri sahillerine yerleşmişlerdi. Arnavutların havaya uçurdukları köprü ise vaktiyle İtalyan mühendis ve işçileri tarafından inşa edilen bir köprüydü.³⁰²

²⁹⁵ “İtalyan tebliğleri”, *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1, 10.

²⁹⁶ “Hükümet Tiranayı terketti ve Elbasan'a gitti”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 1; *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 10.

²⁹⁷ *Akşam*, 7 Nisan 1939, s. 1.

²⁹⁸ “La reine Géraldine a quitte l'Albanie pour la Grèce”, *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 8.

²⁹⁹ *Ulus*, 8 Nisan 1939, s. 5; “Arnavutluk kraliçesi Yunanistana nakledildi”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 1, 10.

³⁰⁰ Paris gazetelerinden *Le Journal*, işgalin ilk gününün özetini “İtalya tarafından işgale uğrayan Arnavutluk kendini savunuyor” başlıklı manşet üzerinden şöyle veriyordu: “Kral Zogu birliklerinin zorlu direnişine rağmen çok büyük askeri güce sahip saldırganlar sahilin birçok noktasına yerleşmeyi başardı. Arnavutlar günün sonunda Draç, Valona, Santi Karanta ve Şingin'in düşman eline geçtiğini kabul ediyor. Tiran hükümeti mücadeleye devam etme kararında olduğunu duyurdu. Kraliçe Geraldine Yunanistan'a sığındı.” Gazete, manşetinin sağ tarafına Kral Zogu'nun askeri üniformalı bir fotoğrafını, sağ tarafına da Tiran'da resmi geçit yapan Arnavut kadın askerlerinin bir fotoğrafını ekleyerek eski kralın şu mesajını paylaşmaktaydı: “Arnavut milliyetçilerinin liderinin Duçe'ye gururlu mesajı: Güçleriniz bütün erkeklerimizi yokettiğinde, kadınlarımız savaşıacaktır.” Bkz. “Envahie Par L'Italie L'Albanie se Defend”, *Le Journal*, 8 Avril 1939, p. 1.

³⁰¹ “Arnavutların dahilde mukavemeti şiddetli”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 2.

³⁰² “İtalyan askeri, resmî tebliğlerine göre Draç'tan 15 kilometre ilerlemişler”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 2.

Tiran başta olmak üzere bazı şehirlerde bulunan silahlı Arnavut çetelerinin İtalyan vatandaşlarına saldırdıklarına yönelik haberler de ajanslara düşmekteydi. Konu ile ilgili gelişmeleri uluslararası kamuoyuna duyuran İtalyan makamları şu bilgilere yer vermektedir:

*“Son birkaç gün içinde yeni bir muahede akdi için İtalya hükümeti ve kral Zogu arasındaki görüşmeler inkişaf ederken Tiranda ve başka yerlerde silâhlı çeteler ciddî nümayişler tertip ederek Arnavutlukta bulunan İtalyanların emniyetini tehlikeye sokmuşlardır. Dün sabah harp gemilerimiz Draç ve Avlonya’da kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere yüzlerce vatandaşımızı alarak İtalya’ya nakletmişlerdir.”*³⁰³

Anlaşılabacağı üzere İtalya, çıkan ya da çıkabilecek muhtemel çatışmalara istinaden diplomatlar haricindeki vatandaşlarını Arnavutluk’tan geri çağırmıştır.³⁰⁴ Bu yüzden Avlonya ve Draç Limanlarında tahliye için bekleyen İtalyan siviller, büyük kalabalıklar oluşturmuştu.³⁰⁵ Bununla birlikte Arnavutluk hükümeti, ülkelerinde oturan İtalyanlara yönelik saldırılar olduğunu bildiren İtalyan tebliğini katî surette tezkip etmekteydi.

Arnavutluk meclisi ise İtalyan tayyarelerinin Tiran üzerinde uçtuğu bir anda işgali değerlendirmekteydi.³⁰⁶ Hükümet nihayetinde, Kral Zogu’nun onayıyla, görüşmelerde bulunmak üzere Ekonomi Nazırı B. Gera’yı İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanı General Guzzani nezdine gönderdi. Kral, müzakereleri uzatmak sureti ile zaman kazanma amacındaydı.³⁰⁷

Tiran radyosunun, *“Draç’ta denize doğru geri püskürtülen İtalyan askerleri”*³⁰⁸ iddialarına rağmen Draç’ta konuşlandığı bildirilen işgal kuvvetleri karargâhına Arnavut

³⁰³ “Son harekât nasıl başladı?”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s.10.

³⁰⁴ AQSH, F. 1506-5 (Biblioteka e Shtetit Lenin e Bashkimit Sovjetik), D. 13 (5-13).

³⁰⁵ Fischer, 1999, s. 21.

³⁰⁶ “170 italyan harp gemisi Arnavut limanları önünde”, *Ulus*, 8 Nisan 1939, s. 5; *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 10.

³⁰⁷ “Kral Zogonun teklifleri”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 1,10. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano, günlüğünde bu görüşme ile ilgili olarak; Zogu'nun gönderdiği müzakerecileri kabul eden Guzzoni'nin, Mussolini'nin emretmiş olduğu şekilde devam etmek yerine her şeyi altı saatliğine askıya aldığını, bu gecikmeden dolayı Mussolini'nin öfkeden çılgına döndüğünü, bu esnada kaybedilen bir gün yüzünden Fransız basınının İtalyan ordusunun Arnavutlar tarafından bozguna uğratıldığına dair haberler yazmasına neden olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ciano, 2017, s. 110-111.

³⁰⁸ “Avlonya’nın bombardımanı”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 9.

Ekonomi Bakanının başkanlığında bir heyetin gönderilmiş olması manidardır. Bu durum Arnavutların sahilde cereyan ettiğini iddia ettikleri şiddetli direniş söylentilerini çürütmektedir. Çünkü İtalyan karargâhının Draç'ta konuşlanabilmesi, kentin düştüğü anlamına gelir. Yine de çıkarma sahasındaki ufak tefek direnişler ve söylentiler nedeniyle İtalyan makamlarının bir hayli kaygılı olduklarını belirtmekte yarar vardır. Kont Ciano da günlüğündeki kayıtlarda bu kaygılarını şu şekilde dile getirmektedir: “...Zog'un Yunanistan'a kaçtığı haberi dağlarda karşılaşılabileceğimiz herhangi bir mukavemete dair korkularımızı ortadan kaldırdı...”³⁰⁹

Kral Ahmet Zogu ise daha işgalin ilk gününden itibaren ailesinin güvenliği üzerine odaklanmıştı. Aslında kral, işgal başlamadan Yugoslavlardan bir gemiyle Kraliçe Geraldine'yi kurtarmasını istemişti. Ancak onun bu talebi karşılıksız bırakılınca Kraliçe ve iki günlük oğlu işgal başlamadan bir buçuk saat önce Yunan hududundaki dağlık alana gönderilmişti.³¹⁰ İtalyanların Arnavutluk'taki milisleri iyice demoralize etmek için kral Zogu'nun ülke dışına kaçması gerekmekteydi. Bu durumda zaten eşini Yunanistan'a gönderen kral Zogu'nun ülke dışına kaçışına göz yumulacak ve bazı Arnavut kabilelerinin mukavemetini kesebilmek için silah ve cephaneye erişimleri engellenecekti. Kralın dağlık bölgelerde bir tür gerilla savaşı yönetme ihtimali nedeniyle İtalyanlar onun bir an evvel Arnavutluk dışına çıkmasını uygun bulmuşlardı. Kral Arnavutluk'u terk etmeden önce saraydaki bürosuna girerek orada sakladığı Napolyon altınlarını askeri malzeme sandıkları içerisinde yanına aldı. İngiliz istihbarat servisinin verdiği bilgilere göre bu altınların değeri 50.000 sterlindi ve yıllar içerisinde aile arazilerinin satışıyla elde edilen küçük bir servetti.³¹¹ İtalyanların hızlı ilerleyişleri karşısında eşinden sonra kral Zogu da Yunanistan'a sığındı. Kral maiyeti ile birlikte önce Görice üzerinden Filorina'ya geçti ve bir gece önceden ahşap handa konaklamaya başlayan eşi kraliçe Geraldine ile buluştuktan sonra Selanik'te kendileri için tahsis edilen büyük bir otele nakledildi.³¹² Yaklaşık iki bin kadar devlet görevlisi ile Arnavutluk'u terk etmek zorunda kalan Zogu

³⁰⁹ Ciano, 2017, s. 111.

³¹⁰ Vickers, 2001, s. 138; Fischer, 1984, s. 280.

³¹¹ Vickers, 2001, s. 138-139. Dönemin kimi gazeteleri kralın Tiranı terk ederken yaklaşık 43.000 altın lira aldığını yazarken (Bkz. “Zogo, Tirandan kaçarken 43 bin altın da almış!”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1939, s. 3.), bazı kaynaklar ise alınan altını 183 kg. olarak vermektedir. Bkz. Deko, 2020, s.38.

³¹² “Kıral Zogo Florine'de”, *Ulus*, 9 Nisan 1939, s. 7.

bir daha ülkesine geri dönemedi.³¹³

Yaşanılan trajediyi Washington Post gazetesi; “...Güzelliği Amerika’da meşhur olan kraliçe Geraldin’in Amerikalı bir anneden doğmuş olması, Amerikan halkının Arnavutluğun feci akıbetine karşı beslediği sempati hislerini takviye etmiştir.” ifadeleri ile kamuoyuna duyurmaktaydı.³¹⁴ Ayrıca Kral Zogu ve maiyetinin Türkiye’ye gitme olasılığı üzerinde duran haberler de basında yer almaktaydı.³¹⁵

Çatışmalarda verilen zayıtlar da doğal olarak basında yer almaktaydı. Konu ile ilgili olarak, Londra merkezli kaynaklarda İtalyanların 53 ölü ve 50 civarında yaralı verdiği dair bazı haberler yer almıştır. Roma kaynaklı haberler ise Draç’taki muharebelerde 8 İtalyan askerinin öldüğü, 34 denizcinin de yaralandığı bilgisini vermiştir.³¹⁶ Tüm bu zayıtlara rağmen İtalyanların başarısı mutlaktı. Draç’ın ele geçirilmesinin ardından önce Elbasan düştü,³¹⁷ ardından Korça ve Berat da birbiri ardına İtalyan işgaline teslim oldu. Hatta yeni İtalyan müfrezeleri hava yolu ile ikmal edilmeye başlandı.³¹⁸

İtalyanlar başarılarının farkındaydılar ve Arnavutluk’taki askeri güçlerini tanımlarken “daha topçu birliklerini sevk etmedikleri” konusunu bilinçli olarak uluslararası kamuoyuna ilan etmekteydiler.³¹⁹ Ancak yine de her ihtimale karşı İtalya’da yedek birlikler silâh altına alınmaktaydı.³²⁰

³¹³ Vickers, 2001, s. 138-139.

³¹⁴ “Amerika vaziyeti çok yakından takip ediyor”, *Ulus*, 9 Nisan 1939, s. 7.

³¹⁵ “Kral Zogo ve kardeşleri İstanbula geliyorlar”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1939, s. 1.

³¹⁶ “Dünkü kanlı çarpışmalarda İtalyanlardan 53 ölü 50 yaralı var”, *Akşam*, 9 Nisan 1939, s. 1.

³¹⁷ “Arnavutluk italyaya ilhak edilecek mi?”, Bkz. *Akşam*, 10 Nisan 1939, s. 2.

³¹⁸ “Görice ve Berat işgal edildi”, *Akşam*, 11 Nisan 1939, s. 2. Aynı tarihli Fransız *Le Temps* gazetesi de Belgrad kaynaklı bir habere atıf yaparak, “Elbasan’da binlerce dağlı Arnavutun şiddetli bir direniş göstermekte olduğunu ve İtalyan güçlerinin bu bölgede büyük zorluklarla ilerleyebildiğini” bildiriyordu. Bkz. “Les Albanais opposeraient de la résistance en certains endroits”, *Le Temps*, 11 Avril 1939, p. 2. Gazete ayrıca, Agence Stefani’nin 9 Nisan tarihli bir haberinden alıntıyla, Halk Kültür Bakanlığına (önceki adı Propaganda Bakanlığı) bağlı memurların, haber, radyo ve sinema hizmetlerini düzenli ve tam olarak organize etmek üzere pazar sabahı uçakla Tirana’ya geldikleri not ediliyordu. Bkz. “Arrivée à Tirana de hauts fonctionnaires du ministère de la culture populaire”, *Le Temps*, 11 Avril 1939, p. 2.

³¹⁹ “İtalya’nın Arnavutlukta karaya çıkardıkları kuvvet 105 bin mevcutu 3 fırkadan mürekkeptir. Bunlar, hafif harp malzemesi ile mücehhezdir. Kelimenin tam manası ile topçu kuvveti henüz ihraç edilmemiştir”, Bkz. *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 2.

³²⁰ “Giornale d’Italia gazetesinin bildirdiğine göre Harbiye Nezareti bir ay müddetle talim görmek üzere piyade, süvari, topçu ve istihkâm sınıflarına mensup ihtiyat zabitlerinden bazılarını silâh altına almağa karar vermiştir. Bu bir aylık talim müddeti 15 günlük iki devreye ayrılacaktır. Birinci devre, 1’den 15 Mayıs’a kadar devam edecektir.”, Bkz. “Bir kısım ihtiyat zabitler silâh altına çağırıldı”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939,

İtalya kısa sürede Arnavutluk üzerine gerçekleştirdiği askerî harekâtı bahane ederek birliklerinin miktarını 950.000'e çıkaracaktır ki bu mevcut, savaş gücü sadece 23.000 askerden müteşekkil Arnavutluk için değildi.³²¹ Bu aşırı silahlanmanın gerçek maksadı kısa sürede Berlin cihetinden gelen bir açıklama ile netlik kazanacaktır. Çünkü Arnavutluk işgalinin hemen ertesinde Hitler, İtalya'nın bu başarısını Balkanlar'ın tamamını kontrol altına alabilecek önemli bir üssün kazanımı olarak nitelendirmekteydi.”³²²

Nihayetinde Mussolini'nin bir nutku ile işgalin başarıya ulaştığı, Arnavutluk'un artık İtalya'nın bir parçası olduğu duyuruldu. 10 Haziran 1940 tarihinde tayyarelerle dağıtılan bildirilerle halk Duçe'nin nutkunu dinlemek üzere Tiran'daki belediye meydanına davet edildiler. Asker ve işçilerden oluşan kalabalık bir grup ellerinde bayraklarla ve şarkılar söyleyerek alana geldiler. 11 Haziran'da da İtalya kralı imzası ile bir kararname yayınlandı. Bu kararname ile Arnavutluk'un İtalya ile harp halinde olan bütün devletlerle kendisini harp halinde addedeceği, Arnavutluk'ta faaliyette bulunan bütün hava, kara ve deniz kuvvetlerinin İtalya kuvvetleri başkumandanının emrine geçeceği bildirildi.³²³

s. 9.

³²¹ “Royter ajansının Roma'dan alarak bildirdiği bir haberde, İtalya hükümeti, çoğu 1912 sınıfından olmak üzere birkaç sınıfa mensup bazı efradı bugün silâhı altına çağırmıştır. Bunlar Arnavutluğa gönderilen kuvvetlerin yerine ikame olunacaktır. Bu suretle silâhı altına alınan efradın adedi hakkında resmî mahfilde bir şey söylenmemekle beraber, bunu iki yüz bin olarak tahmin etmek doğru olur. Bu suretle silâhı altında bulunan ordu mevcudu asgarî 950 bin kişiye varmış bulunuyor”. Bkz. “İtalya'da 200.000 kişi silâh altına çağırıldı”, *Ulus*, 12 Nisan 1939, s. 1, 8. Arnavut kuvvetleri bazı belgelerde 23.000 olarak belirtilirken 13 Nisan 1939 tarihli *Ulus* gazetesi bu rakamı 12.000 asker olarak vermektedir. Bkz. “İtalya'nın hedefi: Arnavutluk petrolü ve Adriyatik denizi”, *Ulus*, 13 Nisan 1939, s. 4.

³²² Vickers, 2001, s. 139. Arnavutluk işgali ile İtalya'nın neleri hedeflediği, işgal haberini veren Fransız *La Croix* gazetesinin bir haberinde şöyle belirtilmektedir: “İtalya Adiyatik'te tam bir kontrol istiyor, Arnavutluk'un elde edilmesi de ona bu kontrolün nihai anahtarlarını vermektedir. Arnavutluk'un kendisi sadece ikinci derecede bir rol oynamaktadır, çünkü Roma bu küçük milletin kendisi için bir tehlike teşkil edebileceğini asla düşünmedi. Bu nedenle İtalya'nın bu taarruzunun nesnesi, Balkan yarımadası ve ilk planda da -güvenliği Arnavutluk sınırındaki sükunet ve Adriyatik'teki deniz ulaşımının serbestisine bağlı olan- Yugoslavya'dır. Eğer Yugoslavya'ya yapılan bu dolaylı saldırıyı, Mihver devletlerinin egemenliklerini bütün Doğu Avrupa'ya empoze etme iradesinin bir kanıtı olarak görürsek, bu aynı zamanda, Varşova'dan Belgrad ve Bükreş'e sızırma hazırlığındaki saldırıya karşı oluşan Avrupa savunmasına Almanya ve İtalya'nın bir cevabı da olmaktadır. Gerçekten de bu saldırıda Berlin, Roma ile iş birliğindedir, çünkü Reich, -aynı İtalya gibi- Yugoslavya'nın Arnavutluk'a yardıma koşmasını engellemek için askeri güçlerini Yugoslavya sınırında yoğunlaştırmıştır. Şimdi sırada, durum daha da vahimleşmeden Fransa ve İngiltere'nin ne yapacağını ya da yapabileceğini görmek kalıyor”. Bkz. “L'Italie a Declanche vendredi une action militaire contre l'Albanie”, *La Croix*, 8 Avril 1939, p. 1.

³²³ *DİAD*, 541_44146-207556-373.

Bu gelişmelerden sonra Arnavut Faşist Korporatif Meclisi 15 Haziran 1940 tarihinde toplanarak konuyu tartışmıştır. Toplantıya İtalya Kuvvetleri Başkumandanı, Kralın daimî naibi, Alman konsolosu, hükümet erkânı ve dini liderler de katılmışlardır. Meclis başkanı toplantının sonunda yaptığı açıklama ile “*Arnavutların Adriyatik’in diğer sahilindeki kardeşleriyle ve bunların müttefiki Hitler’in Almanya’sı ile beraber düşmanlara karşı harp edeceğini*” vurgulamıştır.³²⁴

2.2. İtalya’nın Arnavutluk’u İşgaline Uluslararası Arenada Verilen Tepkiler

İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesiyle Balkanlar ve Doğu Avrupa’nın mevcut statükosu ciddi bir tehditle karşı karşıya kalmıştı. İtalya, işgal sonrası bir yandan uluslararası arenada tarafları ikna ederek diplomatik adımlar atarken, bir yandan da Arnavutlara güven tesis etme çabasındaydı. Bölge ülkeleri büyük bir çatışma ortamına sürüklenirken Mihver’in yayılmacı siyaseti büyük güçlerin de gözlerini bu coğrafyaya çevirmesine neden olacaktı.

Amerika Birleşik Devletleri başkanı Franklin D. Roosevelt, Hitler ve Mussolini’ye bir telgraf göndererek “*bugün müstakil bulunan devletlere dokunmayacağınıza on sene –cesaretiniz varsa daha fazlası- için teminat verebilir misiniz?*” diye sormaktaydı.³²⁵ Amerikan resmi çevrelerinde Roosevelt’in Hitler ve Mussolini’ye “*ihbarı*”³²⁶ olarak değerlendirilen bu telgrafla, Almanya ve İtalya’ya “*beynelmilel bir sulh konferansına*” davet etmekteydi. Asım Us bu gelişmeyi köşesinde; “*zararları önlemek için Amerikanın Avrupa işlerine alakalanmasından başka çare kalmamıştır*” şeklinde okuruna aktarmaktaydı.³²⁷

Çalışmanın bu kısmında İngiltere, Fransa, Almanya ve Yugoslavya’nın işgale tepkileri üzerinde durulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ile Türk basınının konuya yaklaşımı

³²⁴ *DİAD*, 541_44171-210055-3.

³²⁵ “Ruzvelt Hitlerle Musoliniden söz istiyor”, *Vakit*, 16 Nisan 1939, s. 1.

³²⁶ “Almanyanın cevabı menfi mi olacak?”, *Son Posta*, 17 Nisan 1939, s. 1.

³²⁷ “Ruzveltin mesajı karşısında”, Asım Us, *Vakit*, 17 Nisan 1939, s. 1. Avrupa gazetelerinde Arnavutluk ile ilgili yer bulan bir diğer haber de eski Arnavutluk başbakanı olan ve o sıralarda Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşayan -30 bin kadar Ortodoks Arnavutun dini şefi durumundaki- Fan Noli’nin Roosevelt, Daladier ve Chamberlain ile birlikte Milletler Cemiyeti başkanı Avenol’e hitaben gönderdiği bir protesto mektubuydu. Bkz. “Une protestation de Mgr Fan Noli, ancien chef de l’Etat albanais”, *Le Temps*, 11 Nisan 1939, s. 2.

ise tezin üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

2.2.1. İngiltere'nin Tepkileri

Arnavutluk'un işgali arifesinde 4 Nisan 1939'da İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Lord Perth, İtalya Dışişleri Bakanı Ciano ile bir araya geldi.³²⁸ İtalyan işgal kuvvetlerinin Brindizi'de yoğunlaşmasını tamamladığı bir sırada gerçekleşen bu görüşmede, Kont Ciano Lord Perth'e Arnavutluk devletine karşı hiçbir harekâtın söz konusu olmadığı güvencesini vermişti.³²⁹

Büyükelçinin bu görüşmede; *“Arnavutluk'a yönelik bir saldırganlık İngiliz-İtalyan ilişkilerine zarar verir”* şeklindeki uyarısına³³⁰ karşın Londra kaynakları, İtalyan'ın Kral Zogu'nun muvafakati üzerine İtalya'nın Arnavutluk'u işgal edeceğini haberleştirmektedir: *“İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmek niyeti hakkındaki şayiaların, resmî mahfillerin tekziplerine rağmen teyyüt eder vaziyette olduğunu”* bildiren Reuter'in diplomatik muhabiri, haberinin devamında Kral Zogu'nun muvafakati ile 20.000 İtalyan askerinin Arnavutluk'a çıkarma yapmak üzere Brindizi mıntıkasında harekete hazır halde bekletilmekte olduğu bilgisini vermektedir.³³¹

Bu noktada İngilizlerin iddia ettiği üzere; *“gerçekten kral Zogu Yugoslavya'nın genişleme tehdidi karşısında bir güvence olarak mı İtalyanları Arnavutluk topraklarına davet etmiştir?”* sorusu cevaplanmaya muhtaçtır. Bununla birlikte gazetelerde yer alan İtalyan himayesini Arnavutluk'un talep ettiği yönündeki haberlere karşın³³², Arnavut haber ajansı bu durumu tekzip ederek, *“Arnavut halkının istiklaline düşkün bir millet olduğunu ve himaye adı altında ülkelerinin işgaline karşı olduklarını”* duyurmaktaydı.³³³

Bir başka Londra kaynaklı haberde de İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İtalya

³²⁸ “Grande activite diplomatique”, *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 1.

³²⁹ “Après le coup de force italien”, *Le Temps*, 11 Nisan 1939, p. 1.

³³⁰ Petrov, 2004, s. 53.

³³¹ “Arnavutluk hükümeti mukavemet niyetinde”, *Ulus*, 5 Nisan 1939, s. 1, 8; *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7.

³³² Örneğin La Gazette del Mezzogiorno gazetesi konuya ilişkin olarak sayfalarında şu basın açıklamasını vermektedir: *“Yabancı ülkelerde İtalya ve Arnavutluk arasındaki ilişkilerin durumu üzerine yayılan haberler taraflı ve asılsızdır. Halihazırda, Arnavutluk Kralının resmi isteği üzerine iki ülke arasındaki savunma anlaşmalarının güçlendirilmesi konusu görüşülmektedir. Böyle bir durumda, İtalya hükümetinin Arnavutluk'un bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne zarar vermek gibi bir niyeti bulunmamaktadır”*. Bkz. “Rome dement les bruits”, *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 4.

³³³ “Haber tekzip ediliyor”, *Akşam*, 5 Nisan 1939, s. 8.

ile İngiltere arasında 1938 yılında akdedilmiş olan ve Akdeniz'in statükosunu belirleyen anlaşmaya aykırı bir hareket olarak telakki edilmekteydi. Bu arada İtalya'ya ait Bari Radyosu ise mevcut işgal girişimini İtalya-Arnavutluk ittifakı şeklinde servis eden yayınlar yapmaktaydı.³³⁴

Cumhuriyet gazetesinin 6 Nisan 1939 tarihli nüshasında Arnavutluk'a dair verilen haberler, Akdeniz'de İngiltere ve İtalya arasındaki uzlaşma sürecinin sona ereceği yönünde kuvvetli emareler taşımaktadır. 5 Nisan 1939'da Londra'dan ajanslara düşen bir habere göre İngiliz kabinesinde acilen toplanılarak İtalyanların Arnavutluk'taki askeri hareketi tartışılmıştır. İngiltere'nin Roma elçisi Lord Perth tarafından sunulan rapor sonrasında İngiliz parlamentosu tarafından; İtalya'nın İspanya'daki askerlerine ilave kuvvet göndermesi ile Cebelitarık Boğazı'nın tehlikeye düşeceği beyan edilmiştir. Böyle bir durumda İtalya ve İngiltere arasında yapılan anlaşmanın iptal edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması yönünde kararlar alınmıştır. Londra'da bulunan bazı çevreler ise İtalya'nın Cebelitarık üzerine yoğunlaşmasının güç olduğunu, çünkü Arnavutluk'u işgal ederek Almanya ile birlikte müşkül durumda bulunan Yugoslavya'yı kuşattıkları yönünde haberler yaymaktaydılar.³³⁵ Her ne kadar Akdeniz'deki statükoyu belirleyen İtalyan-İngiliz Anlaşması Arnavutluk'un işgaliyle akim duruma düşmüşse de İngilizler temkinli hareket etmek istemekteydi. Çünkü işgal nedeniyle sıkıştırılmaları durumunda, İtalyanların Balear Adaları ve İspanya'da bulunan askeri kuvvetlerini çekmediği gibi buralara yeni takviyeler yapabilecekleri konusu yetkilileri kaygılandırmaktaydı.³³⁶

Görüleceği üzere; İtalyanlar, Cebelitarık, İspanya ve Balear Adaları üzerinden İngiltere'ye birtakım teminatlar vererek bu ülkenin Arnavutluk işgaline müdahalesini engellemeye gayret etmekteydi. Nitekim İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano, İtalya'nın İspanya'ya yakın bir zamanda asker göndermediğini ve amaçlarının İngiltere ve İtalya arasındaki münasebetleri geliştirme yönünde olduğunu açıklamaktaydı.³³⁷ İngilizler ise

³³⁴ “Arnavutluğun işgali İngiliz italyan itilâfına muhalif”, *Akşam*, 5 Nisan 1939, s. 2. Akdeniz'de statükonun korunmasını öngören İngiltere-İtalya anlaşmasına ilişkin bir değerlendirme için bkz. “Londres ne pense pas que l'Italie pnisse attenter a l'indpendance de l'Albanie”, *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 4.

³³⁵ İtalya ne yapmak istiyor?”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1939, s. 1, 3.

³³⁶ “İtalya Avlonya civarına asker çıkarmak istiyor”, *Akşam*, 6 Nisan 1939, s. 1, 10. Nitekim Türkiye'nin Madrid elçiliğince Dışişleri Bakanlığına gönderilen şifre telde; “İtalya'nın Arnavutluk'a gönderilmek üzere İspanya'dan da gönüllü birlikler istediği” bilgisi yer almaktaydı. Bkz. *DİAD*, 537_7557-44817-1.

³³⁷ “Kont Ciano teminat verdi”, *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1939, s. 8.

durumu endişe ile takip etmekle beraber Avlonya Adası'ndaki askeri üslerine müdahale edilmemesi kaydıyla aktif bir engelleme girişiminden şimdilik uzak durmaktaydı.

Arnavutluk'un işgali ile ilgili olarak, İngiliz kamuoyunda bu girişimin “*Mihver devletleri tarafından daha sonra yapılması planlanan stratejik hareketlerin bir hazırlığı*” olduğu düşüncesi hâkimdi. Le Temps gazetesi de bu yaygın düşüncüyü çeşitli defalar dile getiriyor, önlem olarak işgal tehditi altında bulunan zayıf devletlerle savunma anlaşmalarının yaygınlaştırılmasını öneriyordu.³³⁸

Saldırının arifesinde Kont Ciano'nun verdiği güvencelere rağmen Arnavutluk'un işgal edilmesi, İngiliz kamuoyunu derinden etkilese de İngiliz hükümetinin bu konudaki politik tavrını belirleyen tonun temkinlilik olduğu görülmektedir. İngiliz hükümetine hâkim olan bu tavır, Le Temps gazetesi'nden okuyucuya aktarılan aşağıdaki haberden de net olarak anlaşılmaktadır.

“İtalya'nın Arnavutluk hareketinin yarattığı genel durumla ilgili olarak alınan kaygı verici bilgiler nedeniyle Lord Halifax, bu pazar günü Bay Crolla (İtalyan Büyükelçisi) ile üç defa görüşmüş ve ona hiçbir yanlış anlamaya mahal vermeyecek biçimde Majestelerinin hükümetinin bu harekâtı ne kadar tehlikeli gördüğünü ve İngiltere'de bu konuda duyulan hislerin sertliğini ifade etti.

Bay Crolla İtalya'nın Arnavutluk hareketinin kesinkes sınırlı bir karakterde olduğunun güvencelerini açık ve formel olarak ifade etti.

*Lord Halifax bu güvenceleri not etti ve Lord Perth durumdan haberdar edildi.”*³³⁹

Havas haber ajansının İngiliz kaynaklarından aktardığı bir habere göre; İngiltere hükümetinin yukarıdaki açıklamasından bir gün sonra Kont Ciano, Roma'da yapılan görüşmede Lord Perth'e, -bazı söylentilerin aksine-, İtalya'nın Korfu adasına karşı hiçbir harekâta girişilmeyeceği ve Arnavutluk'un bağımsızlığına zarar verilmeyeceği

³³⁸ “Conseil de cabinet ce matin”, *Le Temps*, 11 Avril 1939, p.2.

³³⁹ “Les entretiens Anglo-Italiens à Londres et à Rome”, *Le Temps*, 11.04.1939, p. 1.

garantisini veriyordu.³⁴⁰

Le Temps gazetesinin Daily Express'i kaynak göstererek verdiği bilgiye göre; aynı gün toplanan İngiliz kabinesinin gündeminin en önemli konuları, Kont Ciano'nun vermiş olduğu bu garantilerin değerlendirilmesi ile Polonya'ya verilen askeri garantilerin Yunanistan ve Türkiye'ye de verilip verilmeyeceği idi. Toplantı herhangi bir açıklama yapılmadan bitiriliyordu³⁴¹.

Sonuç olarak, gazetelere yansıyan heberler değerlendirildiğinde, Arnavutluk'un işgali karşısında İngiltere'nin, -yoğun diplomatik faaliyetler dışında- somut bir yaptırım girişimi ortaya koymadığı görülmektedir. Böylelikle, İngiliz hükümeti, İtalya'nın Yunanistan ve Korfu istikametinde ilerlemeyeceğine yönelik verdiği garantiyle yetinerek, aralarında imzalamış oldukları 1938 tarihli Akdeniz Güvenlik Anlaşması'nın çiğnenmesi karşısında hareketsiz kalmaktaydı.

2.2.2. Fransa'nın Tepkileri

İtalya'nın Arnavutluk'a bir askeri çıkarma yapacağına dair bilgiler –daha saldırı gerçekleşmeden- Fransa'da sıklıkla dillendirilmekteydi.³⁴² Örneğin, seAnadolu Ajansının Havas Haber Ajansı üzerinden aktardığı bilgiye göre; İtalyanların Arnavutluk'a asker göndererek işgal edecekleri bilgisi Paris'teki muhtelif kaynaklara dayandırılarak teyit edilmekteydi. İtalyanların Arnavutluk'a ait olan Valona'dan karaya çıkartma yapacağı gibi önemli ve stratejik veriler basında yer almaktaydı. Aynı haberin devamında Paris'teki kimi çevrelere göre bu işgalin; “1927 yılında İtalya-Arnavutluk arasında yapılan anlaşmaya dayandırılarak gerçekleştirileceği” bilgisi paylaşılmaktaydı.³⁴³ Nitekim söz konusu anlaşma; “...Arnavutluk bir tehdide maruz kaldığı takdirde İtalya'ya yardımda bulunmak müsaadesini” vermektedir.³⁴⁴

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal girişimi Paris'te ilk başlarda genel bir kınamayla

³⁴⁰ “Démarche britannique à Rome”, *Le Temps*, 11.04.1939, p. 1.

³⁴¹ “Conseil de cabinet ce matin”, *Le Temps*, 11.04.1939, p. 2.

³⁴² Bu durum, işgal öncesinde İtalya ve Fransa'nın konu ile ilgili birtakım görüşmeler yaptığı izlenimi vermektedir. Bkz. “İtalya Arnavutluğu Haberdar Etti”, *Ulus*, 5 Nisan 1939, s. 1, 8; *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7.

³⁴³ “Paristen Alınan Müttemmim malûmat”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7.

³⁴⁴ *Akşam*, 6 Nisan 1939, s. 1.

karşılandı.³⁴⁵ Yapılan eleştiriler de diplomatik çevrelerden daha çok kamuoyu tarafından dile getirilmekte ve saldırı; “sadece 16 ay önce bir dostluk anlaşması imzalamış olduğu rakibi tarafından küçük bir millete yapılmış olan ve Almanların işgal metotlarını tekrar eden” bir girişim olarak değerlendirilmekteydi.³⁴⁶

Le Figaro, işgal haberini kısıtlı ve kesin olmayan ayrıntılarla verirken³⁴⁷, yine de saldırıyı şu ağır cümlelerle eleştiriyordu:

*“Uygar dünyanın gördüğü bütün saldırganlıklar içerisinde dün sabaha karşı alacakaranlıkta yapılan, en alçakça olarak anılacaktır. Sahte gerekçeler; güçlerin bir tiyatroydaymışçasına kullanılması, güçsüz ama direnen kurbana kaşı kullanılan bütün bir savaş makinesi; o bando-muzika ile desteklenen kalleşlik; bu manzaradaki herşey, insanlık onuruna bir saldıdır.”*³⁴⁸

Her ne kadar, başlangıçtaki birkaç günlük resmi sessizlik, Fransa’nın işgale kayıtsız kaldığını düşündürse de İtalya’nın Arnavutluk’ta kontrolü ele alması ve Kral Zogu’nun yaklaşık 2.000’e yakın devlet bürokratını yanına alarak ülke dışına kaçması Fransa’yı derinden endişelendirdi. Bölge ülkelerinin büyükelçileri ile birbiri ardına görüşmeler yapıldı. Daha işgalin gerçekleştiği ilk gün Fransız Dışişleri Bakanı B. Bonnet, Sovyetler Birliği, Türkiye ve Amerikan Büyükelçilerini kabul etti. Londra’da ise aynı gün Arnavutluk hadiselerini görüşmek üzere Fransız Büyükelçisi B. Corbin ile İtalya Maslahatgüzarı, Polonya Büyükelçisi ve Romanya Orta elçisi İngiliz Dışişleri Bakanlığına gelerek Lord Halifax ile bir görüşme gerçekleştirdiler.³⁴⁹

³⁴⁵ Bazı Fransız gazetelerinin işgale ilişkin başlıkları şöyleydi: “Etyopya, Avusturya, Çekoslavakya ve Memel’den sonra... Mussolini’nin Arnavutluk’a karşı kanlı saldırısı...400 İtalyan savaş uçağının bombaları altında Draç ve Valona yıkıldı... Arnavutlar yedi defa denize döktükleri 100.000 İtalyana karşı umutsuzca direniyor... Tehditte karşı karşıya kalan Yunanistan ve Yugoslavya’da heyecan büyüyor... Fransa sessiz kalmamalı...”. Bkz. *L’Humanité*, 08 Avril 1939, p. 1. Arnavutluk’a karşı İtalyan saldırısı...Şiddetli çarpışmalar sonunda İtalyan kuvvetleri Arnavutluk’un belli başlı limanlarını ele geçirdi”. Bkz. “Coup de Force Italien Contre L’Albanie”, *L’Action Française*, 08 Avril 1939, p. 1. İtalya cuma günü Arnavutluk’a karşı askeri bir harekât başlattı...Tirana’nın görüşmek üzere gönderilen yetkilileri kabul ettiği söyleniyor”. Bkz. *La Croix*, 08 Avril 1939, p. 1.

³⁴⁶ “Les ‘raisons’ de l’agression italienne”, *Feuille D’avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 1.

³⁴⁷ “L’agression Italienne contre l’Albanie”, *Le Figaro*, 8 Avril 1939, p. 1.

³⁴⁸ “Le coup d’Albanie”, *Le Figaro*, 8 Avril 1939, p. 1.

³⁴⁹ “Londra, Paris ve Roma’da görüşmeler”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 10. Halifax gün içerisinde konu ile ilgili olarak Türkiye Büyükelçisi Tefik Rüştü Aras ile mülakatta bulundu, bilahare Yunan, Rumen,

Fransız yetkili çevrelerini endişelendiren bir diğer durum da Yugoslavya'nın sessiz tutumuydu. Bu çevreler Arnavutluk'un başına geleceklerden Belgrad'ın mutlaka haberdar edildiğini düşünmekteydiler. Aynı çevreler bu işgalin sadece Yugoslavya tarafından değil, genel olarak bütün Balkan ülkelerince endişe verici bir durum olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmekteydiler. Çünkü girilen askerî harekât, Balkanlar'daki dengeyi derinden sarsabilecekti.³⁵⁰ Bununla birlikte Mussolini, sakin tavrı nedeniyle Yugoslavya'ya teşekkür etmeyi unutmamıştı.³⁵¹

Arnavutluk'un işgali ile ilgili olarak gerek Fransa gerekse İngiltere'de yapılan yorum ve haberlerde; *'Hitler'in Adriyatik ve Akdeniz'e müdahil olmasının önüne İtalya'yı kendi saflarına çekmeleri halinde geçileceği'* dile getirilmektedir. Bu bir anlamda İngiltere ve Fransa'nın -İtalyanları kendi taraflarına çekme düşüncesiyle- Arnavutluk'un gözleri önünde işgale maruz kalmasına seyirci kaldıkları anlamına gelir. Böylece, uluslararası çevrelerin bu çekimser tavırlarını dikkatle değerlendiren ve ciddi bir engellemeye karşılaşmayacağını düşünen İtalya'nın, Arnavutluk'a yönelik cüretkâr tehditlerini hayata geçirme kararını almakta zorlanmadığı düşünülebilir.

İşgal haberinin alındığında Paskalya tatilinde olan Fransa'da, Dışişleri Bakanı Bonnet, Britanya büyükelçisi Sir Eric Philips'le mevcut durum hakkındaki düşüncelerini paylaşmaktaydı. Acil olarak toplanan Milli Güvenlik Konseyi'nde alınacak önlemler görüşüldü ve bunlar Bakanlar Kuruluna iletilti.³⁵² 11 Nisan'da toplanan Bakanlar Kurulu'nun gündemini, *"İspanya'nın durumu, Milli Güvenlik Konseyi'nin önerileri, İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği güvenceler ve Türkiye ile yapılmakta olan görüşmelerin gidişatı"* oluşturmaktaydı. Aynı gün İngiltere ve Fransa, Akdeniz'deki deniz güçlerini alarma geçirdiler.³⁵³ 12 Nisan'da İngiltere ile birlikte açıklama yapılarak ortak bir cephe için tam bir iş birliği ve dayanışma içinde hareket edildiği bildirildi.³⁵⁴

Yugoslav, Fransız, Leh ve İtalyan elçilerini de kabul etti. Bkz. "Londrada siyasi faaliyet", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 9.

³⁵⁰ *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 1.

³⁵¹ "M. Mussolini adresse ses remerciements a la Yougoslavie", *Le Figaro*, 9 Avril 1939, p. 3.

³⁵² "Importantes conférences a Paris et a Londres", *Le Figaro*, 10 Avril 1939, p. 1.

³⁵³ *Le Figaro*, 12 Nisan 1939, p. 1.

³⁵⁴ "Déclaration Franco-Britannique", *Le Figaro*, 13 Avril 1939, p. 1.

2.2.3. Almanya'nın Tepkileri

Basında yer alan “*İtalya Adriyatik sahillerinde bir Alman nüfuzundan çekinmektedir*” şeklindeki haberlere³⁵⁵ karşın, Almanya Arnavutluk’un işgali üzerine fazla gecikmeden açık bir şekilde tarafını ilan eden açıklamalar yapmıştır.³⁵⁶ Çünkü Almanlar, bu işgal sonrasında İtalya’nın İngiltere, Fransa ve Yugoslavya ile ilişkilerinin bozularak kendilerine daha sıkı bir şekilde bağlanmak zorunda kalacağını ummaktaydı.³⁵⁷

İşgalle ilgili olarak Berlin’de yayımlanan gazetelerde ve Alman radyosunda; “*İtalya tarafından Arnavutluktaki İtalyan menafini muhafaza için yapılan hareketin Almanya tarafından tamamıyla takdir edilmekte olduğu beyan edilmektedir. Almanya, Arnavudlukta hiç bir menfaatleri olmayan garb demokrasilerinin hukuken itiraz edilmesi kabil olmayan İtalyan hareketine karşı müdahalede bulunmak tecrübesine kıyam etmelerini anlamadığı gibi tasvib de etmemektedir.*” denilmekteydi.³⁵⁸ Alman kaynakları ayrıca İtalya’nın Arnavutluk’taki varlığını; “... umumî nizamın ve orada mukim İtalyanların emniyetinin İtalyan sahilleri karşısında bulunan ve İtalya’nın hayatî menfaatleri için çok mühim olan bir memlekette tehlikeye maruz kalmasına müsamaha etmemeliydi.” şeklinde olumlu gösterme çabasındaydı.³⁵⁹

Almanya’nın işgale verdiği onayı, Türkiye’nin Berlin Sefiri Hamdi Arpağ tarafından Hariciye Vekâletine gönderilen yazı en iyi şekilde özetlemektedir. Bu belgede Arpağ, Hitler’in işgali tabii gördüğünü ve Akdeniz’deki hareket serbestliğini arttırmak için İtalya’nın Alman hükümetince destekleneceğini bildirmekteydi.³⁶⁰

İşgalin hemen sonrasında 11 Nisan 1939’da Hitler, Alman ordularına verdiği talimatla, 1 Eylül 1939 günü Polonya’yı ezmek için harekete geçileceğini bildirdi. Aynı zamanda, İngiltere ve Fransa’nın harekete geçmeyeceğini, Sovyet müdahalesinin ise Polonya’yı kurtarmak için yeterli olamayacağını belirten bu talimat, bir anlamda “*Berlin-Roma Mihveri*”ni Avrupa’ya dayatıyordu. Çünkü Almanya, bu kararı verirken, İtalya’nın

³⁵⁵ “İtalya Arnavudluğu niçin zaptetmek istiyor?”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7.

³⁵⁶ Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop, İtalya’nın bu başarısının Mihver’in gücünü arttıracaklarını ifade etmekteydi. Bkz. Ciano, 2017, s. 109.

³⁵⁷ Armaoğlu, 1991, s. 293.

³⁵⁸ “Almanya İtalyan hareketine taraftar”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 10.

³⁵⁹ *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 10.

³⁶⁰ *DİAD*, 541_44138-209261-21.

7 Nisan 1939'dan itibaren Arnavutluk'u işgale başlamasını da göz önüne almıştı.³⁶¹

İşgal sonrasında İngiltere ve Fransa'nın, Mihver'in yayılmasına karşı izlemeye başladıkları kararlı politikalar ve Balkan devletlerine verdikleri garantiler İtalyanların Almanya'ya daha da yaklaşmasına sebep olmuştur.³⁶² Bu yakınlaşma sonunda taraflar, *"kendi hayat sahalarını temin ve sulhu idame ettirmek için müşterek hareket etmeye"* karar verdiler.³⁶³ Bu amaçla Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ve İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano arasında 22 Mayıs 1939'da Berlin'de 7 maddeden oluşan ittifak anlaşması imzalandı. Bu pakt ile *"iki tarafın devamlı temas halinde olacağı, taraflardan birinin tehdit edilmesi durumunda diğer tarafın ona diplomasi ve siyasi alanda yardımcı olacağı, gerekli olduğunda birinin diğer tarafa tüm kara, deniz ve hava kuvvetleri ile yardım edeceği, askeri ve harp ekonomisi alanında tarafların iş birliğini arttıracakları"* kararlaştırıldı.³⁶⁴ Böylelikle İtalya Almanlarla kaderini birleştirmektedir.³⁶⁵

2.2.4. Yugoslavya'nın Tepkileri

Arnavutluk'un işgalini Yugoslavya açısından değerlendiren dönemin önemli gazetelerine göre; İtalya, girişilen harekâtla olası bir ihtilaf durumunda Yugoslavları tarafsızlığa zorlamak amacındaydı. Öte yandan bazı kaynaklardan alınan başka bir haber; İtalyanların Alman yayılmacılığına karşı Yugoslavya'nın bütünlüğünü koruma yönünde bazı taahhütlerde bulunduğu ve karşılığında da Arnavutluk'taki varlıklarının Yugoslavlarca kabulünü şart koştukları bilgisini vermektedir.³⁶⁶

Basında yer alan bu tür haberlere karşın, daha işgal öncesinde İtalya, Arnavutluk topraklarını bölüşmeye yönelik olarak Yugoslavya ile bir takım görüşmeler yapmıştı.³⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin Roma, Tiran, Atina, Paris ve Belgrad'daki misyonlarından alınan haberlere göre Ciano, Belgrad'ı ziyareti esnasında Stoyadinoviç'e Arnavutluk'un taksimini teklif etmiş, ancak Stoyadinoviç bu teklif karşısında sessiz kalmayı tercih

³⁶¹ Armaoğlu, 1991, s. 292.

³⁶² Mengeş, 2018, s. 186.

³⁶³ "Roma ve Berlin bu hadiseye büyük ehemmiyet veriyor", *Yeni Asır*, 23 Mayıs 1939, s. 1, 6.

³⁶⁴ "Alman-İtalyan ittifakı", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1939, s. 1.

³⁶⁵ "Ancak Berlinde ittifak muahedesi imzası merasiminde İtalyan siyasetinin kat'i olarak tespit edilmiş olduğu...", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1939, s. 3.

³⁶⁶ İtalya Yugoslavyayı korkutmak istiyor", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1939, s. 3; *Akşam*, 6 Nisan 1939, s. 10.

³⁶⁷ Mengeş, 2018, s. 181; Ciano, 2017, s. 54; "Kont Ciano ve Stoyadinoviç bir av partisinde Balkan haritasını değiştirmek istemişler", *Akşam*, 16 Nisan 1939, s. 5.

etmişti.³⁶⁸ İtalyanlar bu müzakerelere girerken Yugoslav Birliği'nin de kendilerinin yanında olacağını düşünmekteydi. Ancak Yugoslavya, İtalya'nın bu teklifine olumlu yanıt vermedi.³⁶⁹ Böylece Yugoslavlar başlangıçta, İtalya'nın bu paylaşım teklifine sıcak bakmayarak bir tür bekle-gör politikası izledi. Ancak işgalin hızlı ilerleyişi ve Alman tarafının bu işgali destekler mahiyetteki birbiri ardına gelen söylemleri Yugoslav tarafını kaygılandırdı. Bu nedenle işgale karşı başlangıçta kayıtsız kalan Yugoslavya telaşa kapıldı.³⁷⁰

Çok geçmeden taraflar, Arnavutluk konusunda birbirlerini suçlamaya ve kendi aralarında işgal öncesi yaptıkları gizli anlaşmaları ifşaya başladılar. Yugoslav tarafı İtalya'ya destek verilmesi karşılığında İşkodra'nın kendilerine bırakılacağına dair bir teklif yapıldığını ancak bunu reddettiklerini belirten haberler yaymaya başladı.³⁷¹

İtalya ile Yugoslavya arasında bu tip suçlamalar yapılırken bazı İtalyan gazetelerinde, *“Kral Zogu'nun Kosova'yı işgal etmek ve Yugoslavya'nın elinden almak üzere İtalya'dan yardım talep ettiği, İtalyanların Kosova konusunda destek vermemesi üzerine de öfkelenerek ülkesindeki İtalyan yatırımlarını ve vatandaşlarını tehlikeye sokacak bazı uygulamalara giriştiği”* şeklinde haberler yer almaktaydı.³⁷²

Yaşanan bu gelişmelere karşın artık şartlar değişmiş, şimdi Arnavutluk İtalyanlara karşı Yugoslavya'dan yardım talep etmişti.³⁷³ Arnavut milislerin daha içerilerdeki direniş

³⁶⁸ *DİAD*, 541_44144-209520-10; *DİAD*, 541_44144-209520-12; *DİAD*, 541_44144-209520-8; *DİAD*, 541_44144-209520-7; *DİAD*, 541_44144-209520-6; *DİAD*, 541_44144-209520-3; *DİAD*, 541_44144-209520-2; *DİAD*, 541_44144-209520-1.

³⁶⁹ Stoyadinoviç, Ciano ile yaptığı görüşmenin içeriği hakkında Prens Paul'a ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Prens; *“Ülke sınırları içerisinde çok sayıda Arnavut bulunduğunu, Arnavutların ülkesi için zaten önemli bir problem oluşturduğunu ve daha fazla Arnavut'un daha fazla soruna davetiye çıkaracağını”* düşünmekteydi. Bkz. Jacob B. Hoptner, *Yugoslavia In Crisis 1934-1941*, Columbia University Press, New York-London, 1962, s. 126.

³⁷⁰ “Naib Prens Paul'un iştiraki ile akdedilen Nazırlar meclisinden sonra hiçbir tebliğ neşredilmemiştir. Yugoslavya'nın bir intizar siyaseti tatbik ederek Arnavutluk vaziyetinin inkişafını yakından takip edeceği zannedilmektedir.” Bkz. *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 1.

³⁷¹ “Yugoslav kabinesi Prens Paul'un reisliği altında toplandı. İtalya Yugoslavya'ya İşkodra şehrini teklif etmiş”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 1, 10.

³⁷² “Giornale d'talia'ya göre, Kral Zogo Kosova'ya karşı bir hareket hazırlamış”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 2.

³⁷³ “Arnavutluk Yugoslavya'dan yardım istedi”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 9. Bu yardım taleplerine karşın Belgrad yetkili çevrelerinde; *“Arnavutluk'un Yugoslavya'dan yardım ve koruma istemesini gerektirecek iki ülke arasında hiçbir anlaşma bulunmadığı”* değerlendirmeleri yapılmaktaydı. Bkz. “Belgrade n'intervient pas”, *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 1.

çabalarına Yugoslavlar tarafından verilecek olan bir destek, İtalyanlar için oldukça elim hadiselerle sebebiyet verebilirdi. Bu yüzdendir ki kral Zogu rejimini kötüleyen ve Arnavutlar tarafından meskûn olan Kosova ile ilgili bazı haberler üzerinden Yugoslavya'nın kaygıları İtalya basınında sıklıkla dile getirilmeye başlandı. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi'nde yer alan konuya dair bir haberde;

“Kral Zogo bir müddetten beri Arnavutlukta derebeyliği kurmuştu. Milletın servetini ve devletin bütün varidatını şahsî ihtiyaçlarına tahsis ediyordu. Kral Zogo, halkın isyanlarını daima kan içerisinde boğuyordu. Son zamanlarda hoşnutsuzluk çoğaldığından, Kral İtalya'ya müracaatla askerî yardım istemişti. Kral Zogo'nun bu vesile ile Yugoslav hududunda bir hâdise çıkaracağı anlaşıldığından askerî yardım talebi reddedildi. Kral Zogo, bundan muğber olarak Arnavutlukta İtalyanlara zulüm siyasetini tatbik etmeye başladı. Bu şerait altında İtalya, asayiş ve Arnavut milletinin refahını temin için silâhla müdahale etmek mecburiyetinde kaldı”

denilmektedir.³⁷⁴

Akşam gazetesi'nde yer alan benzer bir yazıda da Kral Zogu'nun Yugoslavya sınırında İtalyanlarla birlikte bir çıkartma planladığı aktararak bir önceki haberde yer alan “hadise” meselesine netlik kazandırılmıştı. Gazetenin 8 Nisan 1939 tarihli nüshasının ikinci sayfasında yer verilen bu haberde; “... Kral Zogo'nun maksadı, İtalya'nın göndereceği askeri yardımdan istifade etmek ve Kosova şehrine karşı bir harekete teşebbüs etmek sureti ile İtalya ve Yugoslavya arasında mevcut dostluk münasebetlerini bozmaktır” denilmek suretiyle meselenin aslı hakkında bilgi verilmektedir.³⁷⁵

Bu türden haberlerin İtalyan basını üzerinden servis edilmesi ile bir anlamda

³⁷⁴ “Giornale d'Italia gazetesi bu akşamki başmakalesinde Arnavutluğa karşı İtalya'nın askerî harekâtını haklı göstermekte ve ezcümle şunları yazmaktadır”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 9. *Giornale d'Italia* gazetesinde yayınlanan başka bir makalede de benzer şekilde; “Arnavutluk'un işgalinin gayet doğal olduğu ve bunun amacının Yugoslavya-İtalya ilişkilerini baltalamak amacıyla Kral Zogu'nun girişmeyi düşündüğü bir sınır hareketinin önlenmesi olduğu” vurgulanmaktaydı. Bkz. “Albanie voulait troubler les rapports italo-yougoslaves”, *Feuille D'avis de Neuchatel*, 8 Avril 1939, p. 8.

³⁷⁵ “Giornale d'Italia gazetesi, Arnavutlukta harekât hakkında şu izahatı veriyor”, *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 2.

İtalyan tarafının Yugoslavya'ya yönelik üstü kapalı gözdağı verme amacı taşıdığı düşünülebilir. Çünkü bu gözdağı İtalyanların Kosova'daki Arnavutlara destek olarak Hırvatistan'dan başka bir de Kosova'da çıkacak iç ayaklanmalarla Yugoslavya'yı meşgul edebileceğine yönelik çıkarımlar içermektedir. Eğer Yugoslavya Arnavut milislere silah ve cephane vererek destek olmaya kalkışırsa İtalya da kendi yanına çektiği Arnavutlar üzerinden Yugoslavya sınırları içerisinde yer alan Kosova'da karışıklık çıkarabilecektir.

Dejli Gerald gazetesinin diplomasi gözlemcisi ise İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile asıl hedefin Yugoslavya olduğuna dikkati şu sözlerle çekmiştir:

*“İtalya'nın Arnavutluk'a karşı yaptığı harekât Alman-İtalyan saldırganlığının sadece bir parçasıdır ve asıl hedef Yugoslavya'dır. Berlin ve Roma'da, Çekoslovakya Devletinin yok edildiği yöntemlerin aynıyla Yugoslav Devletini yok etme planları yapılmaktadır. Bu planda Hırvatistan ve Dalmaçya'nın İtalya 'koruması' altında bağımsızlıklarını ilan etmesi öngörülmektedir. Slovenya'nın bağımsızlığı ise Alman "koruması" altında ilan edilecektir.”*³⁷⁶

Nihayetinde Arnavutluk'un işgali ve bölgedeki gelişmeler Balkan Antantı'na ağır bir darbe indirmiş oldu. Artık Mihver tehlikesini yanı başında bulan Yugoslavya, Batılı devletlerin sunduğu garantileri reddederek Mihver devletleriyle yakın ilişkiler kurmaya başlayacaktır.³⁷⁷

Yugoslavya'nın bu kararı hem ülke içinde hem de dışarıdaki muhalifler tarafından tepkiyle karşılanmış, Dışişleri Bakanı Stoyadinovic yoğun bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Muhaliflerin, -özellikle de Sırp muhaliflerin- Yugoslav hükümetinin İtalyanların Arnavutluk'u işgaline tepkisiz kalmasına sert eleştirileri olmuştur. Muhaliflerin Atatürk'e yaptıkları gönderme de dikkat çekicidir. Sırp muhalifler “Atatürk ile Yugoslav Kralı hayatta olsalardı İtalya Arnavutluk'u işgale cesaret edemezdi” şeklindeki sözlerle tepkilerini dile getirmişlerdir.³⁷⁸

³⁷⁶ AQSH, F. 1506-5 (Biblioteka e Shtetit Lenin e Bashkimit Sovjetik), D. 13 (5-13).

³⁷⁷ Mengeş, 2018, s. 183.

³⁷⁸ Yugoslavya'nın İsviçre'den ayrılan daimî murahhas heyeti reisi Subotic eleştirilerini şu şekilde dile getirmektedir: “Yugoslavya'yı Stoyadinovic bu hale sokmuştur. Maalesef Yugoslavya şimdilik hiçbir harekette bulunamayacak bir vaziyettedir. Balkan Antantı gibi en sağlam bir anlaşmayı bu adam

Sonuçta 7 Nisan 1939'da başlayan İtalyan işgali sonrasında Arnavutluk'ta kukla bir hükümet kurulmuş ve tacın İtalya kralına devri ile Arnavutluk Milletler Cemiyeti'nden çekilmeye zorlanmıştır. İngiltere Cebelitarık ve İspanya'daki İtalyan gönüllü milis kuvvetlerinin çekilmesine yönelik somut adımlar beklediğinden açıktan işgali durdurmaya yönelik bir adım atamamıştır. Nitekim İtalya buradaki faşist birliklerini geri çekme kararı alarak İngiltere'nin kaygılarını gidermiştir. İtalyanların Rodos ve On iki Adada askeri yığınak yapmaları üzerine müttefikler Korfu sularına bir filo göndermişler³⁷⁹ ve Türkiye ile irtibata geçerek olası bir mihver saldırısı karşısında Trakya, Çanakkale ve İzmir'in korunmasına yönelik karşılıklı yardım planlarını devreye sokmuşlardır.³⁸⁰

Balkan Antantı'nın işlevini yitirmesi ve Arnavutluk'un işgalinin hemen sonrasında Nyon Anlaşması³⁸¹ hükümlerinin feshedilmesiyle ufukta beliren savaş endişesi Balkan ülkelerini yeniden birbirlerine yaklaştırmıştır.³⁸² Almanya ise İtalya'nın safında yer alarak işgali onaylamıştır. Bu arada Hitler'in Orta ve Doğu Avrupa için geçerli olmak üzere Monroe Doktrini benzeri bir politika üzerinde durmakta olduğuna dair bazı haberler de kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.³⁸³ Batılı devletlerin Mihver'e karşı izlediği politikalar nedeniyle İtalya, Almanya ile kaderini daha da birleştirmiş, bunun sonucu olarak da iki devlet arasında 22 Mayıs 1939'da "*Çelik Pakt*" adı altında bir ittifak imzalanmıştır.³⁸⁴

Yaşanan tüm bu gelişmeler arasında Arnavutluk Kralı Zogu'nun, İngiltere'nin

torpillemiştir. Atatürk ile Yugoslav kralı hayatta olsalardı İtalya Arnavutluğu işgale teşebbüs edemezdi. Bütün bu hareketlerinden dolayı Stoyadinovic elbette bir gün cezalandırılacaktır. Sırlar o günü beklemesini bilirler. Bkz. BCA, 030.10.0.0., 253.704.11., 19.06.1939.

³⁷⁹ Faik Sabri, "Korfu Adasının Başından Geçenler", *Tan*, 19 Nisan 1939, s. 7.

³⁸⁰ Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Arşivi (ATASE), İDH, K. 3, G. 34, B. 34 (1:2), 17.6.1939.

³⁸¹ Anlaşma, Akdeniz'de saldırıların önlenmesi ve güvenliğin sağlanması amacıyla İngiltere, Fransa, Bulgaristan, SSCB, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Mısır ve Türkiye arasında Milletler Cemiyeti'nin himayesinde 14 Eylül 1937'de İsviçre'nin Nyon kentinde imzalanmıştır. Bkz. Tuğba Belenli, "Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937)", *Akademik Bakış*, C:12, S:24, 2019, s. 175. Türkiye, 8 Nisan 1939'da anlaşmadan çekildiğini ilan etmiştir. Bkz. BCA, 030.10.0.0., 219.476.10., 01.06.1939.

³⁸² Yüksel Kaştan, "Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:24, S:72, 2008, s. 680.

³⁸³ "Almanyanın Yeni Planı", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 9; Muharrem Feyzi Togay, "Arnavutluk hâdiseleri ve Balkanlar", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 5.

³⁸⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 254.

İtalya konusunda verdiği bazı teminatlar çerçevesinde Türkiye'ye geldiği düşünülebilir. Kral ve maiyetinin İngiltere'ye gitmeden önce bulunduğu İstanbul'daki faaliyetleri ile ilgili detaylar üçüncü bölümde oluşturacağımız “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye-Arnavutluk İlişkileri” başlığı altında değerlendirilecektir.

2.3. İtalyan İşgali Sonrasında Arnavutluk'ta Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Durum

2.3.1. Arnavutluk'ta İtalyan Rejiminin Kurulması

İtalyanlar, Arnavutluk'un işgalinin hemen ardından, tüm devlet kurumlarını ortadan kaldırmaya başladılar. Zaten Arnavutluk kralı Zogu, işgal sırasında ailesi, mahiyeti ve devlet bürokratları ile birlikte, yüklü miktarda hazineyi de alarak Yunanistan'a kaçmıştı. Dolayısıyla bu durum İtalyanların işlerini kolaylaştırmış oldu.³⁸⁵ İlk iş olarak ülkedeki monarşi rejimini ve 1928 anayasasını feshettiler.³⁸⁶ Ayrıca asayişî sağlamak üzere gönüllü faşistler ve İtalyanlardan oluşan müfrezeler kurulmaya başlandı.³⁸⁷ Bu arada Zogu rejiminden İtalya ve diğer ülkelere kaçan Arnavut mülteciler, Haziran 1939'dan itibaren Bari limanı üzerinden Arnavutluk'a sevk edilmeye başlandı.³⁸⁸

2.3.1.1. Müessesan Meclis ve Yeni Hükümetin Oluşturulması

Tiran'da İtalyanların kontrolünde Arnavut ileri gelenlerinden oluşan bir “*Müessesan Meclis*” oluşturuldu. “*Muvakkat Konsey*” olarak da adlandırılan mecliste Arnavutluk vilayetlerinden gelen temsilciler de bulunuyordu. Meclisin toplanması sürecini yürüten geçici bir komite, yurtdışı temsilciliklere gönderdiği bir tamimde, Arnavutluk'ta yaşanan gelişmeleri bildirerek yeni bir emre kadar diplomatik faaliyetlerin durdurulmasını istedi. Müessesan Meclis 12 Nisan 1939'da ilk toplantısını yaptı.³⁸⁹

Müessesan Meclis açıldıktan hemen sonra İtalyan işgal döneminin ilk hükümeti oluşturuldu. Hükümet başkanlığı ve Nafia Bakanlığına, ülkenin önde gelen toprak

³⁸⁵ *Akşam*, 8 Nisan 1939, s. 2.

³⁸⁶ *Ulus*, 13 Nisan 1939, s. 3.

³⁸⁷ “İlk gönüllü müfrezesi kuruldu”, *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1939, s. 8.

³⁸⁸ *DİAD*, 541_44142-209313-9.

³⁸⁹ Raymond Zickel and Walter R. Iwaskiw, Albania: A Country Study, *Federal Research Division Library of Congress*, Washington, 1994, s. 33; *Yeni Sabah*, 13 Nisan 1939, s. 3; “Müessesan Meclisi toplanıyor”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1939, s. 9.

sahiplerinden Şevket Bey Verlaci³⁹⁰ getirildi. Oluşturulan yeni kabinede; Dışışleri Bakanlığına Dino Cemi, Adliye Bakanlığına İpi Cafer³⁹¹, Maliye Bakanlığına Alizoli Feyzi, Ekonomi Bakanlığına Bolga Andon, Maarif Bakanlığına ise Ernest Kolici getirildi. Fakat kısa bir süre sonra Dışışleri Bakanlığı kaldırılarak dış ilişkilerin doğrudan İtalya tarafından yürütülmesine karar verildi. Harbiye Bakanlığı zaten hiç oluşturulmamıştı. Böylece işgal döneminde Arnavutluk'ta İtalya kralına bağlı yetkisiz bir hükümet kurulmuş oldu. İtalya Arnavutluk'a muhtariyet vermekte, fakat mali ve iktisadi meseleleri de doğrudan kontrolü altına alacağını duyurmaktaydı.³⁹² Üstelik her bakana İtalyan bir danışman atanarak hükümetin çalışmaları sıkı bir denetim altına alınmıştı.³⁹³

Hükümette Dışışleri Bakanlığına getirilen Dino Gemi, halen görevde olan çeşitli başkentlerdeki Arnavutluk elçilerine ülkede yeni meclis ve hükümet oluşturulduğu bilgisini resmi bir duyuru ile haber verdi. Fakat Londra ve Washington'da bulunan Arnavutluk elçileri yeni meclisi ve hükümeti tanımadıklarını açıkladılar. Londra Elçisi yaptığı açıklamada “*Tiranda ecnebi tahakkümü altında, kurulan rejimi ve hükümeti tanımaktan imtina ediyorum*” demektedir.³⁹⁴ Hatta Arnavutluk'un Amerika Sefiri Faik Koniça³⁹⁵, hükümetinin varlığını devam ettirdiğini beyan ederek Washington'daki elçiliğin muhafaza edileceğini bildirdi.³⁹⁶ Ciano, Arnavutluk'ta ayrı bir dışışleri bakanı

³⁹⁰ Arnavutluk'un en büyük toprak sahiplerinden olan Verlaci, başkanlığını yaptığı bir heyetle 16 Nisan 1939'da Arnavutluk tacını İtalya kralına sunacaktır. Bkz. Bisser Petrov, “The Monarchy In Albania During World War II”, *Études Balkaniques* S:2, 2002, s. 4. İtalya, Zogu'nun rakibi ve terkettiği nişanlısının babası olması hasebiyle 1920'li yıllardan itibaren Şevket Verlaci'yi krala karşı bir koz olarak kullanmaktadır. Bkz. BCA, 030.10.0.0., 233.571.14., 15.7.1933. Kont Ciano 12 Nisan 1939'da Arnavutluk'a gittiğinde Verlaci ile karşılaşmasını günlüğünde şu şekilde dile getirmekte: “*Saat 10.30'da uçakla Tiran'a vardım. Havaalanında beni yeni Arnavut hükümetinin üyeleri karşıladı. Verlaci'yi tanıımıyordum. Eğer onu tanıyor olsaydım kabine üyeliğine karşı çıkardım. Oldukça suratsız bir adam ve bize büyük rahatsızlık verecek...*”. Bkz. Ciano, 2017, s. 113.

³⁹¹ Roma büyükelçiliği tarafından Türk yetkili makamlarına gönderilen bir raporda; “*bu hükümette Adliye Nazırı olarak görev alan Cafer Beyin aslında milliyetperver olarak tanındığı, şüpheli şahıslar defterinde kaydının bulunduğu, büyük olasılıkla İtalyanlar tarafından katledildiğinin söylenmekte olduğu*” bilgisi yer almaktadır. Bkz. *DİAD*, 541_44336-211160-1.

³⁹² “Yeni Arnavut kabinesi”, *Ulus*, 13 Nisan 1939, s. 3; *Vakit*, 13 Nisan 1939, s. 8.

³⁹³ Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadi- 1: Arnavutluk*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1983, s. 18; Robert B. Kane, “Albania, Italian Occupation of 1939”, *War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia*, (Ed. Richard C. Hall), ABC-CLIO, California, 2014, s. 4.

³⁹⁴ “Londradaki Arnavud elçisi Tiran hükümetini tanımiyor”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1939: s. 9.

³⁹⁵ Arnavutluk'un önemli yazarlarından olan Faik Koniça (Faik Bey Konitza), 1926 yılında Ahmet Zogu tarafından ABD'ye büyükelçi olarak atanmıştı. İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline kadar bu görevde kalan Konitza 1942 yılında Washington'da hayatını kaybetti. Bkz. Elsie, 2010, s. 240.

³⁹⁶ “Amerikadaki Arnavutluk sefirinin beyanati”, *Akşam*, 10 Nisan 1939, s. 2; *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1939,

olmasının böyle diplomatik sorunlar oluşturduğunu görerek kısa bir süre sonra yeni hükümetten bu bakanlığı kaldırdı ve ülkenin dış siyasetini kendi uhdesine aldı. Ardından da Tiran'daki yabancı devlet temsilcilerinin ülkelerine dönmeleri istendi.³⁹⁷

Oluşturulan yeni Müessesan Meclisinin aldığı 4 maddelik ilk karar, ülkedeki İtalyan hâkimiyetini garanti altına almaktaydı. Bu kararlar şöyleydi:

“1 - Şimdiki Arnavutluk rejimi düşmüştür ve bu rejimden doğan anayasa kanunu mülğadır.

2 - Assamble tarafından tam selâhiyetle bir hükümet teşkil edilmiştir.

3 - Bütün Arnavutlar İtalya tarafından sarf edilen yapıcı ve refah verici faaliyeti minnettarlıkla kaydederek Arnavutluğun hayat ve mukadderatını İtalya'nınki ile birleştirmeye ve bunun için daima ve daha sıkı tesanüt münasebetlerini takviyeye karar verirler. Bu tesanüitten mülhem olarak Arnavutluk ile İtalya arasında anlaşmalar yapılacaktır.

4 - Assamble Arnavutluk tacının İtalya kralına ve haleflerine arz edilmesini kararlaştırmışlardır.”³⁹⁸

Görüldüğü gibi meclisin kabul ettiği bu takirde, önceki rejimin düştüğü, anayasanın ortadan kaldırıldığı, tam yetkili yeni bir hükümet oluşturulduğu, İtalya ile hayat ve kader birliğine karar verildiği ve bu doğrultuda antlaşmalar yapılacağı ifade edilmektedir. Ayrıca, Arnavutluk tacının İtalya kralına arz edileceği belirtilerek, İtalyan işgali resmileştirilmekte ve meclis kendisini İtalyan işgal yönetimi altında bir konuma yerleştirmektedir.

2.3.1.2. İtalya Kralının Arnavutluk Kralı Unvanını Alması

İtalyanlar tarafından Tiran'da Kurucu Meclis ve hükümet oluşturulduktan sonra, Arnavutluk tacının İtalya kralına verilmesi için gerekli çalışmalar başlatıldı. İlk olarak 13 Nisan 1939'da Faşist Konseyi'nde hazırlanan kanun teklifi, 14 Nisan 1939'da Bakanlar Kurulu tarafından tasvip edildi. 15 Nisan 1939'da da Feso ve Korporasyonlar Meclisi ile

s. 3.

³⁹⁷ Ciano, 2017, s. 136, 139.

³⁹⁸ “Arnavutlukta yeni bir kabine kuruldu”, *Ulus*, 13 Nisan 1939, s. 3.

Ayan Meclisi tarafından kabul edildi.³⁹⁹ Bu aşamadan sonra Arnavutluk tacı İtalya Kralı III. Victor Emmanuel'e teklif edildi.⁴⁰⁰ Tacı kabul eden III. Victor Emmanuel artık İtalya ve Arnavutluk Kralı ile Habeşistan İmparatoru unvanını almıştı.⁴⁰¹ İtalya'yı ve kralı, Tiran'a tayin edilecek bir generalin temsil etmesi kararlaştırıldı.⁴⁰² Yaşananlar, bir anlamda Arnavutlar için bağımsızlığın sonu anlamına gelmekteydi.⁴⁰³

Arnavut tacının İtalya'ya geçmesinden sonra Büyük Faşist Meclisi toplandı ve alınan kararlar Starace⁴⁰⁴ tarafından halka okundu. Halkın şiddetli tezahüratına sebep olan bu konuşma, Türk basınında şu şekilde verilmekteydi:

"Arnavutluk tacını İtalyan kralına teklif eden Arnavut müessesan meclisinin müttefik kararına muttali olan büyük faşist meclisi, İtalyan milletin mukadderatını Arnavutluk milletin mukadderatıyla asırlık dostluk bağları esasında birleştiren bu tarihî hâdiseyi sevinçle selâmlar.

*Faşist İtalya, askerleri ve silâhlarıyla, kıymetli Arnavut milletine asayiş, terakkiyi, adaleti ve müşterek hudutların müdafaasıyla da sulhu temin edecek kudrettedir..."*⁴⁰⁵

Faşist meclisinin bu kararının Starace tarafından okunmasının akabinde, Mussolini de halkına şu kısa beyanatta bulundu:

"— Son günlerin tarihî hâdiseleri bizim azmimizin, imanımızın ve kuvvetimizin bir neticesidir.

³⁹⁹ *DİAD*, 541_44142-209313-48.

⁴⁰⁰ Akman, 2006, s. 159; "Büyük Faşist meclisinin kararları", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1939, s. 8.

⁴⁰¹ Leften Stavros Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart & Company, New York, 1958, s. 726.

⁴⁰² *Ulus*, 15 Nisan 1939, s. 3.

⁴⁰³ Ciano, günlüğünde; Arnavutluk'un İtalya ile birleşmesi karşısında önemli bir muhalefetin oluştuğunu, çünkü çoğunluğun Savoy Hanedanı'ndan bir prensin ya da kendisinin Arnavut Kralı olmasını beklediğini, oysa tacı III. Vittorio Emanuele'e verdiklerini, bunun da bağımsızlığın sonu anlamına geldiğini Arnavutların anladığını dile getirmektedir. Bkz. Ciano, 2017, s. 113-114.

⁴⁰⁴ Achille Starace, İtalya'da faşist milislerin komutanı ve Ulusal Faşist Parti'de en uzun süre sekreterlik yapan siyasetçi ve subay. Bkz. Ciano, 2017, s. 46. İtalyan tarihçi Carocci, Mussolini'nin 1931 yılından itibaren Starace'yi parti sekreterliğine getirmek istediğini, Starace'nin "*dalkavukluk*" nitelikleri bakımından Mussolini için eşi bulunmaz bir kişi olduğunu, bu nitelikleri Mussolini'nin "*şuursuz*" bir şekilde aradığını, hatta bu vasıftaki insanların kanun dışı zengin olmalarına göz yumduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Giampiero Carocci, *Faşizmin Tarihi*, çev. Muhittin Yılmaz, Remzi Kitabevi, 1965, s. 82-83.

⁴⁰⁵ "Arnavutluk tacı İtalya'ya geçti", *Ulus*, 14 Nisan 1939, s. 1,8.

Dost milletlere karşı dostça ve düşman milletlere karşı da gayet açık, kararlı ve azimli düşmanca hareket edeceğiz. Günlük büyük işimizde bizi rahat bırakmasını dünyadan rica ediyoruz. Dünya bilmelidir ki, dün ve daima olduğu gibi yarın da yolumuzda şaşmadan yürüyeceğiz."⁴⁰⁶

Bu konuşmalardan kısa bir süre sonra Arnavutluk tacının İtalya kralına teslimi amacıyla kraliyet sarayında bir tören düzenlendi. Törende İtalya yanlısı Arnavut hükümet yetkilileri askeri merasimle karşılanmışlardı.⁴⁰⁷ Törenin hemen ertesinde 20 Nisan 1939'da İtalya ve Arnavutluk arasında İtalyan gümrük usulünün Arnavutluk'ta da uygulanmasını öngören bir gümrük, para ve ekonomi birliği anlaşması imzalandı.⁴⁰⁸ Bu antlaşmadan sonra İtalya'dan Arnavutluk'a çok miktarda gıda, yem, iplik, yünlü ve pamuklu mensucat, kâğıt, makine ve radyo ile demir gibi inşaat malzemesi ürünleri gönderildi.⁴⁰⁹

Arnavutluk'ta yaşanan süreç, Türk basınında da genişçe yer bulmuştur. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi'nde yayınlanan "*Arnavutluk Tacı*" başlıklı makalesinde Muharrem Feyzi Togay bu gelişmeleri değerlendirmektedir. Yazar, makalesinin giriş kısmında İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin İngilizler tarafından nasıl değerlendirildiğini anlatmakta, İngiltere'nin Arnavutluk'tan ziyade İspanya'daki gelişmelere önem verdiğini, Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olarak devam edeceğine dair İtalyanların verdiği söze güvendiklerini belirtmektedir. Makalenin devamında şu bilgiler yer almaktadır.

"... Arnavudların bundan sonraki istiklâli nasıl birşey olacağı da çabuk meydana çıktı. Tiranda eski meb'uslardan bir haylisinin her eyaletten

⁴⁰⁶ "Mussolininin Nutku", *Vakit*, 14 Nisan 1939, s. 6.

⁴⁰⁷ "Arnavutluk heyeti İtalya'da", *Ulus*, 16 Nisan 1939, s. 8.

⁴⁰⁸ Armaoğlu, 1991, s. 294; *DİAD*, 541_44163-209323-3. İmzalanan gümrük anlaşmasına göre artık Arnavutluk gümrük servisleri İtalyan gümrükleri tarafından idare edilecektir. Ayrıca bu itilafla iki ülke paralarının nisbi kıymetleri de teyid edilmiştir. Buna göre, 1 lired 6,25 Arnavut frangına karşılık gelmektedir. Bkz. "Gümrük anlaşmasının mahiyeti", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1939, s. 8.

⁴⁰⁹ 1937 yılında Arnavutluk'un 127 milyon lired olan ithalatının birinci sırasını 39 milyon liredle İtalya alıyordu. Arnavutluk aynı yıl İtalya'ya 63 milyon liredlik canlı hayvan, yumurta, yün, asfalt, petrol, deri ve zeytin ihraç etmişti. Söz konusu antlaşma ile İtalya, Arnavutluk'a olan ihracatını arttırmayı planlamıştır. Bkz. *DİAD*, 541_44163-209323-2; *DİAD*, 541_44163-209323-4. İtalya'nın Arnavutluk ile yaptığı bu antlaşmaların Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkelerle yaptığı antlaşmaları da etkilediği belirtilmektedir. Bkz. *DİAD*, 541_44166-209562-90.

seçilen mümessillerle birlikte teşkil ettikleri müessesan meclisi bir kabine kurmuş ve Arnavudluğun dört yüz sene evvel İskender Beyden tevarüs edildiği söylenen tacını İtalya Kralına teklif etmeğe karar vermiştir.

Aynı zamanda Arnavud ordusu namına bir miralay da Arnavudluğun müsellâh kuvvetlerinin İtalya Kralına sadakatini bildirmiştir. Büyük faşist meclisi bu teklifi tasvib etmiş ve Kral tarafından da Arnavudluk tacı kabul edilmiştir.

Habeşistanın zapt ve işgalinden sonra Necaşinin tacını giyerek imparator olan İtalya Kralı şimdi de üçüncü bir unvan alarak Arnavudluğun kralı olmuştur. Tirandaki yeni kabine Kral Üçüncü Umberto namına ve İtalyan komiserinin nezareti altında memleketi idare edecektir.

Yeni hükümetin ilk işi Arnavudluğun Milletler Cemiyeti azalığından çıktığını Macaristan ve Peru hükümetleriyle birlikte Cenevreye bildirmek olmuştur”⁴¹⁰

Togay’ın da makalesinde belirttiği gibi, Arnavutluk’ta oluşturulan yeni hükümet Milletler Cemiyeti’nden çekilme kararı almış, Arnavut hükümeti 13 Nisan 1939’da Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine üyelikten çekilme kararını içeren bir yazı göndermiştir.⁴¹¹

Arnavutluk tacının İtalya kralına geçmesinin ardından, faşist İtalyan yönetimi Arnavutluk’ta kendine bağımlı bir yönetim yapısı oluşturdu. Daha önce değinildiği gibi, Arnavutluk eski yönetimi tamamen lağvedilerek Arnavutluk silahlı kuvvetleri İtalyan ordusuna dâhil edildi.⁴¹²

Kral III. Victor Emanuele, Mussolini ve Ciano’nun önerisi ile Francesco Jacomoni’yi⁴¹³ Arnavutluk’a “*genel temsilci*” olarak tayin etti. Ayrıca Arnavutluk’la

⁴¹⁰ Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal: Arnavudluk Tacı”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1939, s. 2.

⁴¹¹ “Arnavutluk Milletler Cemiyetinden ayrılıyor”, *Ulus*, 16 Nisan 1939, s. 3. Milletler Cemiyeti Genel sekreteri Avenol ise telgrafa cevap olarak “...malûmat husulü zımında Cemiyetin azası olan devletlere gönderdiği bu tebliğin muteber olup olmadığı hakkında bir karar vermeğe salâhiyetta olmadığını” bildirmiştir. Bkz. “Milletler Cemiyetinin cevabı”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1939, s. 9.

⁴¹² Kane, 2014, s. 4.

⁴¹³ Arnavutluk’taki İtalyan kuvvetlerinin komutanı olarak atanan eski diplomat Jacomoni, Arnavutluk direniş hareketini önlemede yetersiz kaldığı gerekçesiyle 18 Mart 1943’te bu görevinden alınacak, yerine

ilgili işleri daha yakından yönetmek amacıyla İtalya Dışişleri Bakanlığı'nda “*Arnavutluk Meseleleri Devlet Sekreterliği*” adında bir şube oluşturuldu⁴¹⁴ ve bu yeni kurumun başına Zenone Benini getirildi.⁴¹⁵ Arnavutlardan oluşan bir hükümet kurulmuş olsa bile, Arnavutluk hakkındaki bütün kararlar oluşturulan bu iki kurum tarafından alınıyordu. Özellikle, Genel Temsilcilik bünyesinde oluşturulan dört ofis ile Arnavutluk'un tüm siyasi ve sosyal hayatı kontrol altında tutuluyordu. Genel Temsilcilik, bu ofisler aracılığıyla iç politika, eğitim, kültür ve propaganda faaliyetleri yürüterek ülkenin tüm yaşam alanlarını örgütleyordu.⁴¹⁶

İtalyanlar, Arnavutluk'ta yeni bir yapı oluştururken yerli kadro bulmakta zorlanmadılar. İki ülke arasında önceden beri var olan sıkı ilişkiler nedeniyle, İtalya ile bağlantıları olan çok sayıda Arnavut bulunuyordu. Bu da İtalyan memurların kendilerine işbirlikçi bulmasını kolaylaştırmaktaydı. Ülkenin en geniş topraklarının sahibi Şevket Verlaçi, hükümet başkanı olarak bunların başında gelmekteydi.⁴¹⁷

2.3.1.3. Arnavutluk'ta Yeni Anayasanın Hayata Geçirilmesi

Faşist İtalya yönetimi, Arnavutluk'u yönetecek yapıyı oluşturduktan sonra, ülkede faşist sistemi tam olarak hâkim kılmak için çalışmalarına devam etti. İtalya kralı, 1939 yılı haziran ayı başında yeni Arnavutluk Anayasasını ilan etti.⁴¹⁸ 4 Haziran 1939 tarihinde yürürlüğe giren ve “*Temel Tüzük*” adı verilen bu 54 maddelik anayasa ile Arnavutluk kesin olarak bir İtalyan kolonisine dönüştürülmüştü.⁴¹⁹ İtalya Kralının Arnavutluk'a bahsettiği yeni Anayasanın önemli maddeleri şunlardı:

“Arnavudluk devleti, meşruti bir hükümeti kraliye tarafından idare olunur. Arnavudluk tahtı, İtalya ve Arnavutluk Kralı ve Habeşistan İmparatoru Üçüncü Victor Emmanuel hanedanına aid olup salık kanunu mucibince

General Alberto Pariani getirilecektir. Bkz. Pearson, 2005, s. 241.

⁴¹⁴ Deko, 2020, s. 42-43.

⁴¹⁵ Çelik Şirketinin eski Başkan Yardımcısı olan Zenone Benini, Ciano ile Etiyopya'da birlikte görev yapmıştı. Ancak dışişleri alanında herhangi bir eğitimi ya da deneyimi yoktu. Bkz. Fischer, 1999, s. 41.

⁴¹⁶ Eylem Altunya, *Turco-Albanian Relations (1923-1997)*, The Middle East Technical University, School of Social Sciences, 1997, s. 21; Deko, 2020, s. 45.

⁴¹⁷ Fakat birtakım anlaşmazlıklar nedeniyle 1941'de Şevket Verlaçi'nin yerine hükümet başkanlığına Mustafa Kruja getirilecektir. Bkz. Jelavich, 2009, s. 289.

⁴¹⁸ Antonia Young, John Hodgson ve Nigel Young, *Albania: World Bibliographical Series*, Clio Press, 1997, s. 147.

⁴¹⁹ Deko, 2020, s. 43.

irsen intikal eder.

Arnavutluk bayrağı, kırmızı olup iki başlı bir kartalı vardır.

Resmî lisan Arnavudcadır.

Bütün dinlere hürmət olunur ve bütün mezheplere aid ayinlerin icrası olbabdaki kanunlara tevfikân zaman altına alınmıştır.

Teşriî kuvvet, yüksek faşist ve kooperatif meclisinin yardımile kral tarafından istimal olunur.

İcraî kuvvet, krala aiddir.

Adlî kuvvet, krala ait olup kral, bu kuvvetin istimali hususunda mahakime niyabet verir.

Herkes için vacibül'icra olan kanunların tefsiri münhasıran teşriî kuvvetin salâhiyeti dahilindedir.

Komün ve vilâyetlere aid müessesatın teşkili hususu, kanunla tayin olunur.

Yüksek faşist ve kooperatif meclisin Arnavud faşist merkezi meclisi azasile kooperatif iktisad merkezi meclisi azasından mürekkep olduğu kaydedilmektedir.

Yüksek faşist meclisinin birinci ve ikinci reisleri kral tarafından tayin olunur.

Meclisin içtimaları alenidir.

Kral, meclis tarafından kabul edilen kanunları tasdikten imtina ve yeniden müzakeresini taleb edebilir...’’⁴²⁰

Görüldüğü gibi yeni anayasa ile Arnavutluk resmi olarak İtalya kralına bağlı, meşruti sistem ile yönetilen ve bağımsızlığı olmayan bir ülke haline getirilmişti. Yüksek Faşist ve Kooperatif Meclis adı verilen bir parlamento oluşturulmuş ise de yetkiler kralda toplanmıştı. Parlamento ve konseyin kralın çıkardığı kanunları kabul etmekten başka bir yetkisi yoktu. Hükümet kurma ve yasama yetkisi de yine kralın uhdesinde toplanmıştı.⁴²¹

⁴²⁰ “Arnavudluğa verilen Yeni Kanunu Esasi!”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1939. s. 1, 7.

⁴²¹ Deko, 2020, s. 43.

Arnavutluk bayrağı değiştirilmiş, İtalya krallığının ve faşist partinin sembolleri bayrağa eklenmişti.⁴²² Kısacası bu anayasa ile Arnavutların ellerinde bir tek dilleri ve ayrı posta pulu basma hakkı kalmıştı.⁴²³

Yaşanan hazin durumu, Ulus gazetesindeki köşesinde Ahmet Şükrü Esmer şu şekilde dile getirmekteydi:

“...Ne derece gülünç olduğunu anlamak için birkaç maddesi üzerinde azıcık duralım: Arnavutluk devleti, meşrutî bir ‘hükümeti kraliye’ tarafından idare edilir. Kralı da Viktor Emanuel'dir. Demek ki icra salâhiyeti Kral Viktor Emanuel tarafından tayin edilecek adamlara veriliyor. Diğer bir maddede deniliyor ki: ‘Teşriî kuvet krala aittir... Bu maddeyi de şu hüküm takip ediyor: “Adlî kuvet krala ait olup...” ve biraz daha sonra ‘herkes için vacibülicra olan kanunların tefsiri, münhasıran teşriî küvetin salâhiyeti dahilindedir...’

İmdi teşri, icra, kaza ve tefsir salâhiyeti haşmetli Viktor Emanuel'e ait olduktan sonra Arnavutlara yalnız bayraklarının üzerindeki iki başlı kuş kalıyor ki bu da dün istiklâllerinin sembolü olan mağrur bir kartal iken, bugün kendilerine ancak esirliklerini hatırlatan miskin bir karga olabilir.”⁴²⁴

Silahlı kuvvetleri birleştirecek ve Dışişleri Bakanlığı'nı ortadan kaldıracak olan bu Anayasa metnini teslim almak üzere Arnavutluk'tan bir heyet İtalya'ya gitti. “Hizmetlerine karşılık onlara senato üyeliği ve diplomatik unvanlar gibi bir takım kişisel tazminatlar” verdiklerini ve “ilhaktan bu yana muhtemelen ilk kez gözle görülür şekilde tatmin olduklarını” belirten Ciano, Arnavut heyetini istasyonda karşıladı.⁴²⁵ Anayasa'nın teslimi için Roma kraliyet sarayında bir tören düzenlendi ve kral, Başvekil Verlaci'nin riyasetindeki Arnavutluk heyetine yeni anayasayı tevdi etti.⁴²⁶ Tören öncesinde Kral III.

⁴²² Eski bayrağın kırmızı zemini ve ortasındaki Kara Kartal yeni bayrakta da muhafaza edilmişti. Bkz. *DİAD*, 541_44142-209313-21.

⁴²³ Vickers, 2001, s. 139-140.

⁴²⁴ A. Ş. Esmer, “Arnavutluk müstemlekesi”, *Ulus*, 6 Haziran 1939, s. 3.

⁴²⁵ Ciano, 2017, s. 142.

⁴²⁶ “Arnavutluk Anayasası”, *Akşam*, 4 Haziran 1939, s. 2.

Emanuele, Arnavutluk bayrağında İtalyan kraliyet ailesinin hanedanlık sembolü olmadığını belirterek memnuniyetsizliğini ifade etmişti. Ciano ise, bayrakta mavi Savoy Hanedan kuşağı ve İskender Bey'in tacının olduğunu belirterek kralı ikna etmişti. İtalya Dışişleri Bakanı, hazırlanan anayasa ile oluşturulan yeni sistemi “...Arnavutluk’u *bağırtsmadan hadım etmek*” olarak değerdendirmektedir.⁴²⁷

2.3.1.4. Arnavut Faşist Partisinin Kurulması

İtalya’nın Arnavutluk genel temsilsici Jakomoni, ülkede Arnavut ve İtalyanların eşit olarak sivil ve siyasi haklara sahip olacaklarını belirleyen bir antlaşma metnini onayladı.⁴²⁸ Fakat bu gibi uygulamalar göstermelik olmaktan öteye gitmeyecek, zira bir süre sonra ülkede tek siyasi yapı Arnavutluk Faşist Partisi olacaktır.⁴²⁹ İtalya, Arnavutluk’ta Faşist Parti’nin kurulmasına büyük önem veriyordu. Bu amaçla işgalden hemen sonra partinin kuruluş çalışmaları başlatılmıştı. İtalya Ulusal Faşist Partisi Sekreteri Strarace, İtalya Bayındırlık Bakanı Gigli, İtalya’nın Arnavutluk İşleri Müsteşarı Benini bizzat Tiran’a gelerek Arnavutluk Faşist Partisi’nin kuruluş ve teşkilatlanma çalışmalarını yönetmişlerdi.⁴³⁰

Kuruluş çalışmaları Nisan ayında başlamışsa da partinin resmi olarak faaliyete geçmesi birkaç ay sonra gerçekleşti. Nihayet 2 Haziran 1939’da tüzüğünün ilan edilmesiyle Arnavut Faşist Partisi (*Partia Fashiste e Shqipërisë* – PFSH) resmen kuruldu. Genel sekreterliğe Tefik Mborja⁴³¹ getirilirken, Parti genel müfettişliğine Giovanni Giro⁴³² tayin edildi. Arnavutluk’ta etkinliklerini sağlamlaştırmak isteyen İtalyanlar, bu ülkede faşist bir parti kurarak hem Arnavutları hem de burada bulunan İtalyanları parti

⁴²⁷ Ciano, 2017, s. 142-143.

⁴²⁸ İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano, bu anlaşmanın Arnavutluk’un ilhakı kadar önemli bir gelişme olduğunu düşünmektedir. Bkz. Ciano, 2017, s. 120.

⁴²⁹ Elsie, 2010, s. 486.

⁴³⁰ “Arnavutlukta faşist fırkası”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1939, s. 8.

⁴³¹ Mesleği avukatlık olan Mborja, savaş arası dönemde Arnavutluk parlamentosunda milletvekilliği yaptı. Ahmet Zogu’nun ezeli rakibi Fan Noli’yi destekledi ve 1924’te Roma’da Noli rejimini temsil etti. 1920’li yıllardan itibaren Ciano ailesi ile kurduğu yakınlık, Faşist Parti Genel Sekreterliğine atanmasında ana etken oldu. Bkz. Fischer, 1999, s. 45.

⁴³² Dönemin önemli İtalyan faşist yetkililerinden olan Giro, ilhaktan önce faşist bir gençlik hareketi örgütlemek üzere Arnavutluk’a gönderilmişti. Bu ülkenin işgali ile ilgili tüm planlarda önemli görevler aldı. Bkz. Fischer, 1999, s. 13; Enver Hoxha, “Quand on jetait les fondements de l’albanie noevelle”, http://www.marxisme.fr/download/Enver_Hoxha_Quand_on_jetait_les_fondements_de_l_Albanie_nouve_lle.pdf, (05.03.2021).

etrafında birleştirmeyi amaçlamaktaydılar. PFSH, Arnavutluk'ta tek yasal parti olarak kabul edildi ve bütün devlet çalışanlarının aileleri ile birlikte partiye üye olmaları zorunlu hale getirildi. Faşist Parti, birçok alt teşkilat yapısı oluşturarak kendisine taraftar toplamak için çalışmış, hatta bu amaçla baskı uygulanmışsa da Arnavut vatandaşlardan yeterli destek bulmadığı için gerçek anlamda bir siyasi parti olamayacaktı.⁴³³

Arnavut Faşist Partisi resmen kurulduktan sonra “*Fashismi*” adıyla partiye bağlı bir gazete çıkarılmaya başlandı. Anılan gazetede duyurulan bir haber ile Arnavutluk Faşist Partisi'nin statüsü tam olarak belirlenmişti. Buna göre, Benito Mussolini'nin emrinde gönüllü bir sivil milis teşekkülü olan PFHS Arnavutları siyasi alanda yetiştirmek amacındaydı. Arnavut Faşist Partisi'nin genel sekreteri devlet bakanı salâhiyetinde olup, “Duçe”nin⁴³⁴ direktiflerini İtalya Milli Faşist Partisi genel sekreteri vasıtası ile alacaktı.⁴³⁵ Buradan da anlaşılmaktadır ki PFHS, İtalya'daki faşist partiye bağlı bir alt birim olarak örgütlenmişti.⁴³⁶

2.3.1.5. Arnavutluk Ordusu İle İtalyan Birliklerinin Birleştirilmesi

İtalyanların Arnavutluk'ta varlığını devam ettirmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri, kısa sürede oluşturulan askerî teşkilat olmuştur. Kral Zogu dönemindeki ordu teşkilatı işgalden sonra faşist İtalyan yönetimine bağlı bir yapı olarak teşkilatlandırıldı. Faşist yönetimin sayısı 100 bini bulan ordusu, Arnavutluk'ta sıkı bir kontrol ve denetim mekanizması oluşturdu.⁴³⁷ Arnavutluk ordusu ve diplomatik müfrezeler hızlı bir şekilde İtalyan birlikleri ile birleştirildi.⁴³⁸ Ciano bu konu ile ilgili olarak kendisinde oluşan kanaati günlüklerinde; “*Guzzoni ve Messe'den Arnavutluk'taki duruma dair fevkalade haberler. Aldığım bilgilerin ışığında Arnavutluk Silahlı Kuvvetlerini bütünüyle kendi ordumuza katabileceğimiz sonucuna vardım*” şeklinde dile

⁴³³ Deko, 2020, s. 44.

⁴³⁴ İtalya'da iktidara geldikten sonra Mussolini'ye “Duçe” (lider) unvanı verilmiştir. Bkz. “Faşizmin Doğuşu ve Mussolini”, İkinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, C. 1, Görsel Yayınları, İstanbul, 1979-1980, s. 103.

⁴³⁵ “Arnavud faşist partisi”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1939, s. 3; “Arnavut faşist partisi kuruldu”, *Ulus*, 10 Temmuz 1939, s. 3.

⁴³⁶ Tiran Konsolosu Muzaffer Kâmil Bayur tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Arnavut Faşist Fırkası statüsü için bkz. *DİAD*, 541_44142-209313-81.

⁴³⁷ Deko, 2020, s. 44-45. Necip Alpan ise İtalyan ordusunun sayısını 200.000 olarak vermektedir. Bkz. Alpan, 1975, s. 52.

⁴³⁸ Jelavich, 2009, s. 289.

getirmekteydi.⁴³⁹

İtalyan faşist iktidarı Arnavutluk'u bir merkez üs olarak görmekte, Balkanlar'ın işgalini Arnavutluk üzerinden yapmayı planlamaktaydı. Bu amaçla Arnavutluk'taki İtalyan askeri varlığı her geçen gün arttırıldı. İtalya'nın Arnavutluk'taki askeri gücü, Türkiye Cumhuriyeti ve diğer Balkan Devletleri tarafından yakından takip edilmekteydi. Nitekim Cumhuriyet gazetesinin, 8 Mayıs 1939 tarihli sayısında yer bulan ve "*İtalyanların Arnavudlukta ne kadar askeri var?*" başlıklı bir haber bu konu hakkında oluşan kaygıları dile getiriyordu. Buna göre; her gün İtalya'dan Draç ve diğer Arnavut limanlarına sevkiyat yapılmakta, İtalyan birliklerinin önemli bir kısmı Yunan sınırına yakın Korça'ya gönderilmekte idi. Cumhuriyet gazetesinin Belgrad'tan İngiliz neşriyatına dayanarak verdiği bu habere göre; Arnavutluk'taki İtalyan işgal ordusu son günlerde çok kuvvetlendirilmişti.⁴⁴⁰ İtalya'nın Arnavutluk'taki askeri varlığını arttırması, öncelikle Yunanistan ve Yugoslavya için bir tehdit oluşturmakla birlikte, Türkiye de İtalya'nın tavrını yakından takip etmekteydi.

Arnavutluk'un İtalyanlar için askeri bakımdan önemini ve kontrol altına alınmasının Balkanlar açısından yarattığı yeni durumu, Cumhuriyet gazetesi'nin 28 Haziran 1939 tarihli nüshasında yayınlanan "*İtalya'nın hayat sahası nedir?*" başlıklı yazıda da görmek mümkündür. Times'ın 23 Haziran tarihli sayısından alınan söz konusu yazı, gazetenin aynı zamanda Roma muhabiri de olan önemli İtalyan gazetecilerinden Ansaldo tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, anılan makalesinde, İtalya'nın Akdeniz'e hâkim olmadıkça büyük devletler sınıfında yer alamayacağını, Akdeniz'in kuzeyine kendisinin "*Lebensraum*"u, yani hayat sahası gözü ile baktığını, bu sahanın da Arnavutluk, Yugoslavya, Yunanistan, Macaristan'ın bir kısmı ve Bulgaristan'la sınır oluşturduğunu ifade etmektedir. Makalede ayrıca, İtalya'nın, bu devletleri ilhak etmek amacıyla olmadığı, aksine bağımsız olmalarını istediği, bununla birlikte, bu devletlerin kendi topraklarını üçüncü bir devlete açmasına İtalya'nın müsaade etmeyeceği vurgulanmaktadır. Ansaldo yazısının devamında, İtalya'nın Akdeniz ve Balkan politikasını ortaya koymakta ve sözü Arnavutluk'a getirerek şu cümlelerle durumu

⁴³⁹ Ciano, 2017, s. 133.

⁴⁴⁰ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1939, s. 9.

özetlemektedir:

“...Arnavudluk hakikî müstakil olamayacak kadar küçük bir yerdir. Bu memleketin bütün tarihi kâh öteki kâh beriki büyük devletle daima birleşmiş olduğunu ispat ediyor. Diğer taraftan Arnavutluk İtalya’nın hayat sahasının tam ortasına tesadüf etmektedir.

Şimdi Arnavudluk’un İtalya ile birleşmiş olması kendi menfaatinedir. İtalya’nın himayesinde göstereceği inkişaf, İtalyan nüfuzunun ne kadar faydalı olduğunu Balkan halklarına gösteren bir reklâm olacaktır.

Şu kadar var ki İşkodra ile “Epir” arasındaki mevkilere yerleştirilen İtalyan fırkaları, Balkan devletlerinin alaylarını ve limanlarını bir buhran zamanında üçüncü bir devletin emrine vermek gibi yanlış bir yola sapmamaları için en mükemmel bir garanti teşkil edecektir...”⁴⁴¹

Bu arada Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Arnavutluk, İtalya ve İngiltere gibi ülkelerdeki diplomatları vasıtasıyla işgali yakından takip ediyordu. İşgalle ilgili gelen detaylı bilgilerden birisi de Türkiye Cumhuriyeti’nin Bari’deki Başkonsolosu İsmail Okday’ın gönderdiği rapordaki detaylardı. Bu rapora göre 8 Kasım 1939 tarihi itibarıyla İtalyan askerleri, Ergiri’deki 23. piyade fırkasının karargâhına bağlı alaylar olan Avlonya’da (47. Piyade alayı), Delvino’da (48. Piyade alayı), Ergiri’de (14. Topçu Alayı), ve İşkodra’da (3. Yulia Fırkası) bulunmaktaydı.⁴⁴²

İtalyanların Arnavutluk’taki askeri gücüne destek veren Arnavut Faşist milisleri de bulunmaktaydı. Bari Başkonsolosu İsmail Okday’ın gönderdiği raporlarda bu faşist milis kuvvetlerine dair detaylar verilmiştir. Buna göre ekim ayı başında teşkilatlanan faşist milislerin merkezi Tiran’dır. Milislerin kumandanı General Crispino Agostinucci’dır. Talim, Terbiye ve Teşkilat reisi Giovanni Giro’dur. Arnavutluk’ta 4 milis lejyonu ve 10 adet tabur kurulmuştur. Lejyonlar Tiran, Korça, Avlonya ve İşkodra’da, taburlar ise Tiran, Korça, Avlonya, İşkodra, Draç, Elbasan, Kuçek, Berat, Piscopea ve Ergiri’de bulunmaktadır. Bu taburların üçünde tamamen Arnavut milisleri

⁴⁴¹ “İtalyanın hayat sahası nedir?”, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1939, s. 3.

⁴⁴² *DİAD*, 541_44138-209262-7; *DİAD*, 541_44138-209262-42.

bulunurken, yedi tabur yarı yarıya İtalyan ve Arnavutlardan oluşmaktadır.⁴⁴³

Arnavutluk'taki İtalyan askerilerine ilişkin olarak bir başka raporda daha ayrıntılı bilgilere yer verildiği görülmektedir. Buna göre Arnavutluk'taki işgal kuvvetleri 12 fırkadan oluşmakta, askerlerin ve askeri malzeme ile iaşenin sevkiyatı için Bari, Brindisi, Manfredonia, İstonia ve Ancona limanları kullanılmaktadır.⁴⁴⁴

Bu limanlardan özellikle Bari ve Brindisi limanlarındaki eksiklikler giderilmiş ve ihtiyaca cevap verecek hale getirilmiştir. Bari limanı için 9.000.000 liret, Brindisi limanı için de 4.500.000 liret harcanmıştır.⁴⁴⁵ Ayrıca Avlonya, Draç ve Leş kentlerindeki demiryolu ağları kullanılmıştır. Bari'deki teyyare pisti genişletilmiştir. Rapora göre haziran ayı içerisinde Arnavutluk'tan İtalya'ya 15.000 asker sevk edilmiştir. Ancak bunlardan bir kısmı malarya, tifo, frengi ve dizanteri gibi hastalıklar sebebiyle geri gelmiş, yerlerine 20.000 asker daha gönderilmiştir. Başkonsolos'un tahminine göre Haziran 1939'da Taranto, Bari ve Brindisi mıntıkasında 40.000 asker toplanmıştır.⁴⁴⁶ İtalya ile Arnavutluk arasında direkt olarak haberleşmenin sağlanabilmesi amacıyla Brindisi ve Draç arasında 6 telefon ve 3 telgraf hattının döşenmesi planlanmıştır. Brindisi'deki hat Bari, Locorotondo ve Taranto'ya, Draç'taki hat da Tiran'a uzatılmıştır. Bu iş için 53 milyon liret tahsis edilmiştir.⁴⁴⁷

2.3.2. İtalyan'ın Arnavutluk'taki Ekonomik ve Sosyal Faaliyetleri

Arnavutluk'ta işgal sonrası İtalyanların ekonomik faaliyetleri de arttı. Bir taraftan alt yapı yatırımlarına ağırlık verilirken, diğer taraftan ülkenin doğal kaynaklarını işletmek için yatırımlar yapıldı. Yol, köprü, havaalanı ve liman yatırımları belirgin şekilde çoğaldı. İtalyanlar daha çok ülkenin kıyı kesimlerinde bu yöndeki faaliyetlerine ağırlık verdiler. Çok sayıda İtalyan şirketi, Arnavutluk'a akın ederek İtalya'nın savaş ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamak için ülkenin ekonomik zenginliklerinin sömürüsüne girişti.⁴⁴⁸

⁴⁴³ *DİAD*, 541_44138-209262-16; *DİAD*, 541_44138-209262-10.

⁴⁴⁴ *DİAD*, 541_44138-209262-34.

⁴⁴⁵ *DİAD*, 541_44138-209262-43.

⁴⁴⁶ *DİAD*, 541_44138-209262-34.

⁴⁴⁷ *DİAD*, 541_44142-209313-11.

⁴⁴⁸ Frasheri, 2008, s. 288. Bu yatırımlarla Arnavut vatandaşların günlük hayatında kısmi iyileşmeler sağlansa da bu durum, halkın Faşist İtalyan yönetimine tepkisini azaltmadı. Üstelik Arnavutluk'un kuzey kısımlarında İtalyanlara karşı direniş devam etmekteydi. Bkz. Vickers, 2001, s. 141. "Ulusal Kurtuluş Antifaşist Kurulu Başkanlığı" tarafından İtalya'nın desteği ile kurulan şirketlere el koyma kararı alınmıştır.

Ciano günlüklerinde, artan yatırım faaliyetlerindeki asıl amaçlarını şu cümlelerle ifade etmekteydi: “...*Kamu işleri de iyi gidiyor. Bütün yollar Yunan sınırına ulaşacakları şekilde tasarlandı. Bu plan, ilk fırsatta Yunanistan'a zıplamayı planlayan Duce'nin emri.*”⁴⁴⁹ Dolayısıyla, İtalyanlar Yunanistan'ı işgal etmek için Arnavutluk'u bir sıçrama tahtası olarak görmekteydi.⁴⁵⁰

İtalya işgal sırasında Arnavutluk pazarındaki altın varlıklarını, -özel olarak da Arnavutluk Milli Bankası'nın- altın rezervlerini kullandı. Aslında İtalya, Arnavutluk Milli Bankasını kendi çıkarları için kurup yönetmiş, bu kurum aracılığıyla uzun yıllar Arnavut halkına ait altın varlıklarını -İtalya'ya ihraç etmek üzere- toplamıştı. İtalya bu varlıkların büyük kısmını doğrudan mülkiyetine geçirirken, göreceli olarak daha önemsiz olan kalan bölümünü de Arnavutluk'ta basılan paranın karşılığı olmak üzere, Roma'da bulunan “*Banka d'Italia*” ya (İtalya Merkez Bankası) rezerv olarak yatırmıştı. Bu rezerv, Arnavutluk Devlet Bankası elindeki belgelere göre 8.062.826.90 altın frank tutmaktaydı.⁴⁵¹

İtalya Arnavutluk'ta faşist yönetimin ihtişamını göstermek için özellikle Tiran'da büyük ve gösterişli kamu binaları yaptı. Deniz kıyısında bulunan şehirlerde de turizmi canlandırmak için oteller inşa ederek Arnavutluk ekonomisini canlandırmaya çalıştı. Ayrıca İtalyanların yerleşimi için Tiran'da konutlar inşa edilmeye başlandı. Bu şekilde Arnavutluk'a daha fazla İtalyan'ın yerleşmesi amaçlanmıştı.⁴⁵²

İtalyanların Arnavutluk'ta kurdukları model, “*hamilik*” sistemi idi. Tüm yönetim yapıları İtalyanların kontrolündeydi ve idare İtalya Dışişleri Bakanlığı'na bağlıydı. Arnavutların desteğini alabilmek için kurulan Faşist Parti ile propaganda faaliyetleri

Buna gerekçe olarak da “*Faşist İtalya'nın, işgali gerçekleştirdikten sonra Arnavutluk'u ekonomik açıdan köleleştirmek amacıyla değişik imtiyazlar alması, İtalyo-Arnavut şirketler kurması ve söz konusu şirketlerin Arnavut halkının zararına işlemler yapmaları*” gösterilmiştir. Başkanlıkça alınan kararda bu gerekçelere ek olarak; “*ülke ekonomisini yeniden ayağa kaldırmak ve yabancı ülkelerin siyasi müdahalelerini tamamen engellemek*” amacına da vurgu yapılmaktaydı. Bkz. AQSH, F.490 (Këshilli i Ministrave), V. 1945, D. 2-138.

⁴⁴⁹ Ciano, 2017, s. 130.

⁴⁵⁰ İtalyanların Yunanistan'a saldırma amacıyla olduğu; “*Birkaç günden beri manevra vesilesi ile Yunan hududuna asker ve mühimmat gönderilmekte, sevkıyatı askeriye gece yapılmaktadır*” notu ile Tiran elçiliği tarafından Türk yetkililere bildirilmekteydi. Bkz. *DİAD*, 541_44232-210790-51.

⁴⁵¹ AQSH, F. 506 (Drejtoria e Përgjithshme e Bankës), V. 1945, D. 1-62.

⁴⁵² Deko, 2020, s. 47-48; Ciano, 2017, s. 122,148.

yürütülüyordu. Arnavutluk'taki örgütlenme faaliyetleri açısından PFSH, direkt olarak Musollini'ye karşı sorumluydu. İtalyan yönetimi, propaganda faaliyetlerini arttırarak kendilerini Arnavutluk'un kurtarıcısı olarak göstermeye çalışıyor, yoksullara yiyecek ve giyecek yardımı yaparak halkın gönlünü kazanmaya çalışıyorlardı. Ancak, Avrupa'nın en fakir bölgelerinden biri olan Arnavutluk'ta bu yardım faaliyetleri bir derece etki etse de halk genelinde İtalyanlara karşı nefretin önüne geçilememişti.⁴⁵³

İtalyanlar Arnavutluk'ta bir taraftan faşist parti yoluyla, diğer taraftan çeşitli propaganda faaliyetleri ile kendilerine taraftar bulmaya gayret ederken, devrik kral Zogu taraftarlarını ve işgale karşı direnen grupları şiddetle cezalandırma yoluna gittiler. Örneğin, Kral Zogu'nun kaçışına yardım eden 10 Arnavut Beyi tutuklanarak hapse atıldı. Aynı şekilde Kral Zogu ile ülkeyi terk eden mahiyetinin ve krala yardım edenlerin mallarına el konuldu.⁴⁵⁴

İtalyanların Arnavutluk'ta kalıcı olabilmek için uyguladığı programlardan bir diğeri, erken yaşlardan itibaren çocuklara yönelik olarak Faşist İtalya yönetiminin propagandasının yapılmasıydı. Bu propaganda kapsamında binlerce Arnavut çocuk, renkli hediyeler ve yeni kıyafetler verilerek yaz aylarında İtalya'daki öğrenci kamplarına götürüldü. Çocukları olumlu bir şekilde etkilemek için her türlü çaba gösteriliyordu. Hatta Musollini bile bizzat Arnavut çocuklarının eğitildiği kampları ziyaret ederek bu konuya verdiği önemi gösteriyordu. Yetişkin Arnavutlar için de İtalya'da çeşitli programlar düzenleniyor, ayrıca, Arnavut okullarındaki öğretmen ve öğrencilere yönelik İtalya ve Libya'da gezi programları tertip ediliyordu.⁴⁵⁵

Ciano, Tiran ve Durazzo'da yaptığı denetimleri konu aldığı 19 Ağustos 1939 tarihli günlüğünde, Arnavutluk'ta maddi ve manevi çok işler yaptıklarını, özellikle gençlere yönelik girişilen faaliyetlerde parti teşkilatlarının kusursuz olarak çalıştığını, bu

⁴⁵³ Deko, 2020, s. 46.

⁴⁵⁴ “On Arnavud beyi tevkif edildi”, *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1939, s. 3; “Arnavud Kralının emlakı müsadere ediliyor”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1939, s. 3.

⁴⁵⁵ Fischer, 1999, s. 64. İtalyan hükümetince tahsil amacıyla beş bin kadar Arnavut öğrencinin İtalya'nın çeşitli şehirlerine gönderileceğine ilişkin Atina elçiliği tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapor için bkz. 541_44142-209313-13. İtalyanların bu öğrencilerden işgal esnasında istifade ettiği görülmektedir. Örneğin; bir grup öğrenci 13 Nisan 1939'da Milano'daki Arnavutluk Konsolosluğu önünde toplanarak “*Duce*” tezahüratı yapmış, konsolosluk binasının penceresine İtalyan ve Arnavutluk bayrakları çekerek ayrılmışlardı. Bkz. *DİAD*, 541_44142-209313-56.

nedenle de artık gençlerin İtalya'dan yana olduğunu ifade etmekteydi. Dışişleri Bakanı, uyumlu olarak çalışmaya devam edildiğinde, Arnavutluk'un birkaç yıl içerisinde İtalya'nın en zengin bölgesi olacağını da düşüncelerine eklemekteydi.⁴⁵⁶

İtalyan işgal yönetimi bir yandan Arnavut halkının sosyal hayatını sıkı bir şekilde kontrol altına almaya çalışırken diğer yandan da faşist yönetimin tertiplediği etkinliklere yer veriyordu. Tümüyle İtalya krallığını öne çıkaran çok sayıda kutlama düzenleniyordu. Kral, kraliçe ve prensin doğum günlerinden, Roma'nın kuruluşuna kadar İtalya ile ilgili birçok anma ve kutlama yapılırken, Arnavutlarla ilgili yapılan tek kutlama ise 28 Kasım bağımsızlık günü idi.⁴⁵⁷

Bütün bu propaganda faaliyetlerine rağmen Arnavutların İtalyan yönetimine karşı kırsal bölgelerde düzensiz de olsa direnişi devam ediyordu.⁴⁵⁸ Arnavut entelektüel çevreleri, üniversite öğrencileri ve hocaları İtalyan işgal yönetimine karşı çıkan grupları oluşturuyordu. 1940 yılı ocak ayında Korça Üniversitesi'nde işgal yönetimine karşı gösteriler yapıldı. İtalyan yönetimi bu şekilde huzursuzluk çıkaranların sert bir şekilde cezalandırılmalarını istemişti. Ciano, öğrenci ve profesörlerin tutuklanarak Tiren Denizi'nde bir adaya hapsedilmeleri emrini verdi. Dışişleri Bakanı, Arnavutluk'taki direnişi sadece birkaç yüz entelektüelin karıştığı ciddi olmayan bir sorun olarak görmekte, genel olarak Arnavut halkının sorun yaratmadığını, çünkü "*şimdiye kadar bilmedikleri konforlu bir yaşamın tadını*" çıkarttıklarını düşünmekteydi.⁴⁵⁹ Ciano, daha işgalin ilk günlerinden itibaren direniş gösteren gruplara karşı sert önlemler alınması taraftarıydı. Bunlara karşı en ufak bir zafiyet gösterilmemesi gerektiğini, "... *güç ve adalet yeni rejimin alametifarikaları olmalı..*" diyerek savunuyordu.⁴⁶⁰

1939 sonlarında artmaya başlayan tepkilerle birlikte, binlerce Arnavut'un katıldığı gösteriler, grevler ve boykotlar düzenlendi.⁴⁶¹ İtalyan işgal yönetimi ise bu gösterilere katılanları tutuklayarak sert bir tepki vermekteydi. Miranda Vickers'ın "*The Albanians-A Modern History*" başlıklı eserinde yayınladığı bir mektup, Arnavutların işgalcilerine

⁴⁵⁶ Ciano, 2017, s. 173.

⁴⁵⁷ *DİAD*, 541_44142-209313-58; Deko, 2020, s. 48-49.

⁴⁵⁸ Kuyucuklu, 1983, s. 18.

⁴⁵⁹ Ciano, 2017, s. 250-251.

⁴⁶⁰ Ciano, 2017, s. 130.

⁴⁶¹ Alpan, 1975, s. 52.

karşı takındıkları tutumu göstermesi ve yaşanan dönemi anlatması bakımından dikkat çekicidir.

“...Arnavutlar, artık sokakta birbirlerini tanıyamaz hale geldi. Eli kalbe götürerek yapılan selamlama biçimi, “komünist” imalarda bulunduğu gerekçesiyle yasaklandı; insanlar, faşist işaretler yapmadıkları takdirde tutuklanma ihtimalleri bulunduğu için sokaktayken herhangi bir söz söyleyip jestte bulunmaksızın birbirlerinin yanından yürüyüp geçiyorlar. Tiran’da Zog karşıtı bir film yayınlandı; fakat Mussolini ıslıklanırken, Zog’a tezahürat yaptılar. Netice itibarıyla, yirmi öğrenci tutuklandı...”⁴⁶²

İtalyanlar, Arnavutları kendilerine bağlı bir halk olarak kontrol altında tutmak gayretindeydiler. Arnavutluk’un kolonileştirilmesinin tamamlanması amacıyla, binlerce vatandaşını, tahliye edilmiş ya da tahliye edilecek olan kıyı kesime yerleştirmeye başladılar.⁴⁶³ İtalyanca öğrenmek zorunlu kılındı, ekonomik alanda geleneksel zanaatlar yok edilerek iki yıl içinde yaklaşık üç yüz elli İtalyan işletmesi kuruldu.⁴⁶⁴

Arnavutluk’u bir sömürge bölgesi olarak gören İtalyan işgal yönetimi, ülkenin doğal kaynaklarını işleterek ekonomilerine katkı sağlamayı amaçlıyordu. İtalya Dışişleri Bakanı Ciano, Arnavutluk’un yer altı kaynaklarının tespit edilmesi için Zenone Benini’den ayrıntılı bir rapor hazırlamasını istedi. Benini’nin Mussolini’ye sunduğu rapor, biraz abartılı olmakla birlikte Arnavutluk’un özellikle demir cevheri, krom, bakır ve bitüm sülfat açısından zengin olduğunu gösteriyordu. Raporda yer alan bir diğer bilgi de yakın zaman içinde Arnavutluk’ta petrol üretiminin artacağına ilişkindi.⁴⁶⁵ Ciano, 27 Temmuz 1939 tarihli günlüğünde konu ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermekteydi: *“...Maden arama işlerinin yapıldığı Arnavutluk’tan güzel haberler geldi. Ammi, halihazırda sekiz milyon tonluk demir cevheri sağladı ve daha büyük maden yatakları da keşfedilmekte.”⁴⁶⁶*

⁴⁶² Harry Hodgkinson’ın Edith Durham’e 27 Haziran 1939 tarihinde yazdığı yayımlanmamış mektup için bkz. Vickers, 2001, s. 142-143.

⁴⁶³ Vickers, 2001, s. 139-140.

⁴⁶⁴ Castellan, 1993, s. 458.

⁴⁶⁵ *DİAD*, 541_44142-209313-17; Fischer, 1999, s. 66.

⁴⁶⁶ Ciano, 2017, s. 163.

İtalyanlar Arnavutluk'ta, Kuçova bölgesinde çıkarılmakta olan petrolü kontrollerine alarak, boru hattı ile İtalya'ya nakletmeye başladılar. Ayrıca, linyit, krom, boksit ve manganez rezervlerinin varlığı saptanmış ve bu kaynakların bir kısmında da üretime geçilmişti.⁴⁶⁷ Çelik üretiminde ihtiyaç duyulan krom madeni ise İtalya tarafından kontrol edilen bölgelerden sadece Arnavutluk'tan çıkarılabiliyordu. Bu nedenle İtalya savaş boyunca krom ihtiyacının tamamını Arnavutluk'tan temin etti.⁴⁶⁸ Krom başta olmak üzere bazı madenleri Arnavutluk'tan elde eden İtalyanlar, tarım ürünleri bakımından bu ülkeden yeterince faydalanamıyorlardı. Çünkü en iyi dönemlerde bile Arnavutluk'un tahıl üretimi yeterli olmaktan uzaktı.⁴⁶⁹ Doğal olarak savaş dönemi koşulları, diğer tüm alanlarda olduğu gibi tarım ve hayvancılık açısından da Arnavutluk'u geriletmişti.⁴⁷⁰

İtalya, 1940 yılı sonuna doğru, aleyhine dönen askeri gelişmeleri tersine çevirebilmek amacıyla Arnavutluk'taki ekonomik baskılarını ağırlaştırdı. Buna yönelik uygulamalardan bir tanesi, seferberlik ilanı kapsamında yapılan bazı düzenlemelerdi. Bu kapsamda öncelikle 28 Aralık 1940'da Ergiri, Korça, Berat, Avlonya, Elbasan, Tiran ve Draç harp mıntıkası ilan edildi.⁴⁷¹ Daha sonra askeri işlerle ilgili tüm iş yerleri seferberlik kapsamına alındı. Tiran'daki askeri kumandanlığın emrine verilen işletmelerdeki çalışanlar, idare şefleri, memurlar ve ameleler olmak üzere üç gruba ayrılarak askeri makamların emrine verildi.⁴⁷²

2.3.3. Ciano'nun Arnavutluk'ta İrredantist Politikası

İtalyan faşist yönetimi Arnavutluk'u sadece sömürülecek ve himaye edilecek bir bölge olarak görmüyor, Arnavutluk coğrafyasını Balkanlar'da yayılabilmek için bir üs olarak kullanmak istiyordu. Balkanlar'da özellikle Yunanistan ve Yugoslavya'yı işgal etmek için Arnavutlardan faydalanmayı düşünmüşlerdi. Bu amaç çerçevesinde, komşu

⁴⁶⁷ Arnavutluk petrolünün fazla miktarda kükürt ve asfalt içermesine karşın, yine de %80 oranına değin gaz üretimine uygun olduğu düşünülmektedir. Ancak, petrol üretimi istenilen seviyelere ulaşmamış, 1939 yılında 125 bin ton düzeyinde kalmıştır. Bkz. Kuyucuklu, 1983, s. 19-20.

⁴⁶⁸ Deko, 2020, s. 47.

⁴⁶⁹ Fischer, 1999, s. 66.

⁴⁷⁰ Savaş sonunda Arnavutluk, topraklarının büyük bir kısmı işlenmeyen, büyük baş hayvanlarının üçte biri yok edilmiş bir ülke halindeydi. Bkz. Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist-Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-2, çev. Selahattin Sönmez, Bora Yayınları, 1975, s. 14.

⁴⁷¹ *DİAD*, 541_44142-209313-25.

⁴⁷² *DİAD*, 541_44138-209263-9.

Ülkelerin sınırları içinde kalan Arnavut nüfusun varlığı, Ciano için kullanılmaya uygun bir araç olarak görülmekteydi. Zaten İtalyanlar Arnavutluk'u işgal ettikten sonra özellikle Yunanistan ve Yugoslavya sınırlarına uzanan yollar inşa etmiş ve bu sınır bölgelerinde askeri varlığını arttırmıştı. İtalyan-Alman savaş planında Yunanistan'ın İtalyanlar tarafından işgali masaya yatırılmıştı. Faşist İtalyan yönetimi özellikle Yunanistan'ı da işgal ederek “*Büyük İtalya*” amacını gerçekleştirmek istiyordu.

İtalyanlar Arnavutluk zerinden Balkanlar'a yayılma siyasetinde Almanya ile iş birliği içerisinde hareket etme düşüncesindeydi. İtalyanların bu niyeti, Ciano'nun günlüğünde yer alan ifadelerden de açıkça anlaşılmaktaydı. Nitekim 22 Mayıs 1939 tarihinde günlüğüne düştüğü notlarda Bakan, Arnavutluk konusunu Hitler'le konuştuğunu belirterek, Hitlerin Arnavutluk'a ilgisini; “...*bu ülkeyi Balkanlar'ı tahakkmmz altına almak için kullanacağımız bir kale haline getirme planımızdan heves duyuyor...*” cümlesiyle dile getirmektedir.⁴⁷³

Musollini ve Ciano, Yugoslavya'yı parçalayıp Hırvatistan Krallığını ilhak etmek niyetindeydiler. Bu amaçlarının gerçekleşmesi de onlara göre çok zor değildi. Ciano, Yugoslavya'yı parçalamak için Kosova Arnavutlarını teşkilatlandırmayı düşünmekte ve yöndeki bu siyasetini “...*ucu Belgrad'a dönük bir hançer*” olarak tanımlamaktaydı.⁴⁷⁴

İtalya, Balkanlar'ı işgal planında, komşu ülkelerin sınırları içinde kalan “*Arnavutlar sorununu*” kullanılmaya elverişli bir araç olarak görmekteydi. Ciano, bir taraftan Arnavutluk halkının desteğini kazanmak, diğer taraftan da komşu ülkelerde yaşayan Arnavutları Balkan ülkelerine karşı kullanmak üzere “*İrredantist*”⁴⁷⁵ politika izleme yolunu seti.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrası çizilen haritalarda Arnavut halkının yaşadığı birçok bölge diğer Balkan devletlerinin sınırlarına dâhil edilmişti. Bu nedenle yüzbinlerce Arnavut -zellikle Kosova, Makedonya ve Karadağ bölgesinde yaşayan

⁴⁷³ Ciano, 2017, s. 134.

⁴⁷⁴ Ciano, 2017, s. 137.

⁴⁷⁵ İrredantizm, İtalyanca irredento (kurtarılmamış) kelimesinden türetilen ve 1870'lerde ortaya çıkan siyasi bir harekettir. Başlangıçta Avusturya-Macaristan devletinde kalan bölgeler için kullanılan bu fikir, sonraları İtalya dışında kalmasına karşın İtalyan sayılan tüm bölgelerin ülkeye katılmasını savunan bir düşünceye evrilmiştir. Bkz. “İrredentismo”, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 11, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s. 5771.

Arnavutlar- komşu ülkelerin sınırları içerisinde kalmıştı. Yunanistan'da da kalabalık bir Arnavut nüfusu yaşıyordu. Arnavutların bu şekilde parçalanmış olması, İtalya yönetiminin Balkanlar'ı işgal planında Arnavut meselesini kullanmasına fırsat verebilirdi.⁴⁷⁶

Ciano, Arnavutluk'ta “*Büyük Arnavutluk*” idealini canlandırmak için propagandalara başladı. Bu amaçla komşu ülkelerde kalan Arnavutlar konusunu sürekli olarak gündemde tutmaya çalıştı. Aynı milletten olan bölgelerin anavatana katılması gerektiği savıyla Kosova ve Çamerya (Çamlık) gibi Arnavutların çoğunlukta olduğu bölgelerin Arnavutluk sınırlarına dâhil edilmesine yönelik propagandalar hızlandırıldı. Ciano, Arnavutluk'a sık sık ziyaretler düzenleyerek, irredantist siyaseti canlandırmak için programlar düzenledi.⁴⁷⁷

Arnavutluk'ta irredantizmden sorumlu bir müsteşarlık oluşturuldu.⁴⁷⁸ Bir program çerçevesinde birbirini izleyecek üç aşamalı bir eylem planı hazırlandı. Bu eylem planına göre, ilk olarak din ve kültüre vurgu yapılarak genel bir propaganda yolu izlenecekti. İkinci olarak aynı temelde bir toplumsal örgütlenme için çaba gösterilecek, son aşamada da Yugoslav krizinin patlak vereceği ana kadar hazır olacak gizli bir askeri örgüt kurulacaktı.⁴⁷⁹

Ciano, günlüğünde de Arnavutluk'ta takip edilen irredantist siyasetten övgüyle bahsetmekte, özellikle Yugoslavya siyasetinde Arnavutların nasıl kullanılmak istediğini şu şekilde dile getirmekteydi:

*“Bugünü bilhassa Arnavutluk meseleleriyle uğraşarak geçirdim.
Arnavutluk'un Belgrad'daki eski diplomatik temsilcisi Sthyka'yla görüştüm.
Anavatanlarıyla birleşmek düşüncesine heves duyan, maneviyatları kuvvetli*

⁴⁷⁶ Bu dönemde Arnavut milliyetçileri de Arnavut yerleşim yerlerini Arnavutluk ile birleştirme amacı gütmekteydi. Bu amaçla “*Arnavut toprakları*” olarak gördükleri Kosova'yı, Yunanistan'daki Çamerya'yı, Karadağ'daki bir kısım yerleşim yerini, Batı Makedonya ile Üsküp dolaylarını, İştıp ve Sırbistan'ın güney kısımlarını Arnavutluk'a katmak istiyorlardı. Bkz. Şecaettin Koka, “İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar”, Balkanlar El Kitabı, C. 1, (Ed. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Karam&Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 660.

⁴⁷⁷ Ciano, 2017, s. 118 vd.; Deko, 2020, s. 48-49.

⁴⁷⁸ Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano'nun doğrudan kontrolü altındaki kurum, İtalyan işgalinden sonra oluşturulan ve bölgeye yerleştirilen özel bir organdı. Bkz. Luca Micheletta, “Italy, Greater Albania and Kosovo 1939-1943”, Università degli studi di Roma La Sapienzas, 2007, s. 525.

⁴⁷⁹ Ciano, 2017, s. 161.

*ve fiziken güçlü 850.000 Kosovalı Arnavut hakkında bilgi verdi. Sırplar bu hususta paniğe kapılmış gibiler. Şimdilik bu sorunun ilgimizi çektiğinin hayal bile edilmesine izin veremeyiz; daha ziyade, Yugoslavlara bu hususta bir doz yatıştırıcı vermemiz gerek. Daha sonra Kosova meselesine müdahil olmamız icap edecek...*⁴⁸⁰

Ciano, Arnavutlara yönelik irredantist siyasetin propagandasını özellikle 1940 yılında arttırarak devam ettirdi. Bu durum Yugoslavya ve Yunanistan'da ciddi rahatsızlık yaratmış, her iki ülke bu konudaki kaygılarını İtalya nezdinde diplomatik yollarla muhataplarına anlatmıştı.⁴⁸¹ Bununla birlikte bu süreçte İtalya'nın Yunanistan'ı işgal etme eğilimi netleşmeye başlamıştı. Yunanistan'ın Roma Sefiri, Arnavutluk İşleri Müsteşarı Benini ile yaptığı 7 Ağustos 1940 tarihli görüşmede İtalyan'ın bu eğilimini görmüş ve kaygılarını Atina'ya bildirmiştir.⁴⁸² Nitekim İtalya Mihver kuvvetlerinin yanında İkinci Dünya savaşına katıldıktan birkaç ay sonra Yunanistan'a saldırmış, bu sırada da Arnavutları kullanmaya çalışmıştır. Fakat İtalyanlar için ne Yunanistan'ı işgal girişimi ne de Arnavutları kendi yanlarında aktif olarak kullanma çabası başarılı olamayacaktır.

2.4. İtalya'nın Arnavutluk Üzerinden Yunanistan'ı İşgal Girişimi

İtalya Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano, Mussolini nezdinde Arnavutluk'un İtalya'ya katılması için yaptığı ısrarın benzerini Nisan 1940'dan itibaren Yunanistan için de kurgulamaya başlamıştı. Jacomoni'den ülke sınırlarının genişletilmesini isteyen Arnavutların da savaşımaya hazır olduğu istihbaratını alan Ciano, böylece ordularının hiçbir direnişle karşılaşmadan Yunanistan'ı işgal edeceğinden kuşku duymamaktaydı.⁴⁸³ İtalya'nın işgal için yaptığı askeri sevkiyatta 2.500 Arnavut faşist milisinin de Yunan sınırına yerleşmesi, Ciano'yu bu düşünceye iten nedenlerden biriydi.⁴⁸⁴ Aslında İtalyanlar Arnavutluk'u işgalden hemen sonra Yunanistan ve Yugoslavya sınırlarına ulaşmak için

⁴⁸⁰ Ciano, 2017, s. 118.

⁴⁸¹ Bu nedenle Ciano, özellikle Yugoslavya ile ilişkileri tehlikeye atmamak düşüncesiyle kimi dönem tüm irredantist faaliyetlerin askıya alınmasını emretmiştir. Bkz. Micheletta, 2007, s. 526.

⁴⁸² "Yunan Beyaz kitabı", *Akşam*, 12 Ocak 1941, s. 5.

⁴⁸³ Deko, 2020, s. 49.

⁴⁸⁴ *DİAD*, 541_44138-209265-3.

yollar inşa etmişlerdi.⁴⁸⁵ Mussolini'den habersiz bilgi toplayan ve planlar yapmaya başlayan Ciano, nihayetinde Yunan polisının Çamerya'lı bir Arnavut vatandaşı öldürme olayını kullanarak Duçe'yi Yunanistan'a karşı eyleme geçme noktasında ikna etti.⁴⁸⁶ İtalya böylece kendi kontrolündeki Arnavutların Yunan baskısından kurtarılabilmesi için de bir mazeret bulmuştu.

Dışişleri Bakanı Ciano anılarında Yunanistan'a saldırılmasına, esasen Mussolini'nin gizliden gizliye Hitler'e olan öfkesinin neden olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Hitler'in kendisine haber vermeden Romanya'yı işgal etmesi Mussolini'nin ağrına gitmişti.⁴⁸⁷ Duçe, bu gelişmenin İtalyan kamuoyunu da derinden etkilediğini düşünmekteydi. Ciano, 12 Ekim 1940 tarihli günlüğünde, Mussolini'nin içinde bulunduğu ruh halini şu şekilde yazmaktaydı:

"...Hitler beni hep oldu bittiye getiriyor. Bu kez ona kendi yöntemiyle yanıt vereceğim. Yunanistan'ı işgal ettiğimi gazetelerden öğrenecek. Denge bu şekilde sağlanmış olacak..."

*"...Fakat Yunanlara karşı savaşmamıza karşı çıkacak herhangi biri olursa İtalyanlıktan istifamı veririm."*⁴⁸⁸

Anılarında "Yunanistan'a düzenlenecek askeri harekâtın faydalı ve kolay olacağına" inandığını belirten Dışişleri Bakanı, bununla birlikte, İtalyan Genelkurmay'ının üç başkanının operasyona karşı çıkmasıyla kaygılanmıştı. Özellikle Genelkurmay Başkanı Badoglio'nun "yeterli hazırlık yapılmadan Güney Arnavutluk'ta Pindus dağlarından bir saldırının çılgınlık olacağı" yönündeki düşünceleri bu kaygılarını artırsa da Mussolini'nin operasyon kararını destekledi.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Vickers, 2001, s. 143.

⁴⁸⁶ Erjada Progonati, Arnavutluk-Yunanistan İlişkilerinde Bir Azınlık Sorunu Olarak: Çamerya Arnavutlarının Yeri ve Geleceği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 129; Deko, 2020, s. 49.

⁴⁸⁷ Glenny, 2001, s. 376.

⁴⁸⁸ Ciano, 2017, s. 350.

⁴⁸⁹ Misha Glenny "Balkanlar 1804-1999" başlıklı çalışmasında İtalya Dışişleri Bakanı'nın verdiği bu desteği şu şekilde aktarmaktadır: "Ciano askeri itirazları dinlemiyormuş gibi davranıyordu. Ama hiç kuşkusuz Genelkurmay başkanının sözlerinin anlamını çok iyi biliyordu. Ama bunu anladığını belli etmek bunları kayınpederi Duçe'ye iletmek demektir. Oysa Ciano Mussolini'nin siyasal bilgeliğini asla sorgulamazdı". Bkz. Glenny, 2001, s. 376-377. Konu ile ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Peşte elçiliği de kendilerine ulaşan bir haberi Türk yetkili makamlarına şu şekilde raporlamaktadır: "...öğrenildiğine

Tarihler 28 Ekim 1940'ı gösterdiğinde İtalya, Yunanistan'a bir ulti­matom verdi.⁴⁹⁰ Büyükelçi Emmanuel Grazzi aracılığıyla Yunan Hükümeti'ne verilen bu ulti­matomda, İtalyan ordusunun ülkeye serbestçe girişi, Korfu ve Girit Adaları ile Epir ve Pire Limanlarının teslimi isteniyordu.⁴⁹¹ Yunan hükümetinin bunu kabul etmemesi üzerine İtalyanlar, Arnavutluk'ta topladıkları 100.000 asker ile Yunan sınırından içeriye girmeye başladılar.⁴⁹²

Yunan ordusunun savaşa yönelik herhangi bir hazırlığının olmaması nedeniyle İtalyanlar ilk etapta sıradağların ilk geçitlerine kadar ilerledi. Ancak hava koşullarını hesaba katmayan İtalyanlar hüsrana uğrayacaktı. Çünkü 28 Ekim sabahı havanın fırtınalı olması nedeniyle İtalyan Hava Kuvvetleri uçaklarını uçuramadı. Toprağın çamur tabakasına dönüşmesi ve görüş mesafesinin azalması da İtalyan ordusunun planlarını altüst etti. Daha ilk günden yapılacak operasyonla Yunanistan'ı ikiye bölme planları sekteye uğramıştı. İkinci günde de denizdeki fırtına nedeniyle donanmanın Korfu Adasına çıkma planı iptal edildi. Böylece, işgalin hezimet­e döneceğinin belirtileri kendini göstermeye başlamıştı.⁴⁹³

İlk beş günün sonunda General Papagos'un yönetimindeki Yunan ordusu İtalyanları sınırlarından uzaklaştırmayı başarmıştı. Çünkü İtalyan ordusu çamura saplanmış ve beklenen ikmal yardımları gelmemişti. Köylüler silahlı birlikler oluşturarak orduya katılmışlar ve İtalyanları kovalamaya başlamışlardı.⁴⁹⁴

Savaşın ilk on günlük bilançosunun İtalyanlar açısından çok ağır olduğu *Reuters Haber Ajansı*'nın 4 Kasım 1940 tarihli bir haberinden ve Yunan başkumandanlığının 12

göre Badoglio'nun reyine muhalif olarak Yunanistan'a harp açtırmak mesuliyeti şahsen Kont Ciano'nun imiş. Sardettiği delil de İtalya derhal Selanik'e yürümezse Romanya'da müctemi Alman kuvvetlerinin Bulgarlarla beraber Selanik'i daha evvel alacakları mülahazası imiş". Bkz. *DİAD*, 541_44232-210790-67.

⁴⁹⁰ Kadir Kasalak ve Ramazan Baş, "İtalyan Saldırısında Yunanistan'a Türkiye'nin Yardımları (1940-1941)", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:2, S:22, 2015, s. 127.

⁴⁹¹ Tuğba Eray Biber, "II. Dünya Savaşı ve Yunanistan Türkleri", İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, (Ed. Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu), *Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları*, S:17, İstanbul, 2016, s. 287.

⁴⁹² Sabit Çetin, İkinci Dünya Savaşı ve Balkanlar, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, Genelkurmay Başkanlığı On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri-II*, (03-07 Aralık 2012-İstanbul), Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 760.

⁴⁹³ Glenny, 2001, s. 378.

⁴⁹⁴ Glenny, 2001, s. 379.

Kasım 1940 tarihli tebliğinden de anlaşılmaktadır. *Reuters*'in verdiği bilgiye göre; “Yunanlılar birçok Arnavut köyünü işgal etmiş, tüm karşı saldırılarına rağmen İtalyanlar Yunan ordusunu püskürtmeyi başaramamıştı. Görice ve Ergiri havalimanları ile bu şehirlerdeki önemli petrol yatakları bombalanmış ve 4 İtalyan uçağı düşürülmüştü”.⁴⁹⁵ Yunan başkumandanlığının tebliğinde ise İtalyan askeri esirlerinin sayısının gittikçe arttığı ve ciddi miktarda havan topu ve makineli tüfek gibi savaş malzemesinin ele geçirildiği belirtilmekteydi.⁴⁹⁶

15 Kasım'da karşı taarruza geçerek İtalyan kuvvetlerini Arnavutluk'a geri püskürten Yunan kuvvetleri, burada da sıcak takibe devam ederek Arnavutluk topraklarında ilerlemeye başladı. İtalyan ordusu bütün cephe boyunca önemli araç ve gereçlerini terk ederek bozgun şeklinde geri çekilmekteydi.⁴⁹⁷ Yunan ordusu, geri çekilmek zorunda kalan İtalyan ordusunu takip ederek İtalya için anahtar mevkilere olan Korça'yı ele geçirmiş ve en büyük başarısını elde etmişti.⁴⁹⁸ Sonuçta, işgal başladıktan sonra yaklaşık bir ay içinde son İtalyan askeri de Yunanistan'dan çıkarılmış oldu.⁴⁹⁹

İtalyanların kendilerine üs olarak belirledikleri Korça'dan geri çekilmek zorunda kalmaları, Mussolini ve ordu komutanları arasında önemli tartışmalara yol açtı. Mussolini komutanları değiştireceğini, komutanlar da Mussolini'nin cepheye bu kadar müdahalede bulunmasından rahatsız olduklarını değişik mecralarda dile getirmekteydiler.⁵⁰⁰

Bu süreçte İtalyan ordusunda bulunan Arnavutların önemli bir kısmı da İtalyan ordusunu terk etti. İtalya'nın yenilgisinden hoşnut olan ve İtalyan kuvvetlerine zarar vermek isteyen Arnavutlar, mühimmatlarını ele geçirmek ve telefon iletişimlerini kesmek gibi operasyonlar yapmaktaydılar. Bu noktadaki yardımlar daha çok güneyde yaşayan Yunan azınlıktan geldi. Buna karşın çoğu Arnavut vatandaş ise Yunanistan'ın Güney Arnavutluk üzerindeki emellerinden vazgeçmeyeceğini bildikleri için Yunan

⁴⁹⁵ AQSH, F. 161 (Mëkëmbësia e Përgjithshme), V. 1940, D. 353.

⁴⁹⁶ “Yunan tebliği” *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1940, s. 1.

⁴⁹⁷ Mengeş, 2018, s. 355.

⁴⁹⁸ “Görice zaferi”, *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1940, s. 3.

⁴⁹⁹ Jelavich, 2009, s. 241.

⁵⁰⁰ Ciano, 2017, s. 363.

ilerleyişinden kaygılıydı.⁵⁰¹ Kaldı ki Arnavutluk Başvekili Şevket Verlaçi, 27 Kasım 1940 tarihinde Tiran Radyosu'na verdiği bir demeçte; “Yunanlıların Hellen politikalarını sürdürdüğünü ve Yunanistan'ın her vakit Arnavut hürriyetinin düşmanı olduğunu” ifade ederek İtalyan harekâtına destek vermektedir.⁵⁰²

Büyük bir mağlubiyet yaşayan İtalyanlar, başarı kazanmak için Yunan birliklerini Arnavutluk içine çekmeyi planlamaktaydılar.⁵⁰³ Yunanlılar ise nihai zafere ulaşmak için kıyı şeridindeki liman şehirlerini almaları gerektiğini biliyorlardı. Bunun için de Adriyatik'in kapısı olan Otranto Boğazı'nın kontrolünün sağlanması gerekiyordu.⁵⁰⁴ Bu önemli hedef için Aralık 1940 sonunda Himara'ya saldırdılar ve burayı zapt ettiler. Adriyatik sahilindeki Himara liman kasabasının ele geçirilmesi Yunanlılar açısından büyük öneme sahipti. Sıradaki hedef Avlonya idi. Bu şehrin ele geçirilmesi ile de savaş Yunan zaferiyle neticelenecekti.⁵⁰⁵

Yunanistan'ın İtalyanları Arnavutluk'tan temizlemek için yaptığı son saldırılara Arnavut çeteleri de büyük katkı sağladı. Çeteler dağlardaki kestirme yolları Yunanlılara gösterdikleri gibi Tiran'a girmeyi de başardılar. Valilik Sarayına ulaşarak İtalyanlar aleyhine beyannameler yapıştıran çete grupları İtalyanları Arnavutluk'u terk etmeye zorladılar.⁵⁰⁶

İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine Yunanlılara ilk yardım teklifi İngiltere'den gelmişti. Aslında Yunanistan 1939 yılından itibaren İngiliz garantörlüğünden yararlanmaktaydı. Nisan 1939'da İngiltere, kendilerine yönelecek bir saldırıda İngiliz donanmasının Yunanistan'ın müdafaasında olacağını taahhüt etmişti.⁵⁰⁷ Buna karşın İngiltere'nin yardım teklifinin kabul edilmesi durumunda Romanya'da bulunan Alman ordularının harekete geçebileceğini düşünen Yunanistan, kara çıkarması

⁵⁰¹ Deko, 2020, s. 50-51. Arnavutların Yunan kuvvetlerine destek olmasına kızan İtalyanlar, kendilerine ihanet edildiğini iddia etmekteydiler. Bkz. “Hem nalına Ham Mihnâ-Kahraman ihanet!”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1940, s. 2.

⁵⁰² *DİAD*, 541_44232-210790-60.

⁵⁰³ *DİAD*, 541_44232-210790-66.

⁵⁰⁴ İngilterenin Akdeniz donanması başkumandanının hazırladığı raporda da “Otranto kanalının müdafaası vasıtalarının ve tertiblerinin iyice keşfedilmesinin” önemi vurgulanıyordu. Bkz. Abidin Daver, “İtalyan gölünde İngiliz zırhlıları”, *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1940, s. 3.

⁵⁰⁵ Yunus Nadi, “Yunanistanda Şenlik”, *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1940, s. 1, 5.

⁵⁰⁶ “Arnavud çeteler faaliyete geçti”, *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1940, s. 1.

⁵⁰⁷ “İngiltere, Yunanistan'a kat'î teminat verdi”, *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1939, s. 1.

yerine sadece bir deniz ve hava desteği talep etti. Bu talep üzerine İngiliz deniz ve hava birliği Tarente Limanındaki üç savaş kruvazörünü batırarak İtalyan donanmasının felce uğramasına neden oldu.⁵⁰⁸

İngiliz hava kuvvetlerinin İtalyanları hem Libya'da hem de Arnavutluk cephesinde hareket edemez duruma getirmesi Mihver topluluğunun büyük ortağı Almanları harekete geçirdi. Çünkü İtalyan donanması, Akdeniz'de hiçbir varlık gösteremeyerek maddi ve manevî hâkimiyeti İngiliz donanmasına bırakmıştı. Bu durum Almanların prestijine büyük darbe indirmişti. Yayımlanan son Alman tebliği ile savaş tayarlarının İtalyanlara yardım etmek için Akdeniz'e geldikleri duyurulmaktaydı.⁵⁰⁹ Akdeniz'de bu gelişmeler yaşanırken İtalya'da Mussolini'ye karşı yürüyüşler yapılıyor ve İtalyan Faşist partisi ile ordu arasında ihtilaflar gittikçe daha belirginleşiyordu. Ayrıca Alman askerlerinin İtalya topraklarının kuzeyinden trenlerle güneyine geçtikleri haberleri de yayılmakta, böylece İtalya'nın kısmen de olsa Alman nüfuzu altına girdiği ifade edilmekteydi.⁵¹⁰ Libya'da ağır bir yenilgiye uğrayan ve Yunanlılara karşı kaybeden İtalyanlar çok geçmeden Almanya'dan yardım istedi. Bu isteği ve gelişmeleri değerlendirmek amacıyla Mussolini ve Hitler arasında bir görüşme gerçekleşti.⁵¹¹

Savaş süresince büyük zayıflar veren İtalyan ordusunda kaçaklar artmış, umudunu kaybeden askerler Yunan kuvvetlerine teslim olmaya başlamıştı. Mussolini kaçakların yakalanıp kurşuna dizilmesi ve teslim olan askerlerin ailelerinin sürgüne gönderilmesi emrini verdi.⁵¹²

Mart ayı içerisinde mevzileri ve uçaklarının önemli bir kısmı imha edilen İtalyanlar, özellikle Avlonya'da büyük kayıplar verdi. Yunan hava kuvvetleri yayımladığı bir tebliğe; bu saldırılarda İtalyanların çok sayıda uçak kaybı yaşadığını ifade etmekteydi. İtalyanlar 150 bin kişilik bir kuvvetle giriştikleri taarruzda ordusunun

⁵⁰⁸ Castellan, 1993, s. 461-462.

⁵⁰⁹ "Siyasi İcmal", *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1941, s. 3.

⁵¹⁰ "İtalyada Alman nüfuzu", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1941, s. 1, 5.

⁵¹¹ Ömer Rıza Doğrul, "İtalya-Yunanistan harbi bakımından diktatörlerin mülâkatı", *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1941, s. 3. 19 Ocak 1941'de Berghof'ta gerçekleşen ve oldukça gizli tutulan görüşme için Mussolini 18 Ocak 1941'de Roma'dan trenle hareket etmişti. Görüşmenin temel konusu Almanya'nın Kuzey Afrika ve Arnavutluk'ta İtalya'ya yardım etmesiydi. Bkz. *DİAD*, 541_43948-207596-13; David Wingeate Pike, *Franco and The Axis Stigma*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008, s. 147.

⁵¹² "Akim kalan büyük taarruz", *Cumhuriyet*, 17 Mart 1941, s. 1, 5.

yaklaşık %40'ını kaybetmişti.⁵¹³ Ayrıca İngilizler Yunanistan'a ciddi miktarda silâh, cephane, tayyare ve asker sevkiyatına devam ediyordu. Yunan toprakları İngilizler için hem siyasi manevralar gerçekleştirmek hem de Balkanlar'daki askeri hedeflerine ulaşmak açısından adeta bir üs konumuna gelmişti.⁵¹⁴

Almanya, İtalya'nın bu mağlubiyeti karşısında önceleri bir İtalyan-Yunan barışı için çözüm arama yoluna gitti. Bulunan çözüm ise Arnavutluk'a ait bir kısım toprağın Yunanistan'a verilmesiydi. Ancak mevcut sorunu diplomatik yollarla çözmeye girişiminden sonuç alınamadı ve Almanlar İtalya'ya yardım etmeye karar verdi.⁵¹⁵ Böylece Alman kuvvetleri 6 Nisan 1941'den itibaren hem Yunan hem de Yugoslav topraklarına taarruza başladı.⁵¹⁶ Almanlar Yunanistan'a verdikleri notada, saldırı gerekçesini, *“Yunan hükümetinin tarafsızlığını yitirerek açık bir şekilde Almanya'nın düşmanı olan İngiltere lehinde vaziyet almasına”* dayandırmaktaydı.⁵¹⁷

Yunanistan'a yönelik girişilen Alman taarruzu ile birlikte İtalyan kuvvetleri de Arnavutluk cephesinden ilerlemeye başladı. İki cephede birden mücadele etmek zorunda kalan Yunanlılar daha fazla direnemedi. Böylece Atina yolu açılmış oldu. Selanik ve Atina gibi stratejik değeri olan yerler Almanlar tarafından kontrol altına alınırken geriye kalan bölgeler İtalyanlarca işgal edildi. İşgal, Eylül 1943'de İtalya'nın savaştan çekilmesine kadar devam etti.⁵¹⁸

1941 yılında hem Yugoslavya'nın hem de Yunanistan'ın düşüşünün ardından, halen İtalyan egemenliği altında olan Arnavutluk'a Kosova bölgesinin kontrolü verildi.⁵¹⁹

2.5. Arnavutluk Komünist Partisi, Ulusal Savaş ve Enver Hoca

2.5.1. Arnavutluk Topraklarında Komünizm

1909 yılından başlayarak dört yıl boyunca kendini gösteren Arnavutluk isyanları, değişik cephelerde savaşlarla yorulmuş ve halen yorulmakta olan Osmanlı Devleti'ni

⁵¹³ “İtalyanlar 150 bin kişi ile yaptıkları taarruzda 60 bin zayıat verdiler”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1941, s. 1.

⁵¹⁴ “Stefani'ye göre Yunanistanda İngiliz hazırlığı devam ediyormuş”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1941, s. 5.

⁵¹⁵ Deko, 2020, s. 52.

⁵¹⁶ “Dün sabah Balkanlar'da harp başladı”, *Ulus*, 7 Nisan 1941, s. 1.

⁵¹⁷ “Almanya'nın Yunanistan'a verdiği nota”, *Ulus*, 7 Nisan 1941, s. 4.

⁵¹⁸ Mengeş, 2018, s. 238.

⁵¹⁹ Jelavich, 2009, s. 289.

Balkanlar’da iyice güç duruma sokmuştu. Bazı Osmanlı devlet adamlarının Arnavutların taleplerine yüz çevirmeleri süreci hızlandırmış, Balkan savaşlarını fırsat bilen Arnavutlar da Osmanlı Devleti’nden kopma kararı almışlardı. Avlonya’da Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan 83 delegenin katılımıyla 15 Kasım 1912’de “*Arnavutluk Milli Kongresi*” toplanmış, görüşmeler sonucu kesinleşen bağımsızlık kararı 28 Kasım 1912 tarihinde ilan edilmişti.⁵²⁰

Bağımsızlık ilanı Arnavutluk için elbette bir kırılma noktasıydı. Ancak toprak sahibi güçlü beylerle burjuvazinin egemen sınıflar olarak ortaya çıkması gecikmeyecekti. Üretim ilişkileri tarım ağırlıklı ve eski yöntemlerle gerçekleşen Arnavutluk’ta yoksul köylülerin yaşama savaşı, onları zengin toprak ağalarının, tefeci ve tüccarların eline düşürüyordu. Bu borçları köylünün iflasını hızlandırıyor, ellerindeki küçük topraklarını da yitirmek durumunda kalıyorlardı. Birçoğu ücretli tarım işçisi oldu, önemli bir kısmı işgüçlerini satmak için şehirlere, pazar bulamayınca da yurtdışına göç etti.⁵²¹

Şehirlerde sanayi gelişmiş değildi. El sanatlarıyla ilişkilendirilebilecek küçük üretim yerlerinde en fazla 10-15 işçi çalışıyordu. Buradaki ticaret burjuvazisi sanayiye yatırım yapmadı ve kazancını toprak sahibi olma yönünde değerlendirdi. Bağımsızlığı izleyen ilk 10 yılda sadece 50 civarında imalathane ve fabrika kuruldu. Bunların en büyüğünde bile 30 kadar ücretli çalışan bulunuyordu. Bu üretim yerlerinde çalışan emekçi sınıfın köylü kökenli olması ve birçoğunun mevsimlik olarak çalışması nedeniyle sınıf bilincine erişmiş bir sosyolojik yapı henüz ortaya çıkmamıştı.⁵²²

1920’li yıllarda Balkan ülkeleri içinde Komünist Parti örgütlenmesi olmayan tek ülke Arnavutluk’tu.⁵²³ Ülkedeki ilk komünistler başbakanlık görevini yürütürken İtalya’ya kaçmak durumunda kalan Piskopos Fan Noli’nin takipçileriydi.⁵²⁴ Noli ile birlikte Sejfulla Malëshova, Llazar Fundo ve Tajar Zavalani gibi Marksistler,

⁵²⁰ Aydın, 2019, s. 1114.

⁵²¹ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, çev. Selahattin Sönmez, Bora Yayınları, İstanbul, 1975, s. 18.

⁵²² Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 19.

⁵²³ Tayfun Nasuhbeyoğlu, “Balkan Tarihine Genel Bir Bakış”, http://pusuladernegi.org/wp-content/uploads/balkan_tarihi.pdf, (14.05.2021).

⁵²⁴ Vickers, 2001, s. 145.

düşüncelerini Rusya'daki Ekim Devrimi idealleri ile birleştirmişlerdi.⁵²⁵

Ülkede filizlenmeye başlayan Arnavutluk komünist hareketini örgütlemek için yurt dışında da çaba gösterilmekteydi. Zaten Arnavut Komünist Partisi ilk olarak Arnavutluk dışında -Sovyetler Birliği'nde- kuruldu. Oluşumun liderleri, Arnavutluk'a dönerek ülkedeki komünist hareketi örgütlemeyi amaçlamışlardı. Moskova'da eğitim alan ve aynı zamanda bir Gega olan Ali Kelmendi bu önderlerden en önemlisiydi.⁵²⁶

1925 yılından 1930'a kadar Rusya'da KOMINTERN tarafından eğitililen⁵²⁷ ve Sovyetler Birliği'ndeki Arnavut Komünist Grubunun içinde yer alan Kelmendi, Arnavutluk'taki devrimci çalışmaları geliştirmek ve komünist harekete yardım etmek amacıyla 1930 yılında yurda döndü. İlk olarak Arnavutluk'ta yeni yeraltı komünist grupları kurdu. Ardından da Tiran'da komünist bir hücre ve "*Terziler İlerleme Derneği*" içinde yer alan komünist grubu örgütledi. Avlonya, Kruya ve Elbasan'da da Kelmendi'nin ön almasıyla komünist hücreler oluşturuldu. Sonrasında klikler nedeniyle faaliyetleri sekteye uğrayan Korça Komünist Grubu'yla bağlantı kurarak grubu canlandırmaya çalıştı. Grubu, yasal işçi ve zanaatkar derneklerine aktif bir şekilde katılmaya yönelterek bu derneklerin devrimci örgütlere dönüştürülmesini, faaliyetlerin şehirlerde yoğunlaştırılmasını ve komünistlerin ideolojik düzeyini yükseltecek Marksist yayınların çevrilmesini teşvik etti. Zogu yönetimi tarafından sürekli takip edilmesi ve sık sık sürgüne gönderilmesinin bir sonucu olarak 1932 yılında geldiği Korça'daki komünist grupla doğrudan ilişki kurma şansını elde etti. Ali Kelmendi'nin bu çabaları neticesinde örgüt faaliyetleri yeni bir gelişme dönemine girdi.⁵²⁸ 1936 yılında Arnavutluk'tan ayrılmak zorunda kalan ve İspanya İç Savaşı'na katılan Kelmendi, 1939 yılında ölene

⁵²⁵ Elsie, 2010, s. 86. Rahip, arkadaşlarıyla birlikte Kral Zogu'nun baskıcı yönetimine karşı Ulusal Devrim Komitesini hayata geçirmiştir. Bkz. Özkan, 2017, s. 97.

⁵²⁶ Vickers, 2001, s. 145.

⁵²⁷ Elsie, 2010, s. 86.

⁵²⁸ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist-Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 36-37. Enver Hoca, Ali Kelmendi için; "idealleri için canını ortaya koymaktan çekinmeyen, bir öncünün yapısı beklenen tüm görevleri yerine getiren, kitleleri harekete geçirerek komünist faaliyetin örgütlenmesinin temelini atan, bu nedenlerle de tüm komünistlerin saygı duyması gereken bir dava adamı" olduğunu belirtmektedir. Bkz. Enver Hoxha, The Anglo-American Threat to Albania, The Institute of Marxist-Leninist Studies at The Central Committee of The Party of Labour of Albania, The "8 Nentori" Publishing House, Tirana, 1982, s. 314.

kadar Fransa’da küçük bir Arnavut komünist gruba liderlik yaptı.⁵²⁹

1934’te İşkodra’da bir Fransisken Ortaokulu’ndaki komünist grup içinde yer alan Kemal Stafa ile Yugoslav Komünist Partisi üyesi Fadıl Hoxha da dönemin etkin isimlerindendi. Ayrıca, Kelmendi gibi Uluslararası Tugay’ın bir üyesi olarak İspanya İç Savaşı’na katılan önemli Arnavut devrimci Mehmet Shehu da süreçte aktif olarak yerini aldı.⁵³⁰

Arnavutluk’ta ilk komünist hücre, –önceleri kendini bir yardım kurumu olarak sunan- ve Korça’da faaliyet yürüten bir grup tarafından kuruldu. Grup, “*Pune*” (İş) adını taşıyan ve liderleri çoğunlukla inşaat işçilerinden oluşan bir dernek şeklindeydi.⁵³¹ Bu yapılanmayı takiben Korça’da başka hücreler de oluşturuldu. Sayının artması ortak ve örgütlü bir yürütümü gerekli kılmıştı. 1929 yılı haziran ayında grupların temsilcileri toplanarak Mihal Lako’nun başkanlık ettiği bir yürütme komitesi kurdular.⁵³² Bu toplantı sonrasında aynı ay içerisinde, Korça’daki komünist hücre yapılanması “*Korça Komünist Grubu*” ismiyle örgütlü bir harekete dönüştü.⁵³³ Korça Komünist Grubu, 1935 yılı Ekim ayında, İtalyan petrol şirketi A.I.P.A.’nın faaliyette olduğu Kuçova’da bir işçi sendikası kurmak amacıyla ikinci şubesini açtı. Şube, Kuçova’daki petrol işçilerine genel grev çağrısı yaptı. A.I.P.A ise buna misilleme olarak Puna Derneği’nin önde gelen temsilcilerini petrol sahalarından uzaklaştırdı.⁵³⁴

Hükümetin engellemelerini savuşturmak için derneğin tüzüğüne; “*üyelerinin onur ve çıkarını korumak, onlara maddi ve manevi yardım sağlamak*” amacıyla kurulduğu belirtilmişti. Dernek 1935 yılı kasım ayında hükümet tarafından da tanındı. Derneğin üye sayısı başlangıçta yedi yüz iken bir yıl sonra bu sayı bin beş yüzün üzerine çıkmıştı. Kuçova, işçi yoğunluğunun yaşandığı bir yerdi.⁵³⁵

⁵²⁹ Vickers, 2001, s. 145.

⁵³⁰ Elsie, 2010, s. 86. Zamanla Arnavutluk dışında komünist pratik ve birikim edinen entelektüel kişilerin liderliğinde oluşan gruplar, Balkan Komünist Partiler Federasyonuna bağlanarak Komünist Enternasyonalle ilişki kurdular. Bkz. Paul Lendvai, *Eagles in Cobwebs: Nationalism and Communism in the Balkans*, Macdonald Books, London, 1969, s. 182.

⁵³¹ Pearson, 2004, s. 352.

⁵³² Özkan, 2017, s. 97.

⁵³³ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, *Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1*, 1975, s. 33.

⁵³⁴ Pearson. 2004, s. 375.

⁵³⁵ Özkan, 2017, s. 102.

Kuçova Komünist Grubu, “Puna Derneği” tüzüğünde de yazdığı üzere yaşam koşullarının iyileştirilmesi talebiyle genel greve gitme kararı aldı. Bu amaçla, önce 11 Şubat 1936’da Avlonya’da “*Soğuk Pınar*” petrol boru hattı döşemesinde çalışan 400 işçinin, sonrasında ise Kuçova elektrik santrali işçilerinin gövdesini oluşturduğu iki grev gerçekleştirildi. Ancak bu eylemler, Arnavutluk hükümeti tarafından kısa sürede bastırıldı. Altmış işçi tutuklanırken üç yüz civarında işçi de başka şehirlere sürgüne gönderildi. Her ne kadar bu genel grev, başarısızlığa uğramış olsa da işçilere örgütlü mücadeleye gidebileceklerini göstermesi açısından büyük önem taşımaktaydı.⁵³⁶

Zogu rejiminin baskıcı tedbirleriyle iyice yoksullaşan Arnavutluk’ta, komünist grupların örgütlemesiyle harekete geçen sınıf yapıları kitlesel eylemler düzenliyorlardı. 21 Şubat 1936 tarihinde Korça’da düzenlenen “*Ekmek Yürüyüşü*” bu eylemlerin en önemlilerinden biriydi. Zogu karşıtı ilk kitlesel gösteri olarak nitelenen eylem, İşçiler, zanaatkârlar ve lise öğrencilerinin katılımıyla gerçekleşmişti. Ancak, hükümet güçlerinin müdahalesiyle kanlı bir çarpışmaya dönüştü. “*Ekmek Yürüyüşü*” nü açlığı ve yoksulluğu protesto eden birçok gösteri takip etti. İlk olarak Cirokastra, Saranda, Leskovik, Bilişt, Pogradec ve Berat’ta, ardından da Avlonya ve Elbasan’da meydana gelen halk hareketleri, Zogu yönetimine olan hoşnutsuzluğun komünistlerce örgütlenmesi ve eyleme dökülmesi haliydi.⁵³⁷

1935 ve 1936 yıllarında Arnavutluk komünist hareketi önemli bir aşama kaydetmişti. Korça Komünist grubu, örgütler arasında sağlam ilişkiler kurmak ve faaliyetleri koordine etmek amacıyla Aralık 1936’da tüm ülke sathında çalışmalarını geliştirmekle yükümlü yeni bir yürütme komitesi oluşturdu. Bu komitenin asıl amacı, komünist hareketin merkezi haline gelmekti. Ancak grubun yeni örgütleri sadece Berat ve Tiran’da kurulabildi. Bu bakımdan komitenin çeşitli bölgelerde yaptığı çalışmalar yüzeysel olup amaca ulaşmaktan uzak kaldı. Ayrıca, örgüt içine sızan anti-Marksist unsurlar da komünist harekete büyük zarar vermeye başlamıştı. Bu gelişmeler yaşanırken, Arnavutluk komünist hareketinin önemli bir merkezi de İşkodra’da oluşmaktaydı. 1934

⁵³⁶ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 47.

⁵³⁷ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 47-48.

yılında burada kurulan ilk örgüt olan İşkodra Komünist Grubu, yeni hücreler ve kazandığı sempatanlarla çalışma alanını Tiran, Elbasan, Cirokastra ve Korça'ya kadar genişletti. Bu örgütleri yönetmek için de 1937 yılında İşkodra ve Tiran'da bölge komiteleri kuruldu.⁵³⁸

1937 yılına gelindiğinde Korça ve İşkodra Komünist gruplarının arasında anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıkları kendini gösterdi. Korça Komünist Grubu, ülkenin bağımsızlığına karşı potansiyel tehlike olarak gördüğü faşist unsurlarla mücadeleyi öne çıkarmaktaydı. Üyelerini bilgilendirmek ve eğitmek için çıkardığı yasal olmayan "*Perpara*" (*İleri*) isimli yayın organı, faşizmin bir baskı ve sömürü aracı olduğunu anlatmaya çalışmış, faşizmi destekleyenleri, toprak ağalarını, burjuva sınıfını ve tefecileri halk düşmanı olarak ilan etmişti. Grup, tehdit olarak gördüğü faşizme karşı tüm komünistleri ve halkı mücadeleye çağırmaktaydı. Korça Komünist Grubu, sadece propaganda faaliyetleri ile yetinmeyip, -*Arnavutluk'ta faaliyet göstermekte olan "Faşist Komite" üyeleri ile sokak çatışmalarına girişmek gibi*- eylemlere de kalkışmıştı. İşkodra Komünist Grubu ise ülkedeki komünistleri birleştirmek ve halk kitleleriyle ilişkileri artırmak yerine ayrılıkçı bir yol izlemiş, Korça Komünist Grubuna karşı mücadele yürütmüştür. Grubun illegal yayın organı olan "*Buletini Yeşil*" (*Yeşil Bülten*) de bu ayrılıkçı siyasette olumsuz bir rol oynamıştır.⁵³⁹

1938 yılında Arnavutluk'ta, un, zeytinyağı ve tütün gibi tarım ürünlerinin işlendiği 300 kadar küçük çaplı fabrika ve atölye bulunuyordu. Bütün bu üretim yerlerinde toplamda yedi bin beş yüz civarında işçi çalışmaktaydı. Ülke genelindeki işçi sınıfı ise bütünüyle ilkel üretim biçimine bağlı olarak 15 bin kişilik bir potansiyele ulaşmıştı. Buna karşın, ülkede yaşanan kitlesel işsizliğe ve koruyucu bir iş yasasının olmamasına güvenen işverenler, işçileri yok pahasına çalıştırıyordu. Arnavutluk ayrıca, Zogu yönetimi boyunca tarım alanında en alt verilere sahip Avrupa ülkesi konumundaydı. Bununla birlikte 1938 yılında ülkedeki tarım emekçisi, nüfusun %87'sini, diğer tüm alanlarda çalışanlar ise %13'ünü oluşturmaktaydı. Sanayi ve el sanatlarından elde edilen gelir tüm ulusal gelirin sadece %4,5'luk dilimini karşılıyordu. Vergiler ağırdı ve süreç

⁵³⁸ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist-Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 50-51.

⁵³⁹ Özkan, 2017, s. 104.

yoksul halkı gitgide yıkıma götürüyordu.⁵⁴⁰

1930'lu yılların ikinci yarısından başlayarak Arnavutluk'ta faaliyet gösteren komünist örgütlenmeler, eğitimli ve entelektüel kişiler arasından işçilere doğru kayıp doğası gereği işçi hareketlerine dönüştü.⁵⁴¹

Bu gruplar arasında birliği tesis etmek, birleşik bir komünist örgütlenmesini hayata geçirebilmek adına, Yugoslav Komünist Partisi lideri Tito, -KOMINTERN'in de yönlendirmesiyle- 1941 Haziranında Kosova Bölgesel Komünist Grubu başkanı Miladin Popovic ve delege Dushan Mugosa'yı görevlendirdi.⁵⁴² Bu iki delege yardımıyla parti programının ve ilk kararlarının taslağı şekillendirilip, komünist hücrelerin birleştirilmesi, partiye ilk üyelerin kabul edilmesi gibi örgütsel çalışmalar gerçekleştirildi.

Bu gelişmelerin ardından, üç ayrı komünist grubun katıldığı kongre sonrasında 8 Kasım 1941 tarihinde Arnavutluk Komünist Partisi resmi olarak faaliyete geçti. Merkez Komitesi'nin başına da Enver Hoca getirildi.⁵⁴³

Partinin kuruluşunu takiben 23 Kasım 1941'de Kemal Stafa önderliğinde Komünist Parti Arnavutluk Gençlik Teşkilatı yeraltında faaliyete geçti ve 28 Kasım 1941'de ilk eylem olarak İtalyan işgalcilerle iş birliği yapan bir polis şefi öldürüldü.⁵⁴⁴ Bir süre sonra işgalci İtalyanlar da misilleme olarak, Kemal Stafa'yı Tiran'da bir evde pusuya düşürerek öldürdüler.⁵⁴⁵

1940 yılına kadar geçen sürede Arnavutluk Komünist Parti'sinin yapı taşlarını oluşturan üç önemli örgüt; Güneyde Tosk bölgesinde Korça Grubu, kuzeyde ise İşkodra Grubu ve Gençlik Grubudur.⁵⁴⁶ Korça Komünist Grubu, çalışmalarını ülkenin diğer

⁵⁴⁰ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist-Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 29-30.

⁵⁴¹ Sema Yıldırım Becerikli ve Nazif Bozkurt, "Uluslararası Halkla İlişkilerde Yeni Bir Açılım: Arnavutluk Örneği" International Journal of Human Sciences, S:11(1), 2014. s. 901.

⁵⁴² Vickers, 2001, s. 145-146.

⁵⁴³ Yılmaz Çetiner, Bilinmeyen Arnavutluk, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1966, s. 23. 1941 yılında Arnavutluk'ta ikisi Troçkist görüşlü olmak üzere sekiz ayrı komünist grup bulunmaktaydı. Bkz. Jelavich, 2009, s. 289; Vickers, 2001, s. 145.

⁵⁴⁴ Çetiner, 1966, s. 24.

⁵⁴⁵ Pearson, 2005, s. 188-189.

⁵⁴⁶ Sovyetler Birliği ile ilk bağlantı, 1928'de hem Tosklar hem de Geglerden oluşan bir grup Arnavut tarafından kurulmuş olsa da Sovyet komünizminin Arnavut iç meselelerinin çözümünde yetersiz kalacağı düşüncesi, yeni bir Arnavut toplumu vaadini neredeyse anında yok etmişti. Bkz. Isa Blumi, "The Politics

bölgelerine kaydirmış ve İtalyanlara karşı anti-faşist hareketi örgütlemek için Enver Hoca'yı Tiran'a göndermeye karar vermiştir.⁵⁴⁷

Parti kurulana dek geçen sürede Arnavut komünistlerin sayısı sadece 150 civarındaydı. 1942 yılının mart ayında ise Arnavutluk Komünist Partisi'nin üye sayısı 200'e ulaşmıştır. Parti, genel anlamda ekonomik ve toprak reformunu içeren programıyla, gençlerin ve yoksul köylülerin ilgisini kazanmış, yeni şubelerin açılmasıyla hızla genişlemiştir.⁵⁴⁸

Arnavutluk Komünist Partisi'nin kuruluşunda Sovyetler Birliği'nin doğrudan bir etkisi olmamıştır. Kuruluş öncesinde ve sonrasında, her ne kadar Enver Hoca ile -özellikle bölgesel konularda- fikir ayrılıkları olsa da Yugoslav komünistlerinin Arnavutluk'taki etkisi daha güçlüdür. Örneğin; "*Partizan*" ve "*Ulusal Kurtuluş Hareketi*" tanımlamaları Yugoslavlardan geçmiştir.⁵⁴⁹

Arnavutluk'ta işgalci güçlere karşı verilen mücadelede Komünist Partisi'nin önemi büyüktür. Kral Zogu'nun monarşik yönetiminin sonuçlarından etkilenen yoksul köylüler, işçiler ve zanaatkârlar illegal zeminde birbirlerinden bağımsız küçük gruplar oluşturmuşlardı. Kuşkusuz partinin kökleri bu gruplara dayanıyordu. Ülke ekonomisinden duyulan memnuniyetsizlik solcu propagandalara geçit veriyor, her grup kendi içinde etkileniyor, ancak örgütsüz olmaları ve programları temelindeki küçük farklılıklar nedeniyle birliktelik sağlayamıyorlardı. Komünist grupların en güçlüleri sayılan Korça ve İşkodra temsilcileri, bu sorunu çözmek için Yugoslav Komünist Partisi'nin (YKP) siyasi rehberliğine başvurdu. Yugoslav Komünist Partisi lideri Josip Broz Tito, Balkanlar'da Sovyetler Birliği örneği bir federasyon kurmayı hedeflediği için bu başvuruyu bir fırsat olarak değerlendirdi. Böylece Kosovalı Arnavutlara yönelik kendi politikalarını nüfuz ettirebilecek bir ilişkiye kapı aralayacaktı. Sonuçta, Yugoslav

of Culture and Power: The Roots of Hoxha's Postwar State", East European Quarterly, XXXI, N:3, 1997, s. 382.

⁵⁴⁷ Hoca, çalışmalarını meşru göstermek için Tiran'da "*Flora*" adında bir tütün dükkânı da açmış, burada çok sayıda işçi, usta ve işsizle faaliyetler yürütmüştür. Bkz. Jacques, 1995, s. 416.

⁵⁴⁸ Vickers, 2001, s. 146.

⁵⁴⁹ İhsan Gürkan, "II. Dünya Savaşı Sonrası Balkanlar (1945-1989)", Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, 1993, s. 136; Özkan, 2017, s. 98.

Komünist Partisi'nin önayak olması ve yönlendirmeleriyle Enver Hoca liderliğindeki Arnavutluk Komünist Partisi vücut buldu.⁵⁵⁰

Yugoslav komünistler ile Arnavut komünistler arasında, yerelliklerinden ve faşist eğilimli Mihver güçlerine karşı yürütülen mücadeleden kaynaklı, kader ortaklığı denebilecek özel bir bağ vardı. 1941 yılında Yugoslavya'yı işgal eden Hitler, bu işgal ile Arnavut nüfusun yaşadığı Sırbistan ve Karadağ'ı birleştirerek İtalya'nın ilhak ettiği Arnavutluk'a vermeyi amaçlıyordu. Bu plan, etnik Arnavut milliyetçiler için "*Büyük Arnavutluk*" düşünüyü uyandırdı. Bu düşünceden rahatsız olan Yugoslav yurtseverler ise bir an evvel faşist işgalcileri yenip, bölünmüş topraklarını geri alabilmek adına Arnavut komünistlerle temas kurup iş birliğini geliştirmek istediler. Yugoslav ve Arnavut komünistleri arasındaki bir başka bağ ise, halklarının Marksist Leninist politikalarla dönüşümünden sorumlu olduklarına inanmalarıydı. Ek olarak Marksist Leninist ideolojinin tüm dünyaya hâkim olacağından, sosyalizmin tüm ülkeler nezdinde başarıya ulaşacağından son derece emindiler. Tam da bu süreçte, Arnavut Komünistlerinin resmi bir kurum haline gelme yani partileşme yolunda Yugoslavlardan yardım istemesi, İtalyan işgalcilerle yürüttükleri savaşta desteğe ihtiyacı olmalarıyla da yakından ilgiliydi. Yugoslav Komünist Partisi ile Arnavutluk Komünist Partisi (AKP) arasındaki bu temaslar ileride AKP'nin KOMINTERN'e üye olmasına giden yolu açacaktı.⁵⁵¹

Arnavutluk Komünist Partisi'nin kuruluşunun faşist İtalyan güçlerinin işgali altında gerçekleşmiş olması, başta Enver Hoca olmak üzere hareketin önderlerini, partinin komünist programını hayata geçirmekte temkinli olmaya itmiştir. Parti tarafsız bir görüntü sergileyerek, komünist bağlantılarını reddetmiş, ulusalcı ve yurtsever bir kimlik önceliğiyle işgalcileri ülkeden kovmak için mücadele etmiştir. Bu tutum –Partide tüm kilit görevlerin komünistlere verilmesine karşın- birçok Arnavut milliyetçi lideri de harekete eklemlemiştir.⁵⁵²

Parti, kuruluşunu takiben hızla destek bulmuş, üye sayısını arttırmıştır. Ülkenin faşizm işgalinden kurtarılacağı, bağımsızlığın, demokrasinin ve özgürlüğün güvence

⁵⁵⁰ Bozbora, 2008, s. 140-141.

⁵⁵¹ Altunya, 1997, s. 22-23.

⁵⁵² Jacques, 1995, s. 417-418.

altına alınacağı söylemiyle, görüşü ne olursa olsun tüm yurtseverlerin desteğinin alınması amaçlanmıştır. Bu strateji, ülkenin birçok yerinde hayata geçen gerilla gruplarının direnişleriyle sonuç almıştır.⁵⁵³

Arnavutluk Komünist Partisi tabanını oluşturanlar ve destekleyenler çoğunlukla güneyli Tosklar olmuştur. Partinin Enver Hoca, Mehmet Shehu ve Hysni Kapo gibi lider kadrolarını oluşturanlar da bu bölgeden çıkmıştır. İstisna olarak kuzeyli bir Geg olan Ramiz Alia, Parti yönetiminde hızla yükselmiş, 1961 yılında iktidardaki Politbüro'nun tam üyesi olabilmıştır.⁵⁵⁴

Sonuç olark belirtmek gerekir ki; Arnavutluk halkı gerek faşist İtalyan işgalcilerin tutumundan gerekse Yunanistan'daki General İoannis Metaxas'ın diktatörlük örneğinden hareketle faşizme sıcak bakmamıştır. Ancak feodal yapıyı temsil eden kuzeydeki büyük toprak sahipleri ve destekleyicileri, komünistlerin sosyal gelişim ve toprak reformuna ilişkin söylemleri sebebiyle önce İtalyanlara, sonrasında onların yerini alan Almanlara karşı destekleyici yaklaşımlarda bulunmuşlar, faşistlerle çıkarlarını gözeten anlaşmalar yapmaktan kaçınmamışlardır.⁵⁵⁵ Arnavutluk'ta, kuzey ve güneyin düşünce ve çıkar farklılığı örgütsel yapılar için de belirleyici olmuştur. 1941 yılı sonuna kadar ortaya çıkan komünist gruplar, asıl olarak Batı eğitimi almış, içinde bulundukları toplumun geleneksel ve tutucu yapısı içerisinde herhangi bir yere sahip olmadıklarını düşünen entelektüellerden oluşmuştur.⁵⁵⁶ Ayrıca, ülke sanayisinin yeterince gelişmemesine bağlı olarak sayıları fazla olmamakla birlikte, işçiler de yeni gelişen bu hareketler içinde yer almıştır.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Deko, 2020, s. 56-57.

⁵⁵⁴ Ramiz Alia, 1925 yılında İşkodra'da doğdu. 1943 yılında Arnavutluk Komünist Partisi'ne katıldı. 1944'te Kosova'nın Mihver kontrolünden kurtarılmasında Tito'nun Partizanlarına yardım eden Arnavut güçleriyle birlikte siyasi komiser olarak görev yaptı. 1948'de Partinin merkez komitesine seçildi. 1949'dan 1955'e kadar kabinede Eğitim Bakanı olarak görev aldı. Enver Hoca'nın ölümü üzerine 1985-1991 yılları arasında Arnavutluk'un ikinci ve son komünist lideri olarak iktidarı ele aldı. Ülkenin kuzey bölgesinin antikomünist direnişin merkezi olarak ön plana çıktığı ve özellikle savaş sonrasında Arnavutluk'un bütünüyle Tosklar tarafından -ülkenin güneyinden- yönetildiği düşünüldüğünde Ramiz Alia'nın geldiği konum dikkat çekmekteydi. Bkz. Philip E. Wynn, "Alia, Ramiz", Europe Since 1945: An Encyclopedia, (Ed. Bernard A. Cook), Garland Publishing, New York & London, 2001, s. 52-53.

⁵⁵⁵ Vickers, 2001, s. 145-146.

⁵⁵⁶ Çetin, 2014, s. 782.

⁵⁵⁷ Kuyucuklu, 1983, s. 29-30.

2.5.2. Enver Hoca: Hayatı ve Savaş Yıllarındaki Faaliyetleri

28 Kasım 1912’de bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti ile bağlarını koparan Arnavutluk, çok geçmeden komşu ülkelerin saldırılarına ve işgallerine uğradı. Bu nedenle Arnavut halkı, İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna dek hem ülke içindeki baskıcı yönetimlere hem de işgalci güçlere karşı sınav verecekti.⁵⁵⁸

Bağımsızlığın ilanından hemen önce 16 Ekim 1908 tarihinde Arnavutluk’un güneyindeki Ergiri (Gjirokaster) kasabasında dünyaya gelen⁵⁵⁹ Enver Hoca’nın çocukluk ve gençlik dönemleri, ülkesinde savaşların ve iç çekişmelerin yaşandığı yıllara denk gelmişti.⁵⁶⁰ 1930 yılında Korça’daki Fransız Lisesinden mezun olan Enver Hoca, toprak sahibi bir aileden gelmekteydi.⁵⁶¹ Enver ismi, babası tarafından İttihat ve Terakki’nin önde gelen isimlerinden Enver Paşa’dan esinlenilerek konulmuştu. Enver Paşa, tüm Balkan ülkelerinde özgürlük kahramanı olarak bilinen, Mustafa Kemal Atatürk’ten sonra en çok tanınan ve sevilen bir kişilikti.⁵⁶²

Enver Hoca’nın çocukluğu ve erken dönemlerine ilişkin bilgilere çoğunlukla –periyodik olarak güncellenen- kendi anılarından ulaşılmaktadır. Anılarından da anlaşılmaktadır ki; Hoca’nın hayatında ve izleyeceği yolda etkisi olan önemli isimlerden biri amcası Hysen Hoxha (Hüseyin Hoca)’dır. Enver Hoca, amcasından aldığı eğitimin etkisiyle Arnavut milliyetçiliğini benimsemiştir.⁵⁶³

Enver Hoca işgaller süresince 1917-1923 yılları arasında yurtseverlerin açtığı “*Drita*” isimli okulda eğitim görmüştür. 1920-1924 yılları arasında Arnavutluk demokrasisinin Fan Noli ve Ahmet Zogu liderliğindeki partilerle verdiği sınavların, demokratik hareketlenmelerin, ayaklanmaların, istifaların ve de -tüm bu dalgalanmaların- Enver Hoca üzerindeki etkisi büyüktür. Avni Rüstem⁵⁶⁴ hayranı olan Enver Hoca, Ahmet

⁵⁵⁸ Ağırseven, 2015, s. 23-24.

⁵⁵⁹ John David Rausch, “Hoxha, Enver (1908-1985)”, War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia, (Ed. Richard C. Hall), ABC-CLIO, California, 2014, s. 142.

⁵⁶⁰ Alpan, 1975, s. 54.

⁵⁶¹ Stephen M. Cullen, “Hoxha, Enver (1908–85)”, Europe Since 1945: An Encyclopedia, (Ed. Bernard A. Cook), Garland Publishing, New York & London, 2001, s. 967.

⁵⁶² Taşkıran, 2010, s. 58.

⁵⁶³ Biberaj, 1990, s. 16.

⁵⁶⁴ 13 Haziran 1920’de Esat Paşa Toptani’yi öldüren Ergiri milletvekili Avni Rüstem, ülkesinde milli

Zogu'nun 1924 yılı aralık ayında Tiran'a girerek iktidarı ele geçirmesinin ardından kendisini mevcut rejime karşı bir düşüncenin içinde bulmuştur. Drita okulundan sonra Korça'da Fransız Lisesi'nde (1923-1927) öğrenim gördüğü sırada devrimci demokratik gençliğe üye yazılmış, henüz 16 yaşında iken 1924 yılı temmuz ayında Gjirokastra'da kurulan Öğrenci Derneği'nin de sekreteri olmuştur.⁵⁶⁵

Fransız Devrimi, Enver Hoca'nın lise yıllarında ilgilenmeye başladığı, düşünsel gelişiminde pay sahibi konulardandı. 1926 yılında yenedünya düzeni ve komünizm ile ilgili konularla da ilgilenmeye başladı. Öğrenimini sürdürdüğü Korça, özellikle 1927-1930 yılları arasında işçi sınıfının geliştiği, sınıfsal farklılıkların gün yüzüne çıktığı devrimci potansiyele sahip bir şehirdi. Böyle bir ortamda Enver Hoca'nın kendine yakın gördüğü emekçi sınıfı mensuplarıyla ve komünist hareketle ilişki kurması zor olmayacaktı.⁵⁶⁶

Enver Hoca 1930 yılında Korça Lisesi'nden mezun olduktan sonra, Montpellier Üniversitesi'nde biyokimya öğrenimi yapmak üzere devlet bursuyla Fransa'ya gitti.⁵⁶⁷ Fransa'da bulunduğu sürede aktif bir öğrenci olarak siyasal mücadelenin içinde yer aldı. Fransız komünist yayın organı L'Humanité gazetesi'nde ülkesindeki monarşi rejimi aleyhine yazılar yayınladı. Sonuçta kendisinin tutum ve hareketlerini takip eden Zogu yönetimi tarafından bursu kesildi.⁵⁶⁸ Bunun üzerine Belçika'ya giderek Arnavutluk'un Brüksel Konsoloslugu'nda sekreter olarak çalışmaya ve eş zamanlı hukuk eğitimi almaya başladı. Zogu karşıtı faaliyetlerden geri adım atmayınca bu görevinden de alındı.⁵⁶⁹

Eğitimleri yarım kalan Enver Hoca, 1936 yılında Arnavutluk'a dönerek, -yine Zogu yönetiminin takibinde- Fransızca öğretmeni olarak atandığı Tiran Lisesi'nde göreve

kahraman ilan edilmiş, ancak aynı yılın nisan ayında kendisi de Zogu taraftarlarınca öldürülmüştür. Avni Rüstem'in cenazesi büyük gösterilere sahne olmuştur. Bkz. Alpan, 1975, s. 80,83; Jelavich, 2009, s. 190.

⁵⁶⁵ Özkan, 2017, s. 72.

⁵⁶⁶ Özkan, 2017, s. 72.

⁵⁶⁷ Elsie, 2010, s. 194.

⁵⁶⁸ Cullen, 2001, s. 967. Fransa'da bulduğu koşulların Enver Hoca üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Çünkü, yarı feodal bir toplumdaki sonradan modern bir toplumda bulmuştu. Göreceli bir maddi mal bolluğuna sahip sanayileşmiş Fransa'da yaşadığı kültürel şok, güçlü milliyetçi duygularıyla birleşerek Hoca'yı bir arayışa yöneltmişti. Bu nedenlerle; Enver Hoca'nın komünizm ideolojisini asıl olarak Fransa'da benimsemiş olduğu söylenebilir. Bkz. Biberaj, 1990, s. 17.

⁵⁶⁹ Prifti, 1978, s. 33.

başladı. Dört ay sonra Korça Lisesi'ne nakil oldu. Zogu karşıtı çalışmaları sürdürdüğü, öğrencilere komünist propaganda yaptığı ve devrimci örgütlerle bağı olduğu gerekçesiyle öğretmenlik görevinden de uzaklaştırıldı. İşsiz kalan Enver Hoca, görevden alındığı 1939 yılından itibaren yeraltı faaliyetlerinde bulunmaya başladı. Tiran'a dönerek bir dükkân açtı.⁵⁷⁰ Bu işyeri aynı zamanda yurtseverlerin, komünistlerin faşist İtalyan işgali üzerine kafa yordukları, karşı mücadele için çözüm aradıkları bir toplanma yeri idi.

Enver Hoca Fransa'da bulunduğu sürede modern yaşamdan, entelektüel çevreden çok etkilendi. Buradaki tüm eğitimleri yarım kalmasına ve bir üniversite diploması alamamasına karşın, Fransa'da Fransız komünistlerle tanışması ve Belçika'da Marksist-Leninist düşüncüyü irdelleyerek çalışmalar yapması, son derece önemli bir altyapı oluşturmasını sağladı. Ayrıca, memleketine dönüşünde İtalya'nın Bari şehrinde, Zogu yönetiminden kaçan Arnavutlarla görüşmüştü. Tüm bu edinimlerin sonucu olarak ortaya çıkan tecrübeyi, ülkesindeki işgalcilere karşı yürütülen ve kendisinin öncülük ettiği mücadelede kullandı. Enver Hoca ülkesine döndüğünde ilk iş olarak Arnavut komünist hareketi ile ilişki kurdu. 1936 yılı temmuz ayında komünizmin Arnavutluk'ta yayılmasında son derece önemli payı bulunan Ali Kelmendi ile tanıştı. Bu tanışma sonrasında, Zogu yönetiminin Ali Kelmendi'yi sürgüne göndermesinden önce birkaç kez daha görüştüler. İkili, işçi hareketlerinin örgütlenmesi ve komünizmin ülke geneline yayılması gibi konularda görüş alışverişinde bulundu.⁵⁷¹

Günler, haftalar, aylar ilerlerken bağlayıcı anlaşmalarla kendini hissettiren İtalyan işgali 07 Nisan 1939 tarihinde gerçekleşmişti. Arnavut ordusu ve diplomatik yapılar, İtalyan birlikleriyle ve diplomasisiyle birleştirilmiş, geçmişten gelen ilişkiler sayesinde İtalyan işgal görevlileri kolaylıkla işbirlikçiler edinmişlerdi. Tam da bu sırada Korça komünist grubunun arasında kendini belli eden Enver Hoca, halka, silahlanmaları, özgürlükleri ve bağımsızlıkları için savaşmaları çağırısı yapmaktaydı.⁵⁷²

⁵⁷⁰ Alpan, 1975, s. 55; Castellan, 1993, s. 479-480.

⁵⁷¹ Özkan, 2017, s. 73-74.

⁵⁷² Özkan, 2017, s. 75-76.

2.5.3. Arnavutluk Ulusal Kurtuluş Mücadelesi ve Direniş Örgütlenmeleri

İkinci Dünya Savaşı yıllarında önce İtalyan daha sonra da Alman işgaline uğrayan Arnavutluk'ta kurtuluşu sağlamak amacıyla kurulan başlıca üç direniş örgütlenmesi göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, başkanlık heyetinde komünist ideolojiye sahip olanların ağırlıkta olduğu “*Ulusal Kurtuluş Hareketi*” idi. Ardından ikinci direniş hareketi olarak Midhat Frasheri öncülüğünde komünist hareketin gelişmesinden endişelenen kesimin merkezinde yer aldığı Balli Kombetar (Milli Birlik) örgütü kuruldu. Bir diğer direniş örgütlenmesi ise Ulusal Kurtuluş Hareketi'nden ayrılan Abaz Kupi'nin kurduğu ve sadece eski kral Zogu'nun meşru olduğunu savunan Monarşi yanlısı Legaliteti (Yasallık) Hareketi idi.

Arnavutluk'ta önemli bir yer tutan ve Zogu iktidarında güç kazanan Bayraktarlar ise işgallere karşı yapılan direnişlere destek vermemişlerdir. Bayraktarların Zogu iktidarında güç kazanmaları Zogu'ya olan yakınlıklarından kaynaklanmaktadır. Bayraktarların Zogu ile ilişkisi ise Galatasaray Lisesi'nden gelmektedir. Zogu Galatasaray Lisesi'nde öğrenim gördüğü dönemde burada kendisi gibi öğrenim gören bayraktarların çocukları ile dost olmuş⁵⁷³ ve bu dostluk Zogu'nun iktidarı boyunca sürmüştür. Fan Noli'nin iktidarına direnişleri aynı zamanda Zogu iktidarına giden süreci de başlatmıştır.⁵⁷⁴ Ahmet Zogu krallığını ilan ettiğinde Bayraktarlara maaş bağlamış ve onları redif subay saymıştır. İtalyan işgali sırasında (1939-1943) içlerinden Katolik olanlar rüşvet alarak İtalyan işgaline tepkisiz kalmışlar ve İtalyanlar tarafından kullanılmışlardır. Bayraktarların bu tavrı Alman işgali (1943-1944) sırasında da devam etmiş hatta işgale karşı direnen Komünist Partiyle çatışmaya girmişlerdir.⁵⁷⁵ Dolayısıyla Bayraktarlar hem İtalyan hem de Alman işgallerine karşı direniş göstermedikleri gibi işgali destekleyen tavırlarda bulunmuşlardır.

2.5.3.1. Ulusal Kurtuluş Hareketi (LNÇ)

İtalyan birlikleri Arnavutluk'un işgali ile yetinmeyerek 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'a saldırmıştı.⁵⁷⁶ Bu saldırının hemen ardından, Türk basınında,

⁵⁷³ Bkz. Xhaferi, 2017, s. 45.

⁵⁷⁴ Morgan, 2010, s. 12-13.

⁵⁷⁵ Bkz. Francesco Jacomoni, Gjysma ime Shqiptare, Ora Botime, Tirane, 2005, s. 208-209.

⁵⁷⁶ “Yunan-İtalyan harbi filen başladı”, *Yeni Asır*, 29 Ekim 1940, s. 1.

Arnavutluk'un Atina sefirinin Yunan General Metaxas'ı ziyaret ettiğine ilişkin detay bir haber yer aldı. 4 Kasım 1940 tarihli ve “*Arnavutlar ayaklanma saatini bekliyorlar*” başlıklı haber okuyucuya şu şekilde aktarılmaktaydı:

“Arnavutluk'un Atina sefiri General Metaksas'ı ziyaret ederek İtalya'ya karşı muharebede kendisinin hizmete hazır olduğunu bildirmiştir. Sefir, bütün Arnavutluk'un müstevliye karşı ayaklanacağı saatin gelmesini sabırsızlıkla beklediğini söylemiştir.

Yunanistan'da milli bir Arnavut hareketi başlayacağı zannediliyor.”⁵⁷⁷

Görüleceği üzere 1940 yılı sonu itibariyle Balkanlar cadı kazanına dönmüştü. Arnavutluk, Yugoslavya ve Yunanistan Mihver güçlerince işgal edilirken, Bulgaristan ve Romanya onlarla ittifak yolunu seçtiler. Savaş sırasında ciddi toprak değişimleri yaşandı. Bulgaristan ve Romanya dışında, işgal altındaki diğer üç ülkede işgalcilere karşı önemli direniş hareketleri kendini gösterdi.⁵⁷⁸ Arnavutluk'ta Mat ve İşkodra dağlarında Ağustos 1939'da muharebeler başlamış,⁵⁷⁹ Myslim Peza, 1940 yılında Tiran ve çevresinde İtalyanlara karşı direnişi başlatan ilk çeteyi kurmuştu.⁵⁸⁰

İtalyanlar Yunanistan işgaliyle istedikleri sonucu elde edemediler. Yunanlılar, İtalyan güçlerini savuşturdukları gibi Arnavutluk topraklarına da girdiler. Arnavut direnişçiler, bu kez iki ayrı cephede hem İtalyanlarla hem de Yunanlılarla çete savaşı sürdürdüler. İkinci Dünya Savaşı boyunca çetesiyle Tiran merkezli bölgede etkili olan Myslim Peza, 1941 baharında harekete geçmişti. Aynı tarihlerde, 18 Mayıs 1941'de Tiran'a gelen İtalya Kralı III. Victor Emanuele, yurtseverlerden Vasil Luçi'nin saldırısına uğramıştı.⁵⁸¹ Krala suikast girişiminde bulunan Vasil Luçi, divanı harpte yargılandı ve 27

⁵⁷⁷ *Akşam*, 4 Kasım 1940, s. 2.

⁵⁷⁸ Altunya, 1997, s. 11.

⁵⁷⁹ *DİAD*, 541_44138-209263-26.

⁵⁸⁰ Arnavut yurtsever ve direnişçi Myslim Peza, 1897'de Tiran yakınlarındaki Peza'da doğmuştur. 1920'li yıllarda Zogu yönetimine karşı savaşmış ve 8 Eylül 1926'da Zogu'nun Muhafız Birliği komutanı Osman Bali'yi Tiran'da öldürmüştür. 1930-1939 yılları arasında Arnavutluk dışında yaşamak zorunda kalan Myslim Peza, İkinci Dünya Savaşı süresince Tiran ve çevresinde örgütlediği direnişle oldukça etkili olmuştur. Bkz. Elsie, 2010, s. 355. Enver Hoca'ya göre, Myslim Peza bir “*halk kahramanı*”dır. Bkz. Enver Hoxha, *Selected Works-1*, (November 1941-October 1948), The Institute of Marxist-Leninist Studies, The “8 Nentori” Publishing House, Tirana, 1974, s. 81.

⁵⁸¹ Alpan, 1975, s. 56.

Mayıs 1941’de Tiran’da bir hapishane avlusunda idam edildi.⁵⁸² Bu suikaste karşılık İtalyan işgalcilerin güdümündeki Tiran hükümeti de misilleme yoluna gitmekte, evlere baskınlar düzenleyip halkı tutuklayarak gözdağı vermektedir.⁵⁸³

Arnavutluk Komünist Partisi’nin kuruluşunun arifesinde, -1941 sonbaharında-, hissedilen baskıyla birlikte işgalcilerden duyulan rahatsızlık o kadar yoğunlaştı ki, gizli ve karşı faaliyetler saklanamaz hale geldi. Komünist gruplara önderlik eden ve direnişi halk genelinde örgütlemeye çalışan Enver Hoca, içerde muhalif birliği tesis etmek için, 28 Ekim 1941’de, Tiran ve diğer kentlerde faşizm karşıtı bir yürüyüş düzenleyecekti.⁵⁸⁴

8 Kasım 1941’de Arnavutluk Komünist Partisi’nin resmi kuruluşu, ardından Partinin gençlik teşkilatının hayata geçmesiyle hâlihazırda sürmekte olan direniş hareketleri ve kitlesel protesto gösterileri ivme kazandı. İtalyan işgal güçlerinin Arnavutluk Valisi Francesco Jacomoni, gösterilerin önüne geçmekte ve direnişi kırmakta yetersiz kaldığı düşüncesiyle Aralık 1941’de Başbakan Şevket Verlaci’nin istifasını aldı, yerine de İtalyan siyasetini harfiyen destekleyen Mustafa Kruja’yı atadı.⁵⁸⁵ Jacomoni, bu değişiklik önerisini 1941 Kasım ayının ilk haftasında Mussolini’ye götürmüştü.⁵⁸⁶ İstifa etmek durumunda kalan Verlaci ise Aralık 1941’de Mussolini ile görüşerek kendisinin yerine Kruja’nın değil Guzzoni’nin atanmasını istemişti.⁵⁸⁷

Kruja’nın yönetimi faşizm karşıtı gösterilerin yoğunlaştığı bir döneme denk gelmişti. 1941 yılının aralık ayı boyunca Tiran, Gjirokastra, Avlonya, Korça ve

⁵⁸² *DİAD*, 541_44142-209313-49; *DİAD*, 541_44146-207556-252.

⁵⁸³ Alpan, 1975, s. 56.

⁵⁸⁴ Çetiner, 1966, s. 23.

⁵⁸⁵ Deko, 2020, s. 57.

⁵⁸⁶ Kont Ciano, Verlaci’nin yerine Kruja’nın geçmesinin iyi sonuçlar vermeyeceğini düşünmekte ve konuyu günlüğünde şu şekilde açıklamaktadır: “...*Jacomoni Arnavutluk hükümetini değiştirmemizi, Verlaci’nin yerine Kruja’nın geçmesini önerdi ki, bu da radikal Arnavutluk milliyetçilerine daha fazla taviz vermek anlamına geliyor. Şu vakte kadar bu politikanın sonuçları iyi olmadı; Benini Roma’da otorite topladığında işler daha iyiydi. Buna karşın Mussolini, Jacomoni’nin teklifini kabul etti. Neler olacağını göreceğiz...*” Bkz. Ciano, 2017, s. 451.

⁵⁸⁷ Ciano, Verlaci’nin Duce’nin yanına çıkışını da günlüğünde şu şekilde dile getirmektedir: “*Verlaci’yle birlikte Duce’nin yanına çıktım. Uygun davranmadı. Jacomoni’ye şiddetli bir şekilde saldırıp ayrıca kendi yerine birkaç ay içerisinde sadece Arnavutluk’u değil fakat bütün Balkanlar’ı tüketme kapasitesi olan Guzzoni’nin atanmasını talep etti. Pek tabii Kruja’dan tiksiniyor, fakat ona karşı ortaya koyabileceği herhangi bir somut argümanı yok. Esat Paşa’nın evindeyken kendisine kahve getiren bir hizmetçinin oğlu tarafından ülkenin yönetilemeyeceğini söylemekle yetiniyor. Bize önyargı gibi görünen bu gibi şeyler feodal bir bey olan Verlaci için kutsal ilkeler teşkil ediyor...*” Bkz. Ciano, 2017, s. 470. Guzzoni ise atandığı görevinden Aralık 1939’da alınmıştı. Bkz. *DİAD*, 541_44138-209263-28; 541_44138-209263-29.

İşkodra'da üst üste gerçekleşen halk gösterileri, kolluk güçlerinin sert müdahalesi ile durdurulmaya çalışıldı. Hatta göstericilere karşı ateşli silahlar dahi kullanıldı. Buna karşılık gerilla grupları işgalcilerin ve kukla hükümet güçlerinin silah ve mühimmat depolarına saldırılar düzenlediler.⁵⁸⁸

1942 yılına girildiğinde Arnavut direniş örgütleri daha organize hareket etmeye başlamış, komünistlerin oluşturduğu ilk Arnavut Partizan grupları da 1942 yılı başlarında faaliyete geçmişti.⁵⁸⁹

Başbakan Kruja görevi devralmasını takiben 16 Şubat 1942'de Roma'ya gitti.⁵⁹⁰ 17 Şubat 1942 tarihinde de Mussolini ile Kruja arasında bir görüşme gerçekleşti.⁵⁹¹

1942 yılı mart ve nisan aylarında da protestolar, gösteriler, artarak devam etti. Nisan 1942'de Başbakan Kruja'ya suikast girişiminde bulunuldu.⁵⁹² Başbakanın yol güzergâhına yerleştirilen bomba patlamadığı için girişim başarısız oldu. Suikasttan sorumlu olarak tutuklanan bir öğrenci işkence altında sorgulandı ve idam edildi.⁵⁹³ Bu suikast ile ilişkilendirilen iki yüze yakın kişi tutuklanarak İtalya'ya gönderildi. Ayrıca, İtalyan mercilerce, Tiran'da olağanüstü yönetim tedbirleri alınıp Arnavut halkına yeni kısıtlamalar getirildi. Kılık değiştirerek eylem yapabilecek gerillaların önüne geçebilmek için polise kadınların peçelerini açma yetkisi verildi. Beş kişiden fazla olacak şekilde bir araya gelmek ve yan yana yürümek yasaklandı. Ancak, tüm bu önlemlere rağmen, İtalyan

⁵⁸⁸ Deko, 2020, s. 57.

⁵⁸⁹ Vickers, 2001, s. 147.

⁵⁹⁰ Ciano, Kruja'nın Roma'ya gelişinde onun hakkındaki gözlemlerini de günlüğüne aktarmıştır: "...Kruja, Tiran'daki kabinesi göreve başladığından bu yana ilk kez Roma'ya geldi. Kendisi göreve atandığında hatırı sayılır eleştiriler olmuştu: İtalyanlar arasında fazla milliyetçi, hala feodal olan gelenekleri sebebiyle ise Arnavutlar arasında fazla mütevazı görülmüştü...Kruja deneyi hakkında hüküm vermek için henüz hala çok erken. Şu vakte kadar işler iyi gitti ve Arnavut çevrelerde meydana gelen huzursuzluk dindi. Kendisinin radikal davranacağından korkuluyordu, fakat aksine, ılımlı olduğunu gösterdi. Artık iktidarda olduğu için kendisi de fark etti ki, 'eleştirmek kolay, yapmak ise zordur.' Karadağ sınırında ve Arnavut bayrağında bazı düzeltmeler yapılması haricinde beklenmedik bir şey istemedi. Arnavutluk kartalının Fasces ve Savoy Hanedanı'nın sembolünde bulunan ipler arasında sıkışmasını istemiyorlar. Bu aceleyle reddedilmemesi gereken hassas bir mesele..." Bkz. Ciano, 2017, s. 493.

⁵⁹¹ Ciano, Mussolini ve Kruja arasındaki bu görüşmeyi günlüğüne aktarırken şu değerlendirmede bulunmuştur: "Mussolini ve Kruja arasında bir görüşme gerçekleşti. Arnavutluk Cumhurbaşkanı durum hakkında konuşarak olumlu bir bakış ortaya koydu. Mussolini Arnavutlara daha liberal ve otonom bir yerel yönetim sağlamak arzusunu vurguladı. Bu olumlu sonuçlar verecek ve mümkün olan tek politika. Aksi takdirde Arnavutluk da işgal altındaki diğer ülkeler gibi bir isyan ve entrika bataklığına döner..." Bkz. Ciano, 2017, s. 494.

⁵⁹² Elsie, 2010, s. 251.

⁵⁹³ Deko, 2020, s. 57

üniforması giyerek kendilerini gizleyen iki Arnavut subay, Tiran yakınlarında konumlanmış bir tank ve silah onarım fabrikasını ateşe vererek imha etmişti.⁵⁹⁴

İtalyan işgalcilerin Arnavutluk Valisi Jacomoni, kendilerine ve hükümet güçlerine düzenlenen saldırılara karşı yeni güvenlik paketini açıklarken, bu eylemleri gerçekleştirenlerin eski mahkûmlar, aranan suçlular ve işsizler olduğunu söylüyordu. Alınan yeni önlemler sonrasında tehlikeli olduğu ve saldırı planı yaptığı düşünülen kişiler aileleriyle birlikte tutuklanmaktaydı.⁵⁹⁵

1942 yılı temmuz'una gelindiğinde Peza, Kurveleş, Gora, Skrapar, Mokra, İşkodra, Devol, Dibra ve Mat'ta, savaş müfrezeleri faaliyet halindeydi. Bu müfrezeler ülkenin birçok bölgesinde İtalyan işgalcilere ve işbirlikçilere karşı önemli başarılar kazandılar.⁵⁹⁶

Şehirlerde İtalyan işgalcilere ve kolluk güçlerine karşı suikastlar düzenleyen gerilla gruplarının yanı sıra, dağlarda eski çetecilik geleneğini yansıtan, haberleşme sistemlerine ve taşımacılık yollarına saldıran gruplar da faaliyet gösteriyordu.⁵⁹⁷

Arnavutluk Komünist Partisi Merkez Komitesinin yönlendirmesiyle, direniş gösteren tüm gruplar, ülkenin dört bir yanında telefon ve telgraf tellerini kesmişler, işgalcilerin haberleşmesini engellemişlerdi. Ayrıca, askeri araçlara saldırılar düzenlenmiş, İtalyan jandarma karakolları basılmış, askeri depolar havaya uçurulmuş ve işgalcilerin kullandığı idari binalar yakılmıştı.⁵⁹⁸

Buna karşın, çok sayıda direnişçi de ya çatışmalarda öldürüldü ya da yakalanarak idam edildi. 22 Temmuz 1942'de Arnavutluk Faşist Partisi'nin Korça'daki merkezini ateşe veren Arkimidhi Kostani ile Kristo Greço eylem sonrası yakalanarak işkence görmüş ve İtalyanlar tarafından asılarak idam edilmişlerdi.⁵⁹⁹ Ancak, tüm bu direniş ve

⁵⁹⁴ Vickers, 2001, s. 147.

⁵⁹⁵ Deko, 2020, s. 58

⁵⁹⁶ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 121.

⁵⁹⁷ Castellan, 199, s. 480.

⁵⁹⁸ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 121.

⁵⁹⁹ Her iki direnişçi de İtalyanların öğrenmeyi umduğu gerilla kuvvetleri hakkında herhangi bir bilgiyi açığa vurmadan öldü. Bkz. Pearson, 2005, s. 199.

eylemler, işgalcilere -ve işbirlikçilerine- ciddi zararlar verdiği gibi, kitleler arasında komünistlerin prestijini de yükseltmekteydi.⁶⁰⁰

1942 yazı sonlarında eylemler, büyük şehirlerin dış mahallelerinde rutin bir hal almıştı. Şehirlerin bu bölümlerine ve kırsal kesimlere girilemez oldu.⁶⁰¹ Arnavut direnişçilerin, işgal güçleriyle mücadeleyi arttırdığı bu dönemde, 25 Ağustos 1942’de, Enver Hoca tarafından yönetilen ve Arnavut Komünist Partisi’nin gizli yayın organı olan Zeri-i Popullit (Halkın Sesi) gazetesi yayınlanmaya başlandı.⁶⁰² Gazete, ilk sayısında Arnavut yurttaşlarını halk mücadelesine davet ediyordu:

*“Bu gazete etrafında tüm Arnavut ulusu toplansın, din, mezhep, siyasi görüş vs. göz önünde tutulmaksızın bağımsız, özgür ve demokratik Arnavutluğa taraftar olanlar, faşistlere karşı savaşanlar, iyi niyetli ve dürüst kimseler bu gazetede birleşsinler...”*⁶⁰³

Arnavut direnişçilerin gerçekleştirdiği eylemlere misillemeler de gecikmiyordu. Elbasan’da düzenlenen büyük bir öğrenci eylemi sonrasında toplu tutuklamalar yaşandı. Bir başka misilleme olarak milliyetçi direnişçilerden Albay Muharrem Bajraktari’nin⁶⁰⁴ doğduğu köy olan Ujmishte, İtalyan işgal kuvvetlerince yerle bir edildi. Bu köyün çevresindeki -yurtseverlerin saklandığı düşünülen- iki köy daha uçaklarla bombalanarak ortadan kaldırıldı. Ağustos 1942’de siyasi mahkûmların bırakılması için Tiran’da bir hapishanenin dışında gösteri yapan on altı genç kız üzerlerine ateş açılarak öldürüldü, olayda yirmi beş kişi de yaralandı. Kruja’da, Başbakanın evini kundakladıkları iddiasıyla üç genç asılarak idam edildi.⁶⁰⁵

Takvimler Eylül 1942’yi gösterdiğinde işgalcilere karşı verilen mücadele artık hatırı sayılır bir hale gelmişti. Tam da bu nedenle, Komünist Partisi öncülüğünde, direniş

⁶⁰⁰ Kristo Frasheri, The History of Albania (A Brief Survey), Tirana, 1964, s. 285.

⁶⁰¹ Vickers, 2001, s. 147.

⁶⁰² The Institute of Marxist-Leninist, History of The Party of Labour of Albania, The “8 Nentori” Publishing House, Tirana, 1982, s. 91.

⁶⁰³ Alpan, 1975, s. 56.

⁶⁰⁴ Komünist hareket içinde yer almayan bir diğer yurtsever direnişçi de Albay Muharrem Bajraktari idi. Zogu iktidarı döneminde bir jandarma subayı olan Bajraktari’nin yönetimine Tiran’da askeri bir garnizon verilmesine rağmen, istifa ederek doğduğu bölgeye, Lume’deki köyüne geri dönmüş ve burada bir direniş grubu örgütlemişti. Gerek Myslim Peza gerekse Muharrem Bajraktari bulundukları bölgelerde saygın ve nüfuz sahibi kişiliklerdi. Bkz. Vickers, 2001, s. 147.

⁶⁰⁵ Vickers, 2001, s. 147-148.

daha da güçlendirebilmek için, iş birliğini hedefleyen bir toplantı düzenlendi. 16 Eylül 1942’de, Tiran’a 12 kilometre uzaklıktaki Peza Kasabasında yirmi delegenin katılımıyla gerçekleşen toplantıda, farklı siyasi görüşlere mensup gruplar; komünistler, milliyetçiler, Abaz Kupi liderliğindeki Zogu destekçileri, liberaller ve sosyal demokratlar bir araya geldi.⁶⁰⁶ Arnavutluk Komünist Partisi’nin kuruluşunda olduğu gibi, bir “*ulusal kurtuluş cephesi*” oluşturma amacıyla düzenlenen bu toplantı, Yugoslav Komünist Partisi’nin yönlendirmesi ve Enver Hoca’nın önerisiyle hayata geçti.⁶⁰⁷

Toplantı gündeminde Arnavutluk’un güncel siyasi durumu ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte şekillenen uluslararası siyasetin durumu değerlendirildi. İtalyan işgalcilere karşı sürdürülen bağımsızlık savaşının ve bu savaşın öznesi gerilla gruplarının tek elden koordine edilmesi amacıyla on üyeden oluşan bir “*Merkez Konseyi*” oluşturulması kararlaştırıldı. Bu konseyde Abaz Kupi, Müslim Peza, Baba Faya gibi Geg ileri gelenleri ile Enver Hoca, Seyfullah Maleshova, Mustafa Jinishi ve Ymer Dyshnitsa gibi komünist liderler yer aldılar.⁶⁰⁸

Eylemleri belirlemek, yönetmek ve organize etmek, ayrıca Arnavut halkını faşist işgale karşı doğrudan mücadelenin içine katmak amacıyla da “*Ulusal Kurtuluş Genel Konseyi*” (KPNÇ) oluşturuldu.⁶⁰⁹

Peza’daki konferansın en önemli sonucu, *Ulusal Kurtuluş Hareketi’nin (LNÇ)* gövdesi ve mücadele planıyla ortaya çıkışıydı. Çetelerle, gerilla gruplarıyla ve Arnavut halkının da katılımıyla organize edilecek mücadeleye ilişkin olarak, tüm fikir grupları, özgür, bağımsız, saygın ve modern bir Arnavutluk kurulmasını ve etnik sınırların güvence altına alınmasını kararlaştırıyordu. Aynı metin çerçevesinde komşu ülkelerle dostane

⁶⁰⁶ Deko, 2020, s. 58-59; Vickers, 2001, s. 148-149.

⁶⁰⁷ Jelavich, 2009, s. 290; Çetiner, 1966, s. 24. “*Historical Dictionary of Albania*” isimli çalışmasında Robert Elsie, Peza Konferansı ve katılımcılara ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “1942 yazında komünistler, tüm örgütlerini bir araya getirmek, Mihver’e karşı birleşik bir cephe oluşturmak için toplantı çağrısında bulundu. Konferans, 16 Eylül 1942’de Tiran’a yakın Peza köyünde, direnişçi önderlerden Myslim Peza’nın evinde gerçekleşti. Aralarında Myslim Peza, Haxhi Lleshi, Baba Faja Martaneshi ve kralcı lider Abaz Kupi’nin de bulunduğu yirmi kişi katıldı. Daha sonra komünist tarih yazımında bastırılan bir gerçek olarak toplantının onursal başkanı Mehdi Bey Fraşeri idi. Sekiz üyeli geçici genel konsey ile *Ulusal Kurtuluş Hareketi (Lëvizje Nacionalçlirimtare)* kuruldu. Hareket giderek komünistlerin kontrolü altına girdi.” Bkz. Elsie, 2010, s. 88.

⁶⁰⁸ Julian Amery, *Sons of The Eagle: A Study in Guerilla War*, MacMillan & Co. Ltd., London, 1948, s. 56.

⁶⁰⁹ Deko, 2020, s. 59.

ilişkiler kurmak, ulusal haklara karşılıklı saygı duyulmasını sağlamak da yer alıyordu. *Ulusal Kurtuluş Hareketi* (Ulusal Kurtuluş Cephesi)'ni oluşturan gruplar ideolojik fikir ayrılıkları nedeniyle birbirleriyle mücadele etmeyecekler, temel ilke yurtseverliğe dayanacaktı.⁶¹⁰

Ulusal Kurtuluş Hareketi, siyasal partilerin bir araya geldiği bir ittifak olarak kurulmamıştı. Ancak, faşizme ve İtalyan işgaline karşı, geniş halk yığınlarının gönüllü birlikteliğini meşru bir zemine taşıdı. Hareketin temeli, işçi sınıfı ile köylülüğün ortaklığına dayanıyordu.⁶¹¹

Bununla birlikte, Peza Konferansının, sağ ve sol düşünce gruplarının birleştiği bir toplantı olduğunu reddeden görüşler de vardı.⁶¹²

Peza Konferansı tüm Arnavutluk'ta yeni bir heyecan uyandırmış, direnişçi gruplar ve partizan birlikleri günden güne genişlemiş ve güçlenmiştir. Ayrıca Enver Hoca'nın öncülüğünde bölgesel ve yerel idarelerin oluşturulmasına da başlanmıştır. Bu konferans Enver Hoca'nın da durumunu güçlendirmiş, Hoca Arnavut halkının gözünde ulusal bir kahraman haline gelmiştir.⁶¹³

Peza Konferansı sonrası delegeler bulundukları şehirlere, kasabalara dönerek aynı zamanda yerel yönetim işlevi de gören ulusal kurtuluş konseylerini, partizan birimlerini oluşturdular. Çünkü Peza'da, ülkenin her yerinde küçük çeteler oluşturulmasına karar verilmişti. Bununla birlikte, Kuzey Arnavutluk'ta coğrafyanın tutuculuğuna, kültürel ve

⁶¹⁰ Deko, 2020, s. 59-60.

⁶¹¹ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 125-126. Peza Konferansı, iki büyük devrime ihtiyaç olduğunu ortaya koydu: Önce bağımsızlığı elde etmek için kurtuluş savaşı ve ardından da halk demokrasisini kurmak için bir halk devrimi. Bkz. *Twenty Years of Socialism In Albania*, The “Naim Frasheri” State Publishing House, Tirana, 1964, s. 15.

⁶¹² Yılmaz Çetiner “*Bilinmeyen Arnavutluk*” isimli kitabında konuyla ilgili kendisine iletilen mektup ve makalelere de yer vermiştir. Bu mektuplardan birisi, Arnavutluk'un işgalci güçlere direnişinde milliyetçi Ulusal Birlik (Milli Cephe) üyesi olan Hayrettin Bütüçi'ye aittir. Bütüçi, Milli Cephe Grubu adına paylaştığı mektubunda Peza Konferansı'nın katılımcıları ve niteliği hakkında şu görüşleri savunmaktadır: “...Bahsedilmekte olan Peza Konferansında sağcılarla solcular birleşmemiştir. Böyle bir andlaşma «*Milli Kurtuluş Cephesi*» ve «*Milli Cephe*» ile 1-2 Ağustos 1943'te Tiran civarındaki Mukaj köyünde cereyan etmiştir. Bu andlaşmanın esas amacı faşist ve Nazileri memleketten kovduktan sonra Yunanistan ve Yugoslavya'da (Yanya ve Kosova) kalmış olan Arnavut toprakları, her kimin tarafından işgal edilirse istilacı olarak vasiylendirilacağı ve bu yerler Arnavutluk'a iltihak edilinceye kadar mücadele devam edeceğine her iki tarafın temsilcilerinden tanzim edilmiş olan protokol ile imzalanmıştır.” Bkz. Çetiner, 1966, s. 105.

⁶¹³ Özkan, 2017: 79.

sınıfsal yapısına bağılı olarak Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin etkili olamadığı bölgeler de vardı. Hareket, komünist ağırlıklı bir yönetim yapısına sahip olmakla birlikte, Abaz Kupi ve Myslim Peza gibi önemli direniş liderleri de yönetim derecelerinde temsil edilmekteydi.⁶¹⁴ Ulusal Kurtuluş Hareketine güç kazandıran bir diğeri isim de İspanya İç Savaşı sonrası dönüşünde yakalanıp Fransa ve İtalya'daki kamplarda tutukluluk yaşayan ve tahliyesinin ardından Arnavutluk'a dönerek Partizan birliklerini yöneten Mehmet Shehu idi.⁶¹⁵

Ulusal Kurtuluş Hareketi, mücadelenin ivmesini oluşturdu. Savaş halinin hız kazandığı 1942 yılının sonuna doğru bünyesinde iki bin direnişçiyi barındıran yirmi iki çete bulunuyordu. Ülkenin dağlık orta ve güney bölgelerindeki birçok bölge bu çetelerin mücadelesiyle kurtarıldı. Muharebeler ülke dışında da ses getirdi. Müttefik devletler; İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve Sovyet Dışişleri Bakanı W. Molotov aracılığıyla Arnavut halkına takdirlerini ileterek, bağımsız bir Arnavutluk devletinin kurulmasına taraf olduklarını deklere ettiler.⁶¹⁶ İngiltere, Amerika ve Rusya, yayın ve propaganda araçlarıyla da Arnavutluk'un ulusal kurtuluş savaşına desteklerini sürdürdüler.⁶¹⁷

2.5.3.2. Balli Kombetar (Milli Birlik) Hareketi

Peza Konferansı sonrası milliyetçi ve liberal görüşlü odaklar, konferansın Arnavutluk Komünist Partisi'nin güdümünde ve etkisinde olduğu, komünistler eliyle yürütülecek mücadelenin yine komünistlerin ülkeyi ele geçirmesiyle sonuçlanacağı gerekçesiyle, ayrı bir çatı altında toplanmayı kararlaştırdılar.⁶¹⁸ Peza toplantısına katılmayan milliyetçi grup, Midhat Frasheri öncülüğünde, "*Balli Kombetar*" (Ulusal

⁶¹⁴ Vickers, 2001, s. 148-149.

⁶¹⁵ Müslüman bir imamın oğlu olan, 1913 doğumlu Mehmet Shehu, partizan ordusunun başkomutanı pozisyonundaydı. Tiran'daki Amerikan meslek okulunun ziraat bölümünden mezun olmasının ardından, bir İtalyan askeri okulunda eğitim görmüş, solcu siyasi faaliyetleri sebebiyle okuldan atılmıştır. Arnavut subay okuluna geri dönüp, daha sonraları İspanyol İç Savaşına katılmak üzere yola çıkmış ve burada Enternasyonal Tugay bünyesindeki "*Garibaldi Tugayının*" dördüncü taburunun vekil kumandanı unvanını almıştır. Fransa'da geçirdiği hapis sürecinde, kararlı bir komüniste dönüşmüş ve 1942'deki tahliyesinin ardından, Tiran'a dönerek derhal partizanlara katılmıştır. Daha sonraları, Arnavutluk'un savaş zamanlarındaki en müktedir askeri lideri olarak kabul görmüştür. Bkz. Vickers, 2001, s. 148-149.

⁶¹⁶ Castellano, 1993, s. 480.

⁶¹⁷ Alpan, 1975, s. 57.

⁶¹⁸ Deko, 2020, s. 61.

Cephe) hareketini oluşturdu.⁶¹⁹ Peza toplantısına katılan LNC (Ulusal Kurtuluş hareketi) içindeki birçok liberal ve milliyetçi görüşlü taraftar da ayrılarak Milli Birlik tarafına geçmişti. Balli Kombetar (Milli Birlik), anti-komünist bir hareket olmakla birlikte, Kral Zogu'nun dönüşünü de istemeyen çoğu toprak sahibi, cumhuriyetçi ve Batı yanlısı kişilerden oluşmaktaydı.⁶²⁰ Örgüt, Kosova ve Çamerya bölgesinin Arnavutluk'a dâhil olacağı bir Birleşik Arnavutluk'u dillendiriyor,⁶²¹ geniş çaplı reformlarla yenilenmiş, batı tarzı bir demokrasiyle ve cumhuriyetle yönetilen bir ülke hedefliyordu.⁶²²

Arnavutluk'un bağımsızlık ilanına katılmış olan -yazar, eski bakan ve büyükelçi- Midhat Frasheri'nin kurduğu bir siyasi örgüt olan Balli Kombetar'ın kuruluş programı "*Dekalogu*" olarak adlandırıldı.⁶²³

Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin (LNC) programına bir yanıt niteliğinde on maddeden oluşan programda; "*Arnavutların hakları için, kırmızı ve siyah bayrak için, demokrasi için, çağdaş bir toplum, özgür bir Arnavutluk için, ifade ve düşünce özgürlüğünün olduğu bir Arnavutluk için, güvenli bir ekonomiye sahip Arnavutluk için savaşılacağı, toplumun tüm katmanlarının Arnavut eğitim sistemi yardımıyla destekleneceği, entelektüel ve manevi bir birliğin oluşturulacağı, Ulusal Cephe'nin fikirlerini gerçekleştirmek için ulusun tüm yaşamsal güçlerini seferber ederek işgalcilerle mücadele edeceği...*" amaçlanıyordu.⁶²⁴

Her iki program da Arnavutluk halkı için özgürlük ve bağımsızlık niyetini barındırıyordu, ancak Dekalogu faşizme karşı mücadeleyi örgütleyen bir taslaktan ziyade politik bir program görüntüsündeydi. LNC ise, programında işgalcileri ve faşizmi Arnavutluk'tan çıkarmak önceliğini vurguluyordu. Milli Birlik, İkinci Dünya Savaşı'nda, kendini hiçbir ittifakın yanında açıkça konumlandırmadı. BK aslında, savaştan sonra

⁶¹⁹ Giray Saynur Derman, "II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya Türkleri ve Müslümanları", İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, (Ed. Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu), Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, S.17, İstanbul, 2016, s. 318.

⁶²⁰ Bisser Petrov, "Genesis and Formation of The Two Wings of National Resistance in The Occupied Balkan Countries During World War II", Etudes Balkaniques, S: 1-2, 1997, s. 26; Kuyucuklu, 1983, s. 30-31.

⁶²¹ Bozbora, 2008, s. 140.

⁶²² Çetin, 2014, s. 783.

⁶²³ Wikipedia, "Balli Kombëtar", https://sq.wikipedia.org/wiki/Balli_Komb%C3%ABtar, (05.06.2021).

⁶²⁴ Alina Wagner, Musine Kokalari dhe Social-Demokracia në Shqipëri, Friedrich Ebert, Tiranë, 2016, s. 21-22.

komünistlerin yönetimi ele geçirmesinden endişe ediyordu. Bunun önlenmesi için de Amerikan ve İngiliz güçlerinin Arnavutluk'a girmesinden sonra işgalcilere saldırılması düşüncesini benimsiyordu. Örgüte göre; Arnavutluk'un siyasi iradesini ele geçirmek için müttefiklerin desteğini almak şarttı.⁶²⁵ Bir başka deyişle, Ballistler (Milli Birlik taraftarları), Mihver devletlerinin mağlubiyetleri kesinleşinceye kadar bekleyecekler, sonrasında ulusal bir kalkışmaya girişeceklerdi. Tabii ki müttefiklerin yardımıyla iktidarı ele geçirmek nihai hedefti.⁶²⁶

Ulusal Kurtuluş Hareketi şehirlerde karşılık bulurken, Milli Birlik köylerde taraftar sağladı. İki yapının kullandığı yöntemlerde de önemli farklılıklar vardı. Ulusal Kurtuluş Hareketi, geniş tabanlı, gelebilecek misillemeleri dikkate almayan bir silahlı mücadeleyi yürütürken, Milli Birlik önderleri, köylü taraftarlarına işgal güçlerinden ve güdümlü hükümet yönetiminden yönelecek misillemelerden çekindi ve daha pasif eylemlere yöneldi.⁶²⁷

İşgal güçlerine ve faşizme karşı mücadelenin en hassas yerinde gerçekleşen bu bölünme, ideolojik bir temelde, *milliyetçi-komünist* fikir ayrışması görüntüsü verse bile, aslında geleneksel ve kültürel farklılıkların, bölgesel bölünmelerin izlerini taşımaktaydı.⁶²⁸

İllegal bir örgüt olarak hayata geçen Balli Kombetar'a, çoğunlukla milliyetçi toprak sahipleri, tüccar, çiftçi, iş adamı ve Ortodoks aydınlar ilgi göstermişti. Bu sınıfsal yapılar gerilla tipi direnişe uzak oldukları için daha çok müttefiklerden fayda gözetmişler, savaş boyunca onlarla iş birliği içinde olmak istemişlerdir.⁶²⁹ Milli Birlik, ortaya çıkış sürecinde yurtsever bir nüve barındırmasına rağmen zamanla halktan yüz çevirmiş,

⁶²⁵ Deko, 2020, s. 62-63.

⁶²⁶ Peza konferansına katılan ve daha sonra ayrılan bazı milliyetçiler, komünistlerce yapılan sorgularında Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni reddetmelerini; "*komünistlerin toplantıya bir parti hüviyeti ile katıldıkları, milliyetçilerin ise bilinen bir örgütün üyeleri olarak değil, ayrı ayrı, münferit şekilde davet edildikleri*" gerekçesine dayandırmışlardır. Bu nedenle de konferans kararlarını ve komünist partinin bir uzvu olarak değerlendirdikleri LNÇ'yi tanımadıklarını belirtmişlerdir. Bkz. Vickers, 2001, s. 149.

⁶²⁷ Jelavich, 2009, s. 290.

⁶²⁸ Komünizm, Arnavutluk'ta daha gelişmiş düzeyde olan güneyli Tosk'lar önderliğinde yerleşmiştir. Bu da bir anlamda kuzeyli Gega'ların siyasi hâkimiyetine karşı kazanılmış bir zaferdir. İşgalci güçlere karşı verilen mücadelede ortaya çıkan komünist-milliyetçi bölünmesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında ortak ulusal kimliğin oluşmasını engellemiştir. Bkz. Bozborra, 2008, s. 139.

⁶²⁹ Bozborra, 2008, s. 139-140.

toprak sahiplerinin ve hırs sahibi entelektüellerin çıkarlarını korumuştur.⁶³⁰ Hatta bunun için, zaman zaman, işgalci güçlerle anlaşma yapmaktan çekinmemiştir.⁶³¹

1942 yılı aralık ayında Birleşmiş Milletler Genel Konseyi'nde Arnavutluk'un bağımsızlık ilkesi tanınarak onanmıştı. Böylece, Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin gücünün artacağı, İtalya güdümlü Başbakan Kruja hükümetinin düşeceği yeni bir döneme giriliyordu.⁶³² Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin ortak düşmana karşı vermiş olduğu mücadelenin Amerikan ve İngilizler tarafından tanınması, ideolojik çelişkileri de ortadan kaldırıyordu. Bu nedenle ağırlıklı olarak komünistlerin oluşturduğu partizanlar, savaşın sonuna dek Batılı Müttefiklerden destek gördü. Mihver devletlerinin Arnavutluk'u işgali ve işgal süresince izlediği politikaları, Arnavut partizanlarla Batılı güçlerin uyumlu bir şekilde hareket etmesini sağladı.⁶³³

Günlüğünde bu konuya değinen Ciano da Kruja'nın istifasının hemen öncesinde yapılan durum değerlendirmesinde, İtalyan işgal güçleri valisi Jacomoni'nin; *"Arnavutluk'taki durumun tümüyle uluslararası ilişkilere göre şekilleneceğini"* düşündüğünü belirtmekteydi.⁶³⁴

Ocak 1943'te Başbakan Kruja istifasını verdi.⁶³⁵ Jacomoni, Kruja sonrası yeni hükümeti belirlemede bürokratik bazı sıkıntılar yaşıyordu. Sonunda yerel aristokrasiye dönüş yapılarak toprak sahibi Ekrem Libohova'da karar kılındı. Ciano, alınan bu kararda, Libohova'nın Arnavut halkı üzerindeki potansiyelinin en önemli etken olduğunu düşünmekteydi.⁶³⁶ Ekrem Libohova'nın girişimleri, Ciano'nun bu konudaki haklılığını

⁶³⁰ Özkan, 2017, s. 309.

⁶³¹ Necip P. Alban, İtalyanlarla Milli Birlik liderlerinin gizli anlaşmasını şu şekilde dile getirmektedir: *"Balli Kombetar faşistlere karşı görüldüğü halde, Mart 1943'de İtalya Başkomutanı Dalmacio ile Balli Kombetar merkez komitesi üyesi Ali Bey Kelçira arasında gizli bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmada 'Büyük Arnavutluk'un sınırları çiziliyordu!'"*. Bkz. Alban, 1975, s. 57.

⁶³² Vickers, 2001, s. 149-150.

⁶³³ Altunya, 1997, s. 22.

⁶³⁴ Ciano, 2017, s. 600.

⁶³⁵ Ciano, Başbakan Kruja'nın istifası ve sonrasındaki kabine değişikliğine ilişkin ipuçlarını günlüğünde şu şekilde ifade etmektedir: *"Senatör Kruja istifasını verdi. Vali boşalan makamı Zog döneminde dışişleri bakanı olan Ekrem Libohova'yla veya Kensal Vrioni'yle doldurmayı düşünüyor. Aslına bakılırsa, hükümeti ülkede hala kayda değer bir tesirleri olan ve kamuoyunu kuvvetli bir şekilde etkileyecek pozisyona sahip olan beylere geri vermek düşünüldü."* Bkz. Ciano, 2017, s. 612.

⁶³⁶ Ciano, 18 Ocak 1943 tarihli günlük yazısında şu detayları aktarıyor: *"Tiran'daki polis müfettişinden akşamleyin hükümetin kurulamadığına, isyanın büyüdüğüne ve hükümeti askeriye devretmek zorunda olduğumuza dair kaygı verici bir telgraf aldık. Jacomoni'den haber yok. Şu kesin: Ya biri fazla sakın ya da öteki fazla endişeli. Jacomoni'ye telefon ettim. Üstü kapalı bir şekilde bana işlerin oldukça kötü olduğunu"*

ortaya koymaktaydı. Nitekim Libohova, başbakan olur olmaz yaptığı sükûnet çağrısıyla ayaklanan Arnavut halkını şu şekilde teskin etmeye çalışacaktı:

“Bizim direnişimiz savaşın dengesinin bir yandan başka biryana kaymasını etkileyemez, hiçbir rol oynayamazdı...İtayla'nın yaptığı ateşkesle beraber bizim vatanımız için çok önemli ve uğraştırıcı bir dönem başlıyor. Eğer ayırım yapmadan bayrağımızın yanında birlik olmaya karar verirsek ve vatanımıza sahip çıkmak için kutsal andımıza (besa) bağlı kalırsak başarılı olabileceğiz. Prishtina'dan Konispol'e ve Ulqin'den Tetova'ya kadar Arnavut kanı taşıyan herkesin soğukkanlılığını ve bayrağımızın etrafında toplanıp düzeni koruması için çağrıda bulunuyorum...Ulus ve devlet olarak bizim kaderimiz bu tarihi dönemde göstereceğimiz sükûnet ve soğukkanlılığa bağlıdır...”⁶³⁷

Arnavutluk'taki hükümet değişikliği, Türk basınının da işlediği gelişmelerden biriydi. Ulus gazetesi'nin 20 Ocak 1943 tarihli nüshasında konu ile ilgili olarak şu bilgiler yer alıyordu:

“Resmen bildirildiğine göre bugün Arnavutluk'ta yeni bir hükümet kurulmuştur. Kıralın yaveri şimdiki Arnavut başvekilini tebrik ettikten sonra yeni hükümeti teşkil eden zevatın isimlerini bildirmiştir.

Başvekil ve dahiliye vekil vekili, Ekrem Libohova, Arnavut faşist partisi mümessili, Kolbib Mirakaj, Adliye vekili, Antonio Kosmacı, Maliye Vekili, Lovo Musani, Milli iktisat ve maarif vekaleti vekili, Naracı, Nafia vekili, İlyas Agushi, İstirdat edilen mıntakalar vekili, İsmet Kayezui, Halk terbiyesi vekili, Mihal Sherko, Başvekâlet müsteşarı, Hilmi Leka, Maarif müsteşarı, Namık Resuli, İstirdat edilen mıntakalar vekâleti müsteşarı, Blaca.

Yeni Arnavut başvekil Ekrem Libohova 24 sonkânun 1882'de

söyledi. Bunun sebebi bilhassa Scutari'nin Katolik lideri Marka Gioni'nin ya hükümeti bütünüyle kendisinin kuracağını ya da hiçbir görev üstlenmeyeceğini belirtmesiymiş. Jacomoni şantajı kabul etmeyip sorunu Ekrem Libohova'yla çözecek. Bu, yerel aristokrat aileler olan beylerin hükümetine dönüş olacak. Vaziyetten haberdar ettiğim Duce pek rahatsız oldu ve Jacomoni'ye askeri otoritelerin her halükârda ihtiyati tedbirleri almasını önerdi. Bu işin sonunda ne olacağını göreceğiz, fakat satranç tahtasındaki diğer gelişmelerin Arnavutluk'a bile yansdıkları açık ki, bunlar iyi gelişmeler değiller...”. Bkz. Ciano, 2017, s. 613.

⁶³⁷ AQSH, F. 152 (Ministria e Punëve të Brendshme), V. Pavit, D. 332.

Argirokastra'da doğmuştur. Yeni başvekil evela askerlik mesleğine intisap ederek süvari subayı olmuştur. Sonraları kendisine İdari vazifeler de verilmiştir.

1919'dan 1921'e kadar Arnavutluğun İtalyan hariciye nazırlığı nezdinde mümessili sıfatıyla Roma'da bulunmuş, 1925'te maslahatgüzar olmuştur. 1933'te Paris elçiliğine tayin edilmiş, bir müddet sonra merkeze alınarak hariciye nazırlığında bir vazifeye getirilmiştir. Geçen sene de Arnavutluk millî bankası umum müdür muavinliğine tayin edilmiştir.”⁶³⁸

1943 yılının ocak ve şubat aylarında da İtalyanlar için işlerin iyiye gitmediğini, iş birliği yaptıkları Arnavut liderlerin de “gemiye terk etmeye” başladıklarını yine Kont Ciano’nun günlüklerinden anlayabiliyorduk.⁶³⁹

Ekrem Libohova da kısa bir süre sonra Arnavutluk yönetimini bıraktı, yerine Şubat 1943'te, bir başka işbirlikçi siyasetçi Maliq Bushati getirildi.⁶⁴⁰ Bushati, Balli Kombetar’ın temsil ettiği milliyetçilerdendi. İtalya, Stalingrad’da Almanların Sovyetlere yenilmesi ile daha da tedirgin olmuştu. En azından Arnavutluk’ta işleri tekrar iyi hale döndürebilmek adına Başbakan Bushati üzerinden milliyetçilerle ilişki sağlama ve gizli ittifaklar kurma yoluna gittiler. Karşılığında Arnavutlara bayrak ve paralarını kullanabilme gibi imtiyazlar tanıdılar.⁶⁴¹ Ama bunlar birer özgürlük aldatmacasından öte şeyler değildi.

Türk basını Arnavutluk’taki gelişmelere kayıtsız kalmıyor, yeni Bushati kabinesine ilişkin bilgilere de yer veriyordu.⁶⁴²

⁶³⁸ “Arnavutluk’ta yeni bir hükümet kuruldu”, *Ulus*, 20 Ocak 1943, s. 4.

⁶³⁹ Dışişleri Bakanı Ciano, Arnavutluk meselesini Mussolini ile açıkça görüşüğünü ifade ettiği günlüğünde konu ile ilgili düşüncelerini; “...Yaptığımızın sadece günü kurtarmak olduğunu, Arnavutluk’a daha fazla asker göndermek zorunda olduğumuzu söyledim. Arnavutların hem takdirlerini hem de güvenlerini yitirmiş olduğumuz artık açık. Bundan böyle sadece güç kazanacak -İlk adımda kullanmamalı, lakin en azından mevcut olduğunu göstermeliyiz...” şeklinde dile getirmektedir. Bkz. Ciano, 2017, s. 615. Ciano, 1 Şubat 1943 tarihli günlüğünde de kaygılarını; “...Arnavutluk’tan gelen haberler rahatsız edici; Libohova’nın hükümeti de dümen çeviriyor. Bize en sadık adamlar bile gemiyi terk etme çabasında. Vrioni ve Verlaci bile. Bunlar zamanın işaretleri. Çok geçmeden iktidarı bütünüyle askeriye devretmek gerekeceğini düşünüyorum.” cümleleriyle ifade etmektedir. Bkz. Ciano, 2017, s. 620.

⁶⁴⁰ Alpan, 1975, s. 57.

⁶⁴¹ Castellan, 1993, s. 481.

⁶⁴² Akşam gazetesi söz konusu gelişmeyi şu şekilde haberleştirmekteydi: “Arnavutluk valisi imparator-kıralın emrile bugün aşağıda gösterilen şekilde yeni bir hükümet teşkil etmiştir: Başvekilliğe Devlet Nazırı

Arnavutluk'ta yeni hükümet bu şekilde oluşurken, Arnavutluk Komünist Partisi, 17-22 Mart 1943 tarihleri arasında ilk ulusal konferansını Elbasan yakınlarındaki Labinot Kasabasında gerçekleştirdi.⁶⁴³ Tüm hazırlıkları ve bildirileri Komünist Enternasyonal'in direktiflerine dayanan toplantıya yerel parti örgütlerini temsilen yaklaşık 70 delege katıldı.⁶⁴⁴

Yugoslav Komünist Partisi Başkanı Tito'nun Arnavutluk Merkez Komitesi'ne hitaben yazdığı bir mektup da bu konferansta okundu. KOMINTERN'in mesajını içeren mektupta Tito, iç hainlere karşı dikkatli olunmasını, güvenilir bir liderlik altında birleşilmesini, KOMINTERN'in stratejilerinin takip edilerek orta sınıfa odaklanılmasını istiyordu.⁶⁴⁵ Tito, ayrıca endüstriyel bir işçi sınıfının bulunmadığına atıfla köylü sınıfın desteğinin artırılmasını, yoksa mücadelenin kazanılmasının mümkün olamayacağını söylüyordu.⁶⁴⁶

Konferans, iç siyasetin ve savaşın gündem oluşturduğu, yakın gelecek için önemli kararların alındığı bir toplantı oldu. Bu kararlar arasında komünistler tarafından idare edilecek düzenli bir ordunun, -Arnavutluk Ulusal Kurtuluş Ordusunun- (AUKO) kurulması kararı önemliydi. Konferansta Partinin Merkez Yürütme Komitesi ve Politik Bürosu seçildi, Enver Hoca ise Arnavutluk Komünist Partisi Genel Sekreteri olarak atandı.⁶⁴⁷

Konferansın sona ermesinden birkaç gün sonra, Arnavut Ulusal Kurtuluş Ordusunun kurulması kararı doğrultusunda, Tito'nun Makedonya'daki partizan güçlerine komutanlık eden Svetozar Vukmanovic-Tempo Labinot'a geldi. Tempo, kurulacak ordunun genelkurmay heyetinin oluşturulması ve yerel partizan birliklerinin örgütlenmesi

*ve aynı zamanda Arnavutluk millî faşist partisinin muvakkaten idaresine memur edilen Mâlik Bushatu tâyin olunmuştur. Başvekil muavini ve Naflia Nazırı: İlyas Aguşi, Millî terbiye ve Adliye Nazır vekili Yaver Hurşit, Dahiliye Nazırı Marko Jonmarka, Maliye Nazırı Recep Krasni, Sanayi Nazırı Zef Şiroka, Ziraat ve Orman Nazırı Yakup Milâj, Başvekâlet müateşarı Ejel Coba. Yeni meclis reisi ile hükûmet üyeleri bugün imparator-kıralın valisi Jakomoni'nin huzurunda yemin etmişlerdir.” Bkz. “İtalyanların kurdukları kabinde kimler var?”, *Akşam*, 14 Şubat 1943, s. 1.*

⁶⁴³ Frasher, 1964, s. 293.

⁶⁴⁴ The Central Committee of The of Labor of Albania, Information Bulletin, C.2, Tirana, 1968, s. 85.

⁶⁴⁵ Fischer, 1999, s. 246.

⁶⁴⁶ Vickers, 2001, s. 150.

⁶⁴⁷ Fischer, 1999, s. 246; Özkan, 2017, s. 83.

konularındaki deneyimlerini paylaşacaktı.⁶⁴⁸

Konferans, işçi sınıfı ile köylülerin güç birliğini, ulusal kurtuluş mücadelesinin en önemli silahı olarak değerlendirdi. Her ne kadar toprak sahibi zengin köylüler, ulusal kurtuluş savaşını yadsıyıp, Ballı Kombetar'ı destekleseler de tüm köylülerin sınıf ayrımı yapılmaksızın mücadeleye kazandırılması istendi. Özellikle köylerde ve kırsal bölgelerde yeni parti örgütlenmeleri oluşturulmalıydı.⁶⁴⁹

Enver Hoca bu toplantı sonrasında, Partinin örgütlenmesi ve ulusal komitelerin kurulmasına yönelik çalışmalar yaptı. 10 Temmuz 1943'te Genelkurmay Başkanlığı'nın Siyasi Komiseri seçilerek düzenli birliklerin oluşturulmasına öncelik verdi. Ardından da "Hücum Tugayları"nın oluşturulmasında doğrudan görev aldı.⁶⁵⁰ Direnişçi partizan güçleri artık bir komutanlığa bağlı düzenli ordu kimliğinde hareket edeceklerdi.⁶⁵¹

Enver Hoca'nın 7 Nisan 1943 tarihli Zeri i Popullit gazetesinde yer alan değerlendirmelerinden de mücadelenin evrildiği durumla ilgili sonuçlar çıkarmak mümkündü: Enver Hoca konuşmasında; *"Birimiz hepimiz ve hepimiz birimiz için... Savaş gül ve pamuk çiçekleri ile yapılmaz, hürriyet laf ve dedikodularla kazanılmaz. Aksine özgürlük, meşakkat ve kanla elde edilir!.."* demektedir.⁶⁵²

Partizan çetelerin saldırıları artarak devam ediyordu. İtalya ise büyük güç olma hevesiyle Afrika kıtasına kadar büyüttüğü tüm cephelerde sancılar içindeydi. İç ve dış siyasetini belirleme ve taktiksel hamlelerini hayata geçirme noktasında bürokrasisini iyi yönetemiyordu. Tüm bunların toplamında da savaş meydanlarında üst üste yenilgiler yaşıyordu.

İtalyan ordusunun işgale karşı yükselen direnişi önleme çabasının tamamen durma noktasına geldiği Arnavutluk tarihine ilişkin önemli çalışmalarda bulunan Mary Edith Durham⁶⁵³ tarafından da dile getirilmekteydi. Durham, Albay Bayraktari komutasındaki

⁶⁴⁸ Vickers, 2001, s. 150.

⁶⁴⁹ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 144, 150.

⁶⁵⁰ Marmullaku, 1975, s. 49.

⁶⁵¹ Kuyucuklu, 1983, s. 33.

⁶⁵² Alpan, 1975, s. 57.

⁶⁵³ Meltem Begüm Saatçi Ata Durham'a ilişkin şu tanıtıcı bilgileri vermektedir: *"Mary Edith Durham (8 Aralık 1863-15 Kasım 1944). Londra'da cerrah bir baba ve aile üyeleri devlet görevlerinde bulunmuş bir*

gerillaların Puka–Prizren yolu üzerinde büyük bir motorlu konvoyuna saldırarak 97 İtalyan askerini, Myslim Peza komutasındaki partizan çetesinin de Tiran–Durazzo yolunda İtalyan askeri konvoyuna saldırarak 42 İtalyan askerini öldürdüğünü ve 80’ini de esir aldığını yazmaktaydı. Ayrıca, sabotaj eylemlerinin hız kesmeden sürdüğü, telefon ve telgraf tellerinin kesildiği, İtalyan subayların bulunduğu Valona’daki bir evin ve faşist Tomori gazetesinin ofislerinin bombalandığı Durham’ın aktardığı diğer bilgiler arasındaydı.⁶⁵⁴

1943 yazında, BBC ve Voice of America gibi partizanları destekleyen müttefik yayın organlarının haberlerinde de Mussolini’nin güçten düştüğü yazılıyor, İtalya’nın da çok yakın bir sürede teslim olacağına işaret ediliyordu. Bu haberlerden etkilenen birçok Arnavut genci LNÇ’ye katılınca ortaokullar kapandı, eğitim durma noktasına geldi.⁶⁵⁵

Takvimler İtalya’nın hızla düşüşünü işaret ediyordu. Temmuz 1943’te Kral Vittorio Emanuele III, Başbakan Benito Mussolini’yi görevinden azletti ve tutuklattı.⁶⁵⁶ Arnavutluk’taki İtalyan işgal güçlerinin motivasyonu neredeyse sıfırlanmıştı. Enver Hoca ve Partizan Ordusu ise güç kazanıyordu. Ulusal Kurtuluş Hareketinin parolası artık; “*Arnavutluk işgal ordularından temizlenecektir*” olmuştu.⁶⁵⁷

Mussolini’nin de düşmesiyle Müttefikler artık kendileri açısından sonuca hızlı varacakları yolları denemeye başladılar. İngiliz hükümeti Yugoslavya ve Yunanistan’da olduğu gibi, Arnavutluk’taki iki direniş örgütünün birleşerek mücadele etmesini gerekli görüyordu. Sonuçta, Müttefiklerin yürüttüğü diplomasi sonucu iki direniş örgütünün

annenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelen Mary Edith’in sekiz kardeşi olmuştur. Kolej eğitimi sonrası Kraliyet Akademisinde Sulu Boya ve Yağlı Boya Ressamlar Enstitüsünde sergi de açmış olan Durham’ın Cambridge Natural History adlı derginin ‘Sürüngeçler’ sayısında ve kendi kitaplarında çizimleri yayımlanmıştır. Kardeşleri arasında tıp ve tarih eğitimi alanlar olan Durham, Kraliyet Antropoloji Enstitüsü üyesi de olmuştur. Durham Balkanlar’ı ilk ziyaretinin ardından 1900-1944 yılları arasında Balkanlar’da Arnavutluk tarihini etkileyecek çalışmalarda bulunmuştur.” Bkz. Meltem Begüm Saatçi Ata, “Mary Edith Durham’ın Eserlerinde Arnavutluk’taki Osmanlı Yöneticilerine Dair Algı”, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, C:9, S:1, Temmuz 2020, s. 153.

⁶⁵⁴ Harry Hodgkinson, *Albania and the Albanians: Selected Articles and Letters (1903-1944)*. Ed. Bejtullah Destani. Centre for Albanian Studies, London, 2001, s. 221.

⁶⁵⁵ Vickers, 2001, s. 151.

⁶⁵⁶ Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:31, S:91, 2015, s. 115.

⁶⁵⁷ Çetiner, 1966, s. 25.

yöneticileri görüşmeye davet edildi.⁶⁵⁸

Ağustos 1943'te, Ulusal Kurtuluş Hareketi ve Balli Kombetar liderleri gerilla operasyonlarını koordine etmek için Tiran yakınlarındaki Mukaj köyünde bir araya geldiler ve Arnavutluk Ulusal Kurtuluş Komitesi'ni kurdular.⁶⁵⁹ İki örgüt de savaş sonrası ülkeyi kendileri yönetmek istiyordu. Bugüne kadar sürekli birbirlerini suçlamışlar, güven duymamışlardı. Bu nedenle toplantı tartışmalı ve gergin bir ortamda geçti. Toplantıda, *“Düzenli bir hükümet kurulana kadar ülkeyi yönetecek Arnavutluk Kurtarma Komitesi'nin (KSHSH) kurulması”*, kararı alındı. Her iki örgütten 6'şar üye olmak üzere toplam 12 delegenin katılımıyla oluşturulacak olan bu komite hem LNÇ hem de BK kuvvetlerinin askeri ve siyasi faaliyetlerini organize edecek en yüksek organ olacaktı. Bu yönüyle toplantı, -işgal güçlerine karşı daha az varlık göstermesine rağmen- Balli Kombetar'a resmi bir pozisyon ve söz hakkı sağlayarak onu avantajlı kılıyordu.⁶⁶⁰ Ayrıca LNÇ'nin altı üyesinin sadece dördü komünist fikirlere sahipti.⁶⁶¹

BK ve LNÇ, Kosova'nın geleceği konusunda da geçmişten gelen bir fikir ayrılığına sahipti. Bu nedenle görüşmelerin en tartışmalı bölümünü bu gündem oluşturdu. BK (Milli Birlik) savaştan sonra Kosova'nın Arnavutluk sınırları içinde kalmasını istiyordu. Sonuçta, iki grup bölgede bir halk oylaması gerekliliği konusunda uzlaşsa da LNÇ, Yugoslavların baskısı sonucu bu karardan vazgeçti.⁶⁶² Mukaj toplantısında, ileride Kosmet (Kosova ve Metohija) ve Çamerya bölgelerini içine alacak şekilde birleşik bir Arnavutluk'un tesisi konusunda anlaşmaya varılması Yugoslav gözlemcileri kızdırmıştı. Karara tepki gösteren Yugoslav Komünist Partisi, bunu hainlik ve fırsatçılık olarak değerlendirdi. Enver Hoca da kendi müzakerecilerini Balli Kombetar'a tümüyle teslim olmakla suçlamaktaydı.⁶⁶³

⁶⁵⁸ Jelavich, 2009, s. 290.

⁶⁵⁹ Zickel and Iwaskiw, 1994, s. 35; Richard C. Hall, “Balli Kombetar”, War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia, (Ed. Richard C. Hall), ABC-CLIO, California, 2014, s. 34.

⁶⁶⁰ Deko, 2020, s. 72-73.

⁶⁶¹ Ulusal Kurtuluş Hareketi (LNÇ) delegelerinden ikisinin milliyetçi ideallere sahip olması, ülkenin geleceğinde Milli Birlik (BK) çatısı altındaki milliyetçileri daha prestijli kılacak, komünistlerin siyasi bekası tehlikeye girecekti. Bkz. Frasheri, 1964, s. 300.

⁶⁶² Jelavich, 2009, s. 290-291; Vickers, 2001, s. 152-153.

⁶⁶³ Jacques, 1995, s. 420.

İki örgütün birleşmesi, Arnavutluk Ulusal Kurtuluş Komitesinin kurulması ve diğer toplantı kararları, 3 Ağustos 1943 tarihinde bir bildiri ile halka ulaştırıldı. Bildiride her iki örgütün de amacının Arnavutluk'un kurtuluşu olduğu belirtiliyordu.⁶⁶⁴

4 Eylül 1943 tarihinde, Labinot'ta toplanan İkinci Ulusal Kurtuluş Konferansı'nda, Enver Hoca Mukaj Anlaşması'nı tanımadığını ve reddettiğini deklare etti. Balli Kombetar halk düşmanı ilan edilerek açık bir savaş başlatıldı. Artık dönüşü olmayan bir yere varılmıştı. Enver Hoca, her ne kadar müttefik olursa da Anglo-Amerikalıların birer kapitalist olduğunu belirterek İngilizlerin Arnavutluk'un işlerine müdahil olmasına karşı çıktı. Enver Hoca bu durumu şu sözlerle özetliyordu:

*“İtalyan ve Almanları tüfekte; Anglo-Amerikan emperyalizmini ise Marksizm-Leninizm diplomasisiyle yendik.”*⁶⁶⁵

Konferansta bir diğer önemli vurgu da Ulusal Kurtuluş Genel Konseyi'nin Arnavutluk halkının sırtını dayayacağı tek devlet gücü olduğu idi. Bundan yola çıkarak Balli Kombetar ile güçlerin birleşmesi fikri kınandı.⁶⁶⁶

İkinci Labinot Konferansı kararlarını savunan Komünist Parti, bölge komitelerine ilettiği şu talimatla, milliyetçilerle yaşanacak çatışmalarda halkın yanlarında olacak şekilde hazırlanmalarını istiyordu:

“...Balli Kombetar'ın bölücülerle ve kardeş kavgası kışkırtıcılarıyla dolu bir topluluk olduğunu halka kavratmalıyız. 'Balli Kombetar' şefleri tarafından izlenen siyasetin bizi onlarla silahlı çatışmalara sürükleyeceğini halka kavratmalı, tüm halkı onlara karşı ayaklanmaya sevketmeli ve bunun tarihi sorumluluğunun da gerçekte de olduğu gibi 'Balli Kombetar' örgütüne yüklenmesini sağlamalıyız; kendimizi, milli kurtuluş hareketine katılan herkesi ve bütün halkı, 'Balli Kombetar' ile bir çatışmaya hazırlamalıyız: 'Balli Kombetar' bu çatışmaya hazırlanmaktadır ve bizi

⁶⁶⁴ Sabit Syla, “Qëndrimi I Forcave Politike Dhe Ushtarake Të Shqipërisë Ndaj Kosovës Gjatë Luftës Së Dytë Botërore”, *Shqiptarët Gjatë Luftës së Dytë Botërore (Permbledhje Studimesh)*, Instituti i Historisë “Ali Hadri” Prishtinë, Prishtinë, 2014, s. 123.

⁶⁶⁵ Jacques, 1995, s. 420-421.

⁶⁶⁶ Hoxha, 1974, s. 172.

hazırlıksız yakalamamalıdır...”⁶⁶⁷

İkinci Labinot Ulusal Kurtuluş Konferansı’nın son günü olan 8 Eylül 1943’te İtalya’nın Müttefiklere teslim olduğu ilan edilmişti.⁶⁶⁸

Mukaj’da milliyetçilerin ısrarla konu ettiği Kosova ve Büyük Arnavutluk projesi, savaş döneminde Sırp karşıtı Kosovalı Arnavutlardan çokça destek görmüştü. İtalyan işgalini kurtuluş umudu olarak gören kimi Zogu rejimi karşıtlarının var olduğu bir ortamda, Kosova, Batı Makedonya ve Arnavutluk’u fiili olarak birleştiren bir işgalin Kosovalı Arnavutlar arasında da güçlü bir kurtuluş ümidi yaratması doğal sayılmalıydı. 1913’den itibaren otuz yıldır Sırp yönetimi altında bulunmanın getirdiği olumsuz refleks, Sırpların yer aldığı hiçbir siyasi yapıya katılmamak olarak kendini gösterdi. Bu çerçevede Yugoslavya komünistlerinin Balkan Federasyonu planları da Kosovalı Arnavutlarca desteklenmedi.⁶⁶⁹

Arnavutluk’un kuzeyinde yer alan bu etnik coğrafyada yaşayan Kosovalı Arnavutlar, Yugoslav komünistlere güvenmedikleri gibi, Mukaj toplantısı sonrasındaki ayrışmalardan ötürü Arnavutluk komünistlerine de güven duymuyorlardı.

Görüleceği üzere Kosova, etnik yapısıyla İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi savaş süresince ve savaştan sonra da Arnavutluk siyasetinin yumuşak karnı olacaktı.

2.5.3.3. Legaliteti (Yasallık) Hareketi

Monarşi yanlısı lider Abaz Kupi,⁶⁷⁰ Mukaj Anlaşması’nın Arnavut Ulusal Kurtuluş Genel Konseyi tarafından tanınmayarak feshinden sonra LNC’den ayrılarak Legaliteti’yi kurdu.⁶⁷¹ Kupi, aslında Milli Kurtuluş Cephesine de Zogu’nun itibarını arttırmak ve Komünist Parti’nin gelişmesini baltalamak amacıyla katılmıştı.⁶⁷²

⁶⁶⁷ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 172.

⁶⁶⁸ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 172.

⁶⁶⁹ Bozboru, 2008, s. 142.

⁶⁷⁰ Enver Hoca, Abaz Kupi’yi İngiliz İstihbarat Teşkilatının ajanı olarak nitelemiştir. 1941 yılında Ulusal Ordu’yu sabote etmek için İngilizler tarafından Arnavutluk’a gönderildiğini, daha sonra Arnavutluk Ulusal Kurtuluş organları içerisinde üyelik ve üst düzey görevler aldığını, en sonunda da işgalci Alman Nazileriyle iş birliği yaptığını ifade etmiştir. Bkz. Enver Hoxha, 1974, s. 81.

⁶⁷¹ Vickers, 2001, s. 151.

⁶⁷² Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek

Örgütün kuruluşuyla birlikte, sadece Kral Zogu yönetiminin meşru olduğunu savunan Abaz Kupi, eski kralın dönmesini isteyen Arnavutluk'un orta-kuzey kısmında yer alan Mati bölgesinden ve kuzeyin dağlık bölgelerinden destek gördü.⁶⁷³ Abaz Kupi'yi destekleyen kuzeyli Geg liderlerinin birçoğunun, Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin gövdesini oluşturan güneyli Tosklarla arası iyi değildi. Bu nedenle de savaş sonrası LNC'nin egemen olduğu bir Arnavutluk'ta pek bir geleceklerinin olmadığını düşünüyorlardı.⁶⁷⁴

Zogu'nun "*Arnavutların yaşadığı bölgeleri birleştirilme amacıyla mücadele ettiğini*" iddia eden Legaliteti,⁶⁷⁵ aynı zamanda İngilizler ve Amerikalılar tarafından da desteklenmekteydi.⁶⁷⁶ İngilizler, Arnavutluk'u kuzey ve güney şeklinde ikiye bölerek, güneydeki komünistlere karşı kuzeyde tampon monarşik bir yapı oluşturmayı amaçlıyordu. Abaz Kupi, diğer direnişçi liderlerle savaşıp gücü ele geçirecek, Kral Zogu da ülkesine dönüp tahtına oturacaktı.⁶⁷⁷

Mukaj Konferansı sonrası ortaya çıkan böylesi ayrışmalar, -zaman zaman bir araya getirilmeye çalışılan- grupların birbirleriyle silahlı çatışmasına everildi. Balli Kombetar ve Legaliteti yapıları, Ulusal Kurtuluş Hareketi (LNC)'den farklı olarak işgalci güçlerle de iş birliği yoluna giderken, LNC hem işgal güçleriyle hem de halk düşmanı ilan ettiği diğer gruplarla çatışma pozisyonu alacaktı.

2.6. Arnavutluk'u İşgalden Kurtarma Çabaları

İtalya'nın Arnavutluk'u, Almanya'nın da Yugoslavya'yı işgali İngiltere, Fransa ve ABD gibi güçleri rahatsız etmişti. Bu devletlerin Arnavutluk'un işgaline verdiği tepkilere ikinci bölümde değinildiği için konu burada tekrar edilmeyecektir. Ancak işgalin ardından gelişen statüko nedeniyle, başta İngiltere olmak üzere Fransa ve ABD'nin

Partisi Tarihi-1, 1975, s. 178.

⁶⁷³ Vickers, 2001, s. 151; Jacques, 1995, s. 421. Hareket hem LNC hem de Balli Kombetar'e karşı bir oluşumdur. Bkz. Jelavich, 2009, s. 291.

⁶⁷⁴ Vickers, 2001, s. 151.

⁶⁷⁵ Robert C. Austin, "Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912-2001", Ideologies and National Identities, The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe, (Ed. John R. Lampe and Mark Mazower), Central European University Press, Budapest-New York, 2004, s. 246.

⁶⁷⁶ Sosyalist Arnavutluk, 1979, s. 44. Kupi, her zaman için Zogu taraftarları aracılığıyla, önce Milli Kurtuluş hareketini, savaş sonrasında da Arnavutluk'u denetimleri altına almayı amaçlayan İngilizlerin talimatlarına göre hareket edecekti. Bkz. Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist-Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 178.

⁶⁷⁷ Ağırseven, 2015, s. 45.

Arnavutluk’u işgalden kurtarma planları yapmaya başladıkları görülmektedir.

2.6.1. Atlantik Bildirisi

Müttefiklerin bu yöndeki planları çerçevesinde yaşanan önemli bir gelişme ABD Başkanı F. D. Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında 1941 yılı içinde gerçekleşen görüşmedir. 14 Ağustos 1941’de Atlas Okyanusu’nda bir gemide buluşan Roosevelt ve Churchill, yayımladıkları bildiriyle savaş sonrasında uluslararası bir güvenlik sisteminin kurulması düşüncesini dünyaya açıkladılar.⁶⁷⁸

“*Atlantik Bildirisi*”⁶⁷⁹ adıyla tarihteki yerini alan kararlarda Arnavutluk açısından en önemli madde; “*ülkelerin kendi yönetim biçimlerini ve rejimlerini kendilerinin belirlemesi*” gerektiğine ilişkindi. Bu önemliydi, çünkü söz konusu madde, savaş sonrasında Arnavutluk’ta yabancı devletlerin güdümünde herhangi bir hükümet olmayacağı anlamı taşımaktaydı.⁶⁸⁰

2.6.2. İtalya’nın İşgal Edilmesi ve İtalyanların Arnavutluk’tan Çekilmesi

Balkanlar’daki planlarının gerçekleşmesine önem veren Müttefik devletleri, İtalya’nın savaş dışında kalması fikrini 1943 yılı başlarında dile getirmeye başladılar. İtalya’nın bertaraf edilmesiyle bu ülke toprakları, Balkanlar’daki harekâtlar için kullanılabilir, ayrıca Yunanistan, Arnavutluk ve Yugoslavya’ya İngiliz-Amerikan birliklerinin çıkarılması sağlanabilecekti.⁶⁸¹

⁶⁷⁸ Muzaffer Erendil, İkinci Dünya Harbi’nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 18.

⁶⁷⁹ Beş gün süren müzakereler sonucunda yayımlanan bildiri sekiz maddeden oluşmaktadır: 1-Savaştan sonra toprak kazanılmayacak, 2-İlgili halkın onayı alınmadan toprak değişikliği yapılmayacak, 3-Uluslar kendi geleceklerini kendileri belirleyecek, 4-Uluslararası iş birliği daha da geliştirilecek, 5-Temel hammaddeleden eşit biçimde yararlanılacak, 6-İnsanlar korku ve açlıktan kurtarılacak, 7-Açık denizlerde ticaret serbest olacak, 8-Mihver devletler silahtan arındırılacak ve savaş sonrası topyekûn silahsızlanmaya gidilecek. Bkz. Naim Arıkanoglu, “Anarşik Düzendeki Uluslararası Topluma Doğru Yol Alan Dünyada Birleşmiş Milletlerin Rolü”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:2, S:1, 2016, s. 174-175. İmzalanan bu bildiri ayrıca, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı’nın temelini teşkil etmektedir. Bkz. Sezen Kılıç, Türk Basını’nda Hitler Almanyası (1933-1945), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 181.

⁶⁸⁰ Bildiri kararları bir yıl sonra aynı tarihte Başkan Roosevelt tarafından, anti-faşist mücadele veren tüm devletlerin saygı duyması sağlanarak yeniden tekrarlandı. Bkz. Deko, 2020, s. 63-64.

⁶⁸¹ Churchill, İtalya’nın savaş dışında kalmasının kendileri için ciddi bir avantaj yaratacağını savunuyordu. İngiltere Başbakanı, İtalya’nın teslim olmasının Bulgaristan, Romanya ve Macaristan’ın tutumlarını ciddi ölçüde etkileyeceğini, hatta bu durumun kendi planlarının gerçekleştirilmesi için Türkiye’nin de kullanılmasına yardımcı olacağını düşünüyordu. Churchill’ göre; “*İtalya’nın Güney bölgesinin kuşatılması, Müttefiklere, Adriyatik Denizi’ne çıkış olanağı sağlayacak, böylece Adriyatik limanlarına*

Müttefik ülkelerin açıklamaları Arnavutluk halkının anti-faşist mücadeleye ve gruplara desteğini arttırdı. Direnişin yayılması ve yükselmesi okları işgal güçleri valisi Francesco Jacomoni'nin atadığı Mustafa Kruja hükümetine çevirdi. Aldığı tüm sert önlemlere rağmen ülkedeki anti-faşist direnişi kıramayan Kruja hükümeti 12 Ocak 1943 tarihinde görevi bıraktı.⁶⁸²

İtalya'yı işgal etmeyi önceliklerine alan Müttefikler, 10 Temmuz 1943 günü Sicilya'ya 160.000 kişilik bir kuvvet çıkardılar. Ağustos ayında da bütün adanın işgalini tamamladılar.⁶⁸³ İstifa etmek zorunda kalan Mussolini'den sonra yeni hükümetin başına Mareşal Pietro Badoglio getirildi.⁶⁸⁴ Faşist Partisini lağveden Badoglio, Mussolini'yi tevkif ettirdi. Badoglio, İtalya'nın savaşa devam edeceğini deklare etmesine rağmen İspanya aracılığı ile Müttefik güçlere barış görüşmesi yapmak istediğini bildirdi. Müttefiklerle 3 Eylül 1943'te bir mütareke imzalayan İtalyan hükümeti, Müttefik kuvvetlerine her türlü kolaylığı göstermeyi, ülke donanmasını Müttefiklere teslim etmeyi ve bu andan itibaren Almanya'nın yanında savaşmayacaklarını kabul etmekteydi. Nitekim İtalya, 13 Ekim 1943'te de Almanya'ya savaş ilan etti.⁶⁸⁵

İtalya'nın Eylül 1943'te İkinci Dünya Savaşı'nda yenilerek silah bırakmasıyla, İtalyan askerlerin birçoğu Makedonya ve Yunanistan üzerinden Arnavutluk'a girmiş olan Almanlara teslim oldular. Bu sırada iki bine yakın İtalyan askeri de gönüllü olarak Arnavut partizanlara katıldı ve kendi tugaylarını oluşturdu. Bu birliğe İtalyan Komünist Partisi'nin kurucu lideri olan ve Mussolini hapisanelerinde hastalanarak yaşamını yitiren Antonio Gramsci'nin adı verildi.⁶⁸⁶

Artık savaş yeni bir boyut kazanıyordu ve dağlık kesimlere çekilen Arnavut partizanların İtalyan işgalcilerin teslim olması sırasında ele geçirdikleri 5 tümenlik ordu

teçhizatlı gemiler ve ajanlar gönderilebilecekti." Bkz. S.A. Gonionskiy vd., Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi), çev. Ali Rıza Dirik, C.5, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 287-288.

⁶⁸² Deko, 2020, s. 65.

⁶⁸³ Armaoğlu, 1991, s. 387.

⁶⁸⁴ Jelavich, 2009, s. 261.

⁶⁸⁵ İtalya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte bütün Akdeniz bir anlamda Müttefiklerin egemenliği altına giriyordu. Bu durum Almanya için büyük bir darbe olsa da İtalya'daki Alman kuvvetleri mukavemete devam etti. Bu nedenle, Müttefiklerin Roma'ya girmesi ancak 4 Haziran 1944'te mümkün olabildi. Bkz. Armaoğlu, 1991, s. 387-388.

⁶⁸⁶ Vickers, 2001, s. 151-152.

teçhizatı, *Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun* kurulmasına zemin oluşturunca.⁶⁸⁷ İtalya'nın teslimiyeti, birçok kişiyi Arnavutluk'taki savaşın artık bittiği duygusuna sevk etmesine rağmen bu çok uzun sürmemiş, Almanlar bayrağı devralmışlar ve hızla büyük şehirlerde üslenmişlerdir. Mağlup olan İtalyanlardan ele geçirilen silahları sahiplenilen Arnavut partizanlar ise, şehirlerden kırsala çekilerek bu kez Alman işgalcilerle savaşmaya başlayacaklardır.⁶⁸⁸

2.7. Alman İşgali ve Arnavut Partizanlarının Zaferi

Almanlar 1943 yazında İtalya'nın zayıflama halini ve sürecin tersine işlediğini fark etmişti. Bu öngörüyle Arnavutluk'un stratejik noktalarına askeri birlikler gönderdiler. Alman askeri kuvvetlerinin Arnavutluk'a girişi, herhangi bir tehlikeye karşı kendilerine yardım edileceği düşüncesiyle İtalyan işgal güçlerince kabul edilmişti. Buradaki asıl gaye müttefik güçlerin Arnavutluk'a yapacakları olası bir indirimin önüne geçmekti. Arnavutluk'a dâhil olan Alman askeri güçleri stratejik önem arzeden havaalanlarına ve limanlara konumlandılar. İtalya'nın teslimiyetinden çok kısa bir süre önce, 1943 yılı ağustos ayının sonunda yaklaşık 6.000 Alman askeri Arnavutluk topraklarındaydı.⁶⁸⁹

Arnavutluk'ta İtalyanların yerini alan Alman işgalciler etkili bir şekilde sürece dâhil oldular. Bir paraşüt tümeni önce Tiran'ı ele geçirdi. Sonrasında önemli şehirleri ve sahil şeridini ele geçirmeye odaklandılar. Böylelikle Adriyatik'i güvence altına alacaklardı. Direnişçi Partizan güçleri ise dağlık kesimlerin kontrolünü ellerinde bulundurmaktaydı.⁶⁹⁰

Alman işgalciler Arnavutluk'ta sürdürülebilir istikrarlı bir yönetim sağlama önceliğiyle işe giriştiler. Arnavutluk'un bağımsızlığını tanıyacaklarını ilan ederek, -ulusal kolluk gücü ve ordu oluşturulmasını sağlayıp- iç yönetime müdahale etmemeye çalıştılar. İtalyanların tutukladığı kişileri serbest bıraktılar.⁶⁹¹ Ayrıca stratejik olarak Kosova'yı Arnavutlara verme vaadiyle milliyetçilerin mukavemetinin önüne geçtiler. Hatta bu

⁶⁸⁷ Castellan, 1993, s. 481; Koka, 2006, s. 660.

⁶⁸⁸ Vickers, 2001, s. 151-152. İtalyanların teslim olmasının Balkan yarımadasında büyük etkileri oldu. Böylelikle çoğu yerde olduğu gibi Arnavutluk'ta da önemli miktarda İtalyan silahı partizanların eline geçti. Bkz. Jelavich, 2009, s. 291.

⁶⁸⁹ Deko, 2020, s. 75.

⁶⁹⁰ Jelavich, 2009, s. 291.

⁶⁹¹ Şenyuva, 1999, s. 85; Kuyucuklu, 1983, s. 31-32.

siyaset sayesinde Milli Birlik grubunu yanlarına aldılar. Milli Birlikçiler için komünizm karşıtı mücadele, faşizme karşı mücadeleden daha fazla önem arz ediyordu.⁶⁹² Müttefiklerin savaş sonrası Kosova'nın Arnavutluk'a dâhil olacağına dair güvence vermemesi de milliyetçilerin işgalci Almanların vaatlerine güven duymasına yol açmıştı.⁶⁹³

Almanların, Kosova'yı Yugoslavlara vermeme eğilimi, İtalyanların tutukladığı kişileri serbest bırakması, savaştan sonra Arnavutluk'un özgür bir ülke olacağını vadetmesi ve yeni kral seçimi için dört ayrı inanç grubundan oluşan temsilciler meclisini oluşturması Arnavut milliyetçileri arasında sempati uyandırmaya yetmişti. Ayrıca oluşturulan hükümette Kosovalılar etkin rol oynamış, Yugoslav partizanlara karşı mücadele veren İkinci Prizren Örgütü'nün lideri Arnavut milliyetçisi Cafer Deva İçişleri Bakanı yapılmıştı.⁶⁹⁴ 18 Kasım 1943 tarihinde oluşturulan Alman taraftarı 4 kişilik kraliyet yönetiminin diğer üyeleri ise Anton Harapi, Lef Nosi ve Mehdi Frasheri idi.⁶⁹⁵

İkinci Dünya Savaşı süresince önce İtalyanların sonra Almanların işgali ile Mihver devletlerinin askeri ve stratejik üssü olan Arnavutluk, Alman işgali sırasında değişen savaş hali sınırlarıyla büyüme yaşadı. Kuzeyde, 500 bin gibi önemli bir etnik Arnavut nüfusu barındıran Kosova ve Makedonya'nın bir bölümünü kendiliğinden sınırları içinde buldu. Etnik argümanlarla siyaset izleyen geleneksel, muhafazakâr ve milliyetçi kesim bu durumu temel alarak Alman işgalcilere destek vermişti. Buna karşın Arnavutluk'un orta ve güneyindeki Tosk nüfusun önemli bir kesimi ise Partizan güçlerine katılacaktı.⁶⁹⁶ Bu fiili durum Milli Birlik (Balli Kombetar) ve Arnavut Partizanlarını

⁶⁹² Jacques, 1995, s. 423.

⁶⁹³ Vickers, 2001, s. 153.

⁶⁹⁴ Kuyucuklu, 1983, s. 32.

⁶⁹⁵ Alpan, 1975, s. 57. Türkiye Cumhuriyeti Belgrad Başkonsolosunun Arnavutluk hakkında edindiği istihbari bilgileri Türk Dışişleri Bakanlığına aktardığı bir rapora göre, başta Mehdi Frasheri olmak üzere Arnavutluğun bağımsızlığını amaçlayan Milli Birlik grubunun bu kukla hükümeti kabul etmesinin altında şu nedenler yatmaktaydı: Slavlık ve Yunanlık tehlikesi, İtalyan işgali sırasındaki gayri meşru servet olanakları nedeniyle bozulan ahlaki düzen karşısında yeni bir kalkınma hareketi ile ekonomik refah yaratma arzusu, halen bağımsız bir Arnavutluk devleti vaad etmeyen müttefiklerin karşısına harp sonrasında güçlü bir varlık olarak çıkıp bağımsızlığın elde edilmesi. Almanların bu konularda güvence vermesiyle de “*asayiş, tenasüt ve idaresi yerinde bir Arnavutluğun tesisi*” işine girilmişti. Bkz. *DİAD*, 541_44142-209313-76.

⁶⁹⁶ Halil Saim Parlador, Arnavutluk'taki Geg ve Tosk ayrımına ilişkin şu görüşlere yer vermektedir: “*Arnavut milli kimliği diğer Balkan ülkeleri ile kıyaslandığında gecikmiş bir mahiyet arz eder. Bunun birkaç nedeni vardır. Bu nedenlerin ilki Arnavutların yerleşik bulundukları Adriyatik kıyılarının coğrafi*

(Ulusal Kurtuluş Hareketi) bu takvimden itibaren savaşın sonuna dek karşı karşıya getirecekti.

Balli Kombetar (Milli Birlik) yapısının yönetimde ve tabanda Alman işgalcilerle gerçekleştirdiği iş birliğini ihanet olarak yorumlayan Arnavut partizan güçleri, milliyetçileri de hedefe koyarak cepheyi büyüttüler. Arnavutluk da Yunanistan ve Yugoslavya örneğinde olduğu gibi bir iç savaşla karşı karşıyaydı.⁶⁹⁷

Arnavut milliyetçileri Alman işgalcilerle iş birliği yaparken müttefikler de stratejik girişimlerde bulunuyorlardı. Bu çerçevede İngilizler, Enver Hoca ile eski kral Zogu'yu destekleyen Legaliteti lideri Abaz Kupi'nin birlikte hareket etmesi için çaba gösterdiler. Gelişmeyi Arnavutluk'un geleceğinde müttefiklerin çıkarına bir siyasi güç oluşturma olarak değerlendiren Enver Hoca ve LNC Hareketi bu girişimi geri çevirdi.⁶⁹⁸

Arnavutluk dâhil Balkan ülkelerindeki Nazi işgalinin gerilemesi ve son bulmasında Sovyet Kızıl Ordu'nun aşağıya inmesi önemli rol oynadı.⁶⁹⁹ Tuna'yı geçerek Morava'ya ulaşan Stalin güçleri Almanları kısıpaca alarak yeni cephele açmışlar, Partizan güçleriyle olan mücadelelerinde Almanları güçten düşürmüşlerdi. Bu durum Partizan milislerin işini kolaylaştıracak, Balkanlar'daki toplumsal ve siyasi dönüşümü -Yunanistan dışında- zafere ulaştıracaktı.⁷⁰⁰

Olumsuz sürece müdahale etmek isteyen Alman Komutanlığı bir askerî harekât

elverişsizliği, bununla ilintili olarak da Akdeniz havzasında yayılan medeni etkilere fiziksel anlamda çok yakın olmalarına rağmen dikey yükseltilerin engellemeleri ile uzak kalmalarıdır. Dağlık bölgelerde meskûn Arnavutlarla kıyı ve düzlüklerde meskûn Arnavutlar arasındaki sosyolojik, lengüistik, etnik ve dinsel farklılıkların temelinde de bu faktörün yattığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda Kuzeyli dağlık bölgelerde meskûn Arnavutlar Gheg diyalektini kullanırlar ve Sünni İslam ve Katolik inancına mensupturlar. Sınır, merkezdeki Shkumbi nehri olmak üzere, Güneyde yoğunlaşan Arnavutlar ise Toskdiyalektini kullanırlar ve Bektaşî İslam ve Ortodoks inancına mensupturlar...Bölge, Osmanlı aracılığı ile İslam girmeden evvel, Ortodoks Hristiyanlıkla Katolik Hristiyanlık, Grek ve Latin etkisinin karşı karşıya geldiği bir yerdir. Bu nedenle Arnavut kimliğinde derin izler bırakan ilk farklılaşma Grek ve Latin etkisiyle ilişkili olarak hem dinsel hem de kültürel bir ayrım biçiminde tezahür etmiştir. Bu karşıtlığa 15. Yüzyılsonundan itibaren Osmanlı ve İslam etkisi de dâhil olunca tablo daha da karmaşıklaşmıştır. Orta çağlar boyunca Latin feodalizmi ve Bizans-Yunan ve sonra da Slav-Ortodoks etkileri arasında kalan Arnavutlar, bölgede İslam'ın kurumlaşması ile yeni bir seçeneğe daha sahip olmuşlardır. İslamlaşma, daha çok dinsel bağlılıkların kabilesel bağlılıklarınönüne geçemediği kuzeyde söz konusu olmuştur. Güneydeki İslamlaşma ise daha çok mistik yönelimli bir karakter taşımaktadır. Bu nedenle de Kuzeyli Arnavutlar Sünni iken Güneyli Müslüman Arnavutlar daha ziyade Bektaşîdir." Bkz. Parladr, 2015, s. 125.

⁶⁹⁷ Castellan, 1993, s. 481.

⁶⁹⁸ Kuyucuklu, 1983, s. 33.

⁶⁹⁹ Koka, 2006, s. 661.

⁷⁰⁰ Castellan, 1993, s. 486.

başlattı. 1943 Ekim'inden başlayarak 1944 Şubat'ına kadar süren ve “*Kış Kampanyası*” olarak adlandırılan bu harekâta, dört Alman işgalci bölüğü ile onlara destek veren Balli Kombetar ve Legaliteti güçleri kullanıldı. Sayıları 45 bini bulan bu güce karşılık daha az sayıdaki Partizan güçleri önemli başarı elde ettiler. “*Kış Kampanyası*” Almanlar ve işbirlikçileri için hüsrarla sonuçlandı.⁷⁰¹

Partizanlardan müteşekkil Arnavutluk Ulusal Kurtuluş Ordusu, 1944 yılı mart ayından başlayarak inisiyatifi ele aldı. 5 Nisan tarihli Genel Kurmay emriyle de karşı taaruza geçildi. Skumbini Nehrinin güneyinde yer alan bölgelerin tümü kurtarıldı, Orta ve Kuzey Arnavutluk'ta da mücadele ivmelendi. Balli Kombetar taraftarlarında ve jandarma yapısında çözümler, firarlar başlamıştı. 1944 yılı mayıs ayında Ulusal Kurtuluş Ordusu'nda yer alanların sayısı 35 bine ulaştı.⁷⁰²

Ulusal Kurtuluş Cephesinin işbirlikçi ilan ettiği diğer direniş yapılarına karşı elde ettiği başarı, Mayıs 1944'te Permet'de düzenlenen kongreyle de siyasi zafere dönüşmüştü. “*Ulusal Kurtuluş İçin Anti Faşist Kongre*” adı verilen toplantıda 13 üyeli bir komite oluşturuldu. Komite işgalden kurtarılan bölgelerde geçici bir hükümet görevi üstlenecekti. Enver Hoca bu geçici hükümetin başkanı ve general rütbesiyle silahlı kuvvetlerin (Ulusal Kurtuluş Ordusu/Ulusal Özgürlük Ordusu) başkumandanı seçildi. Eski kral Zogu döneminde imzalanan ve ülke çıkarlarına aykırı olduğu düşünülen tüm anlaşmaların iptali yönünde kararlar alınırken, Zogu'nun ülkeye dönüşü de yasaklandı. Ülke içinde ya da sürgünde kurulabilecek olası hiçbir hükümetin tanınmayacağı ilan edildi. Permet Kongresini daha önce düzenlenen toplantılardan farklı kılan, doğrudan ya da dolaylı kimseden bir yardım beklentisi içeriğinin olmayışındı. Arnavutluk'un kaderini belirlemede tümüyle Arnavutluk halkı belirleyici olacaktı.⁷⁰³ Kongre, Arnavutluk'un müttefiklerce siyasi-askeri denetimini ve içişlerine karışma girişimlerini de mahkûm etmekteydi.⁷⁰⁴

Aynı ay içinde Alman birlikleri -yanlarına Balli Kombetar ve Legaliteti

⁷⁰¹ Sosyalist Arnavutluk, 1979, s. 44-45.

⁷⁰² Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 200.

⁷⁰³ Ağırseven, 2015, s. 41; Kuyucuklu, 1983, s. 34.

⁷⁰⁴ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 208.

tarafklarlarını da alarak- ikinci bir harekât başlattılar. Bu harekâta, dört buçuk Alman tümeniyle birlikte Zogucular ve Balli Kombetar tarafklarlarından oluşan yaklaşık elli bin asker katılmıştı. Partizanlar zaman zaman zor duruma düşseler de ani taaruzlarla düşman kuşatmalarını yardılar ve düşmanı gerilettiler. 26 Haziran 1944'te Arnavutluk Ulusal Kurtuluş Ordusu, Birinci Yıldırım Tümeni Skumbin ırmağını geçerek genel taaruzu başlattı. Birkaç ay içinde Peşkopya ve Dibra şehirleri dâhil tüm Dibra bölgesini ve kuzeydeki Mirdita'nın bir kısmını işgalcilerden kurtardılar. Ulusal Kurtuluş Ordusu girdiği her bölgede halkın da desteğini alıyor ve güçlenerek ilerliyordu. Ağustos 1944'te İkinci Yıldırım Tümeni de kuruldu ve iki tümen birlikte hareket ederek Alman birliklerine ve Kuzey Arnavutluk'taki çetelere karşı ani bir taarruza geçti. Arnavutluk Milli Kurtuluş Ordusunun saldırıları karşısında bozguna uğrayan Alman birlikleri ve destekçileri işgal ettikleri bölgeleri birbiri ardına boşaltmaya başladılar.⁷⁰⁵

Anti-faşist Ulusal Kurtuluş Konseyinin ikinci kongresi 20-23 Ekim 1944 takviminde Berat'da gerçekleşti. Enver Hoca başkanlığında toplanan kongrede komite adını "*Arnavutluk Hükümeti*" şeklinde değıştirdi. Bu sırada Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun ilerleyişi sürüyordu. 28 Kasım 1944'te Tiran'ın, bir gün sonra İşkodra'nın da kurtarılmasıyla Almanların Arnavutluk işgali sonlandırıldı.⁷⁰⁶ Yeni kurulan Arnavutluk hükümeti müttefikler tarafından tanındı ve Enver Hoca kısa süre içinde ülkeyi denetim altına alarak Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti.⁷⁰⁷

2.8. Savaş Yıllarında Arnavutluk-Yunanistan İlişkileri ve Çamerya Sorunu

2.8.1. Coğrafi Olarak Çamerya Bölgesi

Çamerya (Çamlık), Kuzey Batı Yunanistan'da yer alan ve eski çağlarda Epir diye bilinen bölgenin güneyinde kalan toprakları kapsar. Kuzeyde Plava Nehrine kadar uzanır. İyonya Denizi'nden doğudaki Butrinti Gölüne uzanan Güney Batı Balkan topraklarını içine alan bölgedir. Arnavutluk ile Yunanistan arasında yer alan yolların önemli bir kısmı bu bölgeden geçer. Ayrıca Korfu Adasını Yunanistan anakarasına bağlayan ulaşım

⁷⁰⁵ Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist-Leninist İncelemeler Enstitüsü, Arnavutluk Emek Partisi Tarihi-1, 1975, s. 211-214.

⁷⁰⁶ Kuyucuklu, 1983, s. 34.

⁷⁰⁷ Kâmil Andıç, Osmanlı Devleti Döneminde Arnavutluk'un Durumu (19. ve 20. Yüzyıllar), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2000, s. 78.

güzergâhları ile Gjirokaster-Yanya-Arta ve Patras koridoru da Çamerya’da bulunur.⁷⁰⁸

Çamerya’da Arnavutların çoğunluk oluşturduğu yerleşim yerleri, yaklaşık 2.550 km² kadar bir alanı içine alan Philates (Filat), Igoumenitsa (Gumenice), Paramithia ve Margellie bölgeleridir. Bölge daha sonraları Yanya ve Preveze Eyaletlerine dâhil edilmiş ve 1912 yılına kadar Yanya Vilayetinin idaresinde kalmıştır.⁷⁰⁹ Yunanistan coğrafyasının en verimli toprakları bu bölgede bulunur. Ayrıca Yunanistan’ın kara yolu üzerinden Avrupa ile en yakın bağlantısı buradan sağlanmaktadır.⁷¹⁰

Çamerya, Arnavutluk’taki Sajadha’dan başlar ve Yunanistan’daki Arta’ya kadar uzanır. Çamerya bölgesinde yer alan toprakların sadece yedi tane köyü Arnavutluk’tadır, geri kalanı ise Yunanistan sınırları içindedir.⁷¹¹

2.8.2. Çamerya Bölgesinin Tarihi

Halkının önemli bir kısmı Müslüman Arnavutlardan oluşan Çamerya, Osmanlı yönetiminde iken Yanya Vilayetine bağlıydı.⁷¹² 18. yüzyıl sonlarında bölgede kontrolü ele alan Tepedelenli Ali Paşa, Epir’de yer alan Souli bölgesindeki Ortodoks Arnavutlar üzerinde baskıyı arttırdı ve 1803 yılında bölge halkını otoritesine boyun eğdirdi.⁷¹³ Ancak bu baskı bölgedeki fanatik Hristiyanların 1828-1829 Yunan ayaklanmasında Osmanlı’ya karşı Ortodoks Yunanlıların yanında savaşmalarına neden oldu. Bu tarihten itibaren de Ortodoks Arnavutlar Ortodoks Yunanlılarla birleşerek Müslüman Arnavut soydaşlarına karşı savaştilar.

Osmanlı Devleti 1910 yılı itibarıyla yeni bir idari yapılanmaya giderek Yanya Vilayeti sınırları içerisinde Çamlık Sancağını tesis etti. Çamlık (Çamerya) Sancağı’na Margiliç, Aydonat ve Filat kazaları bağlandı.⁷¹⁴

⁷⁰⁸ Progonati, 2012, s. 107-108.

⁷⁰⁹ Progonati, 2012, s. 110.

⁷¹⁰ Mete Kaan Kaynar ve Gökhan Ak, “Balkanlar’da ‘Modern’ Bir Yunan Tragedyası: Çamerya Arnavutları Kıyımı”, International Journal of Academic Value Studies, C:3, S:9, 2017, s. 85.

⁷¹¹ Oktay Göktaş, Büyük veya Doğal Arnavutluk İdeali’nin Stratejik İstihbarat Analizi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2018, s. 154.

⁷¹² Ankasam, “Arnavutluk Devleti’nin ‘Modern Sorunu’: Çamerya”, <https://www.ankasam.org/arnavutluk-devletinin-modern-sorunu-camerya/>, (05.08.2022).

⁷¹³ Vickers, 2001, s. 20.

⁷¹⁴ İlkay Erken, Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2019, s. 79.

Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasından sonra 1913 yılında yapılan Londra Barış Konferansında Kosova Sırbistan'a verilirken, Çamerya bölgesi Yunanistan'da kaldı. Yalnızca küçük bir toprak parçası yeni kurulma aşamasında olan Arnavutluk'a bırakılmıştı.⁷¹⁵

2.8.3. Arnavut-Yunan İlişkileri Açısından Çamerya

Yunanistan'da yaşamış ve halen yaşamakta olan Arnavutları; “*Ortodoks Arnavutlar (Arvanitler)*”, “*Müslüman Arnavutlar (Çamerya Arnavutları)*” ve “*Soğuk savaş sonrası Yunanistan'a gelen göçmen Arnavutlar*” olmak üzere üç grupta ele almak mümkündür.⁷¹⁶

Yunan devlet politikası olarak diğer azınlıklar üzerinde uygulanan “*Helenleştirme*” eğilimine Ortodoks Arnavutlar da dâhil edilmişti. Ortodoks Ulahlar ile Ortodoks Makedonları Helen olarak tanımlayan anlayış, Ortodoks Arnavutlar üzerinde de benzer türden bir sistematik asimilasyon süreci izledi. Yunanistan, Ortodoks Arnavutların Helen kültürünün bir parçası olmalarına karşın zaman içerisinde Arnavutça konuşmaya başladıkları tezini savunmaktaydı. 1930'lu yıllara kadar Attika, Boeotika, Güney Evvoia ve Hidra'da önemli bir nüfus en az üç nesildir Arnavutça konuşmakta idi. Hatta 1940'lara gelinceye kadar Atina'nın Plaka Mahallesi'nde bütün işlemler Arnavutça yapılmaktaydı.⁷¹⁷ Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında maruz kalınan katliamlar ve sınır dışı etme uygulamaları, Arnavutların nüfus içerisindeki oranını azaltmış⁷¹⁸ ve sosyo-kültürel ve idari haklarından da mahrum kalmalarına yol açmıştı. Günümüzdeki tarihsel veriler, Ortodoks Arnavutların da (Arnavitler) bu uygulamalardan etkilendiğini ortaya koymaktadır. Onlar da Yunanistan'ın farklı bölgelerine sürülmüşler, Methana, Korint, Viotia, Fokhiadha, Spekha ve Psara ile Egina adası gibi bölgelerde varlıklarını sürdürme mücadelesi içerisine girmişlerdir.⁷¹⁹ Yunan tarafı eğitim ve dini kurumlar üzerindeki otoritesini bir koz olarak kullanıp özellikle Ortodoks Arnavutları asimile edecek

⁷¹⁵ Egro, 1997, s. 22.

⁷¹⁶ Ramazan Yıldız, Arnavutluk'un ve Türkiye'nin Komşu Devletler Üzerindeki Stratejik Yaklaşımları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 82.

⁷¹⁷ Yıldız, 2007, s. 83-84.

⁷¹⁸ Kaynar ve Ak, 2017, s. 82.

⁷¹⁹ Yıldız, 2007, s. 83-84.

uygulamalara hız vermiş ve bunu kısmen de olsa başarmıştır. Bu “*Helenleştirme*” uygulamasında en önemli faktör ise Yunan Ortodoks Kilisesi olmuştur. Zira Ortodoks Arnavutların dinlerine olan bağlılıkları, asimile sürecinin Arnavut kitleler üzerindeki etkisinde önemli bir faktör oluşturmıştır.⁷²⁰

Çamerya’nın kaderinde önemli bir gelişme, kendisi de bir Ortodoks Arnavut olan Theodoros Pangalos’un Yunanistan Başbakanı olarak seçilmesi idi. 25 Haziran 1925’de Yunanistan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Theodoros Pangalos, kendisini destekleyenler tarafından hükümet başkanı olarak göreve getirildi. Yugoslavya ve Bulgaristan gibi bölge ülkeleriyle dostane müzakereler yürüten Pangalos, Arnavut kökenli olması nedeniyle de bu ülke ile iyi ilişkiler kurmak ve azınlıkların haklarını korumaya yönelik girişimlere öncelik verdi.⁷²¹ Ona göre Arnavutluk’taki Yunanlılar ile Yunanistan’daki Arnavutların haklarına yönelik iyileştirmeler, iki ülke arasındaki soğuk buzları eriterek iyi komşuluk ilişkilerine zemin oluşturulabilecekti. Böylelikle Müslüman oldukları için ısrarla Türkiye’ye gönderilen Arnavutların 1926 yılı sonrasında mübadele dışında tutulmaları sağlandı. Ayrıca Asya’dan gelen mülteciler de Çamerya yerine Batı Trakya topraklarında iskân edileceklerdi.⁷²²

Bu gelişmelere karşın, İoannis Metaxas hükümeti zamanında Çamerya’lı Arnavutlar üzerinde baskı giderek yoğunlaştı. Müslüman Arnavutlarla Ortodoks Arnavutlar birbirlerine karşı kışkırtıldı, Arnavutça yasaklandı ve ağır vergiler kondu.⁷²³ Demografik yapıya müdahale edilerek Çamerya’da Yunanlı yerleşimciler iskân edildi ve böylece Müslüman Arnavutların bölgedeki nüfusu azınlık konumuna düşürüldü. Arnavutların yaşadıkları yerleşkelerin neredeyse tamamı Arnavutça olan isimleri Yunanca isimlerle değiştirildi. Baskılar, tutuklamalar, mal müsadereleri ve sınır dışı etme gibi bir dizi insanlık suçu işlenerek Arnavut varlığı Çamerya’da sistematik bir şekilde devlet eliyle yok edilmek istendi.⁷²⁴ 1937’de Yunanistan Hükümeti’nin ısrarlı girişimleri

⁷²⁰ Özkan, 2017, s. 331.

⁷²¹ Bununla birlikte Pangalos’un İtalya’nın Arnavutluk’taki çıkarlarını açıkça desteklediği görülmektedir. Bkz. Harry J. Psomiades, “The Diplomacy of Theodoros Pangalos, 1925-1926”, *Balkan Studies*, C:13, S:1, 1972, s. 1, 10.

⁷²² Progonati, 2012, s. 125.

⁷²³ Kaynar ve Ak, 2017, s. 86.

⁷²⁴ Progonati, 2012, s. 121-122.

sonrasında Arnavutluk-Yunanistan arasında iki azınlığın yaşadığı bölgelerde ana dilde okul açılması için anlaşmalar imzalandı. Ancak Arnavutluk tarafı anlaşma hükümlerine uyarak Arnavutluk'un Himara bölgesinde on adet Yunanca eğitim veren okulu aktif hale getirmesine rağmen Yunanlılar Çamerya'daki Arnavut okulları üzerinde baskılarını sürdürdü.⁷²⁵

2.8.4. İkinci Dünya Savaşı Yılları ve Çamerya Katliamı

Yunanistan topraklarında yaşayan Arnavutlar, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında olduğu kadar savaş yıllarında da iki ülke ilişkilerinde belirleyici rol üstlendi. İtalyanların hem Arnavutluk'u işgal etmesi hem de Yunanistan'a saldırması bu iki komşu ülke arasındaki husumeti dindirmemişti. Yunanistan bir yandan İtalya ve Almanya'ya karşı mücadele ederken bir taraftan da İtalyan işgali altındaki Güney Arnavutluk üzerine saldırılar düzenleyerek bu bölgede nüfuz kurmaya çalışmaktaydı.⁷²⁶ Benzer şekilde Arnavut milliyetçiler de İtalyan işgaline karşı direniş bahanesiyle Çamerya bölgesine girerek bu bölgedeki Arnavutlar üzerinde otorite kurmaya çabalıyorlardı.⁷²⁷ Dolayısıyla her iki taraf da işgalcilere karşı direnişi bahane ederek savaş öncesinde çizilen sınırları ihlal etmekte ve birbirlerinin topraklarına göz dikmekteydiler. İşgal altındaki bu iki sınırdaş ülke -işgalcilere karşı birleşmek yerine- kendi aralarında nüfuz savaşı içine girmişti. Bu durum işgalciler tarafından değerlendirilmekte ve bölgedeki varlıklarını daha da kuvvetlendirmekteydi.

İtalyan-Yunan savaşının başlamasından iki ay kadar önce Metaxas Hükümeti Çamerya'lılara karşı daha yoğun bir etnik temizlik politikasını uygulamaya koydu. İtalya ile birleşerek işgale destek vereceklerinden endişelenilen 16-70 yaş aralığında yaklaşık beş bin Çameryalı Arnavut erkek uzak Yunan Ege adalarına sürgün edildi.⁷²⁸ Çameryalı Arnavutların bir kısmı ise, hem Arnavutluk'ta hem de Yunanistan'da ortak düşman olarak kabul edilen İtalya'ya karşı savaşmayı Metexas'a teklif etmiş, ancak Yunan Hükümeti bu teklifi reddetmişti.⁷²⁹ Çünkü Arnavutların İtalya'ya karşı silahlandırılması, hükümeti

⁷²⁵ Progonati, 2012, s. 126.

⁷²⁶ Erhan Türbedar, "Yunanistan-Arnavutluk İlişkileri: Balkanlar'ın Tedirgin Dostları", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, C:1, S:2, 2004, s. 110.

⁷²⁷ Çetin, 2014, s. 782.

⁷²⁸ Progonati, 2012, s. 126-127.

⁷²⁹ Akyol, 2007, s. 48.

olası bir Müslüman Arnavut başkaldırı tehdidi ile karşı karşıya bırakabilirdi. Bu durumu dikkatle takip eden İtalya, Yunanistan'a karşı Çameryalılarla iş birliği yapmaya çaba gösterdi.⁷³⁰ İtalyanlar, Kosova ve Çamerya topraklarına yönelik Arnavutlardaki -adeta tutku ve saplantı haline dönüşen- taleplerin farkındaydı.⁷³¹ Bu topraklara sahip olmak isteyen kimi Arnavut direnişçileri bu özlemlerine ulaşmak için kendileriyle iş birliğine gidebilecekti. En azından işgale karşı direnen Arnavutların bir kısmı, Çamerya ve Kosova'nın kendilerine bırakılması vaadiyle pasifize edilebilecekti. Mussoloni de Çamerya kartını kullanmak ve bu sayede Arnavut direnişini kırabilmek için bir an evvel Yunanistan'a saldırmak istiyordu. 14 Ekim 1940 tarihinde Jacomoni vasıtasıyla Mussoloni'ye iletilen, "*Yunanistan'a düzenlenecek operasyonda Çamerya halkının İtalyanlardan yana olduğu*" yönündeki teminat üzerine askerî harekâta karar verildi.⁷³² Bir kısım Çameryalı da İtalyanların sunduğu bu fırsatı değerlendirmek istedi. Ancak İtalyan işgali karşısında mücadele kararı alan Arnavutluk kralı Zogu böyle bir iş birliğinden kaçındı. Zogu, her ne kadar işgal sonrasında ülkeyi terk etmişse de yandaşlarına Mihver güçlerine karşı müttefikleri desteklemeleri yönünde talimatlar gönderdi. Zogu ve yandaşları işgalci İtalyanların kendilerine vadettikleri Çamerya ve Kosova kartlarını kabul etmedi. Direnişe devam kararı alan Arnavutlar bütün bir ülkenin bağımsızlığının, kendilerine vaat edilen Çamerya ve Kosova bölgelerinden daha önemli olduğunu düşünmekteydi.⁷³³

İtalya'nın 28 Ekim 1940'ta Çamerya üzerinden Yunan topraklarına girmesi üzerine Yunanistan da 2636 sayılı yasa uyarınca hem İtalya'ya hem de İtalyan işgali altında bulunan Arnavutluk'a savaş ilan etti. Söz konusu yasanın ilk maddesi ile bir yandan Yunanistan'a düşman olan ülkeler tanımlanırken, diğer yandan 6. madde ile düşman kabul edilen unsurların ülkedeki mülklerine ne yapılacağı belirlenmekteydi.⁷³⁴

⁷³⁰ Progonati, 2012, s. 126-127.

⁷³¹ Ciano, Arnavutların bu özlemini ve ülkesinin bundan yararlanabileceğini günlüğünde şu şekilde dile getirmekte: "*Arnavutlar savaşa girme taraftarıdır. Kosova ve Çamerya'yı istiyorlar. Arnavut milliyetçiliğinin taraftarlığını yaparak halk nezdindeki popülerliğimizi artırmak bizim için kolay bir iş.*" Bkz. Ciano, 2017, s. 302.

⁷³² Ciano, 2017, s. 332-333, 350.

⁷³³ Progonati, 2012, s. 126-127.

⁷³⁴ Ekin Deniz Uygun, Arnavutluk'un Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Yunanistan Dış Politikasının Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2021, s. 78.

Yunanistan düşman ilan ettiği İtalya ve Arnavutluk'a savaş kararı aldığında bu ülke vatandaşlarına ait mülklerle ilgili bir başka müdahaleci kararı da uygulamaya koydu. Mecliste kabul edilen 2637 sayılı kararnameye dayanarak Yunanistan kendi ülke sınırları içerisinde bulunan İtalyan ve Arnavut vatandaşların taşınır-taşınmaz servetlerine el koyduğunu deklere etti.⁷³⁵ Krizden fırsat çıkarmaya yönelik olan bu uygulama, aslında Arnavutları hedef almaktaydı. Zira Yunan topraklarını işgal eden Arnavutlar değildi. Hatta Arnavutluk İtalyan işgali altında olduğu için devlet statüsünde bile kabul edilemezdi. Ancak Yunan tarafı olası bir başarı halinde, Arnavutlarca meskûn Çamerya'yı Arnavutların elinden alma düşüncesindeydi. Yunanlıların bu siyaseti belirmesinde İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmeleri ve kendilerini İtalyan işgaline karşı hazır hissetmeleri önemli birer etkeni. Gerçekten de Yunanistan, İtalyan işgali başlar başlamaz karşı bir hamleyle stratejik avantaj yakalamıştı. İtalyan ordusu Çamerya'daki Müslüman Arnavutlardan herhangi bir direniş beklemeden kolayca bu bölgeyi kontrolü altına alacağı hesabını yaparken hatalı davranmıştı. Çamerya Arnavutlarını bu bölgede etkisiz hale getiren Yunanlılar, Arnavutluk'un güneyinden geçen dağlar üzerinde İtalyanları durdurdu ve onları geri püskürttü. Savaşın ilerleyen safhalarında da İtalyanları Yunanistan'dan çıkararak Arnavutluk topraklarına kadar ilerlediler.⁷³⁶ Bununla birlikte Çamerya'da yaşayan Arnavutların bir kısmı işgal kuvvetleri ile iş birliği yaparak Yunanlılara karşı savaştı. Yunanistan Hükümeti Çameryalılara karşı asimilasyon ve baskı uygulamalarını artırarak onları adeta isyana teşvik etmekteydi. Çameryalılar da Yunan baskısı karşısında kendilerini savunmak için silahlanmaya başladı.

12 Mart 1942'de Yunanistan'ın Parga kasabasında kırmızı siyah bayraklarla toplanan yaklaşık 1000 kişilik Çamerya'lı Arnavut, Yunanlı şovenistler tarafından katledilen vatandaşlarını anarak bu katliamların durmasını talep etti. Parga'daki Arnavutların nümayişi Flatit bölgesinden gelen Arnavut temsilcisi Haxhi Sejko'nun⁷³⁷

⁷³⁵ Progonati, 2012, s. 129.

⁷³⁶ Çağla Derya Tağmat, "Yunanistan'da Büyük Açlık ve Ege'de Yardım Köprüsü: Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları (1941-1942)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S:46, Güz 2010, s. 461; Progonati, 2012, s. 129.

⁷³⁷ 1909 yılında Filat'da doğan Haxhi Sejko, Filat'ın ilk Arnavutça öğretmenlidir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında anti-faşist direnişe katılmış, savaşın ardından Saranda ve Elbasan'da hayatını sürdürmüştür. 1962'de Saranda'da profesyonel bir tiyatro topluluğuna katılmış, 1982 yılında ölümüne kadar çok sayıda

açılış konuşması ile başlamış, sonuç konuşmasında ise Çamerya bölgesinin Arnavutlara ait olduğu vurgulanmıştı.⁷³⁸ Bu durum Yunanlı yöneticiler tarafından kabul edilebilir bir sav değildi. Bu ve benzeri mitinglerdeki “*bağımsız Çamerya*” ya da “*Arnavutluk’la birleşen bir Çamerya*” söylemi sürekli olarak Yunan milliyetçilerini kışkırtmakta ve teyakkuzda kalmalarına neden olmaktaydı.

Bu süreçte örgütlenen bir kısım Çameryalı Arnavut, İtalyan ve Alman işgalcilere karşı savaşan “Yunan Halk Kurtuluş Ordusu’na (*ELAS*)” destek vermeye başladı.⁷³⁹

Bununla birlikte Yunanlıların baskıcı uygulamalarını reddeden Çameryalı Arnavutlar, çok geçmeden Napoleon Zervas komutasındaki -aşırı sağcı ve milliyetçi- “Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Milli Birliği’nin (*EDES*)” katliamına maruz kalacaktı.⁷⁴⁰

Çamerya bölgesindeki Müslüman Arnavut yerleşimcilere karşı 27 Haziran 1944’de Yunanlılar tarafından geniş kapsamlı bir soykırım hareketi başlatıldı.⁷⁴¹ Haziran 1944’te başlayıp Mart 1945’e kadar süren olaylarda Çamerya’da üç bin kişiden fazla sivil katledildi. Bu esnada otuz beş binden fazla Çamerya sakini Müslüman Arnavut da yurtlarını terk ederek Arnavutluk’a sığındı.⁷⁴² Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Birliği (*EDES*) çeteleri tarafından gerçekleştirilen katliamda, 2.900 erkek, 214 kadın ve 96 çocuk öldürüldü. Arnavutlara ait 68 köyün yerle bir edildiği, binlerce ev ve ibadet mekânının yakıldığı saldırılarda çok sayıda kadın tecavüze uğradı.⁷⁴³ Katliamın gerçekleştiği yerleşkelerden Paramiti’de sadece ilk gün 600’den fazla insan öldürüldü. Anılan dönem içinde Filat’ta 1.286 kişi, Gümenice (Gumenika) ve çevresinde 192 kişi, Margellic ve Parga’da ise 626 kişi öldürüldü. Bedenlerine ulaşılan Arnavutlar dışında meçhul

oyunda rol almıştır. Bkz. “Haxhi Sejko”, <https://pashtriku.org/perparim-demi-patriotet-e-filatit-te-camerise-ne-elbasan/>, (05.07.2022).

⁷³⁸ Göktaş, 2018, s. 156.

⁷³⁹ Progonati, 2012, s. 127.

⁷⁴⁰ Akyol, 2007, s. 47.

⁷⁴¹ Yıldız, 2007, s. 86.

⁷⁴² Katliamdan kaçarak Arnavutluk’a sığınan mülteciler, uluslararası hukuk çerçevesinde halen geri dönebilmek ve mülklerini geri alabilmek için mücadele vermektedirler. Bkz. Emin Emin, *Balkanlar Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya*, İnsamer Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 43-44.

⁷⁴³ Kaynar ve Ak, 2017, s. 87-88. Çamerya’da Genereal Zervas tarafından başlatılan katliamlarda nüfusun %20’si katledildi. Geri kalanların önemli bir bölümü ise zorla Arnavutluk’a tehcir edildi. Bkz. Shpëtim Idrizi, “Geçmişten Günümüze Çameria Sorunu”, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, Balkar Bülteni, S:1, 2017, s. 36.

kayıplarla birlikte binlerce insan katledilmişti.⁷⁴⁴

Çamerya Arnavutları üzerindeki etnik temizlik harekâtına olumlu bakan Almanlar, bu konuda Genereal Zervas'la iş birliği içindeydi.⁷⁴⁵ Zervas'ın icraatlarına destek vermek suretiyle, en azından kendilerine karşı dağlık alanlarda direniş gösteren Yunan, Arnavut, Mekadon ve Ulah sosyalistlerini zayıflatmış ve bu grupları yer yer saf dışı bırakmışlardı.⁷⁴⁶

2.8.5. Çamerya Katliamı Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Yunan tarafı bu soykırımın gerekçesi olarak uluslararası kamuoyuna her defasında, Çameryalılar'ın İtalyanlar ve Almanlarla iş birliği yaptığı iddiasını öne sürdü⁷⁴⁷ ve bunda da bir nebze başarılı oldu. Oysa İtalyan işgalinden önce Yunanistan'da genel seferberlik ilân edildiğinde, Yunan vatandaşı olan Çameryalı Arnavutlar *-yukarıda da belirtildiği üzere-* hükümete başvurarak işgal güçlerine karşı savaşmak üzere silah talep etmişlerdi. Atina yönetimi ise Çameryalıları seferberlik kapsamına almasına karşın, ellerine silâh yerine kazma kürek vererek onları yol ve inşaat işçiliğinde çalıştırdı. Bu devlet politikası, Arnavutların dışlanması olarak değerlendirildiği için Yunan hükümetine olan güven zedelendi.⁷⁴⁸

Yaşadıkları katliamın ardından, hayatta kalan Müslüman Arnavutlar yurtlarını terk etmek zorunda kalarak Arnavutluk'a göç ettiler. Bu zoraki göçle Çamerya Arnavutları, sığındıkları Arnavutluk'ta örgütlenmeye başladı. Savaşın sonra kurulan bağımsız Arnavutluk Devleti de Yunan faşist milislerinin soydaşlarına yaptığı insanlık dışı katliamı -uluslararası arenaya getirmek üzere- Paris Barış Konferansı'nın gündemine taşıdı. Konferans'ta savaşın galibi olan Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanlarına

⁷⁴⁴ Yıldız, 2007, s. 86. Katliam sahasında bulunan dükkân, mağaza ve evlerden yaklaşık 85.750 litre zeytinyağı, 675.350 kilo buğday, 4.453 iş ve koşum hayvanı ile 49.435 kümes hayvanı çalındığı da kayıtlarda yer almaktadır. Bkz. Progonati, 2012, s. 134.

⁷⁴⁵ Akyol, 2007, s. 47.

⁷⁴⁶ Kaynar ve Ak, 2017, s. 87.

⁷⁴⁷ Progonati, 2012, s. 129. Oysa Güney Arnavutluk'taki Yunanlılar ve Çamerya'daki Müslüman Arnavutlar Yunanistan'da bulunan Alman işgalcilere karşı sosyalist cepheye omuz omuza savaşmışlardı. Yunanlı faşistler ise, Arnavut Müslümanları Türk olarak tanımlamakta ve bu nedenle katletmeye ya da Yunan topraklarından kovmaya gayret sarf etmekteydiler. Gerçekte bu halk, Müslüman Arnavutlardı. Bkz. Murtezan İdrizi, Osmanlı Sonrası Arnavut Kimliğinin İnşası, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018, s. 171.

⁷⁴⁸ Yıldız, 2007, s. 85-86.

Çameryalılar'ın yeniden vatanlarına dönme amacıyla oldukları iletildi. Ayrıca mülklerinin iâdesi ile ilgili bazı müracaatlarda bulunuldu.⁷⁴⁹

Arnavutluk Hükümetinin Birleşmiş Milletler Dışişleri Bakanlar Konseyi'nde verdiği muhtırada; *"Yunanistan'da bulunan Arnavut azınlığa Yunanlı yetkililer tarafından vahşice zulmedildiği"* vurgulandı. Ayrıca, katliamı yöneten General Zervas'ın Haziran 1944-Mart 1945 tarihleri arasında Çamerya Arnavutlarının topluca öldürülmesi ve Arnavutlara ait tüm yerleşim yerlerinin tahrip edilmesi yönünde birliklerine talimat verdiği beyan edilmekteydi. Muhtırada ifade edilen; *"katliamda 2.877 Çameryalı Müslüman Arnavut'un öldürüldüğü, 69 Arnavut köyü ile 5800 Arnavut yerleşimcinin evinin yakıldığı, yıkıldığı ya da yağmalandığı"* bilgileri de kayıtlara girmiş oldu.⁷⁵⁰

Birleşmiş Milletler Uluslararası Araştırma Komisyonu ise Çamerya Arnavutları ile ilgili olarak hazırlamış olduğu araştırma raporlarında, Yunanlıların Çamerya Arnavutları üzerindeki baskılarını ve icra ettikleri katliamı teyit etmekteydi.⁷⁵¹

Sonuç itibariyle her iki ülke arasındaki sorunların temelini Epir diye tanımlanan coğrafyadaki azınlık haklarının ihlali oluşturmaktadır.⁷⁵² Yunanlılar Güney Arnavutluk toprakları üzerinde hak iddia ederken Arnavutlar da Yunanistan'da kalan Çamerya toprakları üzerinde azınlık haklarına yönelik taleplerde bulunmaktadır. Bu durum her iki ülke arasında daha uzun yıllar varlığını koruyacak olan sınır çatışmalarına açık bir yara oluşturmaktadır.⁷⁵³

⁷⁴⁹ Buna karşın Çameryalıların talepleri karşılıksız kalmıştır. 1945 Eylül'ünde Avlonya'da gerçekleştirilen 2. Çamerya Kongresi'ne katılan İngiliz, Rus ve Yugoslav temsilcileri de bölge halkına destek olmamış, binlerce aç ve evsiz Çameryalı Arnavut'a ancak 1,2 milyon dolarlık bir yardımda bulunulmuştur. Bkz. M. Murat Hatipoğlu, "Çamerya Arnavutları", Balkanlar El Kitabı II: Çağdaş Balkanlar, (Ed. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 454.

⁷⁵⁰ Özkan, 2017, s. 336.

⁷⁵¹ Nazif Mandacı ve Birsen Erdoğan, Balkanlar'da Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara bir Bakış, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001, s. 39.

⁷⁵² Arnavutluk'un kurulduğu andan itibaren Yunan milliyetçileri, Kuzey Epir olarak adlandırdıkları Güney Arnavutluk'u Yunanistan'a katmak için çaba göstermişlerdir. Bkz. Oral Sander, Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 138.

⁷⁵³ Kaynar ve Ak, 2017, s. 82.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE-ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ

3.1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Arnavutluk'taki Gelişmelerin Türkiye'deki Yankıları

3.1.1. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgalinin Türkiye'deki Yansımaları

Çalışmanın bu kısmında; İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Kral Zogu'nun Türkiye'ye gelişi, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu işgale gösterdiği tepki ve tüm bu sürecin Türk basınına yansımaları incelenecektir.

3.1.1.1. Türk Basınında İtalya'nın Arnavutluk'u İşgal Gerekçeleri

Türk basınının İtalyan'ın Arnavutluk'u işgali ile yakından ilgilendiği, konu ile ilgili tüm gelişmeleri takip ederek ayrıntılı bir şekilde sütunlarına taşıdığı görülmektedir. Genel olarak incelendiğinde, İtalya'nın işgale anlık olarak karar vermediği, Arnavutluk üzerindeki emellerinin çok eskilere dayandığı basının ortak kanısını oluşturmaktadır.⁷⁵⁴ Bununla birlikte İtalya'nın aynı dönemde öncelikli hedefinin Tunus olduğu okuyucuya aktarılmaktaydı. Ancak Fransız güçlerince Tunus yolunun iyi muhafaza edilmesi karşısında bu bölgede yapılacak bir şey olmadığını anlayan İtalya Arnavutluk'u kurban seçmişti.⁷⁵⁵

Bu konuda Türk basını öncelikle; *“Arnavutluk'un İtalya ile müttefik bir memleket olmasına, İtalya'nın himayesinde olan bir Balkan parçası olarak telakki edilmesine karşın hangi gerekçelerle bu ülke tarafından işgal edilmek istendiğine”* yanıt aramaktaydı. İlk işgal gerekçesi olarak da Arnavutluk'un coğrafi konumu ve İtalyan planları açısından Adriyatik Denizi'nin önemi şu şekilde ifade edilmekteydi:

⁷⁵⁴ Örneğin; Ahmet Şükrü Esmer, Ulus gazetesi'ndeki köşesinde İtalya'nın *“bu memlekete Osmanlı İmparatorluğunun bir cüzü olduğu zamandan göz koyduğunu”* dile getirmektedir. Yazara göre, İtalya bu nedenle daha Balkan muharebeleri döneminde Arnavutluk'un Sırbistan tarafından istilâ edilmesine mâni olmuştur. Bkz. A.Ş. Esmer, “İtalya ve Arnavutluk”, *Ulus*, 7 Nisan 1939, s. 3.

⁷⁵⁵ İtalya, mukavemete hazırlanan küçük milletlerin bu girişimlerini önleme amacındaydı. Bkz. Arnavutluk niçin kurban Seçildi”, *Akşam*, 9 Nisan 1939, s. 7.

*“...İtalya karşısında Arnavutluğun coğrafi vaziyeti göz önüne getirilirse derhal şu hüküm verilir ki, Avlonya sahillerinin işgali Adriyatik denizini tam bir İtalyan gölü haline getirir; bu deniz ondan sonra münhasıran İtalyanın deniz kuvvetleri için bir üs olur. Yugoslavyanın Adriyatik denizindeki harp gemileri âdeta burada hapsedilmiş bir vaziyet alır...”*⁷⁵⁶

İşgalin gerekçesi aynı haberde, İtalya ile Almanya arasındaki mevcut Mihver anlaşması açısından da ele alınmaktaydı. Buna göre; Arnavutluk’un işgali ile bu ülke topraklarına çıkacak olan İtalyan askerleri, Alman ordularının şarka doğru genişleme hareketi için bir yardımcı kuvvet vazifesi görebilecekti.⁷⁵⁷

Görüleceği üzere Türk basını, ilerde yaşanması muhtemel Orta Avrupa hâdiseleri bakımından da İtalya’nın Arnavutluk sahillerini işgal etmesine önemli bir anlam yüklemekteydi.

Cumhuriyet gazetesi kurucusu ve başyazarı Yunus Nadi, İtalya’nın Arnavutluk’u işgalinin en önemli nedeni olarak iki ülke arasında 1920’li yıllardan başlayarak imzalanan anlaşmaları işaret ederken⁷⁵⁸ aynı gazetenin bir başka köşesinde ise işgalin gerekçesi İtalya’nın Adriyatik’i bir İtalyan gölü haline getirerek Balkanlar’da bir üs elde etmek istemesine dayandırılmaktaydı.⁷⁵⁹ İtalya, daha I. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra Trieste’yi ele geçirerek Adriyatik Denizi’ni Avusturya’ya kapatmış ve Arnavutluk’u siyasi nüfuzu altına alarak bu denizdeki İtalyan hâkimiyetini tesis etmişti.⁷⁶⁰

Türk basınının –ve de Arnavutluk’un Türkiye Başkonsolosluğu’nun- işgale karşı takındığı tutum, İtalya’nın Ankara Büyükelçiliği tarafından da takip edilmekte ve İtalya Dışişleri Bakanlığı’na raporlar halinde sunulmaktaydı. İtalyan diplomatların sunduğu raporlarda; *“...genel olarak Türk basınında Arnavutluk’taki İtalyan çıkarlarının yaygınlığına vurgu yapıldığı”* ve *“işgalin mevcut gerilimi artırsa bile Avrupa’da çatışmaya yol açmayacağı yönünde bir beklenti oluştuğu”* dile getirilmekteydi.⁷⁶¹

⁷⁵⁶ “İtalya Arnavutluğu niçin işgal edebilir?”, *Vakit*, 7 Nisan 1939, s. 2.

⁷⁵⁷ *Vakit*, 7 Nisan 1939, s. 2.

⁷⁵⁸ Yunus Nadi, “Arnavutlukla İtalya arasında savaş”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 1, 7.

⁷⁵⁹ “Hem Nalına Hem Mihnâ: Arnavutluk ve İtalya”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 3.

⁷⁶⁰ M. Zekeriyâ Sertel, “İtalya Niçin Arnavutluğu İşgal Ediyor”, *Tan*, 8 Nisan 1939, s. 1.

⁷⁶¹ Arnavutluk’un Türkiye Başkonsolosluğu tarafından işgal sonrasında yapılan açıklama İtalyan Dışişleri yetkililerince şu şekilde raporlanmaktadır: *“Arnavut Başkonsolosluğu, bu ülkede yoğun bir heyecana yol*

Basında yer alan bir haberde ise yaşanan krizin iki ülke arasındaki borç-alacak ilişkisinden kaynaklandığı belirtilmekteydi. Anılan haberde konu okuyucuya şu şekilde aktarılmıştı:

*“Bazı mehafil, iki memleket arasındaki muallâk meselelerin Arnavudluğun müdafası ve Arnavudluğun İtalya’ya olan borçları meselelerine müteallik olduğunu beyan etmektedirler. Bu mehafil, bu gibi meselelerin üçüncü devletlerin müdahalesi olmaksızın halledilebileceği mütalaasındadırlar.”*⁷⁶²

İşgale iki ülke arasındaki borç-alacak ilişkileri paralelinde ekonomik gerekçelerle yaklaşan benzer yorumlar dikkat çekmektedir. *Ulus*’un Epok gazetesi’nden aktardığı yoruma göre; Mussolini, Almanya’nın Romanya ile akdettiği ticaret anlaşmasına benzer bir anlaşmayı Arnavutluk’a kabul ettirmeyi istemektedir.⁷⁶³ Aynı gazetenin İtalya hususi muhabirine dayandırdığı haberinde de Arnavutluk’un İtalya için hem ekonomik hem de askeri planlar açısından önemine vurgu yapılmakta ve işgalin amacı Arnavutluk petrollerine dayandırılmaktadır:

“...İtalyanlar Arnavutluk’da Devoli vadisindeki petrol menbalarını işletmekte ve buradan istihsal eyledikleri ham maddeyi payplanilerle Avlunya civarına nakleylemektedirler. Buradan vapurla Adıryatik’te Bari’ye ve Tirenien denizinde Livorno’ya gönderilen bu ham madde oralarda kurulmuş olan munzam rafinerilerde yağ ve benzine tahvil edilmektedir...Son günlerde Bari ile Napoli arasında yeni bir otostrad inşasına karar verilmiştir. Malûm olduğu üzere Napoli müstemlikeler için başlıca üssü bahrîdir. Bu harp maddesini harp zamanında müdafaa etmeği de ihmal etmeyen İtalyanlar Otranto ile Sazan adası arasını ağ ve torpille tamamiyle kapayabileceklerini sanmaktadırlar. 70 kilometre uzunluğunda ve derin olmıyan bu boğaz kapanacak olursa Adıryatik Akdeniz’den gelen hücumlara karşı korunmuş olacaktır.

açan Arnavutluk’un bağımsızlığına karşı girişilen hareketle ilgili haberleri resmi olarak beyan etmekle yetkilidir ve Arnavutluk’un böyle bir duruma asla boyun eğmeyeceğini de eklemektedir...” Bkz. AQSH, F. 161 (Mëkëmbësia e Përgjithshme), V. 1939, D. 957.

⁷⁶² *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1939, s. 8.

⁷⁶³ “İtalya bir ticaret muahedesi koparmağa çalışıyor”, *Ulus*, 8 Nisan 1939, s. 5.

*Öyle görülüyor ki İtalyanlar bu kadar emel ve masrafa katlanmakta haklıdır. Çünkü Arnavut petroleri sulh zamanında İtalya'nın yağ ihtiyacının %50'sini ve benzin ihtiyacının %20'sini kapamaktadır. Geçen sene (80.000) ton olan ham madde istihsalâtı bu yıl (100.000) tona fırlamıştır...*⁷⁶⁴

Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin diğer bazı yabancı haber ajanslarına dayandırarak verdikleri haberlerde ise özetle; “Mussolini'nin 26 Mart 1939 tarihindeki nutkuyla; Akdeniz'i kendi yayılma sahası ilan ettiği, 30 Mart 1939 tarihli bir başka konuşmasıyla da; Adriyatik'i bu amacını gerçekleştirmek üzere stratejik bir körfez olarak belirlediği, İtalya'nın Kral Zogu'nun yanında görev yapan müşavirleri ve ehemmiyetli miktarlardaki mali yardımları vasıtasıyla Arnavutluk üzerinde fiili bir monopol tesis ettiği, Kral Zogu'nun kendisini başka tesirlere kaptırmasına ve bu bölgede bir başka devletin yayılmacı politikalarına karşı teyakkuz halinde bulunduğu, bu nedenle İtalya'nın herşeyden öteye Arnavutluk'taki vaziyetini koruma amacıyla olduğu” bilgileri yer almaktadır.⁷⁶⁵

Yine anılan yazıların devamında İtalyanların Almanya konusundaki kaygısına ise şu şekilde değinilmektedir:

*“...Diğer taraftan Yugoslavya, bugün, Hırvat meselesi ile meşguldür ve bu vaziyet, yabancı entrikalara ve bilhassa Alman entrikalarına kapı açmaktadır. İtalya Adriyatik sahillerinde bir Alman nüfuzundan çekinmektedir...”*⁷⁶⁶

İtalya'nın bu noktadaki endişesine dikkat çeken bir başka yazar da Mehmet Zekeriya Sertel'di. Sertel, Tan gazetesi'ndeki köşesinde, Almanya'nın ilk önce Çekoslovakya'yı işgal ettiğini, ardından da Romanya ile önemli bir ekonomik anlaşma imzaladığını belirtmekteydi. Bu açıdan Almanya'nın şimdiki hedefi ise Yugoslavya idi. Nitekim gazeteler, Yugoslavya'daki Alman ekalliyetlerin kısıktıldığını ve Almanya'nın bu ülkeyi parçalamaya çalıştığını sütunlarına taşımaktaydılar. Almanya'nın

⁷⁶⁴ “İtalyan siyasetinin bugünkü istikameti”, *Ulus*, 9 Nisan 1939, s. 9.

⁷⁶⁵ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7; *Akşam*, 5 Nisan 1939, s. 1, 8.

⁷⁶⁶ “Arnavutluk tehlikede”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7; *Akşam*, 5 Nisan 1939, s. 8.

Yugoslavya'yı almasını Adriyatik'e inmesi olarak değerlendiren Sertel, Mussolini'nin bu duruma göz yumamayacağını ifade etmekteydi.⁷⁶⁷

İşgalin amaçlarından birinin Yugoslavya olduğu, yine dönemin diğer bazı gazetelerinde şu şekilde yer almaktaydı:

*“...Diplomatik mahfillerin ilâve ettiğine göre, İtalya, Arnavudluğa İtalyan askerleri göndermek suretile, Yugoslavya üzerinde bir tesir icra etmek ve bu suretle Yugoslavya'nın İngiliz emniyet plânına iştirakine mâni olmak ve Yugoslavya'yı Polonya, Romanya, Türkiye ve daha diğer devletlerarasında yapılması düşünülen ittifaka iştiraki redde mecbur kılmak istemektedir.”*⁷⁶⁸

Görüleceği üzere İtalyanların Arnavutluk'u işgal etmesinin önemli bir sebebi de Yugoslavya, Polonya, Romanya ve Türkiye arasında planlanan güvenlik anlaşmasının önüne geçme düşüncesidir. İngiltere'nin böylesi bir güvenlik anlaşması için arabuluculuk yaptığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Muharrem Fevzi Togay da benzer bir yorumla işgalin asıl gayesinin Yunanistan ve Yugoslavya'ya yönelik olduğunu belirtmektedir. Yazara göre; İtalya, İngiltere'nin Almanya ve İtalya aleyhine kurmak istediği çembere anılan iki ülkenin iştirak etmesini önlemek amacıyla bu işgale kalkışmıştır.⁷⁶⁹

İster İngiltere'nin tesis etmeye çalıştığı güvenlik anlaşması olsun, ister Adriyatik'te bir Alman müdahalesi olsun Arnavutluk'un Yugoslavya tarafından nüfuz altına alınma sürecinin belirginleşmesi, İtalya'nın bu ülkede yıllardan beri gerçekleştirdiği ekonomik, ticari ve askeri yatırımlarını tehlikeye düşürmüş ve bu durum kendileri açısından bir müdahaleyi kaçınılmaz kılmıştır.

3.1.1.2. Türk Basımında İtalya'nın Arnavutluk'u İşgal Hazırlıkları

1939 yılı nisan ayı başlarında, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal edeceğine yönelik haberler Avrupa basınında yer almaya başlamıştı. Her ne kadar resmi mahfiller ve

⁷⁶⁷ M. Zekeriya Sertel, “İtalya Niçin Arnavutluğu İşgal Ediyor”, *Tan*, 8 Nisan 1939, s. 10.

⁷⁶⁸ *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7.

⁷⁶⁹ Muharrem Feyzi Togay, “Umumî Harbden sonra ilk defa olarak Avrupalı bir büyük devlet Balkanlar'a ayak atmış bulunuyor”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 5.

Arnavutluk Haber Ajansı bu tür haberleri tekzip edip⁷⁷⁰, “asılsız” olarak nitelese de işgal söylentileri artarak devam etmekteydi.

İşgal hazırlıkları doğal olarak Türk ulusal basınının da haberleştirdiği konuların başında gelmekteydi.⁷⁷¹ Örneğin, Vakit gazetesi’nin 5 Nisan 1939 tarihli bir haberiyle konu;

“...Sanıldığına göre, İtalyan askerleri, hemen derhal Arnavutluğa gönderilmek üzeredir ve hattâ Brindisi muntakasında 20 bin kadar asker şimdiden tahşit edilmiş bulunmaktadır...

...Parise muhtelif kaynaklardan gelen haberler, İtalyanın, yakında Arnavutluğa italyan askeri göndermek niyetinden Arnavutluğu haberdar ettiğini teyit eylemektedir...”⁷⁷²

cümleleriyle okuyucuya aktarılmaktaydı. Cumhuriyet gazetesi’nin aynı tarihli bir haberinde de;

“Muhtelif membalardan alınan haberlere göre, İtalya, yakında Arnavutluğu askerî işgal altına alacaktır...

...İtalyan kıt'aları, Valona'dan karaya çıkarılacaktır....

...Öğrenildiğine göre, İtalyan askerleri, 6 veyahud 7 nisanda Arnavudluğa çıkacaktır...”

bilgisi yer alıyordu.⁷⁷³ Cumhuriyet gazetesi’nin İngiliz kaynaklarından aktardığı bu haber, İtalyan resmi ajansının verdiği haberlerle de doğrulanmaktaydı.⁷⁷⁴

Yine aynı gazetede başka bir ajanstan edinilen bir bilgiye dayanılarak; “2 Nisan 1939’da Tiran’da gelen Arnavudluk elçisinin, Kont Ciano ile yaptığı mülakattan sonra

⁷⁷⁰ Cumhuriyet gazetesinin Tiran’da yayınlanan resmi bir tebliğe dayandırdığı haberinde; “Arnavudluğun, yabancı bir himaye altına gireceğine dair deveren eden şayiaları tekzip ederek, Arnavud milletinin istiklâlini müdafaya azmetmiş bulunduğu” bildirilmekteydi. Bkz. “Tiran’da Neşredilen Resmi Tebliğ”, Cumhuriyet, 5 Nisan 1939, s. 1.

⁷⁷¹ “İtalya Arnavutluğu işgal ediyor”, Akşam, 5 Nisan 1939, s. 1.

⁷⁷² “İtalya Arnavutluğu işgale hazırlanıyor”, Vakit, 5 Nisan 1939, s. 1, 6.

⁷⁷³ Cumhuriyet, 5 Nisan 1939, s. 1.

⁷⁷⁴ Mengeş, 2018, s. 182.

alelacele tayyare ile Tiran'a hareket ettiği” haberine yer verilmekteydi.⁷⁷⁵ Anlaşılacağı üzere bir tür işgal ultimatому alan elçi üstlerini haberdar etmek üzere daha iki gün önce ayrıldığı Tiran’a geri dönmek zorunda kalmıştı. Arnavutluk’un Roma elçisine verilen işgale yönelik notanın İngilizlerce de öğrenildiği Cumhuriyet gazetesi’nin “*iyi bir haber kaynağı*”na dayandırdığı şu haberden de anlaşılmaktaydı:

“Gribe tutulmasından sonra birkaç gün için istirahat maksadile Sorrente'ye gitmiş olan İngilterenin Roma Büyükelçisi Lord Pört bugün birdenbire Romaya dönmüş ve Kont Ciano'yu ziyaret etmiştir.

...İtalya Hariciye Nazırı, İngiliz elçisine son derece mühim bir tebligatta bulunmuştur. İngiliz Büyükelçisi, Kont Ciano'nun tebligatını derhal Londra'ya bildirmiştir. Tebligatın Arnavudluğa İtalyan askeri çıkarılmasına dair olduğu kuvvetle zannolunmaktadır.”⁷⁷⁶

3.1.1.3. Arnavutluk Kralı Zogu’nun Türkiye’ye Gelişi

Ülkesinin işgal edilmesi üzerine 8 Nisan 1939’da Yunanistan’a kaçan Kral Zogu, bu ülkede yaklaşık iki hafta kaldıktan sonra Türkiye’ye sığınma talebinde bulundu. Kral, Yunan Hükümeti aracılığıyla yaptığı bu başvurusuyla aile üyeleri ile bazı akrabalarını ve maiyetindekilerini de Türkiye’ye getirmek istiyordu.⁷⁷⁷ Mülteci sıfatı ve 70 kişilik maiyeti ile gelmek isteyen kralın bu talebi Türk hükümetince kabul edildi.⁷⁷⁸ Yunanistan’da kalmalarına izin veren Kral II. George ve Yunan hükümetine telgrafla şükranlarını ileten⁷⁷⁹ kral, özel bir trenle önce Larissa’dan Selanik’e oradan da İstanbul’a

⁷⁷⁵ “Roma Elçisi Tiran'a döndü”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7.

⁷⁷⁶ “İngiliz Elçisine Yapılan Tebligat”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 7.

⁷⁷⁷ Şimşir, 2001, s. 28.

⁷⁷⁸ “Eski Arnavutluk Kralı bugün şehrimize geliyor”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1939, s. 1. Türk hükümeti siyasi bir nitelik taşımayan bu ziyarete razı olmuş ve konuklar misafirperverce karşılanmıştı. Bkz. Pearson, 2004, s. 479. Bununla birlikte büyük mülteci kitleleri kabul edemeyeceğini bildiren hükümet, kral ve yanındakilerin listelerini istedi. Türkiye’ye üç liste gönderildi: Kral ve ailesinin yer aldığı 12 kişilik ilk liste, Kraliçe Geraldine’nin maiyetinin bulunduğu 9 kişilik ikinci liste ve 57 kişiden oluşan kralın maiyeti ile Arnavut ileri gelenleri ve onların hizmetinde olan kişilerin yer aldığı üçüncü liste. Bkz. Şimşir, 2001, s. 28.

⁷⁷⁹ Pearson, 2004, s. 478. Kral Zogu’ya ilk günlerden itibaren Yunan Hükümeti ülkelerini terk etmesi yönünde ciddi baskı uyguladı. Ancak Kraliçe Geraldine’nin sağlık durumu iyi değildi. Yunanistan kralı II. George’nin araya girmesi üzerine Kraliçe tamamen iyileşinceye kadar bu ülkede kalmalarına izin verildi. Bkz. Hasan Bello, *The Turkish Republic’s Attitude Towards The Italian Invasions of Albania and King Zog*, *Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Çalışmalar-4*, (Ed. Abidin Temizer ve İbrahim Serbestoğlu), C.2, Institut za Geografiju, Podgorica, 2018, s. 656.

hareket etti.⁷⁸⁰ Hususi trene kral ve maiyetinin eşyalarını taşıyan 3-4 vagon da eklenmişti.⁷⁸¹ Kralın özel eşyaları arasında Hitler tarafından kendisine düğün hediyesi olarak gönderilen lüks bir otomobil de vardı.⁷⁸²

3 Mayıs 1939 gününün ilk saatlerinde Sirkeci tren istasyonuna gelen kral ve kafilesini⁷⁸³, çoğunluğu İstanbul'da yaşayan Arnavutlardan oluşan kalabalık bir vatandaş topluluğu karşılamıştı.⁷⁸⁴ Beyoğlu'ndaki Pera-Palas Oteline yerleşen Zogu, basına herhangi bir beyanatta bulunmadı.⁷⁸⁵ İstanbul'da kralın geliş yollarında ve kendisiyle maiyetinin ikamet edeceği otellerde gerekli tüm tedbirler alındı.⁷⁸⁶

Eski Arnavutluk kralı İstanbul'da bulunduğu ilk günlerde yorgunluğunu ileri sürerek hiçbir ziyaretçi kabul etmemiş, buna karşın kaldığı otele posta yoluyla çok sayıda mektup gönderilmişti.⁷⁸⁷ Otele yerleştikten sonra Kralla ilk temas eden kişi Arnavutluk eski elçisi Asaf Caculi oldu. Caculi, Zogu'nun; *“Türkiye'ye ayak bastığı andan itibaren kendini anavatanda gibi hissettiğini, Türkiye'yi esasen daima ikinci vatanı olarak bildiğini”* gazetelere verdiği beyanatla aktarmaktaydı.⁷⁸⁸ Kral Zogu bu görüşmede ayrıca Türkiye'deki ikameti meselesi konusunda henüz net bir karar vermediğini şu cümlelerle ifade etmekteydi:

*“Türkiye'ye gelmek yolundaki arzumun gördüğü iyi kabul beni fevkalade mütehassis etmiştir. Hiç şüphe yok ki ne kendim ne de maiyetim bu yüksek misafirperverliği suiistimal etmiyeceğiz.”*⁷⁸⁹

Kral Zogu, Türkiye'de kaldığı kısa dönem içinde basın ilgilili odağı olmuş,

⁷⁸⁰ “Eski Arnavutluk Kralı bu akşam İstanbula geliyor”, *Akşam*, 2 Mayıs 1939, s. 2.

⁷⁸¹ “Ahmed Zogo, dün akşam 70 kişilik maiyetile birlikte Selânik'ten hareket etti”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1939, s. 1.

⁷⁸² “Hitlerin hediye ettiği otomobil”, *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1939, s. 9.

⁷⁸³ “Eski Arnavud Kralı sabaha karşı hususi bir trenle Sirkeci'ye geldi”, *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1939, s. 1.

⁷⁸⁴ “Eski Arnavutluk Kralile Kraliçesi Şehrimizde”, *Tan*, 3 Mayıs 1939, s.10.

⁷⁸⁵ Alpan, 1975, s. 50. Kralın ailesi ve maiyetiyle İstanbul'a geleceğini haber alan Amerikan ve Avrupa gazeteleri buradaki muhabirlerine telgraf çekerek bu seyahat hakkında ayrıntılı bilgi istediler. Ayrıca fotoğraf ajansları da kralla kraliçenin fotoğraflarının çekilerek gönderilmesi yönünde mümessillerine talimat vermişlerdi. Bkz. “Zogo şehrimizde”, *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1939, s. 9.

⁷⁸⁶ Şimşir, 2001, s. 29.

⁷⁸⁷ “Kral, yorgunluğu hasebile hiç kimse ile görüşmüyor”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1939, s. 7.

⁷⁸⁸ *Vakit*, 5 Mayıs 1939, s. 3.

⁷⁸⁹ “Zogo ile mülakat”, *Haber Akşam Postası*, 5 Mayıs 1939, s. 5.

Galatasaray Lisesi'nde öğrenim gördüğü İstanbul yıllarına ilişkin hatıralar,⁷⁹⁰ ailesiyle yaptıkları otomobil gezileri⁷⁹¹, müze ziyaretleri⁷⁹² gibi haberler gazete sayfalarında yer almıştı. Bununla birlikte Türk basını kralın Türkiye'ye ayak basmasından itibaren Zogu ile birlikte İstanbul'a gelen maiyeti içinde kız kardeşinin eşi Prens Abid'in (II. Abdülhamid'in küçük oğlu) bulunup bulunmadığını sorgulamıştı.⁷⁹³ Vakit gazetesi'nin *"eski saltanat hanedanına mensup olanların Cumhuriyet kanunları nazarındaki durumlarına"* atıfta bulunarak gündeme getirdiği bu soruya yanıt doğrudan Zogu'dan geldi. Zogu, *"kız kardeşi ve eşi Prens Abid'in İstanbul'a kendisiyle birlikte gelmediğini, daha sonra da gelmeyeceğini"* belirttikten sonra konuya şu şekilde açıklık getirmekteydi:

*"...Böyle bir şey katiyen tasmim ve tasavvur edilmiş değildir. Kız kardeşimin onunla evlenmiş olması sebebine gelince bu, sadece dini bir rabıtabadan ibaret olarak kalmıştır. Ve bu izdivaç benim büyük Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı beslediğim derin ve pürüzsüz muhabbete asla halel getirmemiştir..."*⁷⁹⁴

Türkiye'ye gelişi vesilesiyle eski Arnavut Kralı hakkında basından öğrendiğimiz bir bilgi de Zogu'nun İstanbul'da bir sütkardeşinin yaşadığına ilişkindi. Yeni Sabah gazetesinden yazar Haluk Cemal, *"kralla ilgili birkaç hatırayı öğrenerek okuyucularına aktarmasının bir meslek borcu"* olduğunu dile getirerek sütkardeşi B. Fevzi ile yaptığı görüşmeyi ayrıntılı olarak köşesine taşımaktaydı.⁷⁹⁵

Kral Ahmet Zogu'nun Türkiye'de bulunduğu dönemde basında yer alan haberlerden biri de maiyetindeki eski nazırlarına ilişkindi. Bu haberde; *"Arnavutluk'ta oluşturulan yeni hükümetin ülkeye dönecek eski nazırlara sahibi oldukları emlaklarını iade edeceği, eski kralın yanında bulunan nazırlardan bazılarının yakında Arnavutluk'a döneceği"* bilgisi verilmekteydi.⁷⁹⁶

⁷⁹⁰ Bkz. "Kıral Zogo'nun İstanbul'da Geçen Çocukluğu", *Vakit*, 4 Mayıs 1939, s. 7, 10; Suat Derviş, "Kralın Çocukluk arkadaşlarını aradım", *Haber Akşam Postası*, 3 Mayıs 1939, s. 1, 3.

⁷⁹¹ "Kıral Zogo'nun İstanbul'daki gezintileri", *Ulus*, 5 Mayıs 1939, s. 2.

⁷⁹² *Vakit*, 9 Mayıs 1939, s. 2.

⁷⁹³ "Kral Zogonun gelişi etrafında bir sual", *Vakit*, 4 Mayıs 1939, s. 1.

⁷⁹⁴ "Zogonun dünkü yazımıza cevabı", *Vakit*, 5 Mayıs 1939, s. 3.

⁷⁹⁵ Haluk Cemal, "Kral Zogo Türkiyenin Yükselişine Hayran", *Yeni Sabah*, 4 Mayıs 1939, s. 3.

⁷⁹⁶ "Bazı Nazırlar memleketlerine dönecekler", *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1939, s. 9.

Zogu'nun Türkiye'de kaldığı süreçte kendisiyle ilgili çıkarılan bazı söylentiler de dikkat çekmekteydi. Bu rivayetlerden birine göre kral, İstanbul'a orta büyüklükte on bavul altın ve gümüş getirmişti.⁷⁹⁷ İngilizce Deyli Herald gazetesi muhabirinin gündeme getirdiği bir başka söylenti de Zogu'nun Suriye kralı yapılacağına ilişkindi. Ancak bu asılsız haberdan Pera Palas Otelinde kalan sabık kralın en ufak bir haberi olmadığı gibi, kendisiyle en sık temasta bulunan Arnavut elçisi Asaf Caculi'ye göre de böyle bir şey imkân ve ihtimal dahilinde değildi.⁷⁹⁸

Kral Zogu, Türkiye'deki sürgün aylarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile de görüşme fırsatı buldu. İnönü, kral ve kraliçeyi 16 Haziran 1939 Cuma günü Yalova'da kabul etti.⁷⁹⁹ İnönü, görüşmede, Kral Zogu'ya gideceği ülkelerde Türk büyükelçilerinin her türlü yardımı yapacağı ve Arnavut elçilerinin daha önce olduğu gibi aynı diplomatik statüye sahip olacağı sözlerini verdi.⁸⁰⁰

Arnavutluk'un Ankara eski büyükelçisi Asaf Caculi'nin verdiği bilgiye göre; Cumhurbaşkanı, görüşmede kendisinden yardım talebinde bulunan Zogu'ya ayrıca şu tavsiyelerde bulunmuştu:

*“- Evvela vatanınıza dönünüz, çete faaliyeti ile mukavemete geçin, bu işi, vaktiyle Habeş imparatoru Haile Selassie'nin yaptığı gibi milletlerarası bir mesele haline getirin... ve ondan sonra biz de yardımcı oluruz!...”*⁸⁰¹

Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Arnavutluk eski kralı Zogu Türkiye'den ayrılmaya karar verdi. Yaklaşık iki ay İstanbul'da kalan kral, temmuz başında ailesi, kız kardeşleri ve on iki kişiden oluşan Arnavut ileri gelenleriyle birlikte Fransa'ya gitmek üzere Türkiye'den ayrıldı.⁸⁰² Bu kararı almasında İtalyanların kralı öldürmesi için iki

⁷⁹⁷ “On bavul altın?!” , *Haber Akşam Postası*, 5 Mayıs 1939, s. 5.

⁷⁹⁸ “Sabık Arnavut Kralı hakkında çıkan şayia”, *Vakit*, 17 Mayıs 1939, s. 2.

⁷⁹⁹ “Reisicumhur Kral Zoguyu Kabul Etti”, *Yeni Asır*, 17 Haziran 1939, s. 3; Pearson, 2004, s. 485; “Reisicumhur Yalovada Kral Zogu ile Kraliçeyi Kabul Etti”, *Akşam*, 17 Haziran 1939, s. 2.

⁸⁰⁰ Bello, 2018, s. 658.

⁸⁰¹ Alpan, 1975, s. 50. Kral Zogu, Türkiye'de kaldığı döneme ilişkin memnuniyetini Londra'da görüştüğü Büyükelçi Tevfik Rüştü Aras eliyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yolladığı mektupta şu şekilde dile getirmektedir: “*Kardeşim Sayın Cumhurbaşkanı, Ailemle bana ve birçok Arnavut'a Türkiye'de gösterilmiş olan kabulden dolayı Ekselanslarına minnettarlığımı yinelemek için Büyükelçi Sayın Dr. Rüştü Aras'ın buradan ayrılışını fırsat bildim...Bu duygularla ve kişisel mutluluğunuz için en iyi dileklerle eşim ve ben Madam İnönü'ye ve Ekselanslarına en iyi hatıralarımızı gönderiyoruz. Samimi ve sadık dostluğuma inanmanızı rica ederim, Aziz ve Büyük Dostum.*” Bkz. Şimşir, 2001, s. 31.

⁸⁰² Pearson, 2004, s. 487. Kral Zogu, bir ara İspanya'ya gitmeyi düşünse de eşi Kraliçe Gereldine'nin

Arnavut'u İstanbul'a gönderdiği yönündeki söylentilerin etkisi olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Zogu, asıl olarak galip devletlerin desteğini sağlayarak savaş bittiğinde yeniden iktidara gelmeyi ummaktaydı.⁸⁰³

3.1.1.4. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali Karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin Tepkisi

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali Türkiye'yi de derinden etkiledi. Özellikle İtalya ve yakın siyasal diyalog halinde bulunduğu Almanya'nın Balkanlar'daki bu ilk işgal girişimleri sürecin devamının da geleceği yönünde emareler taşımaktaydı. Gelişmeler Balkanlar'ı kendisi için bir tür güvenlik alanı olarak belirleyen Türkiye'nin endişelerini arttırdı.⁸⁰⁴ Bu nedenle bir yandan İngiltere ve Fransa'ya, diğer yandan da Sovyetler Birliği'ne yönelik izleyeceği politikalar konusunda arayışlara girdi.⁸⁰⁵ Nihayetinde Yunanistan ve Yugoslavya'nın işgal edilmesi Türk makamlarının endişelerinde haklılık payı olduğunu doğrulamaktaydı. Böylelikle İkinci Dünya Savaşı'nın iki müttefiki olan Almanya ve İtalya ile Balkan cephesinde sınırdaş hale gelen Türkiye Cumhuriyeti, sıcak savaş tehdidini de doğrudan hissetmişti. Sınır hattında işgal güçleri ile oluşan bu temas hali, bu süreçte İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini hızlandırmasına neden oldu.⁸⁰⁶

Bu durum; -incelediğimiz döneme ilişkin Türk basınında yer alan haberlerin içeriğinden de anlaşılacağı üzere- ülke yöneticilerinin bir tür denge politikası izleyerek Balkan ülkelerinin başına gelen işgal sürecini kendi topraklarından uzak tutmaya

ifadesiyle "*kendini General Franko'nun eline teslim etmek istemediğinden*" bu düşüncesinden vazgeçmişti. Bkz. Vickers, 2001, s. 141.

⁸⁰³ Bello, 2018, s. 659.

⁸⁰⁴ Atalay 1997, s. 48; Yeter Mengeş, "İkinci Dünya Savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis) Adaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, 2017, s. 290.

⁸⁰⁵ Nevin Yurdsever Ateş, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikaları", *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yayınları, C. 1, İstanbul, 2015, s.5-8.

⁸⁰⁶ Önce 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu, kısa bir süre sonra da 23 Haziran 1939'da Türk-Fransız Deklarasyonu yayınlanmıştır. Bkz. Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.29, Ankara, 2010, s.255. (Aslında Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere ve Fransa ile birlikte Sovyetler Birliği'nin de yer aldığı bir ittifaktan yanaydı. Bu ülkelerin içinde yer aldığı bir anlaşmanın barış için önemli sonuçlar doğuracağına inanan Türkiye, bu ittifakın oluşması halinde Batı ile her türlü ilişkiye sıcak bakmaktaydı. Ancak 23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği'nin Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması bu yöndeki umutları boşa çıkaracaktı.) Bkz. Süleyman Seydi, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)", *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yayınları, C. 1, İstanbul, 2015, s. 543.

çalıştıklarını gösterir.⁸⁰⁷ Özellikle On İki Adalar ve Rodos üzerinden⁸⁰⁸ 1912 yılından beri Türkiye ile sınırdaş olan İtalyanların Balkanlar üzerinde gerçekleştirdikleri işgal girişimleri, Türkiye'yi uluslararası ilişkilerde daha temkinli bir politika izlemeye yönlendirmiştir.⁸⁰⁹ Öncelikli olarak Adriyatik'i bir Roma gölüne dönüştürmeyi hedefleyen Mussoloni rejiminin Arnavutluk'u önemli bir hedef olarak belirlediği anlaşılmaktadır.⁸¹⁰

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali karşısında, dış politikada temkinli bir politika izlemeye çalışan Türkiye, ülke içinde öncelikli olarak Arnavutlar arasında faşizm propagandası yapan şahısları kontrol etmeye çalıştı. Bu yola başvurduğu tespit edilen Arnavutların sınır dışı edilmesi alınan önlemlerden biri oldu. Sınır dışı edilen Arnavutlar ise, ülkelerinde yeni yönetim tarafından korunmakta ve kendilerine iş imkânı sağlanmaktaydı.⁸¹¹ Bu arada İtalya'nın Türkiye'deki çeşitli propaganda faaliyetlerine de engel olunmaya çalışıldı. Bu kapsamda Tiran'da basılan “*Yeni Arnavutluk*” ve İstanbul'da basılan “*7 April 1939-41*” başlıklı kitapların yurda sokulması ve dağıtılması Bakanlar Kurulu kararınca yasaklandı.⁸¹²

İşgal hazırlıkları ile ilgili Türk basınına yansıyan bazı haberler Türk tarafının

⁸⁰⁷ M. Selçuk Özkan ve Mehmet Yavuz Erler, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye Cumhuriyeti ve Savaşan Taraflar Arasındaki İlişkiler (1939-1945)”, Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar, (Ed. Mehmet Evsile, İbrahim Serbestoğlu ve Tuğrul Özcan), C. 3, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2018, s. 335.

⁸⁰⁸ Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 1912'de gerçekleşen Trablusgarp Savaşı sırasında Rodos ve On İki Ada İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. Diğer Ege Adalarını ise Balkan Savaşları döneminde Yunanistan işgal etmiştir. Takip eden yıllarda da bölgede önemli anlaşmazlık konusu olan Ege Adaları problemi Lozan Antlaşması ile belli bir çözüme kavuşturulmuştur. Lozan Antlaşmasının 15. maddesi ile Rodos, On İki Ada ve Meis İtalya'ya, 12. maddesi ile de Gökçeada ve Bozcaada dışında kalan diğer Ege Adaları Yunanistan'a bırakılmıştır. Bkz. Necdet Hayta, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C:XII, S:36, Kasım 1996, s. 817.

⁸⁰⁹ Özkan, 2014, s. 115. Nitekim Türkiye tarafında artmaya başlayan endişelerin İtalya Dışişleri Bakanı Ciano'nun yaptığı ikili görüşmelerde de gündeme geldiği görülmektedir. Türkiye'nin Belgrad elçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 04 Mayıs 1939 tarihli rapora göre Ciano, Yugoslavya'nın Roma sefirine şu şekilde bir beyanatta bulunmaktadır: “*Adalar dolayısıyla Türkiye'nin İtalya'dan bazı endişeleri olduğunu haber alıyoruz. İtalya, Türkiye hakkında hiçbir fena emel beslemediğinden bu gibi endişelere mahal yoktur. Esasen bu günlerde bu hususta alenen beyanatta bulunacağız, bizim yegâne arzumuz umumi bir ihtilaf zuhurunda Balkanların bitaraf kalmasıdır*”. Bkz. *DİAD*, 541_43949-207600-13.

⁸¹⁰ Değerli, 2008, s. 118; M. Zekeriya Sertel, “Balkanlar İçin Yeni Bir Tehlike”, *Tan*, 20 Nisan 1939, s. 1. Nitekim, TBMM'de Genel Kurula hitaben yapılan kimi konuşmalarda da “*işgalle asıl amaçlananın Doğu Akdeniz'de hakimiyet kurmak*” olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Örnek için bkz. İzmir Milletvekili Halil Mentеше'nin 08 Kasım 1939 tarihli konuşması, TBMM ZC, D: 6, C: 6, İ: 1, 08.11.1939, s. 21.

⁸¹¹ AQSH, F. 175 (Ministria e Industrisë e Tregtisë), D. I-I-49 (28 Ekim 1940).

⁸¹² BCA, 030.18.01.02., 95.44.11., 26.05.1941.

kaygılarını dile getirmede yeterli veriler sunmaktaydı. Örneğin işgal tarihinden sadece birkaç gün önce yani İtalyan uçaklarının Arnavut halkına direnmemeleri yönünde bildiri kâğıtları attıkları 5 Nisan 1939 tarihinde, “*İtalya Arnavutluk’u işgal altına almaya hazırlanıyor*”, “*Brenndizi’de 20.000 İtalyan Askeri Vapura Bindirilmek Üzere Hazırlandı*” gibi haber başlıkları ilk sayfalarda yer almaya başlamıştı.⁸¹³

Dönemin ulusal basını Arnavutluk’taki gelişmelere yönelik oldukça teferruatlı bilgileri okuyucuları ile paylaşmaktaydı. Örneğin, 6 Nisan 1939 tarihli Akşam gazetesi ilk sayfadan; “*İtalya Avlonya civarına asker çıkarmak istiyor*” başlığıyla olası bir kargaşaya dair uyarıda bulunuyordu. Gazetenin Tiran’daki kaynaklara dayanarak aktardığı haberlerde; İtalya’nın 1927 yılında imzalanan İtalyan-Arnavutluk Anlaşmasına istinaden himaye maksadıyla asker çıkaracağı belirtilmekteydi. Ayrıca, İngiltere’nin Yunanistan ile Yugoslavya’dan geçmek suretiyle Arnavutluk’u ve kendilerini tehdit ettiğini iddia eden İtalya’nın Arnavutluk’ta askeri bir kuvvet konuşlandırma kararı aldığı verilen bir başka bilgiydi.⁸¹⁴

Türk basınında yer alan gelişmelerden biri de Mussolini ve Hitler’in temas halinde olduklarına dair ajanslara düşen bir haberdir. Akşam gazetesi’nin Roma’daki ajanslar üzerinden verdiği haberde; “*Mussolini’nin askerî tedbirler hakkında telefonla Hitler’le temas ettiği hakkında Roma mahreci ile United Press tarafından verilen haberler burada katî olarak yalanlanmaktadır*” denilmektedir.⁸¹⁵

Bu arada Akşam gazetesi, Türkiye’deki kamuoyuna küçük bir ansiklopedik bilgi mahiyetinde Arnavutluk’un nüfus, coğrafya ve tarihi ile ilgili bilgiler aktararak Osmanlı’dan bazı mecburiyetlerle ayrılmak zorunda kalmaları ve sonrasında İtalya’nın bölgeye olan etkisi hakkında oldukça uzun bir yazıya yer vermektedir. “*İtalya tarafından işgal edileceği söylenen Arnavutluk*” başlığı ile çıkan anılan yazının sonunda;

“...Umumi harpte İtalyanlar 1914 Kânun-u evvelinde Draca girdiler;
1916’da bütün Cenubî Arnavutluğu işgal ettiler. 1917 Haziran’ında
General Ferreo, Arnavutluğun İtalya’nın himayesi altında İstiklâlini ilân

⁸¹³ “İtalya Arnavutluğu İşgal Altına Almaya Hazırlanıyor”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1939, s. 1.

⁸¹⁴ *Akşam*, 6 Nisan 1939, s. 1.

⁸¹⁵ “Mussolininin askerî tedbirler hakkında...”, *Akşam*, 6 Nisan 1939, s. 10.

etti. Bu suretle Arnavutluğu taksimi meselesi ortadan kalktı. Umumî harpten sonra İtalyanlar tekrar Arnavutluğun büyük bir kısmını işgal ettiler. Harp senelerinde Fransızlar da Göriceye girmişlerdi. Bunlar da 1920'ye kadar buradan çıkmadılar. 1920'de Arnavutlar, İtalyanlara karşı vaziyet aldılar. Tiranı merkez ittihaz ederek yeni bir hükümet ve Niyabet Meclisi kurdular. Bu vaziyet üzerine İtalyan askerleri Avlonya'ya çekildi. 1920 senesi 1 Ağustos'unda İtalya, Arnavutluğun istiklâlini tanıyarak askerlerini tamamen çekti. Gene bu tarihlerde Yugoslavya'nın Tiran üzerine yürümek arzusunu büyük devletler önlediler..."

şeklinde bir değerlendirmede bulunulmuştu.⁸¹⁶

Birinci Dünya Harbinde Arnavutluk ve Arnavut halkının yaşadığı işgal ve haksızlık süreci böylece tanımlandıktan sonra İtalya ve Arnavutluk arasındaki zoraki yakınlaşmanın 1920-1928 arasındaki tarihi kronolojisine de şu şekilde değinilmektedir:

"...Arnavutluk, 1920 senesi 17 Kânun-u evvelinde Cemiyeti Akvama âza oldu. 1925 senesi 22 kânun-u evvelinde toplanan Millet Meclisi Cumhuriyeti ilân etti ve Arnavutluğun istiklâl hareketinin başında bulunan Ahmed Zogo yedi sene için Reisicumhur seçildi.

1923'te Arnavutluk'ta ekseri hisseleri İtalyanlara ait olmak üzere bir banka kuruldu. Gene aynı sene içinde Arnavutluk'la İtalya arasında Tiran muahedesi imzalandı. Bu muahedeye göre, Arnavutluk'ta statükonun değişmesine neden olabilecek her hareket, bu iki hükümetin siyasi menfaatini bozan mahiyette addedilecektir.

*Bu hâdiselerden sonra 1928 senesi 1 Eylül'ünde Cumhurreisi Ahmed Zogo Krallığını ilân etmiştir. Arnavutluk o tarihten beri krallıkla idare edilmektedir."*⁸¹⁷

Bölgedeki gelişmelerden endişe duyan Türkiye, İtalyanların Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a oradan da Türkiye'ye gelmesi ihtimali üzerine uluslararası

⁸¹⁶ "İtalya tarafından işgal edileceği söylenen Arnavutluk", *Akşam*, 6 Nisan 1939, s. 5.

⁸¹⁷ *Akşam*, 6 Nisan 1939, s. 5.

alandaki görüşmelerini hızlandırdıdır. Bu kapsamda, 19 Ekim 1939'da imzalanan “*Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Anlaşması*”na⁸¹⁸ giden süreçte daha çok İngiltere ile müzakerelere başladığı görülmektedir. Bu müzakerelerde olası bir cihan harbi karşısında savaşa dâhil olması muhtemel olan Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Rusya'nın askeri güçleri de teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle Rus ordusunun donanma, kara ve hava gücüne ilişkin ayrıntılı bilgilerin verildiği görüşmelerde Rusya'nın savaşta izleyebileceği muhtemel tutumları ayrı ayrı değerlendirilmiştir.⁸¹⁹

Yapılan görüşmelerde İngiliz Genelkurmay heyetinin Türk askeri gücü hakkında bilgi sahibi olmak istediği görülmektedir. Böylelikle bir harp vukuunda Türkiye'ye yapılması icap eden yardımlar daha faydalı olacak bir şekilde planlanabilecektir. Denizlerde inisiyatif alınmasının önemine değinen İngiliz heyeti ayrıca, müttefik deniz kuvvetlerinin emniyetle kullanılabilmesi adına Türk tarafından özellikle Çanakkale ve İzmir Limanlarının savunma projelerini talep etmektedir.⁸²⁰ Türk tarafının da istenen bilgilere ilaveten yapılması muhtemel taarruzlarda Çanakkale ve İzmir'in güvenliğinin tam olarak sağlanabilmesi için icap eden askeri malzeme listesini İngiliz heyetinin bilgisine sunduğu görülmektedir.⁸²¹

Müzakerelerde On İki Ada'nın Türkiye tarafından işgali de gündeme gelmiştir. Bu hususta İngiliz tarafının sorduğu soruya Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı'nca deniz ve hava hâkimiyetinin ve çıkartma araçlarının İngilizlerce sağlanması durumunda On İki Ada'nın işgalinin mümkün olabileceği yanıtı verilmiştir.⁸²²

İşgal sonrası Türk Genel Kurmayında ele alınan bir konu da Selanik'e düzenlenebilecek muhtemel bir saldırı girişimi olmuştur. Yapılan değerlendirmeye göre;

⁸¹⁸ İmzalanan “*Üçlü Yardım Anlaşması*”nın 1. maddesi gereğince; “*Türkiye, herhangi bir Avrupa devletinin saldırısı neticesinde savaşa dahil olacak olursa, İngiltere ve Fransa Türkiye ile iş birliğinde bulunacaklar ve ellerinden gelen tüm yardımı ve desteği*” gösterceklerdi. Bkz. Soysal, 2000, s. 609. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM Genel Kurulu'na hitaben yaptığı konuşmada; “*Anlaşmanın Avrupa'da bir emniyet alanı oluşturarak harbin genişlemesine engel olmak amacı taşıdığını*” belirtmekteydi. Bkz. TBMM ZC, D: 6, C: 6, İ: 1, 01.11.1939, s. 3.

⁸¹⁹ Bkz. ATASE, İDH, K. 1, G. 1, s.1-16, 1939.

⁸²⁰ ATASE, İDH, K. 3, G. 16, B. 16 (1:4), 1939.

⁸²¹ ATASE, İDH, K. 3, G. 26, B. 26 (1:37), 24.6.1939.

⁸²² ATASE, İDH, K. 3, G. 38, B. 38 (1:5), 21.6.1939. Nitekim 12 Ekim 1939'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın gizli 10 maddelik eki ve askeri sözleşmesiyle İtalya'nın düşmanca bir tutumu karşısında, diğer iki bağıtlı devletin donanma ve hava kuvveti desteği ile On İki Ada'nın Türk kuvvetleri tarafından işgal edilmesi planlanmıştır. Bkz. Soysal, 2000, s. 612.

İtalyanların Selanik üzerine Arnavutluk cihetinden taarruz edebilmesi için üç yol vardır. Bu yollardan ikisi Yugoslavya sınırları içinde kalmakta ve dağlık araziden geçmektedir. Selanik'e giden diğer yol ise Yugoslav arazisine uğramayan ve Florina ile Kozan'dan geçen yoldur. Yunanlılar ise bu bölgede savunma için hazırlık yapmışlardır. İtalyan taarruzunun kazanacağı başarı Yunanlılar tarafından gösterilecek direnişin derecesine bağlıdır. Yapılan değerlendirmede ayrıca, şartların kendi lehlerine gelişmesi durumunda İtalyanların kısa bir zamanda Selanik'e inmelerinin olası olduğu belirtilmektedir.⁸²³

Müzakereler çerçevesinde İngiliz askeri yetkililerin Türkiye'de Eskişehir Tayyare Fabrikası gibi askeri birimleri ziyaret ettikleri de görülmektedir.⁸²⁴

Görüleceği üzere Türkiye bir taraftan işgali protesto ederken, diğer taraftan da uluslararası arenada görüşmeler yapıyordu. İşgalin ilk gününden itibaren hükümet yetkilileri yaptıkları açıklamalarla Türkiye'nin politikasının değişmeyeceğini ifade ettiler. Türkiye Cumhuriyeti, Arnavutluk'un bağımsızlığının İtalya tarafından ortadan kaldırılmasını tanımıyor ve Zogu'yu halen bağımsız Arnavutluk'un meşru kralı sayıyordu. Kralın atamış olduğu elçi de Türkiye'nin nazarında meşru elçiydi.⁸²⁵

Türkiye'nin Kral Zogu'yu işgalden sonra da Arnavutluk'un meşru kralı olarak görmesi ve onunla iletişim halinde olması doğal olarak İtalya'yı rahatsız etmekteydi. Dışişleri Bakanı Ciano, Fransa'nın Roma sefiri ile yaptığı bir görüşmede bu konuyu gündeme getirdi. Ciano, Türkiye'nin Kral Zogu'nun doğum gününü kutlamasını -sebebini tam olarak bilmemekle birlikte- İtalya'yı üzme amaçlı bir yaklaşım olarak değerlendirmekteydi.⁸²⁶ Bununla birlikte Kral Zogu, Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle Türkiye'nin Londra sefiri Dr. Tevfik Rüştü Aras'a bir telgraf çekerek tebriklerini iletmış, bu tebriğin kendisi ve Arnavutluk halkı adına Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye iletilmesini rica etmişti.⁸²⁷

⁸²³ ATASE, İDH, K. 1, G. 2, 1939.

⁸²⁴ Bkz. ATASE, İDH, K. 1, G. 130, 26.6.1939; Bkz. ATASE, İDH, K. 1, G. 132, 28.6.1939.

⁸²⁵ Şimşir, 2001, s. 30. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yöndeki tutumuna karşın, İtalyan konsolosluğu resmî tatil gününde İtalyan bayrağının yanına Arnavutluk bayrağını da çekmişti. Bkz. BCA, 030.10.0.0., 239.611.8., 28.04.1939.

⁸²⁶ DİAD, 541_43949-207601-38; DİAD, 541_43949-207601-40.

⁸²⁷ Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın Hariciye Vekaletine gönderdiği yazıda "Arnavutluk Kralı" tabirini kullanması, Türkiye'nin Zogu'yu hala Arnavutluk'un meşru kralı olarak gördüğünü göstermektedir. Bkz. DİAD, 534_37430-150440-45.

Sonuç olarak gerek Türkiye'nin işgale tepkisi gerekse de işgalden sonra Türk basınında yer alan haberler İtalyanları rahatsız etmiştir. Ciano, İngiltere'nin Roma sefiri ile yaptığı bir görüşmede, Türk basınında çıkan haberler nedeniyle İngiltere'nin Ankara hükümetini uyarması ricasında bulunmuştur. Ciano, *“Bizim Türklere karşı bir maksadımız yoktur. Fakat matbuat bu tahrike devam ederse mukabele zaruretinde kalacağız”* sözleriyle İngiliz sefirine rahatsızlığını dile getirmiştir.⁸²⁸

3.1.2. İtalya'nın Arnavutluk Üzerinden Yunanistan'ı İşgal Girişimi ve Türkiye Cumhuriyeti

Savaş, İtalya'nın Yunanistan'a başlattığı saldırı ile 1940 yılı sonlarında Türkiye sınırlarına bir hayli yaklaşmış oldu.⁸²⁹ Bu işgal girişimi karşısında Türkiye Cumhuriyeti ölçülü bir politika izlese de Yunanistan'ın İtalyanların eline geçmesi olasılığı yetkilileri bir hayli endişelendirmekteydi.

3.1.2.1. İşgal Sonrası İngiltere'nin Tutumu Karşısında Türkiye Cumhuriyeti

İngiltere, daha saldırı başlamadan önce, Türkiye'yi olayın içerisine çekmek için girişimlerde bulunmaya başlamıştı. 16 Eylül 1940 tarihinde, dışişlerine gelen Büyük Britanya'nın Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen; *“yakın zamanda İtalya'nın Yunanistan'a saldırma ihtimali olduğunu ve saldırı durumunda Türkiye'nin Yunanistan'ı destekleyeceğine dair”* bir beyanat vermesini istemişti. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ise *“Türkiye'nin gerçek bir tehdide uğradığında üzerine düşeni yapacağını, Türk-Yunan yardımlaşmasıyla ilgili olarak da gerekenin yapılacağını”* ifade etmişti.⁸³⁰ Bununla birlikte, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması Türk-İngiliz-Fransız İttifak Anlaşmasının 3. maddesinin işletilmesini gerektiriyordu. Çünkü 13 Nisan 1939'da Yunanistan ile Romanya'ya garanti veren İngiltere ve Fransa, ittifaka göre, bu iki devletin yardımına giderse, Türkiye de savaşa katılacaktı. Gerçekten İngiltere de Türkiye'nin en kısa sürede savaşa katılmasını istiyordu.⁸³¹

⁸²⁸ *DİAD*, 541_43949-207600-1.

⁸²⁹ Seydi, 2015, s. 549; Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945: Milli Şef Dönemi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 105.

⁸³⁰ Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939 – 1946), Ankara, 1973, s. 28-29.

⁸³¹ Armaoğlu, 1991, s. 408. Bu noktada İngilizlerin Türkiye konusunda kendi içinde ihtilafa düştüğü görülmektedir. Çünkü, Churchill ve İngiltere Genelkurmayı Türkiye'nin Yunanistan'a yardım için derhal

Yunanistan'ın uğradığı saldırı sonrası Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan yoğun ilişkiler, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM'yi açış konuşmasında şu şekilde dile getirilmekteydi:

“...Bizim harb harici vaziyetimiz, bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve tatbik eden bütün Devletlerle en normal münasebetlere mâni değildir. Kezalik, harb harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharibler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak mânidir ve biz muharebeye girmedikçe katî ve ciddî olarak mâni kalacaktır.

*...Son zamanlarda harb harekâtı bazı yeni vesilelerle dikkate şayan inkişaflar gösterdi. Sükûn ve selâmeti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan doğan vaziyeti, müttefikimiz İngiltere Hükûmetile müştereken tedkik ve mütalea etmekteyiz...”*⁸³²

Saldırıdan sonra İngiltere, Bulgaristan'ın İtalyanların yanında yer almasını önleyeceği düşüncesiyle Türkiye ile ortak bir beyanname yayınlamayı dile getirdi. Buna karşın Türkiye de Saraçoğlu kanalıyla; *“Bulgaristan'a diplomatik yollardan ihtarda bulunulduğu, Yunanistan'a saldırmaları halinde Türkiye'nin de savaşa gireceğinin bildirildiği”* ifade edildi. Türk Dışişleri Bakanı ayrıca, *“Türkiye'nin Bulgar ordusunu hareketsiz bırakmakla Yunanistan'a en büyük yardımı yapacağını, böylece Yunanistan'ın Trakya'daki ordusunu Arnavutluk cephesine kaydırabileceğini”* belirtti.⁸³³ Sonuçta bu uyarı hedefine ulaşmış, Bulgaristan Yunanistan'a herhangi bir saldırı girişiminden uzak tutulmuştu.⁸³⁴

3.1.2.2. Türk Basımında İtalya'nın Yunanistan'ı İşgal Girişimi

Yunanlıların İtalyan işgali karşısındaki direnişi Türkiye'de olumlu karşılanmış ve Türk basını gelişmelere büyük önem vermiştir.⁸³⁵ Gazeteler, bu işgal girişimine karşı

savaşa girmesini isterken İngiliz Dışişleri ise aksi yönde görüş belirtiyordu. Sonuçta Türkiye'nin kaybedilmesinin İngiltere'nin Ortadoğu'da sonunu getirebileceğini dile getiren Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü ağır basacak, böylece Türkiye'ye yönelik İngiliz baskısı hafifleyecekti. Bkz. Seydi, 2015, s. 549.

⁸³² TBMM ZC, D: 6, C: 14, İ: 1, 01.11.1940, s. 4.

⁸³³ Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973, s. 28.

⁸³⁴ Armaoğlu, 1991, s. 408.

⁸³⁵ Biber, 2016, s. 288.

Yunan direnişini başından itibaren desteklese de hem Türk Hükümeti hem de basın, ülkenin savaşa girmemesi yönünde tavır takınmışlardır. Dönemin önde gelen gazetelerinden Cumhuriyet, Akşam, Tan, Vatan, Tasvir, Son Posta, Tanin, Sabah ve Vakit, Yunanistan'ın İtalya karşısında verdiği mücadeleyi övmüşlerdir.⁸³⁶

Örneğin; Cumhuriyet gazetesinin asker kökenli yazarlarından Feridun Dirimtekin tarafından kaleme alınan bir makalede, Yunan ordusunun başarıları şu şekilde dile getirilmektedir:

“...Yunan-İtalyan harbinin ilk safhası, bir İtalyan mağlûbiyetile kapanmıştır. Bu harekât küçük fakat memleketi müdafaa ettiğinden dolayı büyük maneviyata ve enerjiye malik, iyi sevk ve idare edilen bir ordunun, daha kuvvetli, fakat fena kumandanlar tarafından idare edilen ve yüksek ihtirasların aleti olan bir orduya galib gelebileceğini göstermiştir...”⁸³⁷

Yunan ordusunun Korça zaferi üzerine General Metaksas'ın yayınladığı mesajı sütunlarına taşıyan Ömer Rıza Doğrul da benzer şekilde, verilen mücadeleyi överek Yunanistan'ın başarısının Balkanlar'ın ve Arnavutluk'un geleceği açısından önemine şu şekilde dikkat çekmektedir:

“...Bu sözler, her şerefli ve hür insanın kalbinde derin akisler bırakacak, heyecanlar uyandıracak samimi ve ulvî bir hitabdır. General Metaksas, bu sözlerle Yunan milletinin azmine, cesaret ve inancına tercüman olmakla kalmamış, Yunanistanın bugünkü mücadeleyi göze almakla bütün Balkan davasına nasıl hizmet ettiğini de anlatmıştır ki bu pek sarîh ve münakaşa kabul etmez bir vakiadır.

...General Metaksas, Yunanistanın Arnavudluğu hürriyete kavuşturmak için de mücadele etmekte olduğunu söylemekle, bütün Arnavud milletini halâs harbine iştirak için davet etmektedir. Bu davetin gün geçtikçe genişleyen bir icabetle karşılanacağı şimdiden görülmüyor. Arnavud milleti, İtalyan

⁸³⁶ Zuhâl Mert, “Tan Gazetesinde 1940 Yunan-İtalyan Savaşı”, Toplumsal Tarih Dergisi, S:168, Aralık 2007, s. 76.

⁸³⁷ Feridun Dirimtekin, “Askerî bahisler: İtalya-Yunanistan harbinin ilk safhası İtalyan hezimetile bitti”, Cumhuriyet, 23 İkinciteşrin 1940, s. 3.

boyunduruğundan kurtulmağa teşne olduğu için Arnavud kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerle birlikte harekete geçeceği sıranın çok yakın olduğuna inanılabilir...”⁸³⁸

Türkiye’de yerleşik Arnavut tebaanın Yunanistan’da devam eden savaşa katılması için Arnavutluk Konsoloslugu’nca yapılan çağrıların basında sıklıkla yer alması da bir bakıma Türkiye’de Yunan direnişine verilen desteği gösterir.⁸³⁹

Nitekim basında yer bulan Yunanistan lehine savaşa katılmak üzere çok sayıda Arnavut vatandaşın hem Türkiye’deki hem de bazı dış devletlerdeki Yunan konsolosluklarına başvurduğu haberleri bu desteğin devamı niteliğindedir.⁸⁴⁰

Benzer şekilde “*Vatanı müdafaaya giden Yunan gençleri*” başlığıyla Türkiye’de bulunan Yunan vatandaşlarının savaşa katılmak üzere vatanlarına gönderilmeleri kararı da okuyucuya şu şekilde aktarılmıştır.

“...Memleketlerinin müdafaasına heyecanla koşan Yunan gençleri, dün istasyonda aileleri tarafından uğurlanmıştır.

Yunan gençleri ayrılırken, bu kadar yıl beraber yaşadıkları Türkiye’deki kardeşlerine bir cemile olmak üzere, İstiklal ve Cumhuriyet marşlarını da terennüm etmişlerdir...”⁸⁴¹

Türkiye’nin direnişe verdiği destek doğal olarak Yunan kamuoyunda memnuniyetle karşılanmış, iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri karşılıklı söylemlerle pekişmiştir. Örneğin, Atina’da yayımlanan Elefteron Vima gazetesinin 10 Kasım 1940 tarihli başmakalesinde Türkiye’den şu duygularla bahsedilmektedir:

“İtalya’ya karşı mücadelesinde, bütün dünya Yunanistan’ın yanındadır. Bilhassa Türkiye bütün mevcudiyetile, bütün ruhile Yunanistan’ın

⁸³⁸ Ömer Rıza Doğrul, “Siyasî icmal: Şerefli gayeler uğrunda”, *Cumhuriyet*, 24 İkinciteşrin 1940, s. 3.

⁸³⁹ “Bütün Arnavudlar askere çağırılıyor”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1940, s. 3.

⁸⁴⁰ “Yunan Harbi”, *Haber Akşam Postası*, 10 İkinciteşrin 1940, s. 4; “Yunanistana Gitmek İstiyen Arnavutlar”, *Tan*, 10 Sontışrin 1940, s. 4. İlerleyen dönemde Arnavutluk eski Kralı Zogu’nun da Yunan ordusuna katılma talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. “Arnavud Kralı Yunan ordusuna yazılmak istiyor”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1941, s. 3.

⁸⁴¹ *Vakit*, 17 Kasım 1940, s. 1.

yanındadır. Ankara, Yunan ordusu hareketinin yalnız Yunan istiklalini değil Türkiye'nin de istiklalini müdafaa ettiği telakkisindedir. Asil, samimi ve mert Türk milletinin bütün tarihinin bariz vasfı olan azimkarlıkla Yunan davasını benimsemiş olduğunu Yunan ruhu asla unutmayacaktır."⁸⁴²

Yunan direnişine Türkiye'de verilen bu desteğin en önemli nedeni, Almanya ve İtalya'nın bu saldırgan politikalarının ülke için yarattığı güvenlik tehdidi idi. Bu bakımdan sıkı kontrol altındaki Türk basınında bu tehdide karşı yazılar yayımlanmış, hükümetin isteğiyle İngiltere ve Yunanistan'ın başarıları ön plana çıkarılmıştır. Türk Hükümetinin ve basının Yunan direnişine verdiği desteğin diğer bir nedeni de İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu'da izlediği yayılmacı politikanın yarattığı psikolojik iklimdi.⁸⁴³

Sonuç olarak, İtalya'nın Yunanistan'ı işgal girişiminde başarısız olması ve Yunanlıların direnişi Türkiye'de olumlu karşılanmış, basın gelişmeleri günü gününe izleyerek Yunanistan'ı manen desteklemiş ve Yunan ordusunu kahraman ilan etmiştir.⁸⁴⁴ Türk basınının bir anlamda “ölüm-kalım mücadelesi” olarak gördüğü Yunan direnişini adeta Türk Kurtuluş Savaşı ile özdeşleştirdiği görülmektedir.⁸⁴⁵

3.1.3. Türk Basınında İtalyanların Arnavutluk'tan Çekilmesi

Müttefik kuvvetlerin 1943 yılı başlarında Balkanlar'da kendi hareket kabiliyetlerini güçlendirmek amacıyla İtalya'yı savaş dışı bırakma düşüncesi ve bu yönde atılan stratejik adımlar ön plana çıkmaya başladı. İtalya'ya yapılacak olan çıkarma harekâtı, -özellikle İngiliz ve Amerikalı yetkililerce- müttefiklerin Balkanlar'da girişeceği askeri operasyonların ilk aşaması olarak görülmekteydi. Bu konuda görüş birliği içerisinde olan ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill, “Balkanlar'a girebilmek için İtalya topraklarını bir atlama noktası” olarak değerlendirmekteydiler.⁸⁴⁶

⁸⁴² “Elefteron Vima gazetesinin bir makalesi”, *Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1940, s. 3.

⁸⁴³ Mert, 2007, s. 76.

⁸⁴⁴ Bkz. Yunus Nadi, “Yunan Zaferinin Kıymeti”, *Cumhuriyet*, 10 Birincikânun 1940, s. 1

⁸⁴⁵ Mert, 2007, s. 78.

⁸⁴⁶ Bu düşüncenin mimarlarından ABD Başkanı Roosevelt, 1943 Temmuz'unda Churchill'e konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde aktarmaktaydı: “Kuzey'de Almanlara karşı ve tüm Balkan yarımadasında faaliyet

Varılan fikir birliğinin eyleme geçmesi gecikmeyecekti. Yılın ortasına gelindiğinde, müttefik güçleri çıkarma yaparak İtalya işgalini başlattı. Müttefiklerin Sicilya çıkarması üzerine toplanan Büyük Faşist Konseyi, Mussolini'yi iktidardan düşürdü. İstifa eden Mussolini'nin yerine geçen Mareşal Badoglio, Faşist Partisini feshetti.⁸⁴⁷ Başlayan işgal girişimi çerçevesinde yapılan propagandaların da etkisiyle Arnavutluk'taki antifaşist güçler ve direniş hareketinin tüm dinamikleri yeni katılımlarla mukavemet kazandı.

Arnavutluk Ulusal kurtuluş mücadelesinin çetin ve ciddi bir hal aldığı, Türk ulusal basınında çıkan haberlerden de anlaşılmaktaydı. 3 Nisan 1943 tarihli Akşam gazetesi'nin "*Balkanlar'da çete harbi, İtalyan kumandanlığının plânlarını, sık sık bozuyor*" başlıklı haberinde, İşkodra'ya giden İtalyan subay grubuna yapılan saldırıya şu şekile yer veriliyordu:

"İtalyan sözcülerinden Sinyor Guliemotti dün akşam Roma radyosunda, Hırvatistan'da ve Arnavutluk'taki çete harekâtı hakkında beyanatta bulunarak çetecilerin, başkumandanlığın plânlarını sık sık bozduklarını, levazım kollarının daima tetikte bulunmağa mecbur olduklarını, bunların gafil avlandıklarını ve muntazaman neşredilen zayıat listelerinden, İtalyanların zayıatı ne kadar büyük olduğu anlaşıldığını söylemiştir.

İtimada değer bir kaynaktan alınan haberlere göre, çeteler, İşkodra'ya gitmekte olan 12 subaydan mürekkep bir İtalyan heyetini pusuya düşürerek 12 sini de öldürmüşlerdir."⁸⁴⁸

"İtalya Arnavutluk'taki ordusunu çekiyor mu?" başlığıyla 25 Temmuz 1943 tarihli Ulus gazetesi sayfalarında yer bulan başka bir haberle direniş hareketinin

gösterebilmemiz için bize tüm İtalya topraklarının ve taşıma araçlarının, ayrıca da havaalanlarının kullanılması olanağı garanti edilmelidir." Churchill de benzer şekilde, Balkanlar konusundaki planların gerçekleştirilmesi için; "İtalya'nın Güney bölgesinin kuşatılması" gerektiğini, böylece Müttefiklere Adriyatik Denizi'ne çıkış olanağı sağlanabileceğini ve Adriyatik limanlarına teçhizatlı gemiler ile ajanlar gönderilebileceğini savunmaktaydı. Bkz. S.A. Gonionskiy vd, 2013, s. 287-288.

⁸⁴⁷ Mihver kuvvetlerinin yüz bin esir verdiği harekâttan sonra ağustos ortasında tüm adanın işgali tamamlanacaktı. Bkz. Armaoğlu, 1991, s. 387.

⁸⁴⁸ Görüleceği üzere daha Müttefiklerin İtalya'ya yaptığı çıkarmadan önce, özellikle Arnavutluk ve Hırvatistan'da yoğunlaşan çete hareketleri İtalya başkomutanlığının planlarını baltalıyor, bu hareketler, Türk basınında "güvenilir kaynaklardan edinilen bir haber" olarak yer buluyordu. Bkz. "Balkanlarda çete harbi İtalyan kumandanlığının plânlarını sık sık bozuyor?", *Akşam*, 3 Nisan 1943, s. 1.

Arnavutluk topraklarında ulaştığı seviye Türk kamuoyuna aktarılmaktaydı. Gazetenin Reuter haber ajansı muhabirine dayandırdığı habere göre, Arnavutluk'un büyük bir kısmı çetelerce kontrol altına alınmış ve İtalya Arnavutluk'taki işgal ordusunun en büyük kısmını çekmeğe başlamıştı. Aynı haberin devamında, müttefiklerin saldırılarını İtalya'nın güneyine nakletmesinden ve oradan da Arnavutluk'a sıçramalarından korkan Almanların, Macaristan'a başvurarak, -Arnavutluk'taki mihver kıtalarını takviye etmek üzere- buraya iki Macar tümeni göndermelerini talep ettiği bilgisi yer alıyordu.⁸⁴⁹

Ulus gazetesi birkaç gün sonraki başka bir haberinde ise Mussolini'nin istifasının Arnavutluk'ta uyandırdığı sevince değiniyordu. Gazete, "*Hür Arnavutluk Komitesi*"nin neşrettiği bir beyannameden alıntıyla şunları dile getiriyordu:

"Hür Arnavutluk komitesi 'faşist diktatör' ün düşmesinden dolayı sevincini belirtmekte ve şunları bildirmektedir.

Eğer İtalyanın başındakiler hakikaten faşizmi istemiyorlarsa, Arnavutlukta hiçbir toprak isteğinde olmadıklarını açıkça bildirmeleri ve buradaki işgal ordusunu geri almaları icabeder.

Hür Arnavutluk, Müttefik devletlerin, Arnavutluk tamamıyla kurtuluncaya kadar, Hür Arnavutlar komitesini Arnavutluğun mümessili olarak tanıyacaklarını ve bu devletlerin Arnavutluğa istediği rejim ve hükümeti kendisinin seçmesi için fırsat vereceklerini ümit etmektedirler."⁸⁵⁰

Dönemin önemli yayın organlarından Vakit gazetesi de 2 Ağustos 1943 tarihli bir haberinde, Arnavutların ülkelerinin yarısını İtalyanlardan kurtarmayı başardıkları bilgisini aşağıdaki satırlarla veriyordu:

"İsveç gazetesi Allehandanın İsviçredeki muhabirinin gönderdiği bir habere göre, Arnavutlar memleketlerinin yarısını İtalyanların elinden kurtarmaya muvaffak olmuşlardır.

İtalyanlar sahile doğru çekilmektedir. Yugoslavyada da Suşak şehri halkı Musolininin istifasını öğrenince hâdiseler çıkmış, halk İtalyanlara hücum

⁸⁴⁹ "İtalya Arnavutluk'taki ordusunu çekiyor mu?", *Ulus*, 25 Temmuz 1943, s. 3.

⁸⁵⁰ "Mussolini'nin istifası Arnavutları sevindirdi", *Ulus*, 29 Temmuz 1943, s. 3.

etmiş, İtalyan makamları asayişini zorla iade etmişlerdir."⁸⁵¹

Mussolini'nin istifası ve sonrasında yerine geçen Mareşal Pietro Badoglio başkanlığındaki hükümetin müttefiklerle imzaladığı 3 Eylül 1943 tarihli mütareke, İtalya'nın mağlubiyetinin tescil edildiği takvimi işaret ediyordu. Bu noktadan sonra Balkanlar'da mevzilerini terk eden İtalyan işgal güçlerinin yerini Almanlar alacaktı.⁸⁵² Bununla birlikte, İtalyanların geri çekilişi, Arnavutluk'taki ulusal kurtuluş hareketinin ilerleyişini ve mücadelesini ivmelendirecek, direnişçi güçlere özgüven kazandıracaktı. Direnişçi güçlerin artan mukavemetini Tanin gazetesi'ndeki köşesine taşıyan Burhan Belge mevcut durumu; "*Arnavutluk'ta, sanki İskender Bey dirilmiştir*" şeklinde yorumlamaktaydı.⁸⁵³

23 Eylül 1943 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin Reuter kaynaklı haberinde de direnişçi çetelerin ilerleyişi şu satırlarla veriliyordu:

*"... İşkodranın cenubunda ilerleyen Karadağ ve Arnavud çeteleri Arnavudluğun şimalinde mühim bir liman olan Leş'e yaklaşmaktadırlar. Reuterin hususi muhabirine göre, bu limanın düşmesi her an beklenmektedir. Daha şimalde Kartaro civarında ve Yugoslav vatanperverlerinin elinde bulunan Dalmaçya sahilinin 300 kilometrelik kısmında birkaç ay evvel Almanlara terkedilen şehirlerin kurtarılması için muharebeler yapılmaktadır. Hemen birkaç mühim şehir müstesna olmak üzere Dalmaçya sahili kamilen kurtuluş ordusunun eline geçmiştir..."*⁸⁵⁴

Vakit gazetesi 23 Eylül 1943⁸⁵⁵, Ulus gazetesi de 24 Eylül 1943⁸⁵⁶ tarihli nüshalarında benzer içerikli haberlere yer vermekteydiler.

⁸⁵¹ "Arnavutlukta Memleketin yarısından İtalyanlar çıkarılmış", *Vakit*, 2 Ağustos 1943, s. 4.

⁸⁵² "Almanlar Arnavutluğa Girdi", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1943, s. 3. Askeri muharrir Fielgind Elyod, İtalyanların teslim olmasıyla birlikte artık Almanların Ege adalarını elde tutmalarının şüpheli bir hale geldiğini ifade etmektedir. Bkz. "Balkanlarda Ne Olacak?", *Tanin*, 11 Eylül 1943, s. 7.

⁸⁵³ Burhan Belge, "Almanya vaziyete her tarafta hâkimdir", *Tanin*, 19 Eylül 1943, s. 2.

⁸⁵⁴ "Balkanlarda ve şimali İtalya'da çete harpleri", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1943, s. 1.

⁸⁵⁵ Bkz. "Balkanlarda Yugoslav İtalyan ve Arnavut çeteleri tarafından bir hudut şehri zaptedildi", *Vakit*, 24 Eylül 1943, s. 1, 4.

⁸⁵⁶ Bkz. "Balkanlardaki vatanseverler İşkodra'da ilerliyorlar, Birçok demiryol hatları kesildi", *Ulus*, 24 Eylül 1943, s. 3.

3.1.4. Türk Basınında Almanya'nın Arnavutluk'ta İşgali Sürdürme Çabaları ve Direniş Hareketleri

İtalya'nın Müttefiklere teslim olmasının ardından Alman işgal kuvvetleri Arnavutluk'u denetim altına aldı.⁸⁵⁷ İşgali İtalyanlardan devralan Almanya'nın kimi uygulamaları, birçok Arnavut'un Almanlara sempati duymasına neden oldu.

Alman işgalciler, özellikle Arnavut milliyetçilerden destek bulan bu strateji ile Balkan coğrafyasında muvaffak olacaklarını düşünüyorlardı.⁸⁵⁸ Öncelikli olarak önemli şehirleri ele geçirmeyi hedefleyen Almanlar, Tiran'da bir meclis ve hükümet kurarak “*Naiblik Konseyi*” oluşturdular.⁸⁵⁹ Arnavutluk Milli Komitesi tarafından, devletin icrai kuvveti, Balli Kombetar'ın kurucularından Mehdi Frasheri'nin de yer aldığı bu Konseye bırakıldı. Frasheri'nin yanı sıra Fust Gibra Pete, Antoni Harapi ve Lev Vasi gibi isimlerin yer aldığı Konsey, Milli hükümet tarafından ittifakla seçilmişti.⁸⁶⁰

Arnavutluk sınırları dâhilinde Milli Birlik ve Legaliteti yapılarının⁸⁶¹ desteğiyle güçlü bir işgalci hüviyetine bürünen Almanlar'a karşı mücadele eden direniş güçleri ise, dağların kontrolünü ellerine geçirmişlerdi.⁸⁶² İşgalin ilk döneminde dağlara çekilen direniş güçlerinin bu mücadelesi, Sovyet Kızıl Ordu'nun Tuna'yı geçerek aşağılara inmesiyle yeni bir ivme kazandı. Arnavut Partizan milislerin moral motivasyonunu güçlendiren bu gelişme, onların ilerleyişinin de önünü açacaktı.

Arnavut partizanların ilerleyiş haberleri Türk basınında da sıklıkla yer almaya

⁸⁵⁷ Şenyuva, 1999, s. 85. Türkiye Cumhuriyeti'nin Tirana Konsolosluğu, Alman işgali döneminde de açık kalarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bkz. Şimşir, 2001, s. 32.

⁸⁵⁸ Burhan Belge, tüm gelişmelerin Almanya'nın aleyhinde olmasına karşın, Alman yöneticilerin iyimser bir havada olduklarını köşesinde okurlarına şu şekilde aktarmaktadır: “*Almanya mağlup olduğuna yahut olacağına inanmıyor. Gerek Şark cephesinde gerek İtalya'da, bütün deliller aleyhindedir. Avrupada daha başka cephelerin de yakında açılması pekâlâ mümkün ve muhtemeldir... Bunların hepsi varittir, hepsi doğrudur. Almanya buna rağmen ne mağlup olduğuna ne de olacağına inanmaktadır. Bu gibi şeyleri hatırına getirmek, bir Alman vatandaşı için memnudur. Bunun hafifi, ağırı değil de tek cezası, ölümdür...*” Bkz. Burhan Belge, “Almanya ile dostluk”, *Tanin*, 01 Ekim 1943, s. 2.

⁸⁵⁹ Castellan, 1993, s. 481.

⁸⁶⁰ “Arnavutluk bir Naipiler Meclisiyle idare edilecek”, *Ulus*, 24 Ekim 1943, s. 3.

⁸⁶¹ Nazif Kuyucuklu, “‘Ulusal Birlik’ yanlılarının Alman işgalcilere gösterdiği yakınlık sonrasında, komünistlerle devam eden ‘beraberlik’ anlaşmalarının kesildiğini ve Zogu yanlısı milliyetçi lider Abbas Kupi'nin örgütten uzaklaştırıldığını” belirtmektedir. Yazar ayrıca, “Bazı yabancı kaynakların Abbas Kupi'yi Almanlara karşı bir tutum içinde gösterme çabasına karşın, onun ve ‘Legaliteti’ örgütünün de «Balli Kombetar” gibi işbirlikçi olduğu” yönündeki bugünkü bazı Arnavut kaynaklarına işaret etmektedir. Bkz. Kuyucuklu, 1983, s. 32.

⁸⁶² Jelavich, 2009, s. 291.

başlamıştı. Örneğin, 8 Kasım 1943 tarihli Ulus gazetesi, partizan direnişçilerin Bulgar sınırı yakınındaki Kitçevo şehrini ele geçirdiklerini bildirmekte,⁸⁶³ 9 Kasım 1943 tarihli Tanin gazetesi de “...İngiliz deniz kuvvetlerinin Draç limanını bombardıman ederek tamamıyla tahrip ettikleri, Arnavut vatanseverlerinin de Draç şehrine girerek Alman garnizonunun büyük bir kısmını öldürdükleri” bilgisini okuyucularıyla paylaşmaktaydı.⁸⁶⁴

Times gazetesi’nde yayınlanan bir makaleyi “Arnavut çeteleri” başlığıyla sütunlarına taşıyan Akşam gazetesi ise “düzenli olmayan direniş çetelerinin İtalyanlardan tedarik ettikleri silahlarla devamlı surette Alman birliklerini hırpaladıkları, çok sayıda İtalyanın Arnavut çetelerine katıldığı, eski bir idare merkezi olan Krieya mukavemet merkezlerinden biri olmak üzere vatanseverlerin Avlonya ile Berat arasında da faaliyet gösterdikleri” haberine yer vermektedir.⁸⁶⁵ Aynı makaleyi haberleştiren Vakit gazetesi de Akşam gazetesi’nden farklı olarak; “...Profesör Saffet Butka’nın Görice’nin güney batısında bulunan Kovonia bölgesindeki vatansever çetesini kumanda ettiğini, Mustafa Martineç’in de Elbasan yakınlarındaki vatanseverleri sevk ve idare ettiğini” belirterek “İtalyan işgali esnasında ayaklanmış olan Arnavut vatanseverlerin direnişinin Alman işgali sonrasında bir kat daha arttığını” kamuoyuna aktarmaktaydı.⁸⁶⁶

Arnavut direnişçilerin mücadelesi Türk basınında bu şekilde yer bulurken sınırlı da olsa Alman işgalcilerin kazandığı başarılar okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Konuya ilişkin olarak Akşam gazetesi’nde yer alan bir haberde Almanların “çete” diye tabir ettikleri direniş güçlerine Hırvatistan, Karadağ ve Arnavutluk’ta önemli kayıplar verdirdikleri işlenmektedir.⁸⁶⁷

Alman kuvvetleri 1944 yılı mayıs ayında, direnişçileri kuzeye doğru çekilmeye zorlayan bir saldırı başlatmış olsa da⁸⁶⁸ partizanlar Elbasan, Berat ve Görice’yi ele

⁸⁶³ “Arnavut çetecileri Kitçevo’yu aldılar”, *Ulus*, 8 Kasım 1943, s. 2. Kitçevo’da (Kuçova) bulunan Alman ordusunda Bulgar askerler de yer almaktaydı. Arnavut çeteleri öncelikle Bulgar asker ve jandarmalarını tutuklamışlardır. Bkz. Özkan, 2014, s. 125.

⁸⁶⁴ “7 Şehir 20 Köy Zaptedildi”, *Tanin*, 9 Kasım 1943, s. 2.

⁸⁶⁵ “Arnavut çeteleri”, *Akşam*, 1 Aralık 1943, s. 1.

⁸⁶⁶ “Arnavutlukta mukavemet hareketi”, *Vakit*, 1 Aralık 1943, s. 4.

⁸⁶⁷ Bkz. “Almanlara göre çetelerin kayıpları”, *Akşam*, 5 Ocak 1944, s. 2.

⁸⁶⁸ Castellan, 1993, s. 492.

geçirmeyi başardılar.⁸⁶⁹

Bu arada Arnavutluk'taki direnişçi örgütlerin tek bir cephede birleşmesini arzulayan İngiltere ise irtibat subayları aracılığıyla faaliyetler yürütmektedir. İngiltere'nin bu çabası ve müttefiklerce direnişçilere yapılan yardımlar, başbakan yardımcısı M. Attlee tarafından Avam Kamarasında yapılan konuşmada şu şekilde dile getirilmektedir:

"...Almanlarla iş birliği etmiş bir hükümet vücuda getiren bazı düşman taraftarı politika adamları müstesna, çete muharebeleri Arnavutluğun her tarafına yayılmıştır. Heyeti umumiyesiyle Arnavut milleti müstevlilere azimle karşı koymaktadır. Çeteciler bilhassa merkez ve cenup Arnavutlukta daha iyi bir şekilde teşkilatlanmışlardır.

*...Arnavutluk'ta bulunan İngiliz irtibat subayları Almanya'ya karşı tek bir cephe haline getirmek üzere bu üç gurupu birleştirmeye çalışıyorlar. Bunlara lazım olan silâh ve cephane müttefikler tarafından temin edilmektedir."*⁸⁷⁰

1944 yılı ağustos ayına gelindiğinde Balkanlar'daki durum, artık savaşın seyrinin tümüyle Almanlar aleyhine gelişmeye başladığını işaret ediyordu. Savaş döneminde tarafsız kalmaya gayret gösteren Türkiye Cumhuriyeti de bu andan itibaren giderek Almanya'dan uzaklaştı ve 2 Ağustos 1944'te bu ülke ile siyasi ilişkilerin kesildiğini tüm dünyaya duyurdu.⁸⁷¹

Bu önemli gelişmenin Arnavutluk'taki çete faaliyetlerine de etkisi olacaktı. Nitekim Ulus gazetesi, 9 Eylül 1944 tarihli nüshasında konuya ilişkin olarak şu haberi vermektedir:

⁸⁶⁹ "Arnavutluk'ta", *Akşam*, 14 Mayıs 1944, s. 1; "Arnavutluk'ta çetelerin muvaffakiyetleri", *Vakit*, 15 Mayıs 1944, s. 1.

⁸⁷⁰ "Arnavutluk'ta çete harpleri", *Vakit*, 24 Mayıs 1944, s. 1, 4. Bazı gazetelerde "Avrupa'da -büyük kısmı Polonya, Çekoslovakya, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan, Arnavutluk ve İskandinav ülkelerinde olmak üzere- yaklaşık on milyon vatanseverin Almanlara karşı mücadele verdiği ve takriben 1.250.000 kişinin muharebeye elverişli silahlara sahip olduğu" bilgisi yer almaktaydı. Bkz. "Avrupa'daki çete faaliyeti", *Tanin*, 26 Temmuz 1944, s. 2; "Avrupa'daki Alman kıtalarını 10 milyon çeteci uğraştırıyor", *Ulus*, 27 Temmuz 1944, s. 3.

⁸⁷¹ Esra Sarıkoyuncu Değerli ve Hasan Karakuzu, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Etkisi", *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14/2, Mayıs 2022, s. 431-432.

*“Türkiye'nin Almanya ile münasebetlerini kesmesi üzerine Arnavut çetelerinin faaliyeti artmıştır. Bunun sebebi kolayca anlaşılabilir. Arnavutların çoğu islâmdır. Almanlar için Arnavutluğun ehemmiyeti vardır. Gerçekten Almanlar Yunanistan'dan çekilirken Florina'dan geçen iyi yolu kullanmak isteyeceklerdir.”*⁸⁷²

Artan çete faaliyetleri sonrası, çok geçmeden Arnavut yurtseverlerin Tiran'a girdiği bilgisi gazete sayfalarındaki yerini aldı.⁸⁷³ Ardından da Ergiri şehri direnişçiler tarafından ele geçirildi.⁸⁷⁴

Kurtuluş mücadelesinin şiddetlendiğini ve birçok şehrin yurtseverlerce ele geçirildiğini haberleştiren Akşam Gazetesi ise ülke tarihi, coğrafi ve demografik yapısı, tarımsal ve sanayi durumuyla ilgili bilgiler verdiği 24 Eylül 1944 tarihli nüshasında, savaş sonrası hayata geçirilmesi gereken düzenlemelere de dikkat çekmekteydi.⁸⁷⁵

1944 yılı Ekim ayının ilk haftasında Arnavut direnişçilerle Almanlar arasında Tiran merkezli şiddetli çarpışmaların sürdüğü haberleri gelmeye devam ediyordu.⁸⁷⁶ “Yunanistan kurtuluyor” başlıklı Tanin Gazetesi haberinde de Arnavutluk'un güneyinde yer alan Adriyatik sahilinde Arnavut vatanseverlerin desteklediği İngiliz kıtaları ile Alman birlikleri arasındaki şiddetli çarpışmalara değiniliyor, devamında da şu bilgiler aktarılıyordu:

“...Arnavutlukta havanın fena olması yüzünden harekât tahdit edilmiştir. Devriye kolları arasında çarpışmalar ve topçu düelloları vukua gelmiştir. Müttefik top bataryaları Dalmaçya adalarından karada bulunan Almanları

⁸⁷² “Kararımız üzerine Arnavut çeteleri faaliyeti arttırdılar”, *Ulus*, 9 Eylül 1944, s. 3.

⁸⁷³ Cezayir radyosunun verdiği bilgiye dayandırılan haber için bkz. “Arnavut vatanseverleri Tiran'a girdiler”, *Ulus*, 21 Eylül 1944, s. 1.

⁸⁷⁴ *Ulus* gazetesi'nin 24 Eylül 1944 tarihli söz konusu haberinde, Mareşal Tito Genel karargâhının yayınladığı tebliğden alıntıyla; “Yugoslav çetelerin ilerleyerek Belgrad yakınlarına ulaştıkları” bilgisi de yer almaktaydı. Bkz. “Mrl.Tito kuvvetleri Belgrad varoşlarında”, *Ulus*, 24 Eylül 1944, s. 3.

⁸⁷⁵ Anılan yazıya göre; “Arnavutluk'un en büyük limanına sahip olan Draç şehri civarındaki bataklıkların kurutularak buraların ziraata elverişli hale getirilmesi gerekmektedir. Bu bataklıkların kurutulması ve yolların ıslah edilmesi ülkenin zenginleşmesi için atılacak ilk adım olmalıdır.” Söz konusu yazıda ayrıca, “Arnavutluk'ta harp öncesi kan davası sonucu ölümlerin önemli bir yüzde teşkil ettiğine, savaş sırasında halkın ortak mutabakatıyla ara verilen bu kan davalarının, ülkenin gelişimi için, harpten sonra da devam etmemesi” gerektiğine vurgu yapılmaktaydı. Bkz. “Arnavutluk: Memleketin durumu ve kan dâvalarının sebep olduğu kayıplar”, *Akşam*, 24 Eylül 1944, s. 2.

⁸⁷⁶ “Tiran'da şiddetli savaşlar”, *Akşam*, 7 Ekim 1944, s. 2.

top ateşine tutmağa devam etmektedirler...”⁸⁷⁷

Çarpışmaların yoğunlaştığı Ekim 1944 takviminde Partizanların özellikle güney ve orta Arnavutluk’taki başarılarına tanık olunmaktaydı. Güneyde Saranda limanına 15 km uzaklıktaki Delvino şehrinin direnişçiler tarafından ele geçirildiği bilgisi Tanin gazetesi’nin 15 Ekim 1944 tarihli haberiyle Türk kamuoyuna aktarılmaktaydı.⁸⁷⁸

Akşam ve Tanin gazetelerinin paylaştıkları 25 Ekim 1944 tarihli bir başka haber ise güney Arnavutluk’un en önemli limanını barındıran Avlonya bölgesinin yurtseverler tarafından kurtarıldığını duyuruyordu.⁸⁷⁹

1944 Ekim ayı sonlarında Tiran’daki Alman genel karargâhı Arnavut vatanseverlerince bombardıman altına alınmış, Kuzey Arnavutluk’taki kasabalar da direnişçiler tarafından ele geçirilmeye başlanmıştı. Bir Arnavut birliği tarafından Elbasan yolu üzerinde bulunan köprü havaya uçuruldu. Bununla birlikte Almanlar da geri çekildikleri yerlerde önemli miktarda mayın ve tuzaklar bırakıyorlardı. Arnavut yurtseverlerin bir kongre tertip ettikleri de geçen haberler arasındaydı.⁸⁸⁰ Yakın dönemde Almanlardan kurtarılan Berat şehrinde düzenlenen bu kongre ile “*Hür Arnavut Hükümeti*” kuruldu.⁸⁸¹

Almanlar diğer cephelerde olduğu gibi Arnavutluk’ta da motivasyonlarını yitirmişler ve çözülmeye başlamışlardı. Buna karşın yurtsever Arnavut direnişçilerin ilerleyişleri sürüyordu. 1944 yılı ekim ayı sonu itibarıyla Almanların ağır kayıplar verdiği çarpışmalardan sonra, önemli kentlerden Görice de ele geçirilmişti.⁸⁸²

Kasım ayı ile birlikte Almanlar için de sona yaklaşıldığı anlaşılmaktaydı. Ulus gazetesi’nin 2 Kasım 1944 tarihli bir haberiyle; “*Tiran’daki çarpışmaların şiddetlendiği ve Almanların ülkenin güneyinden çekilmeye çalıştıkları*” bilgisi okuyucu ile şu şekilde paylaşıldı:

⁸⁷⁷ “Yunanistan kurtuluyor”, *Tanin*, 7 Ekim 1944, s. 2.

⁸⁷⁸ “Arnavut vatanseverleri Delvino’yu kurtardılar”, *Tanin*, 15 Ekim 1944, s. 2.

⁸⁷⁹ “Avlonya ve Fieri”, *Akşam*, 25 Ekim 1944, s. 1; “Avlonya da kurtarıldı”, *Tanin*, 25 Ekim 1944, s. 2.

⁸⁸⁰ “Arnavut Vatanseverleri Elbasan civarına geldiler”, *Akşam*, 27 Ekim 1944, s. 2.

⁸⁸¹ “Hür Arnavut Hükümeti Kuruldu”, *Akşam*, 29 Ekim 1944, s. 2. Böylece, Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi, Arnavutluk’un geçici hükümetine dönüştürülmüştü. Bkz. Vickers, 2001, s. 159.

⁸⁸² Aynı haber içeriğinde Güney Arnavutluk şehirleri Mistik, Sanpali ve Javoka’nın da yurtseverlerce ele geçirildiği bilgisi yer alıyordu. Bkz. “Görice şehri alındı”, *Akşam*, 1 Kasım 1944, s. 1.

“Arnavutluk'daki gelişmelere ilgi gösteren buradaki İngiliz ve Arnavut mahfillerine göre Tiran'ın kurtarılması pek yakındır.

Tiran civarında Arnavut milli kurtuluş ordusu ile Almanlar arasında savaşlar cereyan etmektedir.

Almanların artçı kuvvetleri büyük kuvvetlerin ceniuptan çekilişini temin edebilmek için şiddetle mukavemet etmektedir.”⁸⁸³

Sonunda Arnavut yurtseverleri, idare merkezleri olan ve üç gündür şiddetli sokak çatışmaları cereyan eden Tiran'ı kurtardılar.⁸⁸⁴ Tanin gazetesi, Tiran'ın kurtarılışını haberleştirdiği 8 Kasım 1944 tarihli nüshasında, Almanların Balkanlar'daki hazin durumunu şu şekilde Türk kamuoyu ile paylaşmaktaydı:

“...Almanlar, Balkanlarda fena yollardan ricat çalışmaktadırlar. Fakat çok geç kalmış olmalarının cezasını çekiyorlar. Yunanistan 34 günde tamamiyle kurtarılmış, Almanlar, bu bedbaht memleketi adalarıyla beraber tamamen tahliye etmişlerdir; hem de aldıklarından daha büyük bir süratle. Yunanistandan kaçan Almanlar, her tarafta takip edilmektedir. İngiliz kıtaları da Yugoslav-Yunan hudutlarına varmışlardır.

Arnavut vatanseverleri de bütün Arnavutluk kıyılarını ve Tirananın büyük kısmını işgal etmişlerdir.

Diğer taraftan Yugoslavyanın da kurtarılmasına devam edilmekte olup en son geri alınan şehir Manastırdır. Almanlar, burada 5 bin ölü ve 700 esir vermişlerdir Alman ricat yollarının üçü Yugoslavların eline geçerek kesilmiştir. Bütün bu kesilen Balkan yollarında kimbilir, ne kadar da Alman askeri kesilmektedir.”⁸⁸⁵

Birkaç gün sonra 11 Kasım 1944 tarihli Ulus gazetesi'nde yer verilen bir haberde de kuzeye doğru geri çekilen ve sayıları 350 bini bulan Alman askerinin, vatanseverlerin

⁸⁸³ “Tiran'ın kurtarılması pek yakın görünüyor”, *Ulus*, 2 Kasım 1944, s. 4.

⁸⁸⁴ “Yugoslav kuvvetleri Yunan Yugoslav hududunu kontrolleri altına aldılar”, *Ulus*, 7 Kasım 1944, s. 3.

⁸⁸⁵ “Askeri tetkikler: Balkanlarda”, *Tanin*, 8 Kasım 1944, s. 6. Aynı tarihli *Vakit* gazetesi de benzer içerikli haberlerin yanı sıra “Yunanistan'dan gelmekte olan İngiliz kuvvetlerinin Yugoslav hududuna yaklaştıkları, bu kuvvetlerin bir iki gün içinde Tito kuvvetleri ile irtibat kuracakları” bilgisini okuyucuya aktarmaktadır. Bkz. “Tirana kurtarıldı, İngilizlerle Tito kuvvetleri birleşmek üzere”, *Vakit*, 8 Kasım 1944, s. 4.

ve müttefik güçlerinin hücumlarını önleyemedikleri takdirde ölüme mahkûm oldukları ifade ediliyordu.⁸⁸⁶

Takvimler 1944 yılı Kasım ayı ortalarını gösterdiğinde, yurtseverler şiddetli çarpışmaların devam ettiği Tiran'da kentin dörtte üçüne hâkim olmuşlardı.⁸⁸⁷ Tanin ve Vakit gazetelerinde yer bulan haberlerden de belediye binası, subaylar kulübü, telsiz merkezi ve hapishanenin partizanların kontrolünde olduğu öğrenilmektedir.⁸⁸⁸

Aynı tarihli Ulus gazetesi'nde ise; *"kurtuluş ordusunun işgalcilerin batıda dağlara doğru geri çekilmesini engellemek için, Draç cephesinde şiddetli müdafaa savaşları verdiği, Almanların Skuba ırmağı üzerinde ve Kiral Zogo'nun sarayı yakınlarında bazı kışlaları hâlen ellerinde tuttukları"* belirtiliyordu.⁸⁸⁹ Bununla birlikte ertesı gün, Alman birliklerinin Tiran'ı boşalttıkları haberleri Türk basınında yer alıyordu.⁸⁹⁰

Tiran, en sonunda özgürleştirilmişti. Enver Hoca ve yandaşları, şarkılar ve danslar eşliğinde 21 pare top atışıyla başkente girdiler.⁸⁹¹

20 gün süren şiddetli çarpışmalarda Alman birlikleri ölü ve esir olarak toplamda 4 bin kayıp verirken, Tiran'ı kurtaran Arnavut direnişçiler kuzeye doğru ilerleyişlerini sürdürmekteydiler.⁸⁹² Tiran'ın zaptından sonra, Alman birlikleri yenilerek geri çekilirken Yugoslav ve Arnavut kuvvetleri birleşmiş, Almanların batı yönündeki geri çekilme yollarını kesmişlerdi.⁸⁹³

⁸⁸⁶ Reuter'in Akdeniz Müttefik umumi karargâhında bulunan muhabir kaynak alınarak verilen haberin devamında şu bilgiler verilmekteydi: *"...Akdeniz muharebe meydanındaki en geniş kuvvetlere, şimale doğru ilerlemeğe çalışan ve şimdi İşkodra ile Podgorica arasındaki hatta dağlık bir arazide bulunan 100.000 Almanla döğüşmek vazifesi düşmektedir. Daha şimalde mevcudiyetleri iki veya üç münakale yoluna bağlı kalan 250.000 Alman bulunmaktadır."* Bkz. "Yüzbinlerce Alman ölüme mahkûm", *Ulus*, 11 Kasım 1944, s. 3.

⁸⁸⁷ "Tiran Sokaklarında Çarpışmalar", *Tanin*, 15 Kasım 1944, s. 2.

⁸⁸⁸ "Tiranda da sokak savaşları devam ediyor", *Vakit*, 19 Kasım 1944, s. 4; "Tiran'daki sokak muharebeleri", *Tanin*, 19 Kasım 1944, s. 2.

⁸⁸⁹ "Tiran'da şiddetli savaşlar oluyor", *Ulus*, 19 Kasım 1944, s. 3.

⁸⁹⁰ "Alman kıtaları Tiran'ı boşalttılar", *Ulus*, 20 Kasım 1944, s. 1; "Tiran kurtarıldı", *Tanin*, 20 Kasım 1944, s. 2.

⁸⁹¹ Vickers, 2001, s. 159.

⁸⁹² "20 gün süren muharebelerden sonra Tiranayı kurtaran Arnavutlar şimale yürüyorlar", *Akşam*, 22 Kasım 1944, s. 1.

⁸⁹³ "Mitroviçâ'yı da alan Yugoslav ordusu Arnavut kuvvetleriyle birleşti ve Alman ricat yollarını kesti", *Ulus*, 23 Kasım 1944, s. 1.

Kurtuluş mücadelesinin başarıya ulaşmasıyla, Arnavutluk'un geleceğine ilişkin haber ve yorumlar da basında sıklıkla yer almaya başlayacaktı. Örneğin, 22 Kasım 1944 tarihli Tanin gazetesi'nde; *"Arnavutların kahramanca direnişini öven İngiliz ve Amerikan devlet adamlarının, Arnavutluk'u hür ve bağımsız görmeyi umdukları"* haberi yer bulurken,⁸⁹⁴ dönemin önemli siyasetçi-yazarlarından Ahmet Şükrü Esmer, Ulus gazetesi'ndeki makalesinde konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde aktarmaktaydı:

"...Şimdi Arnavutluk istiklalinin en büyük düşmanı artık ortadan kalktıktan sonra Almanya da Arnavutluk topraklarından atılmıştır. Arnavutluğun istikbali ne olacaktır?"

*Mr. Eden, geçenlerde beyanatta bulunarak, İngiltere'nin Arnavutluk istiklâliyle yakından alâkalı bulunduğunu bildirmişti. Bunu, Amerikan dış politikasının da hedef tuttuğu Vaşington'da en salâhiyetli ağızlar tarafından tekrar edilmiştir. Arnavutluğun küçük bir memleket olması, iktisaden zayıf ve geri bulunması bu istiklâle engel teşkil etmez. Avrupa'da Arnavutluk'tan da küçük memleketler vardır. Doğrusu şudur ki Arnavutluk istiklali, Balkanların istiklâlinden ayrılamaz. Mussolini İtalya'sı ayakta durdukça, Arnavutluk için istiklâl mümkün olmayacaktı. Kurtarılmış olan Arnavutluk için şimdi, ilk defa olarak, hürriyet ve istiklâline kavuşmak fırsatları da çıkmış bulunuyor."*⁸⁹⁵

Takvimler 29 Kasım 1944'ü gösterdiğinde İşkodra da yurtseverlerce geri alınmış⁸⁹⁶, böylece Arnavutluk'un tamamı Mihver devletlerden kurtularak özgürlüğüne kavuşmuştu.⁸⁹⁷ Ardından daha önce Berat'ta oluşturulan geçici hükümet, merkezini Tiran'a taşıdı ve komünist rejim artık Arnavutluk'ta tüm kontrolü ele almış oldu.⁸⁹⁸ 2 Ağustos 1945'te yapılacak olan seçimler sonucunda da Enver Hoca'nın başkanlığında bir

⁸⁹⁴ "Arnavutluğun İstiklali", Tanin, 22 Kasım 1944, s. 2.

⁸⁹⁵ A.Ş. Esmer, "Arnavutluğun Kurtuluşu", Ulus, 22 Kasım 1944, s. 3.

⁸⁹⁶ 29 Kasım 1944, Arnavutluk'un resmi kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Bkz. Atalay, 1997, s. 49.

⁸⁹⁷ Vickers, 2001, s. 159; Castellan, 1993, s. 494. İşkodra'nın kurtarılışı ve Arnavut direnişçilerin Karadağ'da Podgoriça istikametinde doğru ilerledikleri haberi, Ulus Gazetesi'nin 9 Aralık 1944 tarihli nüshasıyla -yaklaşık on gün sonra- kamuoyu ile paylaşılmaktaydı. Bkz. "İşkodra kurtarıldı", Ulus, 9 Aralık 1944, s. 3.

⁸⁹⁸ Özkan, 2017, s. 89.

parlamento oluşturulacaktı.⁸⁹⁹

3.2. Türkiye-Arnavutluk Diplomatik İlişkilerinin Maslahatgüzarlık Seviyesine İndirilmesi

Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinde 1934 yılında başlayan ve yaklaşık beş yıl süren ikinci dostluk dönemi, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve Kral Zogo'nun ülkeyi terk etmesiyle noktalanmıştı.⁹⁰⁰ Arnavutluk'un bağımsızlığını yitirmesi üzerine Türkiye Cumhuriyeti, Hulusi Fuat Tugay'ı Madrit Orta Elçiliğine tayin ederek Tiran Elçiliğini kapattı.⁹⁰¹

Kapatılan elçiliğin yerine Tiran'da Türkiye Konsoloslugu açıldı ve daha önce Elçilikte başkâtiplik görevinde bulunan Muzaffer Kâmil Bayur, 13 Temmuz 1940 tarihinde Tiran Konsolosu olarak atandı.⁹⁰² Böylelikle Türkiye, savaş boyunca Arnavutluk'ta konsolosluk seviyesinde temsil edilecekti.

3.3. Türkiye Cumhuriyeti'ne Arnavut Göçü Sorunu

Arnavutların Türkiye'ye göçleri, 19. yüzyılın başlarına kadar uzanır. 1821'de Mora'da başlayan ve sonrasında tüm Balkanlar'a yayılan isyanlar, Arnavutluk haricinde Yunanistan, Karadağ, Sırbistan, Makedonya ve Kosova'da yaşayan Müslüman Arnavutların da göç etmesine neden olmuştur.⁹⁰³ Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları, I. ve II. Dünya Savaşı yılları, Arnavutların yoğun bir şekilde göç ettikleri dönemlerdir. Karadağ, Kosova, Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan'da yaşayan Arnavutlar, Balkan hükümetlerinin uyguladıkları asimilasyon politikaları, soykırımlar ve ekonomik baskılar nedeniyle Türkiye başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesine göç etmişlerdir.⁹⁰⁴ Yunan Hükümetinin Çamerya politikası, diğer Balkan

⁸⁹⁹ Atalay, 1997, s. 49. 11 Ocak 1946 tarihinde de Arnavutluk Halk Cumhuriyeti ilan edilmiş, Enver Hoca devlet başkanı olmuştur. Bkz. Akyol, 2007, s. 21.

⁹⁰⁰ Şimşir, 2017, s. 175.

⁹⁰¹ BCA, 030.18.1.2., 88.76.11., 01.08.1939.

⁹⁰² BCA, 030.11.1., 139.20.11., 15.7.1940.

⁹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Tepealtı ve Süleyman Aşık, "Balkanlardan Dönüş: Eski Yugoslavya Bölgesinden Anadolu'ya Müslüman Göçleri", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C:6, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı, 2022, ss. 66-89. Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyan, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", *Journal of History School*, S:45, 2020, ss. 784-832.

⁹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Said Olgun, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Anadolu'ya Gelen Arnavut Göçmenler (1912-1927)*, VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 18-21 Eylül 2019, Gece

hükümetlerinin Müslümanlar üzerinde uyguladıkları politikalara ve yapılan Arnavut göçlerine bir örnektir. Çamerya bölgesindeki Arnavutların göç etme nedeni, Yunanistan'ın -*Megali İdea* politikası⁹⁰⁵ gereği- bölgedeki Yunan nüfusunu artırmak için uyguladığı asimilasyon, soykırım ve ekonomik baskılardır.⁹⁰⁶ Yunanistan'da yaşayan Ortodoks Arnavutlar büyük oranda asimile edilirken, Çamerya'da yaşayan Müslüman Arnavutlar ise katliam ve sürgüne tabi tutularak bölgede yok edilmeye çalışılmıştır.⁹⁰⁷ Bir etnik temizlikle karşı karşıya kalan Müslüman Arnavutlar, Arnavutluk ve Türkiye başta olmak üzere diğer ülkelere göç etmişlerdir. Benzer şekilde Sırp yöneticiler de Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren "*Büyük Sırbistan*" hayallerini gerçekleştirmek için içinde Arnavutların da bulunduğu Müslüman nüfusu ülke sınırları içinde yok etmeye çalışmışlardır.⁹⁰⁸

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren Arnavutlar büyük gruplar halinde Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bu göçler de -Arnavutluk'tan daha çok- diğer Balkan ülkelerinden gerçekleşmiştir. Toplu göçler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları sonrası ve 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan "*Türk ve Rum Ahalinin Değişimine İlişkin Sözleşme ve Protokol*" sonucu yapılmıştır.⁹⁰⁹ Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen Türk-Yunan nüfus mübadelesinden sonra Türkiye'ye kitlesel boyutta bir Arnavut göçü yoktur. Göçler daha ziyade küçük gruplar halinde veya münferit boyutta kalmıştır. Doğrudan Arnavutluk'tan Türkiye'ye yapılan göçler de benzer şekilde küçük gruplar halinde veya ferdi boyutta olmuştur.⁹¹⁰

Cumhuriyet'in ilanından itibaren Türkiye'ye gerçekleşen göçler çoğunlukla Atatürk döneminde gerçekleşmiş, bu dönemde Balkanlar'dan Türkiye'ye 918.690 kişi

Kitaplığı, Ankara, 2019, ss. 91-127.

⁹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Outkou Kirli Ntokme, "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C:12, S:46, 2010, s. 401-424.

⁹⁰⁶ Kaynar ve Ak, 2017, s. 82, 86; Özkan, 2017, s. 331, 335-336.

⁹⁰⁷ Erjada Progonati, "Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi", *Karadeniz Araştırmaları*, C:37, S:37, 2013, s. 172-173.

⁹⁰⁸ Murat Mufit Aliu, "Zorunlu Göç Perspektifinden '1938'de Türkiye Yugoslavya Nüfus Mübadelesi' Üzerine Bir İnceleme", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C:6, S:2, 2015, s. 33.

⁹⁰⁹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2023, s. 128.

⁹¹⁰ Ağanoğlu, 2023, s. 277.

göç etmiştir.⁹¹¹ 1913-1944 yılları arasında sadece Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden Müslüman Arnavut sayısı 85.000 civarındadır. Bunların önemli bir kısmını Çamerya bölgesinden gelen Arnavutlar oluşturmaktadır. Türkiye'ye gelen Arnavutlar, çoğunlukla Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesine tabi tutulan Müslüman Arnavutlardan oluşmaktadır.⁹¹² Mübadele kapsamında 55.000 Müslüman Arnavut Türkiye'ye göç etmiştir.⁹¹³

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan göçlerde ise bir azalma görülmektedir. Göçlerin azalmasının nedeni savaşın yarattığı koşullardır. İkinci Dünya Savaşı boyunca Balkanlar'dan Türkiye'ye yaşanan göçlerde azalma olmakla birlikte göç edenler arasında daha çok Arnavut nüfusu göze çarpmaktadır. Savaş yıllarında Türkiye'ye büyük guruplar halinde göç eden Arnavutlar, diğer Balkan ülkelerinden özellikle de Yugoslavya'dan gelen Arnavutlardı. Yugoslavya, Türkiye ile -savaşın hemen öncesinde-, 11 Temmuz 1938'de, sınırları dâhilindeki Türklerin Anadolu'ya göçünü düzenleyen bir anlaşma imzalamıştı. Bu antlaşma ile Yugoslavya'dan yaklaşık 200.000 Türk'ün göç etmesi öngörülmüştü.⁹¹⁴ Ancak, Arnavutların da Türk uyrukluların arasına karışıp Türkiye'ye göç etmeleri durumu nedeniyle bu antlaşma Türkiye tarafından uygulanmadıysa⁹¹⁵ da izlenen politikalar sonucu çoğunluğu Arnavut olan 40.000 Müslüman Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç edecekti.⁹¹⁶

Arnavutların İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye yaptıkları göçler bir hayli azalmıştı. Bu durumun en önemli nedeni, Arnavutluk hükümetinin hem ülke içinden hem de diğer Balkan ülkelerinden yapılan Arnavut göçlerini önleme çabası idi. Arnavut göçmenler konusundaki bu tutum, Kosova, Makedonya, Yunanistan ve Karadağ'daki Arnavut nüfusunun azalması konusundaki endişelerden kaynaklanıyordu. Çünkü

⁹¹¹ Kader Özlem, "Cumhuriyet Döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketleri", *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, (Ed. Barış Özdal), Dora Yayıncılık, Bursa, 2018, s. 104-105.

⁹¹² Kaynar ve Ak, 2017, s. 85.

⁹¹³ Ağanolu, 2023, s. 280.

⁹¹⁴ Ali Erken, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve 'Serbest Göç' Mutabakatı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C:7, S:2, 2018, s. 939; Aliu, 2015, s. 39.

⁹¹⁵ Ahmet Özgiray, "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:14, S:1, 1999, s. 22.

⁹¹⁶ İdrizi, 2018, s. 168.

Arnavutlar “*Büyük Arnavutluk*” idealine ulaşmak için nüfuslarını tutmak istiyordu.⁹¹⁷ Arnavutluk Hükümetinin bu amaçla uygulamaya çalıştığı göç politikası da -aşağıda detaylarına değineceğimiz gibi-, Türkiye-Arnavutluk ilişkilerini etkileyen en önemli unsurlardan biriydi. Özellikle ülke dışındaki Arnavut nüfusun göçe tabi tutulması, *Büyük Arnavutluk* idealine darbe vururken, Arnavutluk hükümeti göçe engel olmak için diplomasiden istifade etme yoluna gitti. Bu amaçla da Arnavut göçmelerin ya kabul edilmemesi ya da en azından Arnavutluk’a gönderilmesi Türkiye’den talep edildi.⁹¹⁸

Türkiye, Arnavutluk hükümetinden gelen bu talebi dikkate almış, ferdi göç talebinde bulunanlar hakkında araştırma yapıldıktan sonra göç taleplerini kabul etmiştir. Bu nedenle diğer Balkan ülkelerinden Türkiye’ye yapılan toplu Arnavut göçleri gibi Arnavutluk’tan Türkiye’ye toplu göç görülmemiş, daha ziyade münferit veya küçük guruplar halinde yapılan göçlerle sınırlı kalmıştır. Arnavutluk hükümeti diğer Balkan ülkelerinden de Türkiye’ye gelen Arnavut muhacirlerin Arnavutluk’a gönderilmesini Türkiye’den talep etmiş, bu talep zaman zaman kabul görmüştür. Örneğin 1923 yılında Sırbistan’dan Türkiye’ye gelen Arnavutların Arnavutluk’a gönderilmesi konusunda Arnavutluk hükümetinin talebine uygun olarak işlem yapılmıştır.⁹¹⁹

Türkiye’nin Arnavutluk’un bu talebini kabul etmesinin sebeplerinden biri iki ülke arasında imzalanan antlaşmadır. 15 Aralık 1923 tarihinde imzalanan⁹²⁰ ve 1925 yılında yürürlüğe giren “Muhadenet, İkamet ve Tâbiyet Antlaşmaları” gereğince Türkiye’ye gelip Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuş Arnavutların istekleri hâlinde tekrar Arnavutluk vatandaşlığına geçebilecekleri düzenlenmişti. Arnavutluk hükümeti antlaşmanın bu maddesini ileri sürerek Arnavutluk vatandaşı olan kişilerin Türkiye içinde serbestçe dolaşmalarına izin verilmemesini talep etmişti.⁹²¹ Bu durum ileriki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edilen Arnavut kökenli muhacir sayısını da etkilemiştir. Çoğunlukla memur ve askerler ile ailelerinin vatandaşlıkları kabul edilmiştir.⁹²²

⁹¹⁷ Ağanoğlu, s. 276-277.

⁹¹⁸ Olgun, 2019, s.112-114; Ağanoğlu, 2023, s. 279-280.

⁹¹⁹ Ağanoğlu, s. 277-280.

⁹²⁰ Özcan, 2017, s. 143.

⁹²¹ Ağanoğlu, 2023, s. 282.

⁹²² Örneğin, 8 Ekim 1930 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edilen 269 kişiden sadece 1

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Arnavutluk'tan diğer ülkelere küçük guruplar halinde veya münferit düzeyde gerçekleşen göçler, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile yoğunluk kazanmıştır. Göç edenler arasında Kral Zogu ile birlikte kralın maiyeti, dönemin önemli devlet adamları ve İtalyan işgaline karşı gelenler yer almaktaydı ki bu da dönemin en büyük göç gruplarından birini oluşturmaktaydı. Kral Zogu, -ikinci bölümde de belirtildiği üzere- yaklaşık 2.000 kadar devlet görevlisi ile Arnavutluk'u terk ederek Yunanistan'a gitmiş⁹²³, bu ülkede bir müddet kaldıktan sonra mülteci olarak 3 Mayıs 1939'da Türkiye'ye gelmişti.⁹²⁴ Yine İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline karşı çıkan bazı Arnavut devlet adamı ve ileri gelenleri, İtalyanlar tarafından İtalya'ya götürülmüşlerdi. Bunlara Kasım 1941'de Arnavutluk'a bir defaya mahsus dönüş yapabilecekleri söylenmiş, ancak siyaset yapmayacakları ve İtalya aleyhine faaliyet yürütmeyecekleri konusunda kendilerinden teminat alınmıştı. Dönüş yapanlar arasında eski başbakanlardan Mehdi Fraşeri, eski Sağlık Genel Müdürü Kemal Yusuffati ile Türkiye'nin eski Tiran Büyükelçiliği tercümanı İskender Fraşeri de bulunmaktaydı.⁹²⁵

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye gelen Arnavut göçmenlerin önemli bir bölümü İtalya'nın İstanbul konsolosluğu tarafından kurulan istihbarat teşkilatınca takibe alınmışlardır. Kurulan bu teşkilat ile özellikle Türkiye'de bulunan ve İtalyan işgaline tepki gösteren Arnavut mültecilerin izlenmesi amaçlanmıştır. Teşkilatça elde edilen bilgiler İtalya'nın Ankara'daki büyükelçiliği ve İstanbul konsolosluğu vasıtasıyla İtalya'ya iletilmekteydi. Söz konusu istihbarat teşkilatının varlığı ve faaliyetleri, Türkiye'nin Tiran Konsolosu Muzaffer Kâmil Bayur'un 5 Ekim 1942 tarihli şifreli yazısı ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına bildirilmişti. Bayur'un, Bakanlığa gönderdiği anılan rapora göre; İtalyan'ın İstanbul Başkonsolosluğu tarafından vücuda getirilen istihbarat teşkilatı, Türkiye'ye giden ve Arnavutluk Sefiri Asaf Caculi ve diğer Arnavut mültecilerle temas halindeki Arnavutları takip etmekteydi. Raporda ayrıca, Ankara'daki İtalya Sefaretinde ve İstanbul'daki İtalyan Başkonsolosluğunda görevli bazı

tanesi Arnavut kökenliydi. Benzer şekilde 15 Mayıs 1933'te vatandaşlığa alınan 348 kişiden sadece 3 kişi Arnavutluk tebaasındandı. Bkz. Ağanoğlu, 2023, s. 288-289. Bu durum İkinci Dünya Savaşı yıllarında da benzer şekilde devam etmiştir. Örneğin, 14 Şubat 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlığa kabul edilen 18 kişiden sadece 1 kişi Arnavutluk vatandaşı idi. Bkz. BCA, 030.18.1.2., 94.10.17., 14.02.1941.

⁹²³ Vickers, 2001, s. 138-139.

⁹²⁴ Pearson, 2004, s. 478-479.

⁹²⁵ *DİAD*, 541_44146-207556-125.

Arnavut memurların da bu teşkilatla bağları olduğu belirtilmekteydi.⁹²⁶

Türkiye'ye gelen Arnavutların karşılaştıkları bir diğer durum da müttefiklerce kurulan alaylara katılmalarıdır. Nitekim ülkelerinin işgaline karşı yapılacak girişimlere iştirak etme amacındaki kimi Arnavut vatandaşı, müttefikler tarafından Suriye ve Filistin'de kurulan alaylara götürülmüşlerdir. Sicilya adasının ardından Adriyatik sahillerine asker çıkararak Arnavutluk'u İtalyan işgalinden kurtarmayı planlayan müttefikler,⁹²⁷ çıkarma esnasında buradaki Arnavut vatandaşlardan da istifade etmişlerdir. Bu gönüllüler, müttefikler tarafından Suriye ve Filistin'de kurulan alaylara Yugoslav, Yunan ve Çek gibi diğer ülke tebaası ile birlikte katılmışlardır. Anılan ülkelerde oluşturulan bu alaylara Türkiye üzerinden de katılım sağlanmıştı. Katılım sağlayanlar Arnavut göçmenlerdi.⁹²⁸

İşgalin ilerleyen döneminde Türkiye'ye gelen Arnavutlardan bir kısmı ülkelere dönmüşlerdir. Bunda Arnavutluk'ta Almanların desteğiyle kurulması planlanan yeni hükümette rol alma isteği etkili olmuştur. Dönenler arasında eski hariciye nazırı Ahmet Konitza, Maarif Nazırı Abdurrahman Debre, Meclis başkanlarından Hikmet Delvina ve Kral Zogu'nun yakınlarından Enver Ali Zati gibi isimler de bulunmaktaydı. 24 Eylül 1941 tarihinde Türkiye'den ayrılan bu devlet adamlarının tüm masrafları İtalya'nın İstanbul konsoloslugu tarafından karşılanmıştır. Ayrıca diğer bazı önemli Arnavut şahsiyetlerinin dönüşlerinin sağlanması için de anılan konsolosluk tarafından çaba sarfedildiği anlaşılmaktadır.⁹²⁹

Sonuç olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte, Balkan hükümetlerinin izledikleri asimilasyon, katliam ve ekonomi politikaları nedeniyle, bölgede yaşayan Arnavutlar, başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelere göç etmişlerdir. Atatürk döneminde imzalanan Türk-Yunan nüfus mübadelesi kapsamında Yunanistan'dan, 1938'de imzalanan Türk-Yugoslav anlaşması ile de hem Yunanistan'dan hem de Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelik Arnavut göçlerinde artış yaşanmıştır. Arnavutluk topraklarından ise

⁹²⁶ *DİAD*, 541_44142-209313-73; *DİAD*, 541_44142-209313-75; *DİAD*, 541_44142-209313-72.

⁹²⁷ Bkz. Kahire elçiliğinden T.C. Hariciye Vekaletine yazılan 19 Temmuz 1943 tarihli şifre tel, *DİAD*, 534_37459-150596-39.

⁹²⁸ *BCA*, 030.10.0.0., 233.573.21., 17.03.1942; *DİAD*, 541_44142-209313-32; *DİAD*, 541_44142-209313-34; *DİAD*, 534_37459-150596-21; *DİAD*, 534_37459-150596-39.

⁹²⁹ *DİAD*, 541_44146-207556-126.

kitleler halinde bir Arnavut göçü görülmemektedir. Aksine -Çamerya ve Kosova’da olduğu gibi- Yunanistan ve Yugoslavya’dan göç eden Arnavutlar daha ziyade Arnavutluk’u tercih etmişlerdir. Bunun nedeni, Arnavutluk’un “*Büyük Arnavutluk*” idealleri için diğer ülkelerde yaşayan Arnavut nüfusunun azalmasını istememesidir. Bu bakımdan 15 Aralık 1923’de Türkiye ile imzaladığı “*Muhadenet, İkamet ve Tâbiyet Antlaşmaları*” gereğince Arnavutluk, Türkiye’den Arnavut göçmenlerin kabul edilmemesini istemiştir. Türkiye Cumhuriyeti de bu konuda azami derecede dikkatli davranmıştır.

SONUÇ

Köken olarak İlliryalı'lardan geldiğine inanılan Arnavutlar, çeşitli devletlerin egemenliği altına girmişlerdir. Bu devletlerden bir tanesi de Osmanlı Devletidir. 14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı hâkimiyeti altına giren Arnavutlar, 1443 yılında asıl adı George Kastrioti olan ve Osmanlı sarayında yetişen İskender Bey öncülüğünde ayaklanmışlardır. İskender Bey'in önderliğinde yaklaşık 25 yıl sürdürülen mücadele onun ölümü sonrası zayıflamış, sonuçta -Venedik'te kalan İşkodra ve Durazzo Limanları dışında- tüm Arnavutluk Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir.

Arnavutlar fetihten sonra, Osmanlı yönetim sisteminde önemli imtiyazlar elde etmişler ve devletin önemli makamlarına atanmışlardır. Bununla birlikte 1600-1623 arası dönemde -içinde bulunulan siyasi sarsıntı ortamında- Osmanlı İmparatorluğu'nu uğraştıran unsurlardan biri olmuşlardır. Hızla yayılan milliyetçilik akımları nedeniyle Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı 19. yüzyılda ülkenin geleceğinden endişe duyan kimi Arnavut aydınlar "*Prizren Birliği*" adı altında örgütlenmişlerdir. Ancak Berlin Kongresi sonrasında kendisini "*Geçici Arnavut Hükümeti*" ilan eden birlik II. Abdülhamit tarafından ordu gücü kullanılarak ortadan kaldırılmıştır.

Prizren Birliği'nin dağıtılmasından sonra gelişimini daha çok dil ve kültür alanında gösteren Arnavut ulusçuluğu -ve bu çerçevede gelişen ihtilalci fikirler-, II. Abdülhamit'in uyguladığı ılımlı politikaların da etkisiyle yer altında ve yabancı ülkelerde örgütlenmeye başlamıştır. Ancak zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politik amaçları doğrultusunda izlediği politikalarla Arnavutların milli talepleri karşı karşıya gelmeye başlamış, böylece mevcut iş birliği, bir çatışma ortamına doğru sürüklenmiştir.

31 Mart ayaklanması sonrası -artarak devam eden bu çatışma sürecinde- İttihat ve Terakki'nin uyguladığı otoriter uygulamalar Arnavutlar içinde tepki doğurmuş, bu tepkiler 1910 yılından itibaren genel ayaklanmalara kadar varmıştır. Balkan Devletlerinin anlaşmalar yaparak savaş için örgütlendikleri 1912 yılında da Avlonyalı İsmail Kemal Bey önderliğinde bir araya gelen Arnavut delegeler, Arnavutluk Devleti'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir.

Londra Antlaşması'nda büyük devletlerin himayesinde bağımsız ve egemen bir prenslik olarak tanınan Arnavutluk, 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı

sürecinde Yunanistan, İtalya ve Sırbistan gibi ülkelerin işgaline uğramıştır. 1913 Londra Konferansı ile siyasi sınırları belirlenen ve I. Büyük Savaş döneminde siyasi istikrarsızlıklarla baş başa kalan Arnavutluk, Paris Barış Konferansı'nda bir ulus-devlet olarak ortaya çıkmış, 12 Mayıs 1922 günü ilan edilen Milletler Cemiyeti Komisyon raporu ile de bağımsız bir ülke olarak kabul edilmiştir.

Uluslararası arenada bu gelişmeler yaşanırken, ülke içinde iktidar mücadeleleri ve ayaklanmalar yaygınlaşmıştır. Yaygınlaşan ayaklanmalar ve uğradığı suikast girişimi nedeniyle daha önce ülkeyi terk eden Ahmet Zogu, Sırbistan'ın desteğiyle kurduğu orduyla geri dönerek yönetime el koymuştur. Ahmet Zogu'nun tekrar başbakan olmasının akabinde ülkede önce cumhuriyet ilan edilmiş, kısa bir süre sonra da Zogu Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak İtalya'nın ve ülke içindeki Arnavut kabilelerinin desteğini alarak kısa sürede otoritesini güçlendiren Ahmet Zogu, 1 Eylül 1928'de Arnavutluk meclisine krallığını onaylatmış ve bu andan itibaren ülke tek adam rejimi ile yönetilmeye başlanmıştır.

Akdeniz'de bir “*Roma İmparatorluğu*” yaratmak isteyen İtalya ise, bu ideali çerçevesinde önce Habeşistan'ı, ardından da -1920'li yıllardan itibaren nüfuzu altına girmiş olan- Arnavutluk'u işgal etti. İşgalin hemen ardından Arnavutluk'ta kendi rejimlerini kurmak isteyen İtalyanlar, ilk iş olarak ülkedeki monarşi rejimini ve 1928 anayasasını feshettiler. Ardından da kendi güdümlelerinde bir meclis ve hükümet oluşturdular. Zogu yurt dışına kaçarken İtalya kralı III. Victor Emmanuel, aynı zamanda Arnavutluk kralı unvanını aldı. Ülkede kendine bağımlı bir yönetim yapısı oluşturan İtalyan yönetimi, yeni bir Anayasa ilan ederek Arnavutluk silahlı kuvvetlerini kendi ordusuna dâhil etti.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesiyle bölge ülkeleri büyük bir çatışma ortamına sürüklenirken Mihver'in yayılmacı siyaseti, büyük güçlerin de gözlerini bu coğrafyaya çevirmesine neden oldu. Amerika Birleşik Devletleri başkanı Franklin D. Roosevelt, Hitler ve Mussolini'ye gönderdiği telgrafla Almanya ve İtalya'yı Uluslararası bir konferansa davet ederken, İngiliz kamuoyu ise genel olarak bu girişimi “*Mihver devletlerinin daha sonra gerçekleştireceği stratejik harekâtların bir hazırlığı*” olarak değerlendirdi. Bununla birlikte İngiltere, Arnavutluk'un işgaline karşı yoğun diplomatik faaliyetler dışında somut bir tavır geliştirmede.

Fransa ise ilk başlarda İtalya'nın Arnavutluk'u işgalini sadece genel bir kınamayla karşıladı. Bu süreçte eleştiriler daha çok kamuoyu tarafından dile getirilse de İtalya'nın Arnavutluk'ta kontrolü ele alması ve Kral Zogu'nun ülke dışına kaçması Fransa'yı derinden endişelendirdi.

Arnavutluk'un işgalini “*genel nizam ve İtalya'nın güvenliği*” bakımından olumlu karşılayan Almanya ise İtalya'nın Akdeniz'deki hareket serbestliğini arttırmak için destekleneceğini açıkladı. Bu tavrın bir sonucu olarak da iki devlet arasında 22 Mayıs 1939'da “*Çelik Pakt*” adı altında bir ittifak imzalandı.

Arnavutluk'u işgal eden ve burada kendi rejimini oluşturan İtalya, 28 Ekim 1940'da Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a saldırdı. Ancak bu işgal girişimi sonunda İtalyanlar çok büyük kayıplar vererek hüsrana uğradılar. İtalyan kuvvetlerini Arnavutluk topraklarına geri püskürten Yunan kuvvetleri, Arnavutluk topraklarına girerek nerdeyse ülkenin yarısını ele geçirdi.

Arnavutluk işgalinin ilk yılından itibaren halkın karşı karşıya kaldığı büyük ekonomik sorunlar vatansever duygularla birleşince direniş hareketleri kendini göstermeye başladı. 1941'de Arnavutluk Komünist Partisi'nin kuruluşu ile birlikte, hâlihazırda sürmekte olan direniş hareketleri kitleselleşti. Direnişin yayılması sonrası, İtalyanların atadığı kukla hükümet görevi bırakmak zorunda kaldı. Müttefiklerin 10 Temmuz 1943'te Sicilya'ya asker çıkarıp tüm adayı işgal etmesiyle birlikte İtalya savaştan çekilerek Almanya'ya savaş ilan etti. Bu gelişme sonrası İtalyan askerlerin bir kısmı Yunanistan üzerinden Arnavutluk'a giren Alman askerlere dâhil olurken, bir bölümü de gönüllü olarak Arnavut partizanlara katıldı. Böylece mağlup olan İtalyanlardan ele geçirilen silahları sahiplenilen Arnavut partizanlar, ülkede onların yerini alan Alman işgalcilere karşı mücadele vermeye başladı.

1944 yılı mart ayından itibaren inisiyatifi ele alan Ulusal Kurtuluş Ordusu hem Almanlara hem de işbirlikçi olarak gördükleri diğer direniş yapılarına karşı önemli başarılar elde etti. Arnavut partizanlardan oluşan ve başkumandanlığına Enver Hoca'nın seçildiği Cephe, giderek halkın desteğini de arkasına aldı ve mücadele verilen her bölgede güçlendi. Sonuçta Arnavutluk Milli Kurtuluş Ordusunun saldırıları karşısında bozguna uğrayan Alman birlikleri işgal ettikleri bölgeleri ardı ardına boşaltmaya başladılar ve 1944 yılı Kasım ayı sonunda ülke tamamıyla işgalden kurtarıldı. Ardından daha önce

Berat'ta oluşturulan geçici hükümet merkezini Tiran'a taşıdı ve Enver Hoca'nın önderliğinde oluşturulan yeni rejim ülkede tüm kontrolü ele aldı.

Türkiye Cumhuriyeti ve Arnavutluk arasındaki ilişkilerin gelişim süreci değerlendirildiğinde ilk olarak milli mücadele yıllarına gitmek gerekir. Çünkü daha Anadolu topraklarında milli mücadele devam ederken Arnavutluk da işgal altındaydı. Türk ve Arnavut vatanseverler ülkeleri için bağımsızlık mücadelesi vermekteydi. Bu süreçte Arnavutluk ile samimi ilişkiler kurmayı hedefleyen Mustafa Kemal Paşa, 1920'de, Millî Mücadele devam ederken, Kurmay Albay Selâhattin Saip Bey'i ordusunu kurup eğitmesi amacıyla Arnavutluk'a gönderdi. Lozan Antlaşması'nın hemen sonrasında da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk arasında ikili anlaşmalar imzalandı. Diplomatik ve stratejik iş birliğini geliştirmeye yönelik bu anlaşmaların imzalanmasının ardından Arnavutluk'ta, önce bir konsolosluk ve daha sonra da elçilik açıldı. Türkiye'nin Tahir Lütfi Beyi Arnavutluk orta elçiliğine atamasının ardından Arnavutluk da Rauf Fitso'yu Ankara elçiliğine görevlendirdi.

Bu gelişmelere karşın, uyguladığı ekonomi, savunma ve güvenlik politikalarıyla ülkesini İtalya'nın nüfuzu altına sokan Zogu, Türkiye'den uzaklaşmaya başladı. Zogu'nun bu eğilimi 1 Eylül 1928'de krallığını ilan etmesiyle birleşince, dostane bir şekilde gelişen ilişkiler kesintiye uğradı. Bu gelişmelere bağlı olarak başlayan ve yaklaşık üç yıl süren bu gerginlik, Arnavutluk'un İkinci Balkan Konferans'ına katılması sonrasında yumuşama eğilimine girdi. Yeniden başlayan bu dostluk ilişkileri neticesinde önce Arnavutluk Cavit Lesloviku'yu Ankara'ya elçi olarak atadı, ardından da Türkiye Cumhuriyeti Ruşen Eşref Ünaydın'ı Tiran elçiliğine görevlendirdi. Ancak Arnavutluk'un Balkan Birliği'ne girmeyip İtalya eksenli politikalar izlemesi ve II. Abdülhamit'in oğlu ile Kral Zogu'nun kızkardeşinin evlenmesi Türk-Arnavut ilişkilerinin yeniden bozulmasına neden oldu. Böylece iki ülke arasında Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edilmesine kadar sürecek olan yeni bir dönem başladı.

7 Nisan 1939'da Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edilmesi, Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Balkanlar'daki son gelişmelerden endişe duyan Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirme arayışına girdi ve bu iki ülke ile ayrı ayrı anlaşmalar imzaladı. Ülke içinde de sakıncalı bulunan kimi yayınların yasaklanması gibi kararlar alınarak İtalyan propaganda faaliyetlerine engel olunmaya

alışıldı.

Arnavutluk'un önce İtalyanlar ardından da Almanlarca işgale uğraması, Türk basınının yakından ilgilendiği konuların başında geldi. İşgallerin gerekçeleri, yapılan hazırlıklar ve gösterilen tepkiler hemen her gün Türk basınınca kamuoyuna aktarıldı. Yunus Nadi (Cumhuriyet), Ahmet şükrü Esmer (Ulus), Zekeriya Sertel (Tan), Suat Derviş (Haber Akşam Postası), Burhan Belge (Tanin) ve Asım Us (Vakit) gibi dönemin önemli gazetecileri, konu ile ilgili yazdıkları çok sayıda makale ile okuyucularını bilgilendirdiler.

Arnavutluk'un İtalyanlarca işgal edilmesi sonrasında Türkiye, bu ülkedeki elçiliğini kapatmış, yerine Tiran Konsolosluğunu açarak Elçilikte başkâtiplik görevinde bulunan Muzaffer Kâmil Bayur'u Konsolos olarak tayin etmiştir. 1945 yılına kadar faaliyetlerine devam eden Tiran Konsolosluğu, gönderdiği raporlarla Arnavutluk'taki (ve bölgedeki) gelişmeler hakkında Türk yetkili makamlarını bilgilendirmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Arnavutluk Devlet Arşivi (AQSH)

- F. 196 (Ministria e Kulturës Popullore), V. Pa vit, D. 28.
- F. 200 (Instituti i Studimeve Shqiptare), V.1943, D.59.
- F. 98 (Koleksioni i shoqërive shqiptare e italo-shqiptare në Itali), D. 5-36.
- F. 1506-5 (Biblioteka e Shtetit Lenin e Bashkimit Sovjetik), D. 13 (5-13).
- F. 490 (Këshilli i Ministrave), V. 1945, D. 2-138.
- F. 506 (Drejtorja e Përgjithshme e Bankës), V. 1945, D. 1-62.
- F. 161 (Mëkëmbësia e Përgjithshme), V. 1940, D. 353.
- F. 152 (Ministria e Punëve të Brendshme), V. Pavit, D. 332.
- F. 161 (Mëkëmbësia e Përgjithshme), V. 1939, D. 957.
- F. 175 (Ministria e Industrisë e Tregtisë), D. I-I-49 (28 Ekim 1940).

1.2. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- 030.11.1., 15.28.7., 19.06.1925.
- 030.18.1.1., 14.40.18., 24.06.1925.
- 030.10.0.0., 233.570.13., 14.11.1929.
- 030.10.0.0., 226.523.30., 9.11.1932.
- 030.10.0.0., 220.486.3., 21.02.1933.
- 030.10.0.0., 233.571.14., 15.7.1933.
- 030.10.0.0., 233.572.1., 21.12.1933.
- 030.18.1.2., 43.15.6., 17.03.1934.
- 030.18.1.2., 49.72.10., 23.10.1934.
- 030.10.0.0. 233.572.8., 14.05.1934.

030.10.0.0. 203.387.13., 14.02.1936.

030.18.1.2. 70.94.19., 10.12.1936.

030.18.1.2. 82.5.14., 15.1.1938.

030.10.0.0., 253.704.10., 10.03.1939.

030.10.0.0., 239.611.8., 28.04.1939.

030.10.0.0., 219.476.10., 01.06.1939.

030.10.0.0., 253.704.11., 19.06.1939.

030.18.1.2., 88.76.11., 01.08.1939.

030.11.1., 139.20.11., 15.7.1940.

030.18.1.2., 94.10.17., 14.02.1941.

030.18.01.02., 95.44.11., 26.05.1941.

030.10.0.0., 233.573.21., 17.03.1942.

1.3. Genelkurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

İkinci Dünya Harbi (*İDH*), Kutu: 1, Gömlek: 1, s.1-16.

İkinci Dünya Harbi (*İDH*), Kutu: 1, Gömlek: 2.

İkinci Dünya Harbi (*İDH*), Kutu: 3, Gömlek: 38, Belge: 38 (1:5), 21.6.1939

İkinci Dünya Harbi (*İDH*), Kutu: 3, Gömlek: 16, Belge: 16 (1:4), 1939.

İkinci Dünya Harbi (*İDH*), Kutu: 3, Gömlek: 26, Belge: 26 (1:37), 24.6.1939.

İkinci Dünya Harbi (*İDH*), Kutu: 1, Gömlek: 130, 26.6.1939.

İkinci Dünya Harbi (*İDH*), Kutu: 1, Gömlek: 132, 28.6.1939.

İkinci Dünya Harbi (*İDH*), Kutu: 3, Gömlek: 34, Belge: 34 (1:2), 17.6.1939.

1.4. T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DİAD)

534_37430-150440-45.

534_37459-150596-21.

534_37459-150596-39.

537_7557-44817-1.

541_43948-207596-13.

541_43949-207600-1.

541_43949-207600-13.

541_43949-207601-38.

541_43949-207601-40.

541_44138-209261-21.

541_44138-209262-7.

541_44138-209262-10.

541_44138-209262-16.

541_44138-209262-34.

541_44138-209262-42.

541_44138-209262-43.

541_44138-209263-9.

541_44138-209263-26.

541_44138-209263-28.

541_44138-209263-29.

541_44138-209265-3.

541_44142-209313-9.

541_44142-209313-11.

541_44142-209313-13

541_44142-209313-17.

541_44142-209313-21.

541_44142-209313-25.

541_44142-209313-32.
541_44142-209313-34.
541_44142-209313-48.
541_44142-209313-49.
541_44142-209313-52.
541_44142-209313-53.
541_44142-209313-56.
541_44142-209313-58
541_44142-209313-72.
541_44142-209313-73.
541_44142-209313-75.
541_44142-209313-76.
541_44142-209313-81
541_44144-209520-1.
541_44144-209520-2.
541_44144-209520-3.
541_44144-209520-6.
541_44144-209520-7.
541_44144-209520-8.
541_44144-209520-10.
541_44144-209520-12.
541_44146-207556-125.
541_44146-207556-126.
541_44146-207556-252.
541_44146-207556-373.

541_44163-209323-2.

541_44163-209323-3

541_44163-209323-4.

541_44166-209562-90.

541_44171-210055-3.

541_44232-210790-51.

541_44232-210790-60.

541_44232-210790-66.

541_44232-210790-67.

541_44232-210790-81.

541_44336-211160-1.

2. TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM ZC, D: 1, C: 18, İ: 1, 01.03.1338.

TBMM ZC, D: 6, C: 6, İ: 1, 01.11.1939.

TBMM ZC, D: 6, C: 6, İ: 1, 08.11.1939.

TBMM ZC, D: 6, C: 14, İ: 1, 01.11.1940.

3. Ansiklopediler

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. (1986). Milliyet Yayınları. *Ciano* (C.5, s. 2364).

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. (1986). Milliyet Yayınları. *İrredentismo* (C.11, s. 5771).

Encyclopedia Britannica (2009 Book of the Year). (2009). *Albania* (s.507).

İkinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi. (1979-1980). Görsel Yayınları. *Faşizmin Doğuşu ve Mussolini* (C.1, s. 103).

4. Gazeteler

Akşam

(23 Teşrinievvel 1932). Balkan Konferansı Açıldı. *Akşam*.

(5 Teşrinisani 1933). Balkan Konferansı Açılıyor. Selanik şehri baştanbaşa donandı. *Akşam*.

(22 Ocak 1939). Kont Ciano'nun Belgrad'a Seyahatinin Asıl Hedefi. *Akşam*.

(5 Nisan 1939). *Akşam*.

(5 Nisan 1939). Haber tekzip ediliyor. *Akşam*.

(5 Nisan 1939). Arnavutluğun işgali İngiliz italyan itilâfına muhalif. *Akşam*.

(5 Nisan 1939). İtalya Arnavutluğu işgal ediyor. *Akşam*.

(6 Nisan 1939). *Akşam*.

(6 Nisan 1939). İtalya Avlonya civarına asker çıkarmak istiyor. *Akşam*.

(6 Nisan 1939). Arnavutluk kralının bir erkek evlâdı doğdu. *Akşam*.

(6 Nisan 1939). Mussolininin askerî tedbirler hakkında... *Akşam*.

(6 Nisan 1939). İtalya tarafından işgal edileceği söylenen Arnavutluk. *Akşam*.

(7 Nisan 1939). *Akşam*.

(7 Nisan 1939). İtalyan tebliğleri. *Akşam*.

(7 Nisan 1939). İtalyan kumandanı bir beyanname neşretti. *Akşam*.

(7 Nisan 1939). Arnavutluk hükümeti 26,000 kişiyi... *Akşam*,

(7 Nisan 1939). İtalyan gazeteleri. *Akşam*.

(8 Nisan 1939). *Akşam*.

(8 Nisan 1939). Tirana da muvakkat hükümet mi kuruldu. *Akşam*.

(8 Nisan 1939). Almanya İtalyan hareketine taraftar", *Akşam*.

(8 Nisan 1939). Arnavudluk kraliçesi Yunanistana nakledildi. *Akşam*.

(8 Nisan 1939). Amavudların dahilde mukavemeti şiddetli. *Akşam*.

- (8 Nisan 1939). Kral Zogo'nun Teklifleri. *Akşam*.
- (8 Nisan 1939). Londra, Paris ve Roma'da görüşmeler. *Akşam*.
- (8 Nisan 1939). İtalyan askeri, resmî tebliğlerine göre Draç'tan 15 kilometre ilerlemişler. *Akşam*.
- (8 Nisan 1939). İtalya'nın Arnavutlukta karaya çıkardıkları kuvvet...*Akşam*.
- (8 Nisan 1939). Son harekât nasıl başladı?. *Akşam*.
- (8 Nisan 1939). Naib Prens Paul'un iştiraki ile akdedilen Nazırlar meclisinden sonra hiçbir tebliğ neşredilmemiştir. *Akşam*.
- (8 Nisan 1939). Yugoslav kabinesi Prens Paul'un reisliği altında toplandı. İtalya Yugoslavya'ya İşkodra şehrini teklif etmiş. *Akşam*.
- (8 Nisan 1939). Giornale d'Italia'ya göre, Kral Zogo Kosova'ya karşı bir hareket hazırlamış. *Akşam*.
- (8 Nisan 1939), Giornale d'Italia gazetesi, Arnavutlukta harekât hakkında şu izahatı veriyor. *Akşam*.
- (2 Mayıs 1939). Eski Arnavutluk Kralı bu akşam İstanbula geliyor. *Akşam*.
- (9 Nisan 1939), *Akşam*.
- (9 Nisan 1939). Dünkü kanlı çarpışmalarda İtalyanlardan 53 ölü 50 yaralı var. *Akşam*.
- (10 Nisan 1939). *Akşam*.
- (10 Nisan 1939). Amerikadaki Arnavutluk sefirinin beyanatı. *Akşam*.
- (10 Nisan 1939). Arnavutluk italyaya ilhak edilecek mi?. *Akşam*.
- (10 Nisan 1939). Draç'ta ihraç hareketi nasıl oldu?. *Akşam*.
- (11 Nisan 1939). Görice ve Berat işgal edildi. *Akşam*.
- (16 Nisan 1939). Kont Ciano ve Stoyadinoviç bir av partisinde Balkan haritasını değiştirmek istemişler. *Akşam*.
- (4 Haziran 1939). Arnavudluk Anayasası. *Akşam*.
- (16 Haziran 1939). Kral Zogu. *Akşam*.

(17 Haziran 1939). Reiscümhur Yalovada Kral Zogu ile Kraliçeyi Kabul Etti. *Akşam*.

(4 Kasım 1940). *Akşam*.

(12 Ocak 1941). Yunan Beyaz kitabı. *Akşam*.

(14 Şubat 1943). İtalyanların kurdukları kabinede kimler var?. *Akşam*.

(3 Nisan 1943), *Akşam*.

(3 Nisan 1943). Balkanlarda çete harbi İtalyan kumandanlığının plânlarını sık sık bozuyor?. *Akşam*.

(1 Aralık 1943). Arnavut çeteleri. *Akşam*.

(5 Ocak 1944). Almanlara göre çetelerin kayıpları. *Akşam*.

(14 Mayıs 1944). Arnavutluk'ta. *Akşam*.

(24 Eylül 1944). Arnavutluk: Memleketin durumu ve kan dâvalarının sebep olduğu kayıplar. *Akşam*.

(7 Ekim 1944). Tiran'da şiddetli savaşlar. *Akşam*.

(25 Ekim 1944). Avlonya ve Fieri. *Akşam*.

(27 Ekim 1944). Arnavut Vatanseverleri Elbasan civarına geldiler. *Akşam*.

(29 Ekim 1944). Hür Arnavut Hükümeti Kuruldu. *Akşam*.

(1 Kasım 1944). Görice şehri alındı. *Akşam*.

(22 Kasım 1944). 20 gün süren muharebelerden sonra Tiranayı kurtaran Arnavutlar şimale yürüyorlar. *Akşam*.

Cumhuriyet

(18 Teşrinievvel 1931). Arnavut Heyeti Geldi. *Cumhuriyet*.

(23 Teşrinievvel 1931). Şiddetli Münakaşalar. *Cumhuriyet*.

(28 Teşrinievvel 1932). Balkan Misakı 5 Devlet Tarafından Kabul Edildi. *Cumhuriyet*.

(4 Şubat 1934). Balkan misakı bugün parafe ediliyor. *Cumhuriyet*.

(5 Nisan 1939). *Cumhuriyet*.

- (5 Nisan 1939). Tiran’da Neşredilen Resmi Tebliğ. *Cumhuriyet*.
- (5 Nisan 1939). Paristen Alınan Mütemmim malûmat. *Cumhuriyet*.
- (5 Nisan 1939). İtalya Arnavudluğu niçin zaptetmek istiyor?. *Cumhuriyet*.
- (5 Nisan 1939). Arnavudluk tehlikede. *Cumhuriyet*.
- (5 Nisan 1939). Tiran’da Neşredilen Resmi Tebliğ. *Cumhuriyet*.
- (5 Nisan 1939). Roma Elçisi Tiran'a döndü. *Cumhuriyet*.
- (5 Nisan 1939). İngiliz Elçisine Yapılan Tebligat. *Cumhuriyet*.
- (5 Nisan 1939). İtalya Arnavudluğu İşgal Altına Almaya Hazırlanıyor. *Cumhuriyet*.
- (6 Nisan 1939). İtalya ne yapmak istiyor?. *Cumhuriyet*.
- (6 Nisan 1939). İtalya Yugoslavyayı korkutmak istiyor. *Cumhuriyet*.
- (7 Nisan 1939). *Cumhuriyet*.
- (7 Nisan 1939). Arnavud Veliahdı şerefine. *Cumhuriyet*.
- (7 Nisan 1939). Arnavudluğun akıbeti. *Cumhuriyet*.
- (7 Nisan 1939). Kont Ciano teminat verdi. *Cumhuriyet*.
- (8 Nisan 1939). Bir kısım ihtiyat zabitler silâh altına çağırıldı. *Cumhuriyet*.
- (8 Nisan 1939). Hükümet Tiranayı terketti ve Elbassan'a gitti. *Cumhuriyet*.
- (8 Nisan 1939). Kral Zogo'nun beyannamesi. *Cumhuriyet*.
- (8 Nisan 1939). Arnavudluğun askeri işgali. *Cumhuriyet*.
- Nadi, Y. (8 Nisan 1939). Arnavudlukla İtalya Arasında Savaş. *Cumhuriyet*.
- (8 Nisan 1939). Avlonya’nın bombardımanı. *Cumhuriyet*.
- (8 Nisan 1939). Londrada siyasi faaliyet. *Cumhuriyet*.
- (8 Nisan 1939). Arnavutluk Yugoslavya’dan yardım istedi. *Cumhuriyet*.
- (8 Nisan 1939). Giornale d’Italia gazetesi bu akşamki başmakalesinde Arnavutluğa karşı İtalya’nın askerî harekâtını haklı göstermekte ve ezcümle şunları yazmaktadır. *Cumhuriyet*.

(8 Nisan 1939). Almanyanın Yeni Planı. *Cumhuriyet*.

Togay, M.F. (8 Nisan 1939). Arnavudluk hâdise'eri ve Balkanlar. *Cumhuriyet*.

Nadi, Y. (8 Nisan 1939). Arnavudlukla italya arasmda savaş. *Cumhuriyet*.

(8 Nisan 1939). Hem Nalına Hem Mihnına: Arnavudluk ve İtalya. *Cumhuriyet*.

Togay, M.F. (8 Nisan 1939). Umumî Harbden sonra ilk defa olarak Avrupalı bir büyük devlet Balkanlar'a ayak atmış bulunuyor. *Cumhuriyet*.

(10 Nisan 1939). *Cumhuriyet*.

(11 Nisan 1939). İngiltere, Yunanistan'a kat'î teminat verdi. *Cumhuriyet*.

(12 Nisan 1939). Kral Zogo ve kardeşleri İstanbula geliyorlar. *Cumhuriyet*.

(12 Nisan 1939). Müessesan Meclisi toplanıyor. *Cumhuriyet*.

(14 Nisan 1939). İlk gönüllü müfrezesi kuruldu. *Cumhuriyet*.

(14 Nisan 1939). Büyük Faşist meclisinin kararları. *Cumhuriyet*.

(16 Nisan 1939). Londradaki Arnavud elçisi Tiran hükûmetini tanımıyor. *Cumhuriyet*.

Togay, M.F. (16 Nisan 1939). Siyasi İcmal: Arnavudluk Tacı. *Cumhuriyet*.

(16 Nisan 1939). Milletler Cemiyetinin cevabı. *Cumhuriyet*.

(21 Nisan 1939). Zogo, Tirandan kaçarken 43 bin altın da almış!. *Cumhuriyet*.

(23 Nisan 1939). Gümrük anlaşmasının mahiyeti. *Cumhuriyet*.

(25 Nisan 1939). Arnavudlukta faşist fırkası. *Cumhuriyet*.

(2 Mayıs 1939). Eski Arnavudluk Kralı bugün şehrimize geliyor. *Cumhuriyet*.

(2 Mayıs 1939). Ahmed Zogo, dün akşam 70 kişilik maiyetile birlikte Selânik'ten hareket etti. *Cumhuriyet*.

(2 Mayıs 1939). *Cumhuriyet*.

(3 Mayıs 1939). Eski Arnavud Kralı sabaha karşı hususi bir trenle Sirkeci'ye geldi. *Cumhuriyet*.

(3 Mayıs 1939). Hitlerin hediye ettiği otomobil. *Cumhuriyet*.

(3 Mayıs 1939). Zogo şehrimizde. *Cumhuriyet*.

(3 Mayıs 1939). Bazı Nazırlar memleketlerine dönecekler. *Cumhuriyet*.

(4 Mayıs 1939). Kral, yorgunluğu hasebile hiç kimse ile görüşmüyor. *Cumhuriyet*.

(4 Mayıs 1939). *Cumhuriyet*.

(8 Mayıs 1939). *Cumhuriyet*.

(23 Mayıs 1939). Alman-İtalyan ittifakı. *Cumhuriyet*.

(24 Mayıs 1939). Ancak Berlinde ittifak muahedесinin imzası merasiminde İtalyan siyasetinin kat'i olarak tespit edilmiş olduğu... *Cumhuriyet*.

(5 Haziran 1939). Arnavudluğa verilen Yeni Kanunu Esasi!. *Cumhuriyet*.

(28 Haziran 1939). İtalyanın hayat sahası nedir?. *Cumhuriyet*.

(10 Temmuz 1939). Arnavud faşist partisi. *Cumhuriyet*.

(22 Temmuz 1939). On Arnavud beyi tevkif edildi. *Cumhuriyet*.

(25 Temmuz 1939). Arnavud Kralının emlakı müsadere ediliyor. *Cumhuriyet*.

(11 İkinciteşrin 1940). Elefteron Vima gazetesinin bir makalesi. *Cumhuriyet*.

(14 Kasım 1940). Yunan tebliği. *Cumhuriyet*.

(15 Kasım 1940). Bütün Arnavudlar askere çağırılıyor. *Cumhuriyet*.

(17 Kasım 1940). Hem nalına Ham Mihnâ-Kahraman ihanet!. *Cumhuriyet*.

(23 Kasım 1940). Görice zaferi. *Cumhuriyet*.

Dirimtekin, F. (23 İkinciteşrin 1940). Askerî bahisler: İtalya-Yunanistan harbinin ilk safhası İtalyan hezimetile bitti. *Cumhuriyet*.

Doğrul, Ö.R. (24 İkinciteşrin 1940) Siyasî icmal: Şerefli gayeler uğrunda. *Cumhuriyet*.

Nadi, Y. (10 Birincikânun 1940). Yunan Zaferinin Kıymeti. *Cumhuriyet*.

Daver, A. (22 Aralık 1940). İtalyan gölünde İngiliz zırhlıları. Bu, İtalyanın mağlûbiyete doğru bir adım daha atması demektir. *Cumhuriyet*.

Nadi, Y. (25 Aralık 1940). Yunanistanda Şenlik. *Cumhuriyet*.

(27 Aralık 1940). Arnavud çeteler faaliyete geçti. *Cumhuriyet*.

(12 Ocak 1941). Siyasi İcmal. *Cumhuriyet*.

(19 Ocak 1941). İtalyada Âlman nüfuzu. *Cumhuriyet*.

Doğrul, Ö.R. (22 Ocak 1941). İtalya-Yunanistan harbi bakımından diktatörlerin mülâkatı. *Cumhuriyet*.

(7 Şubat 1941). Arnavud Kralı Yunan ordusuna yazılmak istiyor. *Cumhuriyet*.

(17 Mart 1941). Akim kalan büyük taarruz. *Cumhuriyet*.

(18 Mart 1941). İtalyanlar 150 bin kişi ile yaptıkları taarruzda 60 bin zaiyat verdiler. *Cumhuriyet*.

(19 Mart 1941). Stefani'ye göre Yunanistanda İngiliz hazırlığı devam ediyormuş. *Cumhuriyet*.

(11 Eylül 1943). Almanlar Arnavutluğa Girdi. *Cumhuriyet*.

(23 Eylül 1943). Balkanlarda ve şimalî İtalya'da çete harpleri. *Cumhuriyet*.

Feuille D'avis de Neuchatel

(8 Avril 1939). Des forces navales et... *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). Ultimatum de Rome. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). L'Albanie se defend. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). La reine Géraldine a quitte l'Albanie pour la Grèce. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). Grande activite diplomatique. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). Rome dement les bruits. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). Londres ne pense pas que l'Italie pnisse attenter a l'independance de l'Albanie. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). Les 'raisons' de l'agression italienne. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). Belgrade n'intervient pas. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

(8 Avril 1939). Albanie voulait troubler les rapports italo-yougoslaves. *Feuille D'avis de Neuchatel*.

Haber Akşam Postası

Derviş, S. (3 Mayıs 1939). Kralın Çocukluk arkadaşlarını aradım. *Haber Akşam Postası*.

(5 Mayıs 1939). Zogo ile mülakat. *Haber Akşam Postası*.

(5 Mayıs 1939). On bavul altın?!. *Haber Akşam Postası*.

(10 İkinciteşrin 1940). Yunan Harbi. *Haber Akşam Postası*.

La Croix

P.L. (8 Avril 1939). Asssez!. *La Croix*.

(8 Avril 1939). L'Italie a Declanche vendredi une action militaire contre l'Albanie. *La Croix*.

L'Action Française

(8 Avril 1939). Coup de Force Italien Contre L'Albanie. *L'Action Française*.

Le Figaro

(8 Avril 1939). L'agression Italienne contre l'Albanie. *Le Figaro*.

(8 Avril 1939). Le coup d'Albanie. *Le Figaro*.

(9 Avril 1939). M. Mussolini adresse ses remerciements a la Yougoslavie. *Le Figaro*.

(10 Avril 1939). Importantes conférences a Paris et a Londres. *Le Figaro*.

(12 Avril 1939). *Le Figaro*.

(13 Avril 1939). Déclaration Franco-Britannique. *Le Figaro*.

Le Journal

(8 Avril 1939). Envahie Par L'Italie L'Albanie se Defend. *Le Journal*.

Le Temps

(11 Avril 1939). Les Albanais opposeraient de la résistance en certains endroits. *Le Temps*.

(11 Avril 1939). Arrivée à Tirana de hauts fonctionnaires du ministère de la culture populaire. *Le Temps*.

(11 Avril 1939). Une protestation de Mgr Fan Noli, ancien chef de l'Etat albanais. *Le Temps*.

(11 Avril 1939). Après le coup de force italien. *Le Temps*.

(11 Avril 1939). Conseil de cabinet ce matin. *Le Temps*.

(11 Avril 1939). Les entretiens Anglo-Italiens à Londres et à Rome. *Le Temps*.

(11 Avril 1939). Démarche britannique à Rome. *Le Temps*.

L'Humanité

(8 Avril 1939). *L'Humanité*.

Son Posta

(17 Nisan 1939). Almanyanın cevabı menfi mi olacak?. *Son Posta*.

Tan

(5 İkincikanun 1939). Ciano, Stoyadinoviç ve Göring de Buluşuyorlar. *Tan*.

Sertel, M.Z. (8 Nisan 1939). İtalya Niçin Arnavutluğu İşgal Ediyor. *Tan*.

Sertel, M.Z. (8 Nisan 1939). İtalya Niçin Arnavutluğu İşgal Ediyor. *Tan*.

Sabri, F. (19 Nisan 1939). Korfu Adasının Başından Geçenler. *Tan*.

Sertel, M.Z. (20 Nisan 1939). Balkanlar İçin Yeni Bir Tehlike. *Tan*.

(3 Mayıs 1939). Eski Arnavutluk Kralile Kraliçesi Şehrimizde. *Tan*.

(10 Sontışrin 1940). Yunanistana Gitmek İstiyen Arnavutlar. *Tan*.

Tanin

(11 Eylül 1943). Balkanlarda Ne Olacak?. *Tanin*.

Belge, B. (19 Eylül 1943). Almanya vaziyete her tarafta hâkimdir". *Tanin*.

(01 Ekim 1943). Almanya ile dostluk. *Tanin*.

(9 Kasım 1943). 7 Şehir 20 Köy Zaptedildi. *Tanin*.

(26 Temmuz 1944). Avrupa'daki çete faaliyeti. *Tanin*.
(7 Ekim 1944). Yunanistan kurtuluyor. *Tanin*.
(15 Ekim 1944). Arnavut vatanseverleri Delvino'yu kurtardılar. *Tanin*.
(25 Ekim 1944). Avlonya da kurtarıldı. *Tanin*.
(8 Kasım 1944). Askeri tetkikler: Balkanlarda. *Tanin*.
(15 Kasım 1944). Tiran Sokaklarında Çarpışmalar. *Tanin*.
(19 Kasım 1944). Tiran'daki sokak muharebeleri. *Tanin*.
(20 Kasım 1944). Tiran kurtarıldı. *Tanin*.
(22 Kasım 1944). Arnavutluğun İstiklali. *Tanin*.

Ulus

(5 Nisan 1939). Arnavutluk hükümeti mukavemet niyetinde. *Ulus*.
(5 Nisan 1939). İtalya Arnavutluğu Haberdar Etti. *Ulus*.
Esmer, A.Ş. (7 Nisan 1939). İtalya ve Arnavutluk. *Ulus*.
(8 Nisan 1939). *Ulus*.
(8 Nisan 1939). Bir ticaret muahedesi koparmağa çalışıyor. *Ulus*.
(8 Nisan 1939). Teklifler Romaya bildirildi. *Ulus*.
(8 Nisan 1939). 170 italyan harp gemisi Arnavut limanları önünde. *Ulus*.
(9 Nisan 1939). Kral Zogo Florine'de. *Ulus*.
(9 Nisan 1939). Amerika vaziyeti çok yakından takip ediyor. *Ulus*.
(12 Nisan 1939). İtalya'da 200.000 kişi silâh altına çağırıldı. *Ulus*.
(13 Nisan 1939). *Ulus*.
(13 Nisan 1939). İtalya'nın hedefi: Arnavutluk petrolü ve Adriyatik denizi. *Ulus*.
(13 Nisan 1939). Yeni Arnavut kabinesi. *Ulus*.
(13 Nisan 1939). Arnavutlukta yeni bir kabine kuruldu. *Ulus*.
(14 Nisan 1939). Arnavutluk tacı İtalya'ya geçti. *Ulus*.

(15 Nisan 1939). *Ulus*.

(16 Nisan 1939). Arnavutluk heyeti İtalya'da. *Ulus*.

(16 Nisan 1939). Arnavutluk Milletler Cemiyetinden ayrılıyor. *Ulus*.

(5 Mayıs 1939). Kral Zogo'nun İstanbul'daki gezintileri. *Ulus*.

Esmer, A.Ş. (6 Haziran 1939). Arnavutluk müstemlekesi. *Ulus*.

(10 Temmuz 1939). Arnavut faşist partisi kuruldu. *Ulus*.

(7 Nisan 1941). Dün sabah Balkanlar'da harp başladı. *Ulus*.

(7 Nisan 1941). Almanya'nın Yunanistan'a verdiği nota. *Ulus*.

(9 Nisan 1941). İtalyan siyasetinin bugünkü istikameti. *Ulus*.

(20 Ocak 1943). Arnavutluk'ta yeni bir hükümet kuruldu. *Ulus*.

(25 Temmuz 1943). *Ulus*.

(25 Temmuz 1943). İtalya Arnavutluk'taki ordusunu çekiyor mu?. *Ulus*.

(29 Temmuz 1943). Mussolini'nin istifası Arnavutları sevindirdi. *Ulus*.

(24 Eylül 1943). Balkanlardaki vatanseverler İşkodra'da ilerliyorlar, Birçok demiryol hatları kesildi. *Ulus*.

(24 Ekim 1943). Arnavutluk bir Naipiler Meclisiyle idare edilecek. *Ulus*.

(8 Kasım 1943). Arnavut çetecileri Kitçevo'yu aldılar. *Ulus*.

(27 Temmuz 1944). Avrupa'daki Alman kıtalarını 10 milyon çeteci uğraştırıyor. *Ulus*.

(9 Eylül 1944). Kararımız üzerine Arnavut çeteleri faaliyeti arttırdılar. *Ulus*.

(21 Eylül 1944). Arnavut vatanseverleri Tiran'a girdiler. *Ulus*.

(24 Eylül 1944). Mrl.Tito kuvvetleri Belgrad varoşlarında. *Ulus*.

(28 Eylül 1944). Müttefikler Adriyatik Kıyılarına Bir Çıkarma Yaptılar. *Ulus*.

(2 Kasım 1944). Tiran'ın kurtarılması pek yakın görünüyor. *Ulus*.

(7 Kasım 1944). Yugoslav kuvvetleri Yunan Yugoslav hududunu kontrolleri altına aldılar. *Ulus*.

(11 Kasım 1944). Yüzbinlerce Alman ölüme mahkûm. *Ulus*.

(19 Kasım 1944). Tiran'da şiddetli savaşlar oluyor. *Ulus*.

(20 Kasım 1944). Alman kıtaları Tiran'ı boşalttılar. *Ulus*.

Esmer, A.Ş. (22 Kasım 1944). Arnavutluğun Kurtuluşu. *Ulus*.

(23 Kasım 1944). Mitroviçâ'yı da alan Yugoslav ordusu Arnavut kuvvetleriyle birleşti ve Alman ricat yollarını kesti. *Ulus*.

(9 Aralık 1944). İşkodra kurtarıldı. *Ulus*.

(11 Kasım 1945). Arnavutluk Hükümeti de Tanınıyor. *Ulus*.

Vakit

(22 Ocak 1939). Stoyadinovic-Ciano Görüşmeleri. *Vakit*.

(5 Nisan 1939). İtalya Arnavatluğu işgale hazırlanıyor. *Vakit*.

(7 Nisan 1939). *Vakit*.

(7 Nisan 1939). İtalya Arnavutluğu niçin işgal edebilir?. *Vakit*.

(13 Nisan 1939). *Vakit*.

(14 Nisan 1939). Mussolininin Nutku. *Vakit*.

(16 Nisan 1939). Ruzvelt Hitlerle Musoliniden söz istiyor. *Vakit*.

Us, A. (17 Nisan 1939). Ruzveltin mesajı karşısında. *Vakit*.

(4 Mayıs 1939). Kral Zogonun gelişi etrafında bir sual. *Vakit*.

(4 Mayıs 1939). Kral Zogo'nun İstanbul'da Geçen Çocukluğu. *Vakit*.

(5 Mayıs 1939). *Vakit*.

(5 Mayıs 1939). Zogonun dünkü yazımıza cevabı. *Vakit*.

(9 Mayıs 1939). *Vakit*.

(17 Mayıs 1939). Sabık Arnavut Kralı hakkında çıkan şayia. *Vakit*.

(17 Kasım 1940). *Vakit*.

(2 Ağustos 1943). Arnavutlukta Memleketin yarısından İtalyanlar çıkarılmış. *Vakit*.

(24 Eylül 1943). Balkanlarda Yugoslav İtalyan ve Arnavut çeteleri tarafından bir hudut şehri zaptedildi. *Vakit*.

(1 Aralık 1943). Arnavutlukda mukavemet hareketi. *Vakit*.

(15 Mayıs 1944). Arnavutluk'ta çetelerin muvaffakiyetleri. *Vakit*.

(24 Mayıs 1944). Arnavutluk'ta çete harpleri. *Vakit*.

(8 Kasım 1944). Tirana kurtarıldı, İngilizlerle Tito kuvvetleri birleşmek üzere. *Vakit*.

(19 Kasım 1944). Tiranda da sokak savaşları devam ediyor. *Vakit*.

Yeni Asır

(23 Mayıs 1939). Roma ve Berlin Bu Hadiseye Büyük Ehemmiyet Veriyor. *Yeni Asır*.

(17 Haziran 1939). Reiscumhur Kral Zoguyu Kabul Etti. *Yeni Asır*,

(29 Ekim 1940). Yunan-İtalyan harbi filen başladı. *Yeni Asır*.

Yeni Sabah

(13 Nisan 1939). *Yeni Sabah*.

(4 Mayıs 1939). Kral Zogo Türkiyenin Yükselişine Hayran. *Yeni Sabah*.

5. Kitaplar

Ağanoğlu, H. Y. (2023). Bir tasfiye ve örtülü sürgün metodu olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye göçler (1923-2004), Kızılay Kültür Sanat Yayınları.

Akarşlan, M. (1993). Bosna Hersek ve Türkiye. Ağaç Yayıncılık.

Akman, H. (2006). Paylaşılamayan Balkanlar. IQ Kültür Sanat Yayınları.

Akşin, A. (1991). Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akşin, S. (1994). Şeriatçı bir ayaklanma: 31 mart olayı. İmge Kitabevi.

Alpan, N. P. (1975). Tarihin ışığında bugünkü Arnavutluk. Ulucanlar Matbaası.

Amery, J. (1948). Sons of the eagle: A study in guerilla war. MacMillan & Co. Ltd.

An Outline of the PSR of Albania. (1979). Sosyalist Arnavutluk. çev. S. Gökhan, Yıldız Yayınevi.

- Aral, H. (1968). Dışışleri bakanlığı 1967 yıllığı. Ankara Basım ve Ciltevi.
- Armaoğlu, F. (1991). 20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1990) (Cilt I). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armstrong, D. H. (2005). The six month kingdom Albania 1914. I.B Tauris.
- Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü. (1975). Arnavutluk Emek Partisi tarihi-I. çev. Selahattin Sönmez. Bora Yayınları.
- Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi Marksist–Leninist İncelemeler Enstitüsü. (1975). Arnavutluk Emek Partisi tarihi-II. çev. Selahattin Sönmez. Bora Yayınları.
- Ataöv, T. (2008). 2. dünya savaşı. İleri Yayınları.
- Atmaca, T. (2007). Krallıktan Cumhuriyet’e tarihte iz bırakan dostluğun mimarları: Zogu ve Atatürk. Lazer Ofset.
- Balcıoğlu, T. H. (1940). Türk tarihinde mezhep cereyanları. Kanaat Kitabevi.
- Biberaj, E. (1985). Albania and China 1962-1978: A case study of a bilateral unequal alliance. Columbia University.
- Biberaj, E. (1990). Albania: A socialist maverick. Westview Press.
- Carocci, G. (1965). Faşizmin tarihi. çev. Muhittin Yılmaz. Remzi Kitabevi.
- Castellan, G. (1993). Balkanlar’ın tarihi. çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu. Milliyet Yayınları.
- Ciano, G. (2017). Savaş günlükleri 1939-1943. çev. Selçuk Uygur. Kronik Kitap.
- Crampton, R. J. (2007). İkinci dünya savaşı’ndan sonra balkanlar. çev. Emel Kurt. Yayınodası Yayınları.
- Çelik, B. (2004). İttihatçılar ve Arnavutlar: II. meşrutiyet döneminde Arnavut ulusçuluğu ve Arnavutluk sorunu. Büke Yayınevi.
- Çetiner, Y. (1966). Bilinmeyen Arnavutluk. İstanbul Matbaası.
- Dedebaba, B. N. (2002). Bütün yönleriyle Bektâşîlik ve Alevilik (Cilt 5). Ardıç Yayınları

- Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü. (1973). Türkiye dış politikasında 50 yıl: İkinci dünya savaşı yılları (1939–1946).
- Elsie, R. (2010). Historical dictionary of Albania. The Scarecrow Press.
- Emin, E. (2020). Balkanlar bölünme ve birleşme sarmalında bir coğrafya. İnsamer Araştırma Merkezi Yayınları.
- Emin, N. (2014). Arnavutluk siyasetini anlama kılavuzu. Seta Vakfı Yayınları.
- Erenbilge, M. N. (1940). Avrupa memleketleri coğrafyası-Balkanlar. İnkılap Kitabevi.
- Erendil, M. (1994). İkinci dünya harbi'nden sonra oluşan silah sistemlerinin taktik ve stratejiye etkileri. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi.
- Fischer, B. J. (1984). King Zog and the struggle for stability in Albania. Columbia University Press.
- Fischer, B. J. (1999). Albania at war (1939-1945). Purdue University Press.
- Fischer, B. J. (2007). Balkan strongman: Dictators and authoritarian rulers of south eastern Europe. Hurst & Company.
- Frasheri, K. (1964). The history of Albania (A Brief Survey).
- Frasheri, K. (2008). Historia e qyteterimit Shqiptar (Nga kohet e lashta deri ne fund te luftes se dyte boterore). Akademia Shkencave e Shqiperise.
- Glenny, M. (2001). Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik-savaş ve büyük güçler. çev. Mehmet Harmancı. Sabah Kitapları.
- Goloğlu, M. (2009). Türkiye Cumhuriyeti tarihi-III 1939-1945: Milli Şef dönemi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 105.
- Gonionskiy, S. A., Zemskov, I. E., İsraelyan, V. L., Koblyakov, İ. K. vd. (2013). Uluslararası ilişkiler tarihi (diplomasi tarihi) (Cilt 5). çev. Ali Rıza Dirik. Evrensel Basım Yayın.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1989), Olaylarla Türk dış politikası, Alkım Yayınevi.
- Gülsoy, E. (2007). Arnavutluk ülke raporu. İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME) Yayınları.

- Hodgkinson, H. (2001). Albania and the Albanians: Selected articles and letters (1903-1944). Ed. Bejtullah Destani. Centre for Albanian Studies.
- Hoptner, J. B. (1962). Yugoslavia i n crisis 1934-1941. Columbia University Press.
- Hoxha, E. (1974). Selected works (November 1941-october 1948) (Cilt 1). The Institute of Marxist-Leninist Studies. The “8 Nentori” Publishing House.
- Hoxha, E. (1982). The Anglo-American threat to Albania. The “8 Nentori” Publishing House.
- İzeti, M. (2014). Balkanlar’da Tasavvuf. İnsan Yayınları.
- Jacques, E. E. (1995). The Albanians, an ethnic history from prehistoric times to the present, McFarland and Company, Inc., Publishers.
- Jelavich, B. (2009). Balkan tarihi: 20. yüzyıl (Cilt 2). Küre Yayınları.
- Johnstone, D. (2004). Ahmakların seferi-Yugoslavya, NATO ve Batının aldatmacaları. çev. Emre Ergüven ve Ergin Bulut. Bağlam Yayıncılık.
- Karagöl, R. ve Karagöz, H. (1995). Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinin dünü, bugünü, yarını. Harp Akademileri Komutanlığı Basımevi.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1967). Zoraki diplomat. Bilgi Yayınevi.
- Karasar, N. (2018). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kılıç, S. (2010). Türk basını’nda Hitler Almanya’sı (1933-1945). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Koçak, C. (2018). Türkiye’de Milli Şef dönemi (1938-1945). İletişim Yayınları.
- Kutlu, S. (2018). Milliyetçilik ve emperyalizm yüzyılında balkanlar ve Osmanlı devleti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1983). Balkan ülkeleri iktisadı-1: Arnavutluk. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Küpelı, Y. (2000). Tarih izinde Balkanlar ve ABD. Öncü Kitap.
- Lendvai, P. (1969). Eagles in cobwebs: Nationalism and communism in the Balkans. Macdonald Books.

- Malcolm, N. (1998). Kosova: A short history, New York University Press, New York.
- Mandacı N. ve Erdoğan B. (2001). Balkanlar'da azınlık sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki azınlıklara bir bakış, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Marmullaku, R. (1975). Albania and the Albanians. C.Hurst and Company.
- Mengeş, Y. (2018). İkinci dünya savaşı dönemi Türk İtalyan ilişkileri. Libra Yayınları.
- Morgan, P. (2010). Ismail Kadare: The writer and the dictatorship 1957-1990, Legenda Modern Humanities Research Association and Routledge, New York.
- Özcan, H. (2011). Atatürk dönemi Türkiye-Arnavutluk ilişkileri (1920-1938). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özkan, A. (2017). Enver Hoca dönemi Arnavutluk (1945-1985). Nobel Bilimsel Eserler.
- Pearson, O. (2004). Albania and King Zog, independence, republic and monarchy 1908-1939. I. B. Tauris Publishers.
- Pearson, O. (2005). Albania in occupation and war. I. B. Tauris & Co Ltd.
- Pike, D. W. (2008). Franco and the axis stigma, palgrave Macmillan. Basingstoke.
- Prifti, P. R. (1978). Socialist Albania since 1944: Domestic and foreign developments. The MIT Press.
- Pur, H. P. (2017). Çınarın gölgesinde Arnavutlar. Tarihçi Kitabevi.
- Roselli, A. (2006). Italy and Albania, I. B. Tauris.
- Sander, O. (1969). Balkan gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Skendi, S. (1967). The Albanian national awakening: 1878-1912. Princeton University Press.
- Sloane, W. M. (1987). Bir tarih laboratuvarı: Balkanlar. Süreç Yayınları.
- Snyder, L. L. (1958). The first book of world war II.
- Soysal, İ. (2000). Tarihçeleri ve açıklamaları ile Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1920-1945) (Cilt I). TTK Yayınları.

- Sönmez, B. İ. (2007). II. Meşrutiyette Arnavut muhalefeti. Yapı Kredi Yayınları.
- Stavrianos, L. S. (1958). The Balkans since 1453. Rinehart & Company.
- Swire, J. (1971). Albania-The rise of a kingdom. Arno Press.
- Şenyuva, C. (1999). Balkanlar'daki gelişmeler ve Türkiye'ye etkileri ile Balkanlar-Türkiye otoyol projesi. Harp Akademi Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1996). Bizim diplomatlar. Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. N. (2001). Türkiye-Arnavutluk ilişkileri, büyükelçilik anıları (1985-1988). ASAM Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2017). İlk dönem Türk diplomasisi üzerine incelemeler (1878-1946). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Taşkıran, C. (2010). Balkanlar'da izlerimiz. Sarkaç Yayınları.
- Tenison, R. H. (2009). Land of eagles: Riding through Europe's forgotten country. I. B. Tauris.
- The Central Committee of The of Labor of Albania. (1968). Information bulletin (Cilt 2).
- The Institute of Marxist-Leninist. (1982). History of the party of labour of Albania. The "8 Nentori" Publishing House.
- Turan, B. (2009). Geçmişten günümüze Kosova tarihi ve Türkiye-Kosova ilişkileri. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Twenty years of socialism in Albania. (1964). The "Naim Frasheri" State Publishing House.
- Vickers, M. (2001). The Albanians: A modern history. I. B. Tauris Publishers.
- Wachtel, A.B. (2009). Dünya tarihinde Balkanlar. çev. Ali Cevat Akkoyunlu. Doğan Kitap.
- Wagner, A. (2016). Musine Kokalari dhe social-demokracia në Shqipëri. Friedrich Ebert.
- Weekes, R. V. (Ed.). (1984). Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey, Greenwood Press.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, R. (2007). Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve velâyetnâmesi. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Young, A., Hodgson, J. ve Young, N. (1997). Albania: World bibliographical series. Clio Press.

Zickel, R. ve Iwaskiw, W. R. (1994). Albania: A country study. Federal Research Division Library of Congress.

6. Makale ve Bildiri Türünden Eserler

Akova, S. (2012). Balkan savaşları'ndan günümüze Batı Balkanlar ve kültürlerarası iletişim bağlamında Türkiye ile ilişkiler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Balkan Özel Sayısı-II, 170-201.

Akşin, S. ve Fırat M. (1993). İki savaş arası dönemde Balkanlar (1919-1939). *Balkanlar*, OBİV Yayınları.

Aliu, M. M. (2015). Zorunlu göç perspektifinden '1938'de Türkiye Yugoslavya nüfus mübadelesi' üzerine bir inceleme", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 29-44.

Alpan, N. P. (1998). Arnavutluk ve Arnavutlar. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (133), 31-35.

Alpan, N. P. (1994). Türkiye ile Arnavutluk'un istiklâl savaşlarındaki paralelizm doğrultusunda yaptıkları iş birliği", *X. Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildirileri*, C.4.

Anzerlioğlu Y. (2007). İki savaş arası dönemde İtalya'nın Arnavutluk siyaseti karşısında Türkiye'nin tavrı. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38)*.

Arıkanoglu, N. (2016). Anarşik düzenden uluslararası topluma doğru yol alan dünyada Birleşmiş Milletlerin rolü. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 165-183.

- Ata, M. B. S. (2020). Mary Edith Durham'ın eserlerinde Arnavutluk'taki Osmanlı yöneticilerine dair algı". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 151-178.
- Atalay, N. (1997). Arnavutlar ve Türk-Arnavut münasebetleri. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (125), 46-51.
- Ateş, N. Y. (2015). Cumhuriyet dönemi Türk dış politikaları. *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi, C.1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yayınları, 53-90.
- Austin, R. C. (2004). Greater Albania: The Albanian state and the question of Kosovo, 1912-2001. *Ideologies and National Identities, The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, (Ed. John R. Lampe ve Mark Mazower), Central European University Press, 235-253.
- Aydın, M. (2019). Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden kopuşu sorunu (1912-1913). *Belgi*, (17), 1094-1128.
- Babinger, F. (1980). Sarı Saltık Dede. *İslam Ansiklopedisi, C.10*.
- Barlas, D. (1998). Atatürk döneminde Türkiye'nin Balkan politikası. *Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, C.II*, (3-6 Ekim 1995), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Barlas, D. (2001). Akdeniz'de hasmane dostlar: İki dünya savaşı arasında Türkiye ve İtalya. *Doğu Batı*, (14), 210-218.
- Basciani, A. (2015). The Ciano-Stojadinović agreement and the turning point in the Italian cultural policy in Yugoslavia (1937-1941). *Italy's Balkan Strategies (19th-20th Century)*, (Ed. Vojislav G. Pavlović), Institut des Etudes Balkaniques Yayınları.
- Başdoğan, F. (1991). Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk ilişkileri. *Stratejik Etütler Bülteni*, Gnkur Basımevi, 62-74.
- Bayıl, Y. (2018). Milliyetçi isyanlar bağlamında Arnavutluk'ta komite ve çetelerin rolü. *Humanitas*, 6(12), 116-135.
- Becerikli, S. Y. ve Bozkurt N. (2014). Uluslararası halkla ilişkilerde yeni bir açılım: Arnavutluk örneği. *International Journal of Human Sciences*, 1(11), 896-919.

- Belenli, T. (2019). Akdeniz’de meçhul denizaltı saldırıları ve Nyon Konferansı (1937). *Akademik Bakış*, 12(24), 163-190.
- Bello, H. (2018). The Turkish republic’s attitude towards the Italian invasions of Albania and King Zog. *Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Çalışmalar-4*, C.2, (Ed. Abidin Temizer ve İbrahim Serbestoğlu), Institut za Geografiju, 651-662.
- Biber, T. E. (2016). II. dünya savaşı ve Yunanistan Türkleri. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, S.17, (Ed. Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu), Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 285-298.
- Bilge, M, L. (1991). Arnavutluk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.3, TDV Yayınları, 383-390.
- Blumi, I. (1997). The politics of culture and power: The roots of Hoxha's postwar state. *East European quarterly*, 31(3), 379-398.
- Bozbor, N. (2006). Arnavut milliyetçiliğinin gelişimi. *Balkanlar El Kitabı*, C.1, (Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Karam&Vadi, 568-587.
- Bozbor, N. (2008). Arnavut milliyetçiliğinin doğuşu, gelişimi ve günümüze etkileri. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 111-158.
- Cantemur, T. (2012). Türkiye-İtalya ilişkileri (1930-1950). 38. *ICANAS (İnternational Congress of Asian and North African Studies)*, C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 14/2, 779-813.
- Cullen, S. M. (2001). Hoxha, Enver (1908–85). *Europe Since 1945: An Encyclopedia*, (Ed. Bernard A. Cook), Garland Publishing, 967-968.
- Çelebi, M. (2015). Atatürk dönemi ve sonrasında Türkiye-İtalya ilişkilerini etkileyen faktörler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31(91), 93-130.
- Çelikçi, A. S. ve Kakışım, C. (2013). İtalyan faşizmi ve tarihsel gelişimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 83-99.
- Çetin, S. (2014). İkinci dünya savaşı ve Balkanlar. *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi*, Genelkurmay Başkanlığı On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri-II, (03-07 Aralık 2012, İstanbul), Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 757-796.

- Dayı, E. D. (2005). Atatürk'ün Balkanlar politikası (1923-1938). *Türkiye Cumhuriyeti'ni İlgilendiren Genel Konular ile XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlar'daki Askeri, Siyasi, İktisadi ve Toplumsal İlişkileri, Genelkurmay Başkanlığı Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I*, (22-24 Ekim 2003-İstanbul), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 621-636.
- Değerli, E. S. (2008). Türkiye'nin Balkan ülkelerine yakınlaşma çalışmaları: Balkan Paktı. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 115-134.
- Değerli, E. S. (2009). Balkan Pact and Turkey. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 136-147.
- Değerli, E. S. ve Karakuzu, H. (2022). İkinci dünya savaşı'nın Türkiye-Bulgaristan ilişkilerine etkisi. *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 425-451.
- Derman, G. S. (2016). II. dünya savaşı'nda Yugoslavya Türkleri ve Müslümanları. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, (Ed. Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu), Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, S.17, 309-328.
- Durdu, M. (2020). Osmanlı arşiv belgelerine göre Arnavutluk'ta 1847 Toskalık isyanı ve Osmanlı Devleti'nin müdahalesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69), 312-336.
- Egro, D. (1997). Arnavutluk: Yoksulluğun kısı kacında. *Birikim*, (95), 22-24.
- Erendil, M. (2005). Balkanlar'ın tarihi coğrafyası. *Türkiye Cumhuriyeti'ni İlgilendiren Genel Konular ile XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlar'daki Askeri, Siyasi, İktisadi ve Toplumsal İlişkileri, Genelkurmay Başkanlığı Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I*, (22-24 Ekim 2003-İstanbul), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 159-171.
- Erken, A. (2018). Demokrat Parti dönemi Türkiye-Yugoslavya ilişkileri ve 'serbest göç' mutabakatı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 937-954.

- Gürel, Ş. S. (1982). Türk dış politikası (1919-1945). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İletişim Yayınları.
- Gürkan, İ. (1993). II. Dünya Savaşı Sonrası Balkanlar (1945-1989). *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, 127-178.
- Hall, R. C. (2014). Balli Kombetar. *War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia*, (Ed. Richard C. Hall), ABC-CLIO, 33-34.
- Hatipoğlu M. M. (2007). Çamerya Arnavutları. *Balkanlar El Kitabı II: Çağdaş Balkanlar*, (Ed. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları, 449-458.
- Hayta, N. (1996). İkinci dünya savaşı yıllarında Ege Adaları sorunu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(36), 817-847.
- Haytoğlu, E. (2015). İtalya'nın Balkan Pakt'ına bakışı ve Arnavutluk ile ilişkileri (1930-1934). *Yeni Türkiye*, (69), 4988-4998.
- Idrizi, S. (2017). Geçmişten günümüze Çameria sorunu. *Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi Balkar Bülteni*, (1), 36-37.
- İnalcık, H. (1953). Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi ve İskender Bey isyanının menşei. *Fatih İstanbul Dergisi*, I(2), 153-175.
- Kaçı, N. (1989). Atatürk Arnavutluk'ta nasıl değerlendiriliyor?. *Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu*, (31 Ekim-1 Kasım 1989), Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kane, R. B. (2014). Albania, Italian occupation of 1939. *War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia*, (Ed. Richard C. Hall), ABC-CLIO, 3-4.
- Karakaya, İ. (2014). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ed. Abdurrahman Tanrıöğen), Anı Yayıncılık, 57-83.
- Kasalak, K. ve Baş, R. (2015). İtalyan saldırısında Yunanistan'a Türkiye'nin yardımları (1940-1941). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 123-136.

- Kaştan, Y. (2008). Atatürk dönemi Türkiye-Bulgaristan ilişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(72), 669-691.
- Kaynar, M. K. ve Ak, G. (2017). Balkanlar'da 'modern' bir Yunan tragedyası: Çamerya Arnavutları kıyımı. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), 79-93.
- Kılıç, A. (2008). Esad Paşa (Toptani). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. C.1*, der: Ekrem Işın ve İsmail Kara, Yapı Kredi Yayınları.
- Kiel, M. (1996). Görice. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.14, TDV Yayınları, 157-158.
- Koç, N. (2016). İkinci dünya savaşı öncesi Balkanlar'daki politik gelişmeler ve Türkiye. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (22), 39-59.
- Koka, Ş. (2006). İkinci dünya savaşı'nda Balkanlar. *Balkanlar El Kitabı, C.1*, (Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Karam&Vadi Yayınları, 655-665.
- Koloğlu, O. (1993). Osmanlı döneminde Balkanlar (1391-1918). *Balkanlar*, OBİV Yayınları, 41-96.
- Koloğlu, O. (2000). Arnavut tarihçiliğinde Türkiye, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Nisan, 272-273.
- Köprülü, M. F. (1978). Bektaş. Hacı Bektaş Veli. *İslam Ansiklopedisi*, C.2, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Köstüklü, N. (2016). Türk elçilik raporlarına göre Atatürk dönemi Arnavutluk-Türkiye ilişkilerine dair bazı tespitler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31(1), 235-246.
- Licursi, E. P. (2011). Empire of nations: The consolidation of Albanian and Turkish national identities in the late Ottoman Empire, 1878–1913. *Department of History Columbia University*, Spring.
- Menekşe, M. (2020). Mora Müslümanlarının hazin hikâyesi: İsyan, zorunlu göç ve iskân (1821-1832) sürecine genel bir bakış. *Journal of History School*, (45), 784-832.
- Mengeş, Y. (2017). İkinci dünya savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis) Adaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 279-318.

- Mert, Z. (2007). Tan gazetesinde 1940 Yunan-İtalyan savaşı. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (168), 74-78.
- Micheletta, L. (2007). Italy, greater Albania and Kosovo 1939-1943. *Universita degli studi di Roma La Sapienzas*, 521-542.
- Muço, E. (2014). Sarı Saltuk Dede ve Arnavutlar. *Balkanlar'a Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildirileri*, (06-10 Kasım 2013, Köstence/Romanya), Trakya Üniversitesi Yayınları, 113-120.
- Ntokme, O. K. (2010). Ulus devlet oluşturmada Yunanistan örneği: Büyük ölkü-Megali İdea. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12(46), 401-424.
- Olgun, S. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyete Anadolu'ya gelen Arnavut göçmenler (1912-1927), *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (18-21 Eylül 2019), Gece Kitaplığı, Ankara, 91-127.
- Öksüz, H. (1998). Atatürk dönemi Türk-Arnavut ilişkileri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (12), 209-219.
- Özcan, A. (1992). Bayraktar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 5, TDV Yayınları, 255.
- Özcan, H. (2017). TBMM hükûmeti ile Arnavutluk hükûmeti arasında imzalanan gizli anlaşmanın sebep ve sonuçları. *İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 119-157.
- Özcan, H. (2018). Ankara elçisi Rauf Fico'nun günlükleri ışığında krallık ilanı öncesi Türkiye-Arnavutluk ilişkilerine Atatürk'ün yaklaşımı", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 341-366.
- Özçelik, M. (2010). İkinci dünya savaşı'nda Türk dış politikası. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 253-269.
- Özer, S. ve Özkan, M. S. (2018). Elçiler nazarından Arnavutluk'a dair izlenimler (1926-1938). *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi*, (4-5 Mayıs 2018), (Ed. Erdem Çanak ve M. Fatih Sansar), Akademisyen Kitabevi, Adana, 109-125.
- Özgiray, A. (1999). Türkiye-Yugoslavya ilişkileri (1920-1938). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 14(1), 11-24.

- Özgür, N. (2007). Krallık döneminde Arnavutluk. *Balkanlar El Kitabı II: Çağdaş Balkanlar*, (Ed. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları.
- Özkan, A. (2014). Milli Şef döneminde Türk-Arnavut ilişkileri (1939-1945). *Türk Dünyası Araştırmaları*, (211), 99-138.
- Özkan, M. S. ve Erler, M. Y. (2018). İkinci Dünya Savaşında Türkiye Cumhuriyeti ve savaşıyan taraflar arasındaki ilişkiler (1939-1945). *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, C.3, (Ed. Mehmet Evsile, İbrahim Serbestoğlu ve Tuğrul Özcan), Gece Kitaplığı Yayınları, 335-361.
- Özlem, K. (2018). Cumhuriyet döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelik göç hareketleri. *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, (Ed. Barış Özdal), Dora Yayıncılık, 89-118.
- Parladır, H. S. (2015). Arnavut milli kimliğinin tarihsel ve sosyolojik imkân ve kısıtlarına dair. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 101-134.
- Petrov, B. (1997). Genesis and formation of the two wings of national resistance in the occupied Balkan countries during world war II. *Etudes Balkaniques*, (1-2), 15-27.
- Petrov, B. (2002). The monarchy in Albania during world war II. *Études Balkaniques*, (2), 3-14.
- Petrov, B. (2004). British policy towards Albania: April 1939–april 1941. *Études Balkaniques*, (4), 50-68.
- Progonati, E. (2013). Etnik Arnavutların Arnavutluk dış politikasında etkisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 37(37), 159-182.
- Psomiades, H. J. (1972). The diplomacy of Theodoros Pangalos, 1925-1926. *Balkan Studies*, 13(1), 1-16.
- Rausch, J. D. (2014). Hoxha, Enver (1908-1985). *War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia*, (Ed. Richard C. Hall), ABC-CLIO, 142-143.
- Seydi, S. (2015). İnönü dönemi Türk dış politikası (1938–1950). *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi*, C.1, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yayınları, 535-574.

- Shpuza, G. (1993). Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye ilişkileri. *Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, (11), 311-322.
- Shpuza, G. (1999). Arnavutluk ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kurulması (1923-1926). *Uluslararası Konferans: Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, (22-23 Ekim 1998), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Shpuza, G. (1999). 1928-1930 yıllarında Arnavut-Türk ilişkileri. *Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, 5(19), 303-313.
- Süssheim, K. (1978). Arnavutluk. *İslam Ansiklopedisi, C.I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 573-592.
- Syla, S. (2014). Qëndrimi I forcave politike dhe ushtarake të Shqipërisë ndaj Kosovës gjatë luftës së dytë botërore. *Shqiptarët Gjatë Luftës së Dytë Botërore (Permbledhje Studimesh)*, Instituti i Historisë “Ali Hadri”, 111-134.
- Şahin, H. (2010). Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) üzerine bir literatür değerlendirmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, (53), 17-34.
- Şimşir, B. N. (1981). Atatürk’ten elçi Ruşen Eşref Üneydin’a yönerge (Türk-Arnavut ilişkileri üzerine). *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer’e Armağan*, AÜSBF Yayınları, 299-316.
- Tağmat, Ç. D. (2010). Yunanistan’da büyük açlık ve Ege’de yardım köprüsü: Kurtuluş ve Dumlupınar vapurları (1941-1942). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (46), 457-483.
- Temizer, A. (2013). Karadağ’da öteki sorunu: Müslümanlar (1878-1913). *History Studies*, 5(3), 223-240.
- Temizer, A. (2013). Montenegro in the first Balkan war. *Annals of the Academy of Romanian Scientists Series on History and Archeology*, 5(1), 65-80.
- Tepealtı, F. ve Aşık, S. (2022). Balkanlardan dönüş: Eski Yugoslavya bölgesinden Anadolu’ya Müslüman göçleri”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı, 66-89.
- Topaloğlu, Y. (2013). Bir töre oyunu: Besa yahut ahde vefa. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 169-184.

- Türbedar, E. (2004). Yunanistan-Arnavutluk ilişkileri: Balkanlar'ın tedirgin dostları. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 109-120.
- Wynn, P. E. (2001). Alia, Ramiz. *Europe Since 1945: An Encyclopedia*, (Ed. Bernard A. Cook), Garland Publishing, 52-54.
- Xhaferi, P. (2017). The post-Ottoman era: A fresh start for bilateral relations between Albania and Turkey?, *Australia and New Zealand Journal of European Studies*, 9(1), 42-62.
- Yel, S. (2003). Atatürk ve inkilâplarının Arnavutluk'taki tesirleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 105-123.
- Yel, S. ve Özcan, H. (2008). Mustafa Kemal'in Selahattin Saip Bey'i Arnavutluk'ta görevlendirmesinin sebep ve sonuçları (1920-1923). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(70), 57-74.

7. Lisansüstü Tezler

- Ağırseven, N. (2015). *Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Akyol, G. (2007). *Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Altunya, E. (1997). *Turco-Albanian Relations (1923-1997)*. The Middle East Technical University.
- Andıç, K. (2000). *Osmanlı Devleti Döneminde Arnavutluk'un Durumu (19. ve 20. Yüzyıllar)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Birecikli, İ. B. (2010). *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Deko, K. (2020). *İtalyan İşgalinde Arnavutluk (1939-1943)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Erken İ. (2019). *Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

- Göktaş, O. (1995). *Balkanlar'ın Anahtar Ülkesi Arnavutluk*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Göktaş, O. (2018). *Büyük veya Doğal Arnavutluk İdeali'nin Stratejik İstihbarat Analizi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- İdrizi, M. (2018). *Osmanlı Sonrası Arnavut Kimliğinin İnşası*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Lelaj, I. (2017). *Çameriya ve Kosova Örnekleri Bağlamında 'Büyük Arnavutluk' Düşüncesi ve Etkileri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Olgun, S. (2015). *XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Öksüz, H. (1996). *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938)*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Progonati, E. (2012). *Arnavutluk-Yunanistan İlişkilerinde Bir Azınlık Sorunu Olarak: Çameriya Arnavutlarının Yeri ve Geleceği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Temizer, A. (2007). *Osmanlı-Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878-1912)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Uyğun E. D. (2021). *Arnavutluk'un Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Yunanistan Dış Politikasının Etkisi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Yıldız, R. (2007). *Arnavutluk'un ve Türkiye'nin Komşu Devletler Üzerindeki Stratejik Yaklaşımları*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü.

8. İnternet Kaynakları

Albanian Parrrty of Labour. (t.y.). *10 Vjetori I Partisë Punës Shqipërisë*.

Erişim Tarihi: 27.04.2021,

http://www.enverhoxha.ru/Archive_of_books/Archive/ten_years_of_the_albanian_party_of_labour_alb_rus_eng.pdf

- ALJAZEERATURK. (t.y.). *Ülke Profili: Arnavutluk*. Erişim Tarihi: 02.01.2023,
<https://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-arnavutluk>
- ANKASAM. (t.y.). *Arnavutluk Devleti'nin 'Modern Sorunu': Çamerya*.
Erişim Tarihi: 05.08.2022,
<https://www.ankasam.org/arnavutluk-devletinin-modern-sorunu-camerya/>
- Archivioluçe. (t.y.). *Jacomoni e collaboratori*. Erişim Tarihi: 13.11.2022,
<https://patrimonio.archivioluçe.com/luce-web/detail/IL0000000787/17/jacomoni>
- Balkonfluences. (t.y.). *Entre l'Albanie et la Grèce, la mémoire et l'oubli de la Çamëria*.
Erişim Tarihi: 24.11.2022,
<https://balkonfluences.net/2017/01/01/entre-lalbanie-et-la-grece-la-memoire-et-loubli-de-la-cameria/>
- DBpedia Association. (t.y.). *Abaz Kupi*. Erişim Tarihi: 19.05.2021,
https://dbpedia.org/page/Abaz_Kupi
- FISHMEDIA. (t.y.). *Ngritja e Flamurit Kuq e Zi në Pargë–Çamëri*.
Erişim Tarihi: 02.11.2022,
<https://www.fishmedia.info/12-mars-1942-ngritja-e-flamurit-kuq-e-zi-ne-parge-cameri/>
- Haxhi Sejko. (t.y.). Erişim tarihi: 05.07.2022,
<https://pashtriku.org/perparim-demi-patriotet-e-filatit-te-camerise-ne-elbasan/>
- Hoxha, E. (t.y.). *Quand on jetait les fondements de l'albanie noevlle*.
Erişim tarihi: 05.03.2021,
http://www.marxisme.fr/download/Enver_Hoxha_Quand_on_jetait_les_fondements_de_l_Albanie_nouvelle.pdf
- Institute of Statistics (E-INSTAT). (t.y.). *Population of Albania*.
Erişim tarihi: 10.05.2021,
<http://www.instat.gov.al/media/8305/population-on-1-january-2021.pdf>
- 2e Guerre Mondiale. (t.y.). Erişim tarihi: 12.12.2020,
https://2eguerremondiale.fr/resistance/albanie/histoire_de_la_resistance_albanaise

İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası. (t.y.). *Arnavutluk Ülke Raporu*.

Erişim tarihi: 15.06.2020,

<https://iskenderuntso.org.tr/wp-content/uploads/2019/11/arnavutluk-ulke-raporu.pdf>

Nasuhbeyoğlu, T. (t.y.). *Balkan Tarihine Genel Bir Bakış*. Erişim Tarihi: 14.05.2021,

http://pusuladernegi.org/wp-content/uploads/balkan_tarihi.pdf

Pécherat, J. (21 Eylül 1945). *Je Suis Toujours Roi d'Albanie*. *France-Soir*.

Erişim tarihi: 2 Mayıs 2021,

<https://www.retronews.fr/journal/france-soir/21-septembre-1945/2459/3192067/>

Robert Elsie. (t.y.). *Essad Pasha Toptani*. Erişim Tarihi: 30.05.2021,

http://www.albanianhistory.net/1919_Toptani/index.html

The British Library. (t.y.). *Map of Illyria*. Erişim Tarihi: 13.11.2022,

<https://www.bl.uk/collection-items/map-of-illyria>

Türkiye Cumhuriyeti Tiran Büyükelçiliği, (09.02.2017). *Ülke Künyesi*.

Erişim Tarihi: 25.07.2020,

<http://tiran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/250776>

United States Holocaust Memorial Museum. (t.y.). *Albanian communist leader*.

Erişim Tarihi: 28.01.20221,

<https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1087235>

Wikimedia. (t.y.). *File:Italian Invasion 1940 in Pindus Epirus*.

Erişim Tarihi: 30.12.2022,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Italian_Invasion_1940_in_Pindus_Epirus-es.svg

Wikipedia. (t.y.). *Arnavut direnişi*. Erişim Tarihi: 12.12.2021,

https://tr.wikipedia.org/wiki/II._D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1%27nda_Arnavut_direni%C5%9Fi

Wikipedia. (t.y.). *Arnavutluk Krallığı (1943-1944)*. Erişim Tarihi: 08.09.2021,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutluk_Krall%C4%B1%C4%9F%C4%B1%281943-1944%29

Wikipedia, *Arnavutluk'ta Hristiyanlık*. Erişim Tarihi: 16.12.2020,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutluk%27ta_Hristiyanl%C4%B1k

Wikipedia. (t.y.). *Balli Kombëtar*. Erişim Tarihi: 05.06.2021,

https://sq.wikipedia.org/wiki/Balli_Komb%C3%ABtar

Wikipedia. (t.y.). *Çamlık (bölge)*. Erişim Tarihi: 02.12.2022,

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87aml%C4%B1k_%28b%C3%B6lge%29

Wikipedia. (t.y.). *İskender Bey Anıtı*. Erişim tarihi: 13.02.2020,

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0skender_Bey_An%C4%B1t%C4%B1

Wikipedia, *Ismail Qemali*. Erişim tarihi: 23.10.2021,

https://en.wikipedia.org/wiki/Ismail_Qemali

Wikipedia. (t.y.). *Mehdi Frashëri*. Erişim Tarihi: 26.11.2022,

https://en.wikipedia.org/wiki/Mehdi_Frash%C3%ABri

Wikipedia. (t.y.). *Turhan Paşa*. Erişim Tarihi: 12.02.2022,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Turhan_Pa%C5%9Fa

Wikipedia. (t.y.). *Vidi*. Erişim Tarihi: 24.11.2021,

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Vidi>

ww2db. (t.y.). *World War II Database*. Erişim Tarihi: 25.07.2020,

https://ww2db.com/photo.php?source=all&color=all&list=search&foreign_type=B&foreign_type_id=160

ww2db. (t.y.). *Italian troops*. Erişim tarihi: 25.12.2022,

https://ww2db.com/image.php?image_id=22433

RESİMLER

- Resim 1** : Arnavutluk Ortodoks Kilisesi
- Resim 2** : Avlonya (Vlora)'daki Katolik Kilisesi
- Resim 3** : Osmanlı Dönemi Eseri Ethem Bey Camii
- Resim 4** : İskender Bey
- Resim 5** : Avlonyalı İsmail Kemal Bey Vlora
- Resim 6** : Prens Vilhelm (William) Wied
- Resim 7** : Esat Paşa Toptani
- Resim 8** : Fan S. Noli
- Resim 9** : Arnavutluk Kralı Ahmet Zogu
- Resim 10** : Prenses Seniye Hanım ve Mehmet Abid Efendinin Düğün Töreni
- Resim 11** : Zogu Yanlısı Yasallık Hareketi'ne Öncülük Edecek Olan Direniş Örgütü Lideri Abaz Kupi
- Resim 12** : Arnavutluk İtalyan Kuvvetleri Komutanı Jacomoni ve Şevket Verlaçi
- Resim 13** : İtalyan Birlikleri Draç'ta (7 Nisan 1939)
- Resim 14** : İtalyan Birlikleri Arnavutluk Limanlarına Çıkarma Yapıyor (Nisan 1939)
- Resim 15** : Yeni Arnavut Bayrağı Örneği
- Resim 16** : İtalyan İşgalinden Sonra Yeni Faşist Üniformalarıyla Okula Giden Arnavut Gençliği
- Resim 17** : Arnavutluk'taki İtalyan Askerleri Başkumandanı General Guzzoni
- Resim 18** : Balli Kombetar Direniş Hareketinin Liderleri: Soldan Ekrem Peşkopi, Vasil Andoni, Mithat Frashëri, Ali Këlcyra, Koço Muka
- Resim 19** : Mukaj'da Bir Araya Gelen Ulusal Kurtuluş Hareketi ve Balli Kombetar Liderleri
- Resim 20** : Ziber'deki Zogu Yanlısı Gerillalar
- Resim 21** : 12 Mart 1942'de Parga'da toplanan Çamerya'lı Arnavutlar
- Resim 22** : Nazi Almanyası'nın Arnavutluk'ta Kurduğu Kukla Hükümetin Başbakanı Mehdi Frasheri

RESİM 1: Arnavutluk Ortodoks Kilisesi

(Nehir Ağırseven, Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2015, s. 5.).

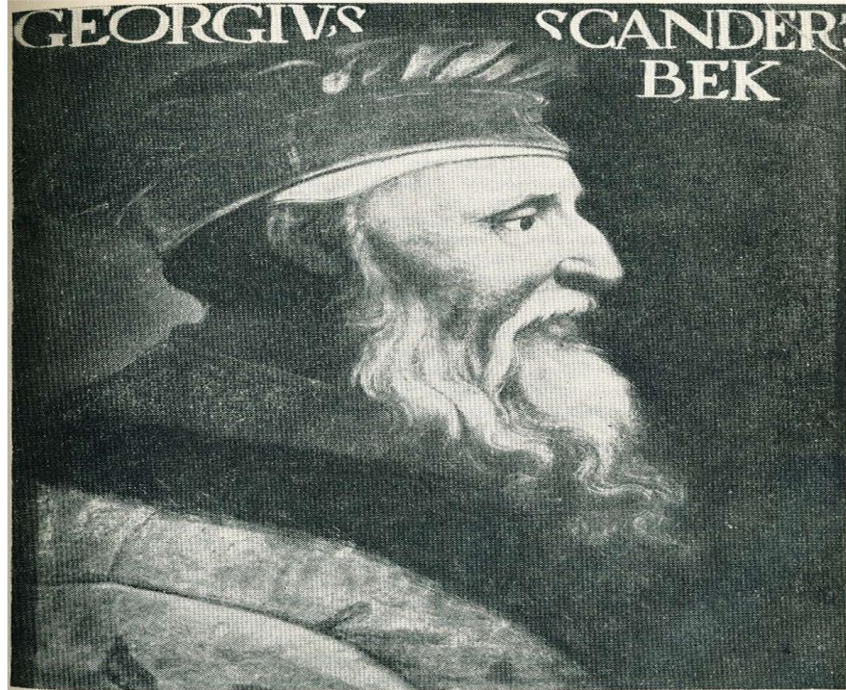
RESİM 2: Avlonya (Vlora)'daki Katolik Kilisesi

Wikipedia, “Arnavutluk'ta Hristiyanlık”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutluk_%27ta_Hristiyanl%C4%B1k, (16.12.2020).

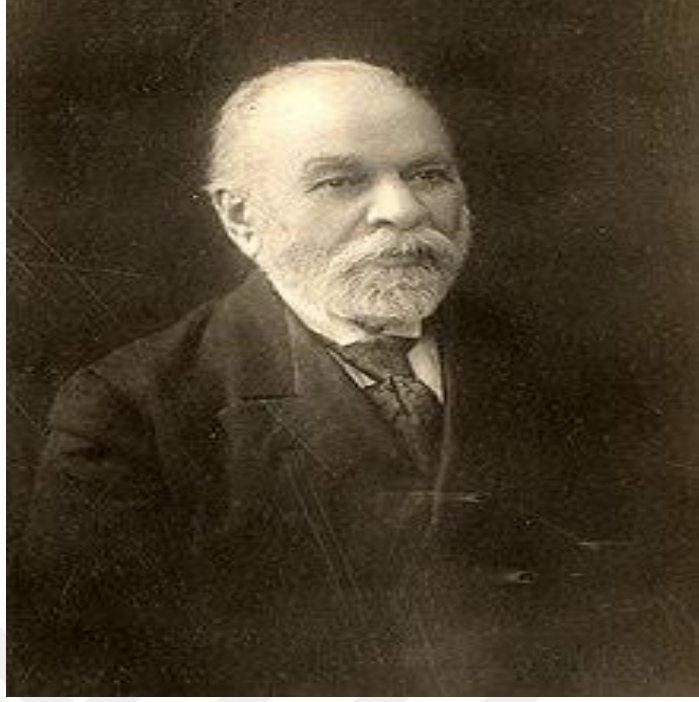
RESİM 3: Osmanlı Dönemi Eseri Ethem Bey Camii

(Tayfun Atmaca, Krallıktan Cumhuriyet'e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları: Zogu ve Atatürk, Lazer Ofset, Ankara, 2007, s. 51.).

RESİM 4: İskender Bey

(Kristo Frasheri, The History of Albania (A Brief Survey), Tirana, 1964, s. 67.).

RESİM 5: Avlonyalı İsmail Kemal Bey Vlora

Wikipedia, "İsmail Qemali", https://en.wikipedia.org/wiki/İsmail_Qemali, (23.10.2021).

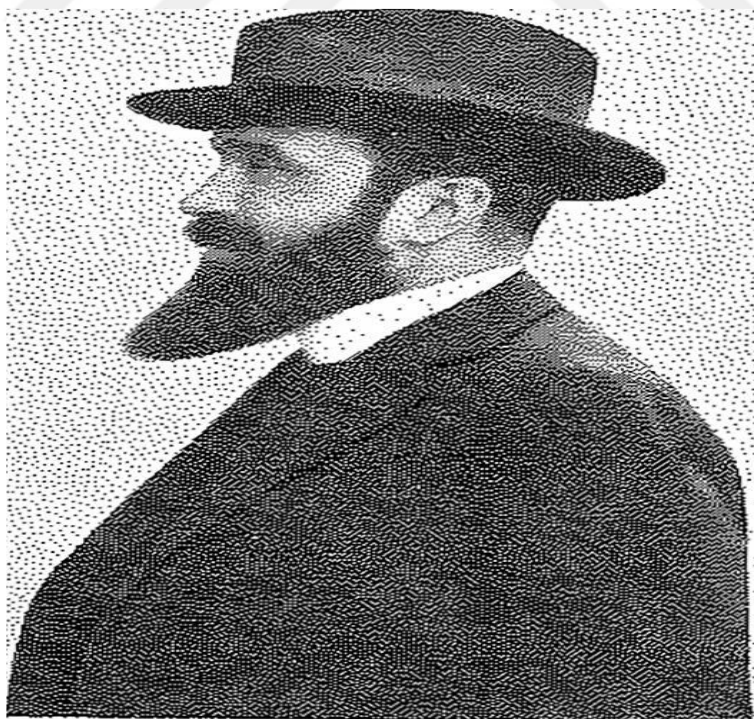
RESİM 6: Prens Vilhelm (William) Wied

Wikipedia, "Vidi", <https://tr.wikipedia.org/wiki/Vidi>, (24.11.2021).

RESİM 7: Esat Paşa Toptani

Robert Elsie, “Essad Pasha Toptani”, http://www.albanianhistory.net/1919_Toptani/index.html, (30.05.2021).

RESİM 8: Fan S. Noli

(Josep Swire, Albania-The Rise of a Kingdom, Arno Press, 1971, s. 355.).

RESİM 9: Arnavutluk Kralı Ahmet Zogu

(Tayfun Atmaca, Krallıktan Cumhuriyet'e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları: Zogu ve Atatürk, Lazer Ofset, Ankara, 2007, s. 77.).

RESİM 10: Prenses Seniye Hanım ve Mehmet Abid Efendinin Düğün Töreni

(Tayfun Atmaca, Krallıktan Cumhuriyet'e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları: Zogu ve Atatürk, Lazer Ofset, Ankara, 2007, s. 101.).

RESİM 11: Zogu Yanlısı Yasallık Hareketi'ne Öncülük Edecek Olan Direniş Örgütü Lideri Abaz Kupi

(Bernd Jürgen Fischer, Albania at War, 1939-1945, Purdue University Press, Indiana, 1999, s. 154.).

RESİM 12: Arnavutluk İtalyan kuvvetleri komutanı Jacomoni ve Şevket Verlaçi

Archiviolute, “Jacomoni e collaboratori”, <https://patrimonio.archiviolute.com/luce-web/detail/IL0000000787/17/jacomoni>, (13.11.2022).

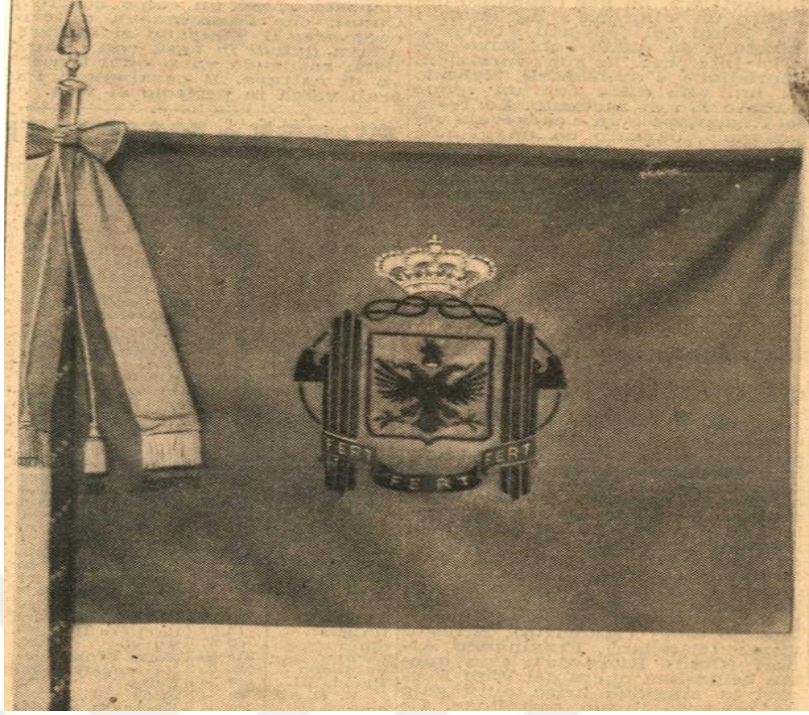
RESİM 13: İtalyan Birlikleri Draç'ta (7 Nisan 1939)

ww2db, "World War II Database", https://ww2db.com/photo.php?source=all&color=all&list=search&foreigntype=B&foreigntype_id=160, (25.07.2020).

RESİM 14: İtalyan Birlikleri Arnavutluk Limanlarına Çıkarma yapıyor (Nisan 1939)

ww2db, "Italian troops...", https://ww2db.com/image.php?image_id=22433, (25.12.2022).

RESİM-15: Yeni Arnavut Bayrağı Örneği

(*DİAD*, 541_44142-209313-21.).

RESİM 16: İtalyan İşgalinden Sonra Yeni Faşist Üniformalarıyla Okula Giden Arnavut Gençliği

(Bernd Jürgen Fischer, *Albania at War, 1939-1945*, Purdue University Press, Indiana, 1999, s. 119.).

RESİM 17: Arnavutluk'taki İtalyan Askerleri Başkumandanı General Guzzoni

(*DİAD*, 541_44138-209263-29.).

RESİM 18: Balli Kombetar Direniş Hareketinin Liderleri: Soldan Ekrem Peşkopi, Vasil Andoni, Mithat Frashëri, Ali Këlcyra, Koço Muka

(Bernd Jürgen Fischer, *Albania at War, 1939-1945*, Purdue University Press, Indiana, 1999, s. 220.).

RESİM 19: Mukaj’da Bir Araya Gelen Ulusal Kurtuluş Hareketi ve Balli Kombetar Liderleri

2e Guerre Mondiale, https://2eguerremondiale.fr/resistance/albanie/histoire_de_la_resistance_albanaise, (12.12.2020).

RESİM 20: Ziber’deki Zogu Yanlısı Gerillalar

(Julian Amery, Sons of The Eagle: A Study in Guerilla War, MacMillan&Co. Ltd., London, 1948, s. 85.).

RESİM 21: 12 Mart 1942’de Parga’da toplanan Çamerya’lı Arnavutlar

FISHMEDIA, “Ngritja e Flamurit Kuq e Zi në Pargë – Çamëri”, <https://www.fishmedia.info/12-mars-1942-ngritja-e-flamurit-kuq-e-zi-ne-parge-cameri/>, (02.11.2022).

RESİM 22: Nazi Almanyası'nın Arnavutluk'ta Kurduğu Kukla Hükümetin Başbakanı Mehdi Frashëri

Wikipedia, “Mehdi Frashëri”, https://en.wikipedia.org/wiki/Mehdi_Frash%C3%ABri, (26.11.2022).

HARİTALAR

Harita 1: İliıya Haritası

Harita 2: Eski Epir, Yeni Epir ve Dardania

Harita 3: Arnavutluk Haritası

Harita 4: Yeni Arnavut Devleti İçin Önerilen Sınırlar (1912-1913)

Harita 5: İtalya-Yunanistan Harbi Harekât Sahası

Harita 6: İtalyan-Yunan Savaşı (1940-1941)

Harita 7: 1943 Yılında Alman İşgalinden Sonra Kurulan Arnavutluk Krallığı

Harita 8: Çamlık (Çamerya) Haritası

Harita 9: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Arnavutluk Haritası

HARİTA 1: İlirya Haritası

The British Library, "Map of Illyria", <https://www.bl.uk/collection-items/map-of-illyria>, (13.11.2022).

HARİTA 2: Eski Epir, Yeni Epir ve Dardania

(İna Lelaj, Çameriya ve Kosova Örnekleri Bağlamında 'Büyük Arnavutluk' Düşüncesi ve Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2017, s. 9.).

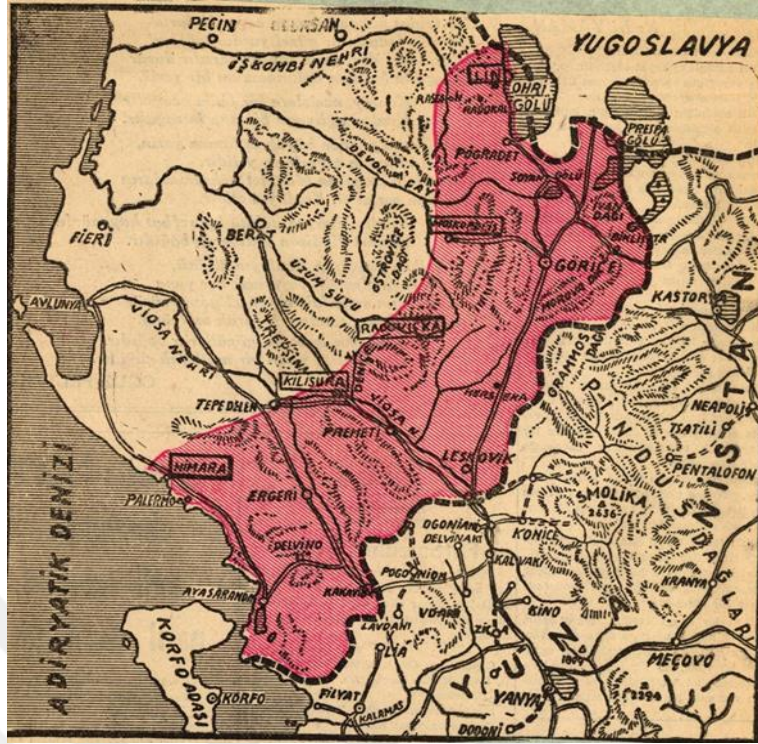
HARİTA 3: Arnavutluk Haritası

Aljazeera Turk, “Ülke Profili: Arnavutluk”, <https://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-arnavutluk>, (02.01.2023).

HARİTA 4: Yeni Arnavut Devleti İçin Önerilen Sınırlar (1912-1913)

(Robert Elsie, Historical Dictionary of Albania, The Scarecrow Press, Lanham-Toronto-Plymouth, 2010, s. XXV.).

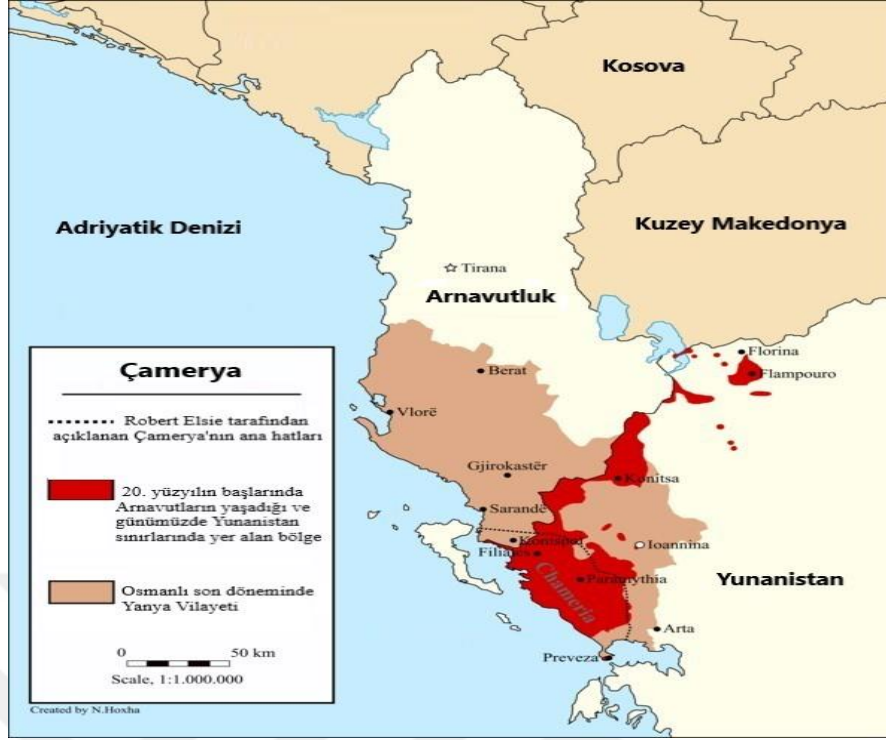
HARİTA-5: İtalya-Yunanistan Harbi Harekât Sahası

(DİAD, 541_44232-210790-81.).

HARİTA 6: İtalyan-Yunan Savaşı (1940-1941)

Wikimedia, "File:Italian Invasion 1940 in Pindus Epirus", https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Italian_Invasion_1940_in_Pindus_Epirus-es.svg, (30.12.2022).

HARİTA 8: Çamlık (Çamerya) Haritası

Wikipedia, “Çamlık (bölge)”, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87aml%C4%B1k_%28b%C3%B6lge%29, (02.12.2022).

HARİTA 9: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Arnavutluk Haritası

(Nehir Ağırseven, Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2015, s. 37.).

EKLER

EK 1: Arnavutların İilir-Trak Soyundan Geldiğine İlişkin Arşiv Belgesi.

İiliryalıılar, Traklar ve Pelasgların, Balkanlar'ın ilk sakinleri olduğu ve Arnavutların ilir-trak soyundan geldiği artık tarihçilerin, coğrafyacılarn ve etnologların genel görüşüdür. Bu nedenle, Balkanlar tarihinde Arnavutlar gerçek yerli ulusu temsil etmektedir. İiliryatraklı denilen bu büyük toplum, eski zamanlarda Avrupa'nın büyük bir bölümünde yaşamış ama daha sonra gelen diğer halklara karışarak, dilini ve geleneklerini kaybetmiştir. (AQSH, F. 196 (Ministria e Kulturës Popullore), V. Pa vit, D. 28.).

EK 2: İtalya'nın İşgal Sonrası Elde Ettiği İmtiyazlara İlişkin Arşiv Belgesi

İtalya, Arnavutluk işgalinden sonra değişik imtiyazlar elde etti ve burada çok sayıda İtalyan şirketinin kurulmasını sağladı. (AQSH, F. 490 (Këshilli i Ministrave), V. 1945, D. 2-138.).

EK 3: Faşizm Propagandası Yapan Kişilerin Sınır Dışı Edilmesine İlişkin Arşiv Belgesi.

Türkiye, Arnavutluk'un İtalyanlarca işgalinden sonra ülkede yaşayan Arnavutlar arasında faşizm propagandası yapan kişileri sınır dışı etme yoluna gitmiştir. Sınır dışı edilen Arnavutlar ise, ülkelerinde Verlaci'nin Başbakan olduğu kukla hükümet tarafından korunmuş ve kendilerine iş imkânı sağlanmıştır. (Örnek bir uygulama için bkz. AQSH, F. 175 (Ministria e Industrisë e Tregtisë), D. I-I-49.).

EK 4: Arnavutluk ve İtalya Arasında İmzalanacak Olan Gümrük Birliği Anlaşması Hakkında Tiran Elçiliğinin Değerlendirmeleri.

Yugoslavya'nın Tiran elçisine göre; Arnavutluk ile İtalya arasında yapılacak olan Gümrük Birliği Anlaşması, Arnavutluk'un ilhakı anlamı taşımaktadır. Konu hakkında Türkiye'nin Tiran elçiliğinin değerlendirmeleri. (BCA, 030.10.0.0., 220.486.3., 21.02.1933.).

EK 5: Bazı Yayınların Yasaklanmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı döneminde ülke içindeki zararlı propaganda faaliyetlerine engel olmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Tiran'da basılan “*Yeni Arnavutluk*” ve İstanbul'da basılan “*7 April 1939-41*” başlıklı kitapların yurda sokulmasının ve dağıtılmasının yasaklanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı. (BCA, 030.18.01.02., 95.44.11., 26.05.1941.).

EK 6: İtalya'nın Arnavutluk üzerinden Selanik'e düzenleyebileceği olası bir saldırı girişimine ilişkin Türk askeri yetkililerin değerlendirmeleri. (ATASE, İDH, K. 1, G. 2,1939.).

EK 7: 12 Adanın İşgali Hakkında Genelkurmay Başkanlığının Değerlendirmeleri.

Savaş sırasında Türkiye ile İngiltere arasındaki müzakerelerde On İki Ada'nın Türkiye tarafından işgali de gündeme gelmiştir. Bu hususta deniz ve hava hakimiyetinin ve çıkartma araçlarının İngilizlerce sağlanması durumunda On İki Ada'nın Türkiye tarafından işgalinin mümkün olabileceğine ilişkin Genelkurmay Başkanlığının cevabı. (ATASE, İDH, Kutu: 3, Gömlek: 38, Belge: 38 (1:5), 21.6.1939).

EK 8: Tiran Elçiliğinin Dışişleri Bakanlığına Verdiği Bilgi.

İşgal sonrasında Arnavutluk bayrağının İtalyanlarca değiştirilerek İtalya krallığının ve faşist parti sembollerinin bayrağa eklenmesine ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Tiran elçiliğinin Dışişleri Bakanlığına verdiği bilgi. (DİAD, 541_44142-209313-21.).

EK 9: Roma Büyükelçiliği Tarafından Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen Yazı.

Türkiye Cumhuriyeti işgalden sonra da Zogu'yu Arnavutluk'un meşru kralı olarak görmekteydi. Bu tavrın bir örneği, Türk tarafının Kral Zogu'nun doğum gününü kutlamasıdır. İtalya Dışişleri Bakanı Ciano'nun, söz konusu kutlamayı "*İtalya'yı üzmemek için yapıldığını*" düşündüğüne ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazı. (DİAD, 541_43949-207601-38).

EK 10: Roma Büyükelçiliğine Gönderilen Şifre Tel.

İstanbul İtalyan Başkonsolosluğu'na bir istihbarat teşkilatı oluşturulduğuna, bu teşkilatın Arnavutluk Sefiri Asaf Caculi ve diğer Arnavut mültecilerle temas halindeki Arnavutları takip ettiğine ilişkin Türkiye'nin Tiran Konsolosu Muzaffer Kâmil Bayur tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen rapor. (DİAD, 541_44142-209313-73).

EK 11: 01.03.1922 Tarihli Zabıt Ceridesi. (Sayfa 12).

Arnavutluk'la iş birliğini geliştirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmasında, "*Arnavut halkı ile Türklerin asırlarca bir arada yaşadığını, iki halkın kader ve hayat birliği yaptığını, içinde bulundukları zor ve elim vaziyetlerden kurtulabilmeleri için gerekli tedbirlerin*

alınacağını” ifade ederek bu ülkeye ve Arnavut halkına verdiği önemi dile getirmektedir. (TBMM ZC, D: 1, C: 18, İ: 1, 01.03.1338, s. 12.).

EK 12: 01.11.1940 Tarihli Zabıt Ceridesi. (Sayfa 4).

İtalya’nın Yunanistan’ı işgal girişimi sonrası, Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan yoğun ilişkiler, Cumhurbaşkanı İnönü’nün 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM’yi açış konuşmasında da dile getirilmiştir. (TBMM ZC, D: 6, C: 14, İ: 1, 01.11.1940, s. 4.).

EK 13: İskender Bey.

Osmanlı Devleti’ne karşı mücadelesiyle dikkati çeken ve başarılarından dolayı kendisine Papa Calixtus III tarafından “*Athleta Christi*” ünvanı verilen İskender Bey (Gjergj Kastrioti İskenderbeu). (Albanian Parrrty of Labour, “10 Vjetori I Partisë Punës Shqipërisë”, http://www.enverhoxha.ru/Archive_of_books/Archive/ten_years_of_the_albanian_party_of_labour_alb_rus_eng.pdf; 27.04.2021).

EK 14: Arnavutluk’ta Bağımsızlığın Halka İlan Edilmesi.

İsmail Kemal’in (balkonun ortasında, beyaz sakallı), Arnavutluk’un bağımsızlığını halka ilan etmesi. (Emiddio Pietro Licursi, *Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878–1913*, Department of History Columbia University, Spring, 2011, s. 128.).

EK 15: Kral Ahmet Zogu.

8 Ekim 1895’te Arnavutluk’ta bir aşiret reisinin oğlu olarak dünyaya gelen Zogu, 1922’de başbakan olması, 1925’te de cumhurbaşkanı oldu. 1928’de ülkesinde krallık ilan eden Zogu, 1938’de Geraldine Appony ile evlendi. 1939’da Arnavutluk’un İtalyanlarca işgal edilmesi üzerine ülkesini terk etmek zorunda kaldı ve 9 Nisan 1961’de Fransa sürgünde öldü. (Bernd J. Fischer, *Balkan Strongman: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe*, Hurst & Company, London, 2007, s.20.).

EK 16: Kral Zogu ve İtalya Dışişleri Bakanı Ciano.

1936 Haziran’ında İtalya’da Dışişleri Bakanı olan Kont Galeazzo Ciano, Arnavutluk’un İtalya’ya katılması için 1938’den itibaren Mussolini nezdinde ısrarda bulunmaktaydı. Bakan, hem Zogu rejimi karşısında bunalan Arnavut halkının hem de Yugoslavların kendilerine destek vereceğinden hareketle Arnavutluk’u ilhak planını devreye sokma

düşüncesindeydi. İşgalden önce çekilen bu resimde Kral Zogu ve İtalya Dışişleri Bakanı Ciano görülmekte. (Atmaca, 2017: 83.).

EK 17: “*Halk Kahramanı*” Olarak İlan Edilen Vasil Luçi.

18 Mayıs 1941’de hükümet üyeleri ile Tiran’ı ziyaret eden İtalya Kralı III. Victor Emanuele, yurtseverlerden Vasil Luçi’nin saldırısına uğramıştır. Divanı harpte yargılanarak Tiran’da bir hapishane avlusunda idam edilen Luçi, savaştan sonra Arnavutluk Halk Cumhuriyeti tarafından “*Halk Kahramanı*” olarak ilan edilmiştir. (DİAD, 541_44142-209313-49; 2e Querre Mondiale, https://2eguerremondiale.fr/resistance/albanie/histoire_de_la_resistance_albanaise; 12.12.2020).

EK 18: Partizanların Tiran’a Girişi.

(Wikipedia, “Arnavut direnişi”, https://tr.wikipedia.org/wiki/II._D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1%27nda_Arnavut_direni%C5%9Fi; 12.12.2021).

EK 19: Konispol Anıtı.

Çamerya bölgesindeki Müslüman Arnavut yerleşimcilere karşı 27 Haziran 1944’de Yunanlılar tarafından geniş kapsamlı bir soykırım hareketi başlatıldı. Haziran 1944’te başlayıp Mart 1945’e kadar süren olaylarda Çamerya’da üç bin kişiden fazla sivil katledildi. Bu esnada otuz beş binden fazla Çamerya sakini Müslüman Arnavut da yurtlarını terk ederek Arnavutluk’a sığındı. Fotoğrafta; katliamda hayatını kaybedenlerin anısına Konispol’da dikilen anıt görülmekte. (Balkonfluences, “Entre l’Albanie et la Grèce, la mémoire et l’oubli de la Çamëria”, <https://balkonfluences.net/2017/01/01/entre-lalbanie-et-la-grece-la-memoire-et-loubli-de-la-cameria/>; 24.11.2022).

EK 20: Enver Hoca Askeri Geçit Töreninde.

Fotoğrafta, Enver Hoca, Tiran’ın Kurtuluşu Münasebetiyle Düzenlenen bir törende görülmekte.

(United States Holocaust Memorial Museum, “Albanian communist leader”, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1087235>; 28.01.2022).

EK 21: Bağımsızlığın Kazanılmasından İtibaren Arnavutluk Başbakanları. (Alessandro Roselli, Italy And Albania, I.B. Tauris, London-New York, 2006, s. xxv1.).

EK 22: Yunus Nadi'nin 8 Nisan 1939 Tarihli Makalesi.

Cumhuriyet Gazetesi kurucusu ve başyazarı Yunus Nadi, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin en önemli nedeni olarak iki ülke arasında 1920'li yıllardan başlayarak imzalanan anlaşmaları işaret etmekteydi. (Yunus Nadi, "Arnavudlukla İtalya Arasında Savaş", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 1, 7.).

EK 23: Le Journal Gazetesi'nin "*İtalya Tarafından İşgal Edilen Arnavutluk Kendini Savunuyor*" Başlıklı Haberi.

Paris gazetelerinden *Le Journal*, söz konusu haberinde işgalin ilk gününün özetini vermektedir. ("Envahie Par L'Italie L'Albanie se Defend", *Le Journal*, 8 Avril 1939, p. 1.).

EK 24: "Çelik Pakt" Anlaşmasına İlişkin Yeni Asır Gazetesi'nde Yer Alan Haber.

Batılı devletlerin Mihver'e karşı izlediği politikalar nedeniyle İtalya ve Almanya kaderlerini birleştirmiş, bunun sonucu olarak iki devlet arasında 22 Mayıs 1939'da Berlin'de "Çelik Pakt" adı altında bir ittifak imzalanmıştır. ("Roma ve Berlin Bu Hadiseye Büyük Ehemmiyet Veriyor", *Yeni Asır*, 23 Mayıs 1939, s. 1.).

EK 25: Ulus Gazetesi'nin 28 Eylül 1944 Tarihli Bir Haberi.

Müttefik güçleri, Alman birliklerinin Balkanlar'daki çekilmek hattını kesmek amacıyla Arnavutluk'a asker çıkarmışlardır. Ulus gazetesi gelişmeyi, "Müttefikler Adriyatik Kıyılarına Bir Çıkarma Yaptılar" başlığıyla vermiştir. (Ulus, 28 Eylül 1944, s. 1.).

EK 26: Zogu ile Yapılan 21.09.1945 Tarihli Söyleşi.

1941'den itibaren İngiltere'nin Chutern tepelerinde bulunan eski bir malikânede gözlerden uzak bir şekilde yaşayan eski Arnavutluk Kralı Zogu ile 20 Eylül 1945 tarihinde yapılan bir söyleşi. Söz konusu mülakatta Zogu'nun karşı karşıya olduğu; "krallık mücevherlerinin kendisinden geri istenmesi, Tiran'daki krallık sarayının İngiliz ve Amerikan hava kuvvetleri tarafından bombalanması, ülkeye dönüşüne Arnavutluk halkının karşı olması, Arnavutluk'a dönüş isteğinin İngiliz hükümeti tarafından reddi vs." gibi sorunlara değinilmekte. (Jacques Pécherat, "Je Suis Toujours Roi d'Albanie", *France-Soir Gazetesi*, 21 Eylül 1945, <https://www.retronews.fr/journal/france-soir/21-septembre-1945/2459/3192067/>; 02.05.2022).

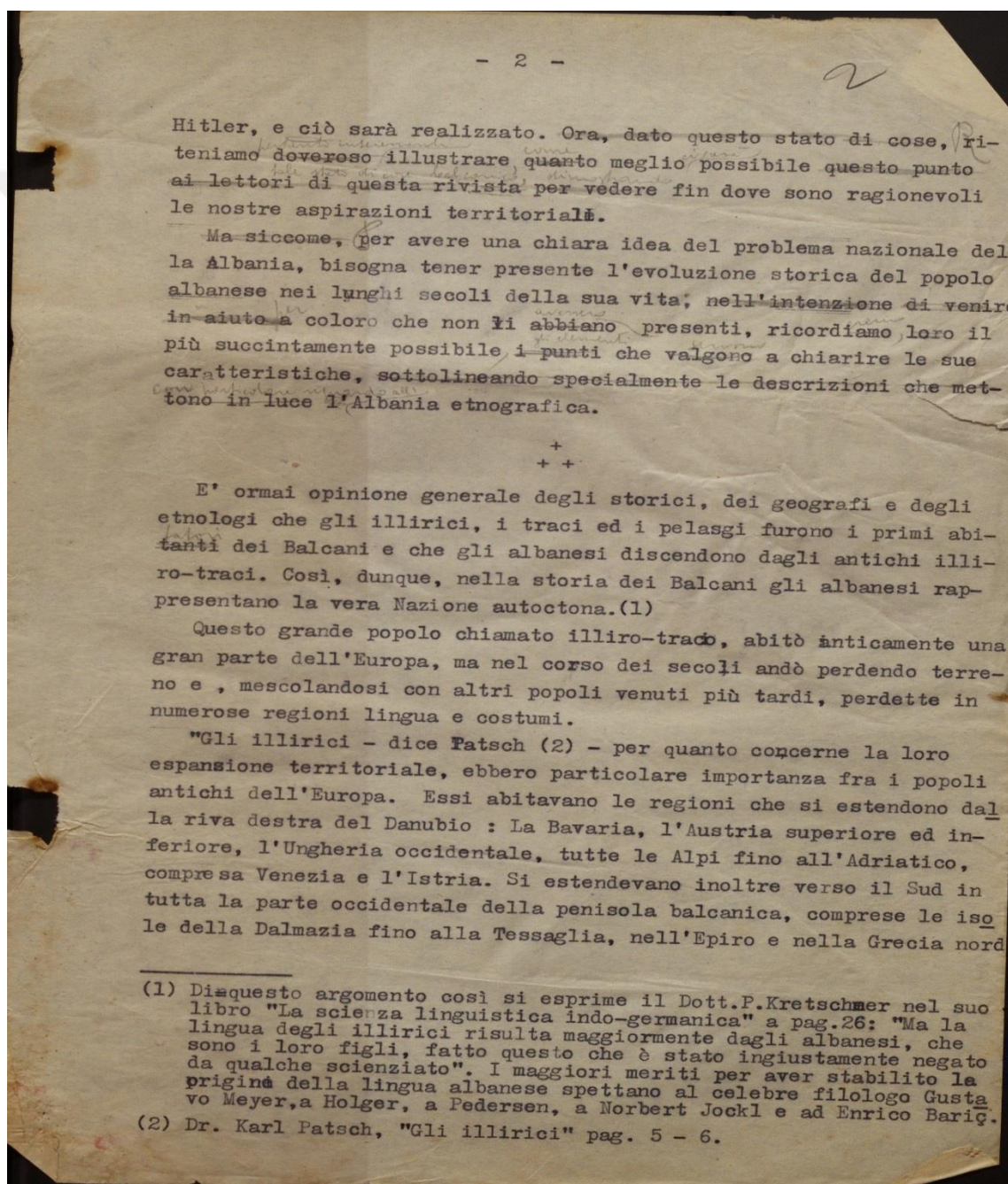
EK 27: Ulus Gazetesi'nin "*Arnavutluk Hükümeti de Tanınıyor*" Başlıklı Haberi.

İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya yeni Arnavutluk hükümetini tanıma kararı almışlardır. (*Ulus*, 11 Kasım 1945, s. 3.).

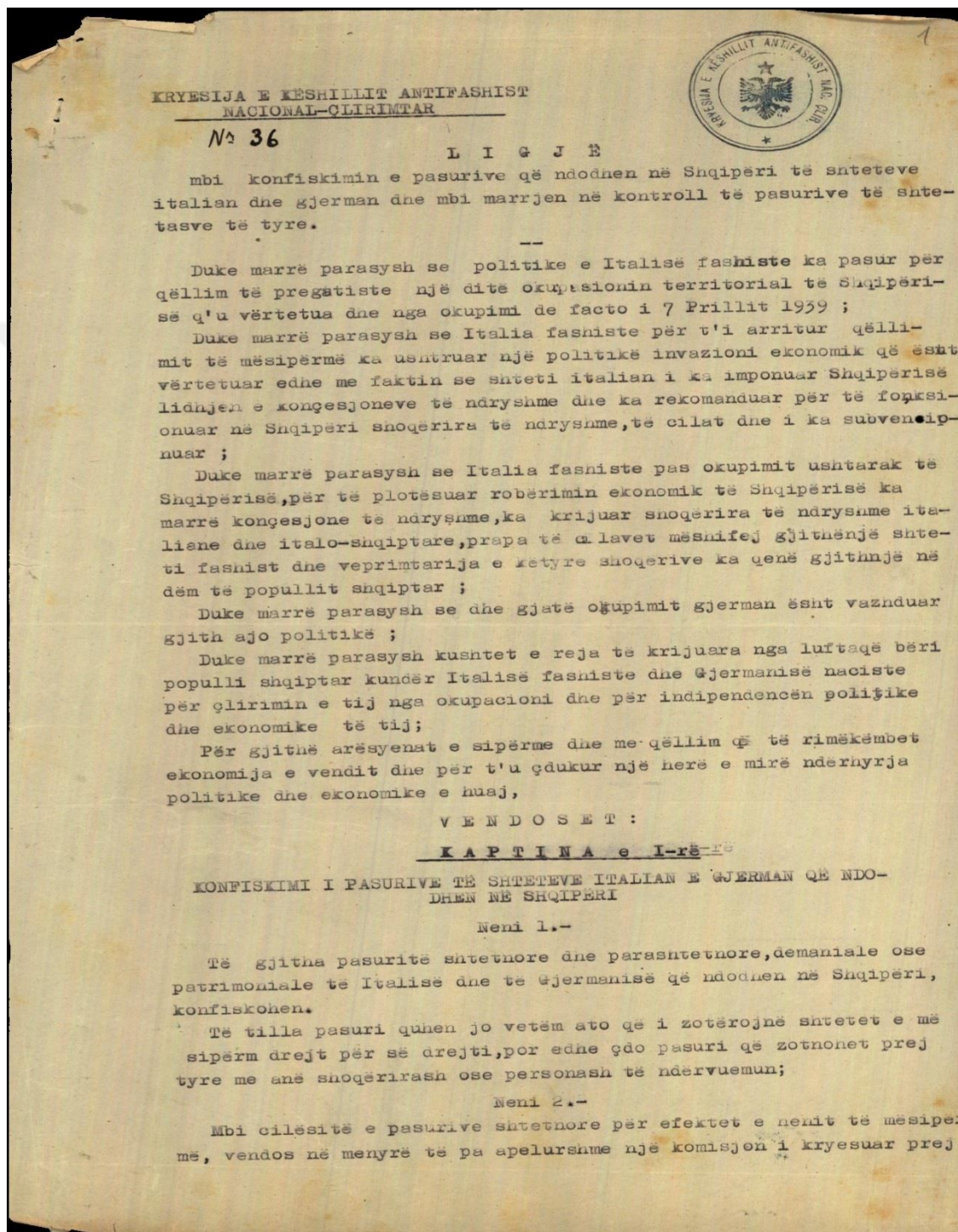
EK 1: Arnavutların İllir-Trak Soyundan Geldiğine İlişkin Arşiv Belgesi.

İliryalılar, Traklar ve Pelasgların, Balkanlar'ın ilk sakinleri olduğu ve Arnavutların ilir-trak soyundan geldiği artık tarihçilerin, coğrafyacıların ve etnologların genel görüşüdür. Bu nedenle, Balkanlar tarihinde Arnavutlar gerçek yerli ulusu temsil etmektedir. İlirya-traklı denilen bu büyük toplum, eski zamanlarda Avrupa'nın büyük bir bölümünde yaşamış ama daha sonra gelen diğer halklara karışarak, dilini ve geleneklerini kaybetmiştir. (AQSH, F. 196 (Ministria e Kulturës Popullore), V. Pa vit, D. 28.).

EK 2: Italia'nın İşgal Sonrası Elde Ettiği İmtiyazlara İlişkin Arşiv Belgesi.

İtalya, Arnavutluk işgalinden sonra değişik imtiyazlar elde etti ve burada çok sayıda İtalyan şirketinin kurulmasını sağladı. (AQSH, F. 490 (Këshilli i Ministrave), V. 1945, D. 2-138.).

EK 3: Faşizm Propagandası Yapan Kişilerin Sınır Dışı Edilmesine İlişkin Arşiv Belgesi.

Türkiye, Arnavutluk'un İtalyanlarca işgalinden sonra ülkede yaşayan Arnavutlar arasında faşizm propagandası yapan kişileri sınır dışı etme yoluna gitmiştir. Sınır dışı edilen Arnavutlar ise, ülkelerinde Verlaci'nin Başbakan olduğu kukla hükümet tarafından korunmuş ve kendilerine iş imkânı sağlanmıştır. (Örnek bir uygulama için bkz. AQSH, F. 175 (Ministria e Industrisë e Tregtisë), D. I-I-49.).

1200

MBRETNIA SHQIPTARE
KRYESIA E KËSHILLIT TË MINISTRAVET

Tiranë, më 1940
20 OTT. 1940

Ministria e Industrisë e Tregtisë

Nr. 3313/2

Tiranë

SHKURTIMI:

Federata e Fasheve të Tiranës, me shkresën Nr. 5087/4 datë 21.9.940-XVIII, n'a njofton se asht drejtue n'atë Federatë Z. Nedim Nivica, i cili ka qenë dëbue nga Turqija disa muaj ma parë për propagandë Fashiste që bante neper Shqiptarë të Stambollit; dhe mandej, Federata në fjalë, tue tregue edhe se i permenduni ka qenë mergue nga Shqipëria qysh me kohë si kundërshtarë i ish Regjimit, kerkon që t'i sistemo-het gjendja, mbasi ndodhet keq bashkë me grupin kështu në Tiranë.

Prandaj, tue marrë parasyshë sa ma sipër, i-a rekomandojmë të sipërthamunin asaj Ministrije për t'a emnue në ndonji vend të pershtatshëm me cilësitë e tij.

Perfundimi të n'a njoftohet.-

KRYEMINISTRI :
Ch. Verlaci

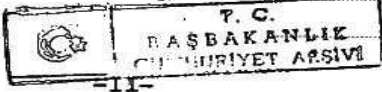
MINISTRIA E INDUSTRIE DHE E TREGTISË
MARRTUN ME 30 TET. 1940
LIDHJE NR. 2083.

Secret Copy
208

EK 4: Arnavutluk ve İtalya Arasında İmzalanacak Olan Gümrük Birliği Anlaşması Hakkında Tiran Elçiliğinin Değerlendirmeleri.

Yugoslavya'nın Tiran elçisine göre; Arnavutluk ile İtalya arasında yapılacak olan Gümrük Birliği Anlaşması, Arnavutluk'un ilhakı anlamı taşımaktadır. Konu hakkında Türkiye'nin Tiran elçiliğinin değerlendirmeleri. (BCA, 030.10.0.0., 220.486.3., 21.02.1933.).

Türkiye Cumhuriyeti	Ankara	193
Hariciye Vekâleti	Hulâsa	
II. nci Daire Umum Müdürlüğü		
I. nci Şube		

-11-

Yukarda mevzuubahs haberlerin derececi sıhhatini ve bu hususlarda kendi mutalaasını sormak üzere Yugoslavya Elçisi ile görüştüm. Son vakayı dolayesiyle İtalyanlara çok muğber gözüken mumaileyh şu suretle idarei kelâm etti :

(Arnavutluk ile bir gümrük birliği yapmak ötedenberi İtalya Hükümetinin en büyük emelidir. Anın için bu kerre vuku bulan müzakerat Arnavutlugun maruz kaldığı malî müşkülattan bilistifade bu husustaki teklifini yine tekrar etti. Halbuki berrî kuvveti diğer her hususta zaif iki Devlet arasında gümrük birliğinin ne demek olduğu malûmdur . Tıpkı Almanya ile Avusturya arasındaki anşlus meselesi gibi İtalya ile Arnavutluk arasında gümrük birliği tesisi de Arnavutlugun İtalya tarafından ilhakından başka bir şey değildir. Anşlus meselesi mevzuubahs olduğu zaman muahedelerin muhafazası ile alakadar devletler nasıl buna mümanaat ettilerse Yugoslavya da İtalya Arnavutluk gümrük birliği meselesine müsamaha edemezdi. Onun için noktai nazarımızı yalnız buraya ve römaya bildirmekle iktifa etmedik. Londra ve Paris'teki Elçilerimiz vasıtasıyla İngiltere ve Fransa Hükümetlerinin de bu hususa ^{nagari} dikkatlerini celbettik .

030	10			220	486	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

2

EK 5: Bazı Yayınların Yasaklanmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı döneminde ülke içindeki zararlı propaganda faaliyetlerine engel olmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Tiran'da basılan "Yeni Arnavutluk" ve İstanbul'da basılan "7 April 1939-41" başlıklı kitapların yurda sokulmasının ve dağıtılmasının yasaklanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı. (BCA, 030.18.01.02., 95.44.11., 26.05.1941.).

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname ..

15856

Milânode basılıp "Institut Pour les études de politique internationale" tarafından negrolunan (İtalie) ve Roma'da basılıp Soc.Ed Novissima tarafından negrolunan (L' Italie Pour les populations islamiques de L' Afrique Italienne) adlı fransızca kitaplarla Tiranda basılan (Yeni Arnavutluk) ve İstanbul'da Cesar Rigo matbaasında basılan (7 April 1939-41) adlı kitapların zararlı yazıları taşıdığı görüldüğünden Türkiye'ye sokulması ve dağıtılmalarının yasak edilmesi; Matbuat Umum Müdürlüğünün 18/5/1941 tarih ve 2724/2740 sayılı tezkere-sile yapılan teklifi üzerine, Matbuat kanununun 51 inci maddesine tevfiikan, İcra Vekilleri Heyetince 26 Mayıs 1941 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMMUR

İsmail İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. I. M. V.
G. I. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

030 18 01 02 95 24 11

EK 6: İtalya'nın Arnavutluk üzerinden Selanik'e düzenleyebileceği olası bir saldırı girişimine ilişkin Türk askeri yetkililerin değerlendirmeleri. (ATASE, İDH, K. 1, G. 2,1939.).

Selanik üzerine Arnavutluk cihetinden yapılması muhtemel hücum :

I- Selanik üzerine Arnavutluk cihetinden taarruz için başlıca üç yol vardır. (merbut haritada kırmızı çizgilerle işaret edilmiş olan A, B, C oklarına bakınız)

Bunlardan : A ile B yolları Yugoslavya arazisi dahilinden geçtikleri için Yugoslavların muhalefetleriyle karşılaşması muhtemeldir. Bundan maada bu yollardan bu yollardan her ikisinde ve alelhusus daha kısa yol olan B daglık araziden geçer. Ve bu cihetten müdafaası daha kolaydır.

2- Yugoslavya arazisinden geçmemek üzere Arnavutlukdan Selaniğe giden yeğane yol C yoludur.

Florine ve Kozandan geçen yol fena ve daglık araziden geçer. Fakat bu yol üzerinde iki taraflı gidiş geliş yapılabilir.

Bundan maada yunanlılar Florina ile Kastorya civarında mahallî müdafa tertibatı ve tahkimatı yapmaktadırlar. Bu sebepten dolayı bu tarık ile vukua gelecek herhangi bir ilerleme harekâtı müdafaaya müsait arazide daha erkenden mukavemet ile karşılanabilir.

3- Eğer İtalyanlar Selaniğe taarruz etmeği teemmül ediyorlarsa bu husus için makineli kıtat ve ve dag muharebeleri için yetiştirilmiş kuvvetler kullanacakları farz ve kabul edilebilir. Bu suretle harekâtın ilk safhasında araziden mütevelliid müşkilat bir dereceye kadar izale edilmiş olabilecektir.

İtalyan taarruzunun kazanacağı muvaffakiyet derecesi , şimal tarafından Yugoslavyanın hiç bir müdahalede bulunmayacağını kabul edecek olursak , yunanlılar tarafından gösterilecek mukavemetin derecesine bağlıdır.

4- Muhtemelen İtalyanlar taarruz kuvvetlerini Yunanistan arazisine 100 mil kadar giren tek bir muvasala yolu ile beslemek tehlikesini göze alacaklardır. Netekim şarkî afrikadada bu gibi tehlikeleri göze almışlardır. Acil ihtiyaçlar için belkide tayyare ile sevk etmek teşebbüsünde bulunacaklardır. Ve fakat yunan arazisinden de bazı madde lerin mahallinden tedarik edeceklerini de hesaba katacaklardır.

EK 7: 12 Ada'nın İşgali Hakkında Genelkurmay Başkanlığının Değerlendirmeleri.

Savaş sırasında Türkiye ile İngiltere arasındaki müzakerelerde On İki Ada'nın Türkiye tarafından işgali de gündeme gelmiştir. Bu hususta deniz ve hava hakimiyetinin ve çıkartma araçlarının İngilizlerce sağlanması durumunda On İki Ada'nın Türkiye tarafından işgalinin mümkün olabileceğine ilişkin Genelkurmay Başkanlığının cevabı. (ATASE, İDH, Kutu: 3, Gömlek: 38, Belge: 38 (1:5), 21.6.1939).

6-221
H. B. K. A. T.
Ankara
/ 1939

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
III. Şube

(2)

Sayı : Şube :
Evrak :

GNKUR
ATASE
ARŞİVİ

Özü :

İlişigi

Garbî anadoluda Eskişehir ,Kütahya ve İzmirde hazırlanmış meydanlar Balıkesir,Alaşehir,Aydın ve Antalyada seferde kullanılabilir Meydanlar vardır. İngiliz hava ateşesinin bunları görmesi mümkündür. Bu meydanlardan İngiliz hava kuvvetleri tarafından kullanılacakların bizimle teşriki mesai edilerek daha mükemmel bir hale getirilmesi muvafık olur.

3 - Balkan antantında derpiş edilen kuvvetlerin 18 gün zarfında Trakya cephesinde toplanmış olmaları hesap edilmektedir. Bulgar ordusunun bazı büyük devletler tarafından takviyesi halinde bittabi Balkan antantında düşündülen kuvvet taz'if olunacaktır. Bunun toplanmasında 1 : 2 hafta tehhur edebilir. Mamafî bu müddeti asgarî hadde indirmek için uğraşılmaktadır. Bulgarların Trakya'ya hücum için intihap edecekleri en münasip zaman Türkiyenin diğer hudutlarda bilhassa boğazlar ve ege muntakalarında bir çıkarmaya karşı müdafaa ile meşgul olduğu zamandır.

4 - Bu günkü siyasi vaziyet icaplarına göre şarkî anadoluda hudut tugayları ,Kars , Erzurum Müstahkem mevki birlikleri ile iki Kolordu ayrıca birde ihtiyat Kolordusu bulundurulacaktır. Yarınki siyasi vaziyet icabatına göre bu miktar değiştirilebilir.

5 - Kırk iki Tümeni teçhiz edecek er ve subay mevcuttur. Ancak; bunların modern bir surette teslih edebilmek için listede istediğimiz silah ve mühimmatın verilmesi lazımdır. Bütün ihtiyatların en son olarakdan On gün zarfında seferberliklerini ikmal etmeleri ve bu müddet dahil olmak üzere temen Bir buçuk ay sonrada yığınaklarını bitirerek harekâta geçebilecekleri hesaplanmaktadır. Şimen-döfer malzemesi,Lokomotif ve kamyon nakliyata ile bu miktarın daha azaltılması mümkündür. Listedeki Bu hususdaki ihtiyaçlarımızda gösterilmiştir.

6 - Hükümetimizle Ruslar arasında malzeme verilmesi hakkında bir tahhut mevcut değildir. Aradaki dostluk dolayısıyla her iki tarafın birbirine yardım etmesi gayri mümkün değildir.

7 - On iki adanın işgali için evvelemirde deniz ve hava hakimiyetinin İngilizler tarafından temini ve keza çıkarma vesaitinin tedariki şarttır. Bundan sonra adaların baskın altında tutularak atlama tarzında sahilten baskın yapacak Türk kuvvetleriyb peyder-pey zapt ve işgali mümkün görülmektedir. Bunun içib icap eden teferruatlı bir plan inkişaf edecek vaziyete göre birlikde tanzim olunacaktır .

Cevaplarda Ş. nin isim, tarih ve No. nun yazılması lazımdır.

EK 8: Tiran Elçiliğinin Dışışleri Bakanlığına Verdiği Bilgi.

İşgal sonrasında Arnavutluk bayrağının İtalyanlarca değiştirilerek İtalya krallığının ve faşist parti sembollerinin bayrağa eklenmesine ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Tiran elçiliğinin Dışışleri Bakanlığına verdiği bilgi. (DİAD, 541_44142-209313-21.).

T. C.
TİRAN ELÇİLİĞİ

Umumi N° 4163
Hususi N° 370
Lef: 2
Hulâsa: Yeni Arnavut
bayrağı h.

Tiran, 6. Ekânun 1939
2 ne
Buhar
14. XII. 1939
de

Hariciye Vekaletine

Aynı zamanda Arnavutluğun millî istiklal bayramına da tesadüf eden teşrinisaninin 28 inde yeni Arnavut bayrağının tevdi merasimi yapılmıştır. Böyle olmakla beraber bu şenliklere millî istiklal bayramı denilmeyerek doğrudan doğruya yeni bayrağın tevdi merasimi denilmiştir.

Bu münasebetle camilerde ve kiliselerde dinî ayin yapıldığı gibi yeni bayrak merasimi mahsusa ile çekilmiştir. Bu merasime de askeri kıtaat ve mektepliler ile faşist teşekkülleri iştirak etmiştir.

Bu merasim için Hükümet meydanında hazırlanan tribüne Corps Consulaire de davet edilmiştir. Bu merasimi müteakip eski hariciye binasında Başvekilin daveti üzerine gidilerek vermout d'honneur içilmiştir. Bu içtimada Kıral umumî naibi ile bütün Nazırlar, Hükümet erkânı, faşist ve ordu erkânı ve ileri gelenler bulunmuştur.

Saat beşte Kıral Umumî naibi tarafından yine faşyo binasında bir resepsion yapılmış ve gece Başvekil tarafından bir suvare verilmiştir. Gerek resepsion ve gerek suvareye Corps Consulaire de davet edilmiştir.

Matbuatta yeni bayrağın tevdi merasimine ve Kıral umumî naibi ile Başvekil tarafından yeni bayrağın tevdi sırasında irad edilen nutukların hulasalarına müteallik intişar eden yazıların fransızcaya çevrilmiş metinleri ile yeni Arnavut bayrağının örneği, yüksek bilgileri için, ilişik olarak takdim edilmiştir. Arz olunur.

Konsolosluk işlerini
tedvire memur

M. K. Bayur

14/12/39

13.04.2022 tarih ve 34269/117 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

EK 9: Roma Büyükelçiliği Tarafından Dışışleri Bakanlığı'na Gönderilen Yazı.

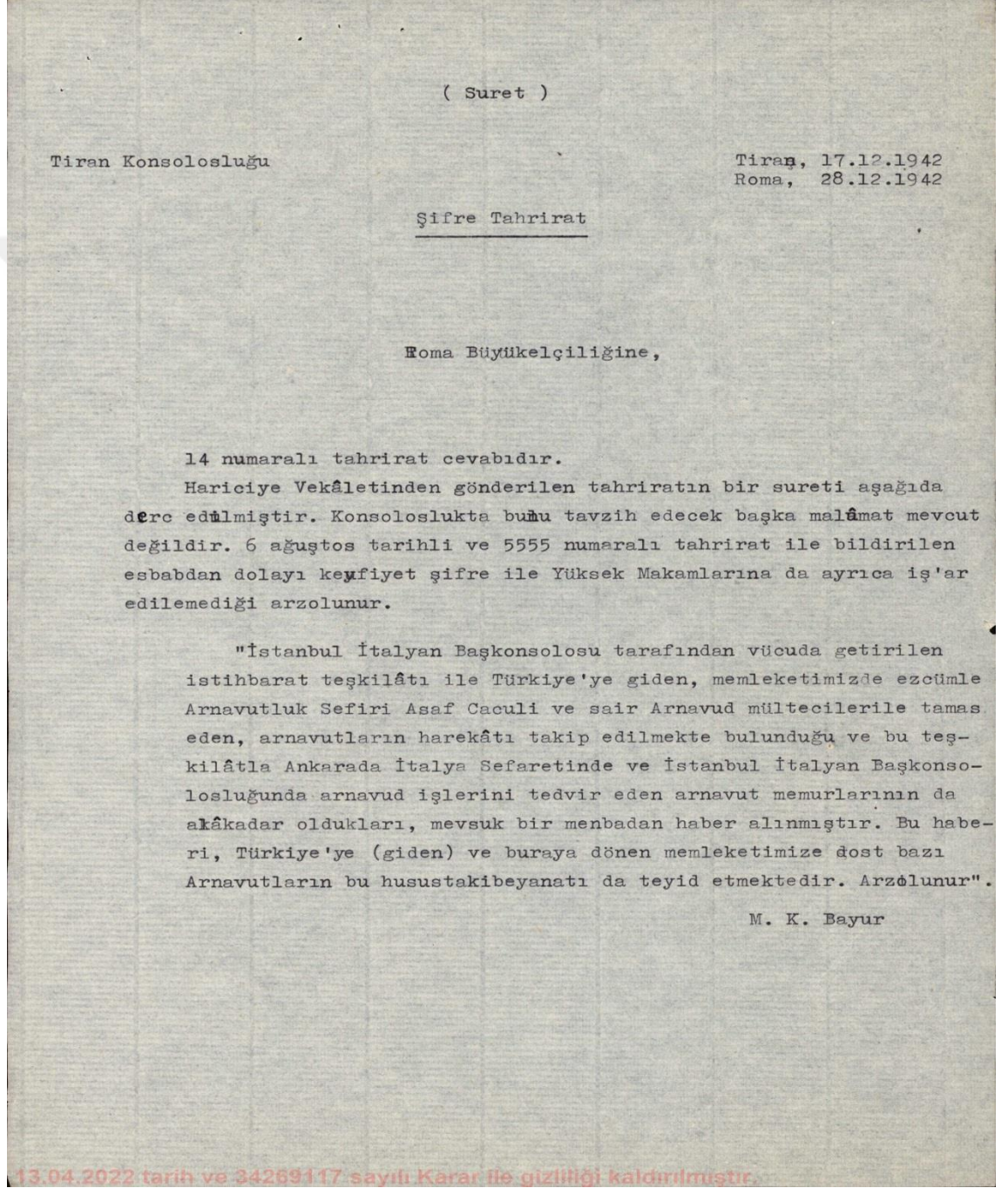
Türkiye Cumhuriyeti işgalden sonra da Zogu'yu Arnavutluk'un meşru kralı olarak görmekteydi. Bu tavrın bir örneği, Türk tarafının Kral Zogu'nun doğum gününü kutlamasıdır. İtalya Dışışleri Bakanı Ciano'nun, söz konusu kutlamayı "İtalya'yı üzmemek için yapıldığını" düşündüğüne ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği tarafından Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen yazı. (DİAD, 541_43949-207601-38).

T. C. Hariciye Vekâleti Şifre Müdürlüğü № 559/34	Roma B. Elçiliğinden Yazıldığı tarih 16/2/1940 Geldiği tarih 17/2/1940 Numarası 26
[Bu yazının mahrem tutul- masına itina edilecektir] <i>Mahmut için</i> <i>D-İ . u . m .</i>	ŞİFRE TEL
Hariciye Vekâletine	
İtalya Hariciye Nazırı Fransa sefirile bir mükâlemesi esnasında Kral Zogoya doğum tebrik telgrafının Türkiyeden gönderilmiş olduğunu, sebebini iyi bilmemekle ise de İtalyayı üzmemek için yapıldığını ihtimal v verdiğini söylemiştir . Baydar	
<i>21. 2. 40</i> <i>21-2-40</i> <i>Ş.2</i> <i>21-2-940</i> <i>A.B.</i>	

13.04.2022 tarih ve 34269117 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

EK 10: Roma Büyükelçiliğine Gönderilen Şifre Tel.

İstanbul İtalyan Başkonsolosluğu'nca bir istihbarat teşkilatı oluşturulduğuna, bu teşkilatın Arnavutluk Sefiri Asaf Caculi ve diğer Arnavut mültecilerle temas halindeki Arnavutları takip ettiğine ilişkin Türkiye'nin Tiran Konsolosu Muzaffer Kâmil Bayur tarafından Roma Büyükelçiliğine gönderilen şifre tel. (DİAD, 541_44142-209313-73).

EK 11: 01.03.1922 Tarihli Zabıt Ceridesi. (Sayfa 12).

Arnavutluk'la iş birliğini geliştirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmasında, *"Arnavut halkı ile Türklerin asırlarca bir arada yaşadığını, iki halkın kader ve hayat birliği yaptığını, içinde bulundukları zor ve elim vaziyetlerden kurtulabilmeleri için gerekli tedbirlerin alınacağını"* ifade ederek bu ülkeye ve Arnavut halkına verdiği önemi dile getirmektedir. (TBMM ZC, D: 1, C: 18, İ: 1, 01.03.1338, s. 12.).

İ : 1 1.3.1338 C : 1

İlid Hazretlerinin on dört asırdan beri meşhedinin temas ve nezareti mânevîyesi altında tuttuğu bir şehirdir. Beş asır müddet Türkiye'nin makarını hükümeti olmuş bir şehirdir. (Yine ola-caktır sadaları) Milletimiz bu şehri dilârada beş asır makamı muallayı hilâfeti muhafaza etmektedir.

İstanbul şehri, milletimizin nâmütenahi mesai ve fedakârlığı muhassalasının tecelligâhıdır. Fîlhakika; milletimizin maddi ve mânevî varlığını ilâ eden âbidat ve müessesat ve âsarı medeniye İstanbul'da tekâsûf ettirilmiştir.

Milletimiz memleketin heyeti umumiyesi zararına olarak, bütün varını yokunu, en büyük gayret ve himmetlerini kalbgâh telâkki ettiği bu şehre ıbzal ve hattâ israf eylemiştir. Binaenaleyh İstanbul bizce çok kıymetlidir, çok ehemmiyetlidir. Bunun içindir ki; İstanbul şehrinin emniyetini her türlü halden mâstın bulundurmamak undei asliyesi Misâki Millîmizin dördüncü maddesinde en kuvvetli prensiplerimizden birini teşkil etmektedir. (Alkışlar) Bugün düşman işgali altında bulunmak felâketiyle gıryan olan bu talihsiz şehir halkının, bu bizim aziz kardeşlerimizin dâvayı millîye olan alâka ve rabıtalarını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine kalbî sadakatlerini hiçbir kuvvetten yılmıyarak, ızhâr ve ispatla gösterdikleri maddi ve bilhassa mânevî fedakârlığı hisanı takdir ile yâdedirim... (Alkışlar)

Bu kıymetli kardeşlere içinde bulundukları nekbet eyyamının, uzak olmıyan istihlâs günleri karşısında ebedîyen mahkûmu üful olacağını hatırlatırım. (İnşallah sadaları) Bu noktada bir lâhza tevakküfa mecburum. Zira, bütün millete, bütün cihana bir hakîkatî katiyeyi bildirmek lüzumunu hissettım.

Efendiler! Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türkiye'nin ve Türkiye halkının baka ve istiklâlini temine çalışıyor. Çünkü Türkiye'nin sahibi aslisi, sahibi meşru ve hakikisi olan Türkiye halkının arzu ve iradei katiyesi bu yoldadır. (Hay, hay sadaları) bu idarei âliyei millîyenin hilâfında harekete cûret ve tasaddi edenler millete karşı âsi, bâgi, haindirler. (Bravo sadaları ve alkışlar) bu gibi günahkârlar evvel ve ahir iradei millîyenin tecellîi adaletinden kurtulamazlar. (Bravo sadaları) binaenaleyh; İstanbul'da bâzı ricâlin ve sarayın Türkiye Büyük

Millet Meclisinin vaziyet ve mesaisini ihlâl ve işgalden mücanebet eylemelerine intizar olunur. (Bravo sadaları)

Efendiler! Dâvayı millîmize taallûku itibarıyla bugünkü vaziyetimizle alâkadar bulunan Balkan Hükümetından da biraz bahsetmek isterim. Bugünkü siyaseti umumiyei cihanın tesirâtı altında Bulgaristan Hükümetinin sâkit ve hareketsiz kaldığı görülüyor. Fakat; Bulgar halkının, menafîi hayatîyesinin Türkiye ile müşterek olduğunu takdir ettiğine eminim. Bulgaristan'ın evvel ve âhir bu alâkanın icabatına tevessül eyleyeceğine kanaatım vardır. Türkiye dostluğunun kendilerine temin edeceği menafîi azîmeden Bulgarların gafil kalacağı zannedilemez.

Arnavutluk Hükümetine gelince : Bu hükümeti İslâmîye halkıyla asırlarca beraber yaşadık. Uzun zamanlar kendileriyle tevhidî hayat ve mukadderat cyledik. Bu dindâş halk ve Hükümeti dahi muhafazai mevcudiyet ve temini sadetinin merbut olduğu noktai hakikiyeyi takdir edecektir. Bugünkü müşkül vaziyetlerinin tevlideylediği elim mecburiyetlerden kurtulmak tedabirine tevessül edilecektir. Bunu kaviyen ümidederim.

Harbî Umumiden sonra Yugoslavya Devleti çekline inkilâbeden eski Sırbistan'da mühim bir İslâm kütlesi mevcuttur. Bundan başka bu devletin menafîi hayatîyesiyle alâkadar hedefler vardır ki, bu hedefler, bugün bize müteevviz düşmanın elindedir. İşte bu noktalar şayanı tetkik bir vaziyet teşkil etmektedir. Bu hükümet dâhilinde bulunan dindâşlarımızın bugünkü vaziyetimize alâkasız ve seyreîi mevkiinde kalmakta devam edecekleri zannedilemez.

Efendiler! Mesaili hariciye hakkındaki beyanatımı itmam için cümledenize mesmu ve mahiyetleri az - çok malûm bulunan birkaç umumi vakıai siyasiyeyi yalnız hatırlatmakla iktifa edeceğim.

Teslîhatı Bahriyenin tahdidi, İngiltere - Japonya ittifakının feshi, Çin'de açık kapı siyasetinin takrirî mesailini halletmek üzere vukubulan Washington konferansı; Amerika - İngiltere - Japonya ve Fransa arasında dörtler ittifakını tevlidetti.

Çin'de bilecümle devletlerin serbestîi ticaretinin ilâmı dikkate şayan bir nokta teşkil eder. Bununla Avrupa devletlerinin aksayî şarkta

İtalya'nın Yunanistan'ı işgal girişimi sonrası, Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan yoğun ilişkiler, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM'yi açış konuşmasında da dile getirilmiştir. (TBMM ZC, D: 6, C: 14, İ: 1, 01.11.1940, s. 4).

İ : 1 1-11-1940 C : 1

lerine sahip ve bunlardan en geniş bir surette müstefid olmaktadır. (Bravo sesleri). Memleketin her tarafında emniyet ve sükun, hale ve âtiye itimad mevcuttur. Türkiye serbesti ile nizamu telif eden bir hava içinde vatandaşların huzurunu temin edebilen müstesna memleketlerden biridir. (Bravo sesleri, sürekli ve şiddetli alkışlar).

Vazifedarların dikkat ve ihtimamı asil milletimizin ve onun Büyük Meclisinin yurdseverliğinden ve basiretinden daima feyz ve kuvvet alıyor. Milletten Hükûmete karşı görünen tam ve samimi itimad, milli kuvvetimizin kaynağıdır (Alkışlar). Bu hal mesuliyet almış olanlara işlerinde cesaret ve neşe vermektedir. Diğer taraftan hususi idarelerle belediyelerimiz, salâhiyet ve vasıtaları derecesinde, vazifelerini yapmaktadırlar (Bravo sesleri) Medenî seviyenin yükselişi ile mütenasiben artan ihtiyaçlara, arzu edildiği gibi cevap verebilmeleri için salâhiyetlerinin ve malî membalarının takviyesi arzuya şayandır. Belediyelerin ve bunlara bağlı müesseselerin memurlarının tekaüdları hakkında Büyük Meclise takdim edilmiş olan lâyihamın kanuniyet iktisab etmesi, buralarda çalışan vatandaşların ve ailelerinin istikbali ve gördükleri hizmetin selâmeti bakımından faydalı olacaktır.

Cumhuriyet adliyesi, geçen bir sene zarfında kabul buyurduğunuz yeni kanunlarla teşkilâtını kuvvetlendirib amme hizmetlerini daha ameli ve şamil bir şekilde görmek yolundadır. Hâkim sınıfının yeni anasurla mühim bir adette takviyesi imkânı hâsıl olmuştur. İcra işlerinin süratle işlemesi için kanunda yapılan tadilatın iyi neticeler alınacağını ümit etmekteyiz. Cezaevleri durumunun ıslahı üzerindeki çalışmalar ilerlemektedir. Bir çok vilâyetlerimizdeki cezaevlerinin inşası hazırlıkları bitmiştir. İş esası üzerine kurulmuş olan cezaevlerinin kadroları, bu bir sene içinde biraz daha tevsi edilmiştir. Müstakbel adli faaliyetimize nizam hizmeti görecek olan adli teşkilât kanunu lâyihası yakında huzuruza takdim edilecektir. Buna mütenazır olmak üzere kanunlarımızda yapılması iktiza eden tadiller hakkında yakında Büyük Meclise teklifler arz olunacaktır.

Arkadaşlar,

Geçen içtima devresinin başında zuhurunu en samimi teessürlerle kaydetmiş olduğum Avrupa muharebesi, on dört aydan beri, bütün şiddetle devam ediyor. Gösterdiği inkişaf, faciyanın Avrupa haricine de sirayet ederek bir dünya muharebesi şeklini almasını imkân dahilinde bulunduruyor.

Son sene zarfında bir çok hür ve müstakil ülkeler ecebi istilasına maruz kalmışlardır.

Ancak Fransadan sonra İngiltereye teveccüh eden hücumların çetin bir mukavemete çarpması, muharebeyi yeni bir safhaya

intikal ettirmiştir. Görünüşte bu safha uzun sürecek ve insanîyetin sefalet ve ıstırapı temadi edib gidecektir. Bu hazin ihtimaller önünde büyük elemeler duymamak, medenîyetin tereddisini teessür ve teessürle kaydetmemek mümkün değildir. (Bravo sesleri).

Memleketimiz, geçen zor zamanları, istiklâl ve masuniyet davası etrafındaki yekvücud çehresile sarsılmadan geçirdi. (Bravo sesleri). Hakkından emin, haklara hürmetkâr ve vatan müdafaasına karar vermiş (Alkışlar) vaziyeti, bu metanetin sırrını teşkil eder. (Bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Harici siyasetimizi tavsif ederken, milletimizin sayısız faziletlerini vatan için en emin, en verimli şekilde kullanmak düsturunun, yegâne rehberimiz olacağını bir kere daha tebarüz ettirmek isterim. (Bravo sesleri).

Geçen içtima devresini açarken, harb karışındaki vaziyetimizi izah etmiştim. Cumhuriyet Hükûmetinin harici siyasetinde, geçen seneden beri, bir tebeddül vaki olmamıştır. Bunun en birinci sebebi, o siyasetin, siyasi istiklâl ve mülki tamamiyetimizin mahfuziyetini esas tutması ve hâdiselerin seyrine göre tahavvül eden haris emeller ile alakadar bulunmamasıdır. (Bravo sesleri, alkışlar).

Hükûmetiniz muhtelif vesilelerle size arz etmiştir ki, Türkiyenin, hududları haricinde bir karış toprakta gözü, bir hakkı ihlâle ihtiyati yoktur. Bize, emniyetimize, o emniyetle müteradif olan hayatî menfaatlerimize tecavüz niyetinde olmayan hiç bir Devlet, bizim siyasetimizden endişe ve bizi, hakkımızın mahfuziyetini istediğimizden dolayı, muahaze edemez. (Bravo sesleri).

Muhterem arkadaşlar;

Bizim harb harici vaziyetimiz, bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve tatbik eden bütün Devletlerle en normal münasebetlere mâni değildir. Kezalik, harb harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharibler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak mânidir (Bravo sesleri) ve biz muharebeye girmedikçe kati ve ciddi olarak mâni kalacaktır. (Bravo sesleri).

Arkadaşlar;

Son zamanlarda harb harekâtı bazı yeni vesilelerle dikkate şayan inkişaf gösterdi. Sükun ve selâmeti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bu gün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan doğan vaziyeti, müttefikimiz İngiltere Hükûmetiyle müşterek tedkik ve mütaalea etmekteyiz. (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar).

Size arz etmiş olduğum bu siyasi umdeler, memleketimizi harb facialarından bugüne kadar nasıl masun bulundurdu ise, yarın emniye-

EK 13: İskender Bey.

Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelesiyle dikkati çeken ve başarılarından dolayı kendisine Papa Calixtus III tarafından "*Athleta Christi*" ünvanı verilen İskender Bey (Gjergj Kastrioti İskenderbeu). (Albanian Parrrty of Labour, "10 Vjetori I Partisë Punës Shqipërisë",

http://www.enverhoxha.ru/Archive_of_books/Archive/ten_years_of_the_albanian_party_of_labour_alb_rus_eng.pdf; 27.04.2021).

EK 14: Arnavutluk'ta Bağımsızlığın Halka İlan Edilmesi.

İsmail Kemal'in (balkonun ortasında, beyaz sakallı), Arnavutluk'un bağımsızlığını halka ilan etmesi. (Emiddio Pietro Licursi, *Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878–1913*, Department of History Columbia University, Spring, 2011, s.128.).

EK 15: Kral Ahmet Zogu.

8 Ekim 1895'te Arnavutluk'ta bir aşiret reisinin oğlu olarak dünyaya gelen Zogu, 1922'de başbakan olması, 1925'te de cumhurbaşkanı oldu. 1928'de ülkesinde krallık ilan eden Zogu, 1938'de Geraldine Appony ile evlendi. 1939'da Arnavutluk'un İtalyanlarca işgal edilmesi üzerine ülkesini terk etmek zorunda kaldı ve 9 Nisan 1961'de Fransa sürgünde öldü. (Bernd J. Fischer, *Balkan Strongman: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe*, Hurst & Company, London, 2007, s.20.).

EK 16: Kral Zogu ve İtalya Dışışleri Bakanı Ciano.

1936 Haziran'ında İtalya'da Dışışleri Bakanı olan Kont Galeazzo Ciano, Arnavutluk'un İtalya'ya katılması için 1938'den itibaren Mussolini nezdinde ısrarda bulunmaktaydı. Bakan, hem Zogu rejimi karşısında bunalan Arnavut halkının hem de Yugoslavların kendilerine destek vereceğinden hareketle Arnavutluk'u ilhak planını devreye sokma düşüncesindeydi. İşgalden önce çekilen bu resimde Kral Zogu ve İtalya Dışışleri Bakanı Ciano görölmekte. (Atmaca, 2017: 83.).

EK 17: “Halk Kahramanı” olarak ilan Edilen Vasil Luçi.

18 Mayıs 1941’de hükümet üyeleri ile Tiran’ı ziyaret eden İtalya Kralı III. Victor Emanuele, yurtseverlerden Vasil Luçi’nin saldırısına uğramıştır. Divanı harpte yargılanarak Tiran’da bir hapishane avlusunda idam edilen Luçi, savaştan sonra Arnavutluk Halk Cumhuriyeti tarafından “*Halk Kahramanı*” olarak ilan edilmiştir. (DİAD, 541_44142-209313-49; 2e Guerre Mondiale, https://2eguerremondiale.fr/resistance/albanie/histoire_de_la_resistance_albanaise; 12.12.2020).

EK 18: Partizanların Tiran’a Girişı.

(Wikipedia, “Arnavut direnişı”, https://tr.wikipedia.org/wiki/II._D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1%27nda_Arnavut_direni%C5%9Fi; 12.12.2021).

EK 19: Konispol Anıtı.

Çamerya bölgesindeki Müslüman Arnavut yerleşimcilere karşı 27 Haziran 1944’de Yunanlılar tarafından geniş kapsamlı bir soykırım hareketi başlatıldı. Haziran 1944’te başlayıp Mart 1945’e kadar süren olaylarda Çamerya’da üç bin kişiden fazla sivil katledildi. Bu esnada otuz beş binden fazla Çamerya sakini Müslüman Arnavut da yurtlarını terk ederek Arnavutluk’a sığındı. Fotoğrafta; katliamda hayatını kaybedenlerin anısına Konispol’da dikilen anıt görülmekte. (Balkonfluences, “Entre l’Albanie et la Grèce, la mémoire et l’oubli de la Çameria”, <https://balkonfluences.net/2017/01/01/entre-lalbanie-et-la-grece-la-memoire-et-loubli-de-la-cameria/>; 24.11.2022).

EK 20: Enver Hoca Askeri Geçit Töreninde.

Fotoğrafta, Enver Hoca, Tiran'ın Kurtuluşu Münasebetiyle Düzenlenen bir törende grlmekte.

(United States Holocaust Memorial Museum, “Albanian communist leader”,
<https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1087235>; 28.01.2022).

EK 21: Bağımsızlığın Kazanılmasından İtibaren Arnavutluk Başbakanları. (Alessandro Roselli, Italy And Albania, I.B. Tauris, London-New York, 2006, s. xxv1.).

1912–1913	Ismail Qemal Bey Vlora
1914–1920	Turhan Pasha Përmeti
1920	Sulejman Bey Delvina
1920–1921	Iljas Bey Vrioni
1921	Pandeli Evangjeli
1921	Qazim Koculi
1921	Hasan Bey Prishtina
1921	Idhomene Kosturi
1921–1922	Xhafer Bey Ypi
1922–1924	Ahmet Bey Zogu
1924	Shefqet Bey Vërlaci
1924	Iljas Bey Vrioni
1924	Fan S. Noli
1924–1925	Iljas Bey Vrioni
1925–1928	Ahmet Bey Zogu
1928–1930	Koço (Kostaq) Kota
1930–1935	Pandeli Evangjeli
1935–1936	Mehdi Bey Frashëri
1936–1939	Koço Kota
1939–1942	Shefqet Bey Vërlaci
1942–1943	Mustafa Merlika Kruja
1943	Eqerem Bey Libohova
1943	Maliq Bey Bushati
1943	Eqerem Bey Libohova
1943	Provisional Executive Committee: Ibrahim Bey Biçaku, President, Bedri Bey Pejani, Xhafer Deva, Vehbi BeyFrashëri, Mihal Zallari, Eqrem Telhaj.

Cumhuriyet Gazetesi kurucusu ve başyazarı Yunus Nadi, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin en önemli nedeni olarak iki ülke arasında 1920'li yıllardan başlayarak imzalanan anlaşmaları işaret etmekteydi. (Yunus Nadi, "Arnavudlukla İtalya Arasında Savaş", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 1, 7.).

[illegible]

Paris gazetelerinden *Le Journal*, söz konusu haberinde işgalin ilk gününün özetini vermektedir. (“Envahie Par L'Italie L'Albanie se Defend”, *Le Journal*, 8 Avril 1939, p. 1.).

EK 24: “Çelik Pakt” Anlaşmasına İlişkin Yeni Asır Gazetesi’nde Yer Alan Haber.

Batılı devletlerin Mihver’e karşı izlediği politikalar nedeniyle İtalya ve Almanya kaderlerini birleştirmiş, bunun sonucu olarak iki devlet arasında 22 Mayıs 1939’da Berlin’de “Çelik Pakt” adı altında bir ittifak imzalanmıştır. (“Roma ve Berlin Bu Hadiseye Büyük Ehemmiyet Veriyor”, *Yeni Asır*, 23 Mayıs 1939, s. 1.).

44 - GAZİ BULVARI İZMİR - 44
İmtiyaz sahibi: ŞEVKET BİLGİN
Başmühür ve umumî müstahfâ müdürü:
HAKKI OCAKÖĞÜ

ABONE ŞERHİ

DEVAM MÜDDETİ Türkiye için Harış için
Zemelik..... 1400 2900
Altı ay..... 150 1600
Günü geçmiş nüshalar (25) kuruştur.
TELEFON : 2697

No. 10135 Kırk Dördüncü Yıl **FIATİ (5) KURUŞTUR** 23 Mayıs SALI 1939

Yeni Asır

İlan müddetlerinden gazetemiz mesuliyet kabul etmez. Cumhuriyetin ve Cumhuriyetin emrinin belgisi, azahları çıkar şifalı gazetedir

Yeni Asır Matbaasında Basılmıştır.

Yankee clipper Mar-silya yolunda
Lisbon, 22 (A.A.) — «Yankee Clippers» deniz tayyaresi, bu sabah Marsilyaya mütevellihen havalandı...

Berlin askerî paktı imzalandı..

B.Çemberlainın beyanatı

Türk - İngiliz deklarasyonu Balkan antantı paktına aykırı değildir...

İngiliz delegasyonu B. Çemberlain, İngiltere ve Almanya delegasyonları ile Berlin'de görüşmelerde.

Roma ve Berlin bu hâdiseye büyük ehemmiyet veriyor

Harp olursa tam bir mutabakat halinde müştereken sulh ve mütareke akdini şimdiden taahhât etmişlerdir

Hatayın İlhakını bekliyorlar

İstanbul 22 (Haber) — Vakit Hatayın ilhakını bekliyorlar... Hatayın ilhakı, Harp olursa tam bir mutabakat halinde müştereken sulh ve mütareke akdini şimdiden taahhât etmişlerdir.

Yankee clipper Mar-silya yolunda
Lisbon, 22 (A.A.) — «Yankee Clippers» deniz tayyaresi, bu sabah Marsilyaya mütevellihen havalandı...

Mihver Şaşkınlık içindedir

ŞEVKET BİLGİN

Dünya harba mı gidiyor, yoksa sulha mı?

Yüz milyonlarca insan içinde bu büyük sualin tesirinden azade kalamaz. Bu sual, insanın hayatını, hayatını, hayatını...

Hayvanat bahçesi fuara kadar çok zenginleşecek

Kütüphane hayvanat bahçesi zenginleşecek ve mühtel emmleklerden yeni hayvanlar getirilecek. Bugünlerde Afrika'dan bir araban getirilecek. Menşey ve Mar hayvanat bahçesinde hayvanat bahçesi fuara kadar bir...

Yankee clipper Mar-silya yolunda
Lisbon, 22 (A.A.) — «Yankee Clippers» deniz tayyaresi, bu sabah Marsilyaya mütevellihen havalandı...

Fransız hariciye nazirinin Araşondaki nutku..

Fransız harp nazirinin konuşması. Araşon, 21 (A.A.) — Mükerrer bir gün araştırmaları ve istisnalar... Araşon, 21 (A.A.) — Mükerrer bir gün araştırmaları ve istisnalar...

Alman tefsiri

Bu nutku da İtalya siyasetinin devamı sayılmalıdır.

ve şöyle demiyor... İtalya, bugün, harp karp, 1914 senesinden daha az nefretle müteahhas değildir. Fakat, Fransa, bugün de İtalya'nın tahakkümü, 1914 dekiden daha cesaret ve azim arz ederek ve güçlerini daha az fedakârlıkla bulacak değildir. 1914 te olduğu gibi, bugün İtalya'nın, millî menfaati için...

Yankee clipper Mar-silya yolunda
Lisbon, 22 (A.A.) — «Yankee Clippers» deniz tayyaresi, bu sabah Marsilyaya mütevellihen havalandı...

Halifaks - Maiski Görüşmeleri çok samimi hava içinde ilerleyor

İtilâfın akdi yakındır

Cenevre, 22 (A.A.) — İngiliz mürakasbeleri namına şu söylemleri salıhtarlar olan bir nut, din Lord Halifaks ile R. Maiski arasında cereyan eden son derece dostane görüşmelerden sonra, be-yannatı hükmüne, bir İngiliz - Sovyet ittifakı akdi, yuhunda mühtel tenakiller elde edilmiş olduğuna söylenmiştir. Muntaziy, İngiliz nazırı ile Sovyet nazirinin hükümetleri ile mütevellihen muharrakat karar vermiş olduklarını ilâve — SONU 3 ÜNCÜ SAHİFEDİ —

Saphacada..

Oç sanatı şapka beyenilir mi? — İtalya'nın muntaziy muharrakat karar vermiş olduklarını ilâve — SONU 3 ÜNCÜ SAHİFEDİ —

Yankee clipper Mar-silya yolunda
Lisbon, 22 (A.A.) — «Yankee Clippers» deniz tayyaresi, bu sabah Marsilyaya mütevellihen havalandı...

Müttefik güçleri, Alman birliklerinin Balkanlar'daki çekilmek hattını kesmek amacıyla Arnavutluk'a asker çıkarmışlardır. Ulus gazetesi gelişmeyi, “*Müttefikler Adriyatik Kıyılarına Bir Çıkarma Yaptılar*” başlığıyla vermiştir. (Ulus, 28 Eylül 1944, s. 1.).

273

EK 26: Zogu ile Yapılan 21.09.1945 Tarihli Söyleşi.

1941'den itibaren İngiltere'nin Chutern tepelerinde bulunan eski bir malikânede gözlerden uzak bir şekilde yaşayan eski Arnavutluk Kralı Zogu ile 20 Eylül 1945 tarihinde yapılan bir söyleşi. Söz konusu mülakatta Zogu'nun karşı karşıya olduğu; *"krallık mücevherlerinin kendisinden geri istenmesi, Tiran'daki krallık sarayının İngiliz ve Amerikan hava kuvvetleri tarafından bombalanması, ülkeye dönüşüne Arnavutluk halkının karşı olması, Arnavutluk'a dönüş isteğinin İngiliz hükümeti tarafından reddi vs."* gibi sorunlara değinilmekte. ("Je Suis Toujours Roi d'Albanie", Jacques Pécheral, France-Soir Gazetesi, 21 Eylül 1945, <https://www.retronews.fr/journal/france-soir/21-septembre-1945/2459/3192067/>; 02.05.2022).

ADO ABDIQUER

frère
t
P. au Japon
palais impé-
reur.
illieux anglo-sa-
squité l'Univer-
il, a fait plusieurs
ashington et à
est ici, notam-
représente le mi-
ronnement du
VI, en 1936.

EN MARGE DES DISCUSSIONS DE LONDRES

**"JE SUIS TOUJOURS
ROI d'ALBANIE"**

**dit
ZOG Ier**

...bien que les huit
Albanais d'Angle-
terre lui aient de-
mandé de renoncer
au trône!

mourir
devoir pro
« Claude Blanchard
dans accident avion M
te ».
La terrible nouvelle s
parvint hier soir par un t
gramme du Caire. Nous
lions ne pas la croire. M
elle nous fut — hélas ! —
sitôt confirmée par le ma-
tière de l'Air.
Claude Blanchard reve-
de Moscou. L'avion l'a
amène de Moscou à Téhé-
puis de Téhéran au Caire.
Notre correspondant
Caire nous câble encore.
Fatigué voyage, avais-je
vous rapporter reportage
U.R.S.S. que pensait le
tionnel. Me confia qu'a-
pu — grâce facilités re-
Moscou — établir vérité
document sur : « Com-
étaient les Russes dans
après guerre.
Il prit place sur un a-
militaire français. Celui-ci
vant Malte, eut un acci-
dont les circonstances sont
corré mal définies : sept ma-
ont blessés, un rescapé.
Et parmi les morts, Cl
Blanchard, mort victime
devoir professionnel, mort
comme devait dire son a

EK 27: Ulus Gazetesi'nin "Arnavutluk Hükümeti de Tanınıyor" Başlıklı Haberi.

İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya yeni Arnavutluk hükümetini tanıma kararı almışlardır. (Ulus, 11 Kasım 1945, s. 3.).

Müşterek karar
Arnavutluk
hükümeti
de tanınıyor

**Rusya, kararını bildirdi,
Amerika ile İngiltere de
teminat bekliyorlar**

Londra, 10 a.s. — İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği şimdi Arnavutluk muvakkat hükümetini tanımağa karar vermişlerdir. İngiltere hükümeti tarafından bu hususta verilen notada, meclislerin herhangi bir tehlike mevcut kalmadan yapılması, Arnavutluk'ta bütün fesat ve faşist elemanların partilerinin tam bir sızma hürriyetine sahip bırakılması, insanların sadaylarına tahvil edilebilirleri, kanunla uyarak seçimin mücadelesine girilebilirleri ve rey veriminde gördü olmasın tasarrufları edilmektedir. Aynı zamanda, basın hürriyetinin ihlali edilmemesi ve yarıbilen muhabirlerin Arnavutluk'a girentek, seyahat ve meclislerini serbestçe takip edip anlatmalarına müsaade edilmesi gerekmektedir. İngiliz hükümeti, kesinlikle teminatı elde ettiği anda Arnavutluk ile yevaden siyasi münasebetleri kurmaya hazır bulunmaktadır.

Birleşik Amerika hükümeti de bu hususları Tiran hükümetine bildirmiş ve bu yolda teminat verilmesini istemiştir.

Amerika ayrıca Birleşik Amerika ile Arnavutluk arasında 1939 tarihinde imzalanmış olan anlaşmanın meri kalmaması da istemektedir.

Sovyetlerin kararı

Belgrad, 10 a.s. — Arnavutluk Teigrat Ajansı'nın haber verdiğine göre, Sovyet askerî heyeti şefi general Sokolov, Sovyet hükümetinin Arnavutlukla yeniden diplomatik münasebetler tesis etmek kararını bu sabah Arnavutluk Başbakanına bildirmiştir.

Yunanistan'da endişe

**Bir diplom
arlık y
harp çık**

Kahire, 10 a.s. —
sının özel muhab
Mısır'daki İngi
Sark İşleri Sek
Smart kendi düşü
ni bir harbin suhu
yan etmiştir.
"Büyük Britan
ve Birleşik Devlet
mek halde değişik
mülkiyetin kınas
mülhane bir su
tir..

Cava'da
Londra, 10 a.s.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Muharrem Selçuk ÖZKAN

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı

Yabancı Dil ve Düzeyi :

İngilizce : Yökdil (2017) 68.75

İş Deneyimi :

Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Öğretim Görevlisi
(2001-Devam Ediyor)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

Dergi Makalesi

1) Erler, M.Y., Özkan M.S. Karadeniz’de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi: Kab-1 Maden Kazası (1264-1856), Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 6, 16, 11 / 2019,
<http://dx.doi.org/10.17822/omad.2019.140> [Uluslararası]

2) Özkan, M.S., Çinkılıç, H.M. Samsun'da Tütün Yetiştiriciliği ve Tütün Fabrikasına Yazılı ve Sözlü Kaynaktan Bakmak, Journal Of Oral History, 2,1,3 / 2019 [Uluslararası]

3) Özkan, M.S., Karabacak, M. Lâdik Akpınar Köy Enstitüsü’ne Yazılı ve Sözlü Kaynaktan Bakmak, Journal Of Oral History (JOH), 1, 1, 3 / 2018 [Uluslararası]

-
- 4)** Temizer, A., Özkan, M.S. Köy Enstitülerini Sözlü Tarih ve Yazılı Tarih Üzerinden Anlamak (Kars Cılavuz Köy Enstitüsü), Journal Of Oral History (JOH), 1, 1, 3 / 2018 [Uluslararası]
-
- 5)** İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği'nde Yapılan Düzenleme Neler Getirmekte?, E-Yaklaşım, 288, 12 / 2016 [Ulusal]
-
- 6)** Temizer, A., Özkan, M.S. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları, Studies Of The Ottoman Domain, 3, 4, 2 / 2013 [Uluslararası]
-
- 7)** İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Takas Usulü Ticareti, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 9, 34, 7 / 2012 [Uluslararası]
-
- 8)** Özkan, M.S., Temizer, A. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2, 9, 9 / 2009 [Uluslararası]
-
- 9)** Tedavi Yardımına İlişkin Uygulama Tebliği'nde Yapılan Düzenlemeler, E-Yaklaşım Dergisi, 197, 5 / 2009 [Ulusal]
-
- 10)** Tedavi Yardımına İlişkin Uygulama Tebliğinin, Tedavi Katılım Payının Uygulanması Hakkında Tebliğin ve Tedavi Katılım Paylarının Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğin Değerlendirilmesi, E-Yaklaşım Dergisi, 198, 6 / 2009 [Ulusal]
-
- 11)** Yetiştirilmek Amacıyla Yurt Dışına Gönderilecek Devlet Memurları Hakkında Yönetmelikte Yapılan Düzenleme, E-Yaklaşım Dergisi, 31, 2 / 2006 [Ulusal]

Konferans Bildirisi

1) Özkan, M.S., Sansar, M.F. 1948 Arap-İsrail Savaşlarının Türk Basınına Yansımaları, 5 / 2018, Adana / TÜRKİYE [Uluslararası]

2) Özer, S., Özkan, M.S. Elçiler Nazarından Arnavutluk'a Dair İzlenimler (1926-1938), 10 / 2018, Adana / TÜRKİYE [Uluslararası]

3) Özer, S., Özkan, M.S. CHP Teftiş Raporları Işığında Çorum (1940-1945), 2, 12 / 2018, Antalya/TÜRKİYE [Uluslararası]

4) Temizer, A., Özkan, M.S. İkinci Dünya Savaşı Karşısında Türkiye'nin Aldığı Ekonomik Önlemler, 6 / 2017, Roma / İTALYA [Uluslararası]

5) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Silah Sanayi'nde Yaşanan Gelişmelerin Türk Basınına Yansıması ve Kamuoyu: Cumhuriyet Gazetesi Örneği, 11 / 2017, Bandırma / TÜRKİYE [Uluslararası]

6) Özkan, M.S., Temizer, A. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Alman İlişkilerinin Türk Basınına Yansıması, 6 / 2017, Roma / İTALYA [Uluslararası]

7) Amaçları Uygulanışı ve Sonuçları Bakımından Milli Koruma Kanunu, 11/2017, Ankara/TÜRKİYE [Uluslararası]

8) Temizer, A., Özkan, M.S. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye Etkilerinin Türk Basınındaki İzleri, 10 / 2016, Milano/İTALYA [Uluslararası]

9) Birinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş Döneminin Başlangıç Yıllarına Kadar Türk-Rus İlişkileri, 12/2016, Girne/KKTC [Uluslararası]

10) 23 Ağustos 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı: Paktın Türk Dış Politikasına Etkileri ve Türk Basını, 12/2016, Girne/KKTC [Uluslararası]

11) 1941 Türk-Bulgar Ortak Demeci ve Türk Basınındaki Yankıları, 12/2016, Samsun/TÜRKİYE [Uluslararası]

12) Osmanlıda Eyalet ve İmtiyazlı Hükümetler Sistemi, 4, 63-64, 1/2014, Podgorica/KARADAĞ [Uluslararası]

Konferans Sunumu

1) Sansar, M.F., Özkan, M.S. İsrail'in Kuruluşunun Türk Basınına Yansıması, 4 / 2018 [Uluslararası]

Yüksek Lisans Tezi

1) Türk Basınında II. Dünya Savaşı Konulu Haberlerin Sosyal ve Teknolojik Analizi, 1 / 2008, Samsun

Derleme

1) Tanrıöver, B., Özkan, M.S. Interdisciplinary Researches in Economics and Administration Sciences: Concepts, Researches and Applications, 12 / 2022

2) Börü, İ.E., Özkan, M.S. İktisadi ve İdari Bilimler: Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler, 5, 10 / 2022

3) Kırıl, G., Özkan, M.S. İktisadi ve İdari Bilimlerde Araştırmalar: Kavramlar, Araştırmalar ve Uygulama, 12 / 2022

4) Özer, S., Özkan, M.S. Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar-2018, 4, 12 / 2018

5) Edinsel, K., Özkan, M.S. Kalite Yönetimi ve Değişim, 1, 3 / 2004

Kitap Bölümü

1) Özkan M.S., Erler, M.Y. "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Cumhuriyeti ve Savaşan Taraflar Arasındaki İlişkiler (1939-1945)", Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar-2018, 3, 12 / 2018 [Uluslararası]

2) Erler, M.Y., Özkan M.S. "Dukakin Sancağı ve Çevresi Nüfus Defteri ve Gündelik Yaşama Dair Düşündürdükleri", Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat, 2 / 2018 [Uluslararası]

